

M. MATYKOYCKI

UNIVERSITY

М. МАТУКОЎСКИ

МУДРАМЕР

**ВЫБРАННЫЯ
П'ЕСЫ**

**МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1989**

ББК 84Бел7

М 33

Прадмова Г. Бураўкіна

В зборнік п'ес вядомага беларускага драматурга Ніколая Матуковскага вошли комедыі «Амністыя», «Мудромер», драма о подвиге Константина Заслонова «Поединок» и другие пьесы, пользующиеся заслуженным успехом у зрителей.

Матукоўскі М.

М 33 Мудрамер: Выбр. п'есы/Прадм. Г. Бураўкіна. — Мн.: Маст. літ., 1989. — 344 с., 8 л. іл.

ISBN 5-340-00406-6.

Матуковскі Н. Мудромер. Избр. пьесы.

У зборнік п'ес вядомага беларускага драматурга Мікалая Матукоўскага ўвайшлі камедыі «Амністыя», «Мудрамер», драма пра подвиг Констанціна Заслонова «Паядынак» і іншыя, што вартуюцца заслужаным поспехам у глядачоў.

М $\frac{4702420203-100}{М 302(03) - 89}$ 104—89

ISBN 5-340-00406-6

ББК 84 Бел 7

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1989

НА СЛУЖБЕ ДАБРА І СПРАВЯДЛІВАСЦІ

Не сумняваюся, што жыхары ціхіх пасляваенных Расонаў памятаюць прасторны па тагачасных уяўленнях раённы Дом культуры і самадзейныя спектаклі на прапахлай сасновымі дошкамі сцэне. Я і сёння, зусім без іроніі, называю тыя вечары ў цёмнай перапоўненай зале сапраўднымі святамі мастацтва. Гэта былі адзіна магчымыя тады шчаслівыя выпадкі сустрэч з «жывым тэатрам», бо па разбітых, гразкіх дарогах партызанскага краю часта не маглі прабіцца нават скрытныя «палутаркі», каб прывезці сталічных ці абласных артыстаў. Дык вось на той любімай усімі расонцамі сцэне трыумфаваў зусім малады яшчэ супрацоўнік раённай рэдакцыі з не па гадах рэдкай чупрынай і ўдумлівымі, трошкі сумнымі вачамі. Асабліва запомніўся мне ягоны Чычыкаў, дужа ж ужо хітры і самавіты. Усе мы, малыя і дарослыя местачковыя «тэатралы», верылі, што побач з намі вырастае выдатны актёр — і, калі ён перабраўся ў Мінск, успрынялі гэта як заканамерны шлях абранніка Мельцамеды.

Але ён артыстам не стаў. Ён выбраў сабе лёс журналіста, дарэчы, наколькі нялёгка, настолькі і шчаслівы. І сцэна пры гэтым ад яго нікуды не ўцякла — вось ужо не адзін дзесятак гадоў, прыходзячы ў многія тэатры краіны, глядачы сустракаюцца з ім, саркастычным і ласкавым, суровым і расчуленым, заўсёды ваяўнічым і даверлівым...

Я кажу ўсё гэта пра знакамітага нашага драматурга Мікалая Матукоўскага.

Мы нарадзіліся з ім на адной зямлі, у лясным, знявечаным вайною Расонскім раёне. Мы надыхаліся ўдоставы і мядункавым водарам лугоў і баравін, і горкім дымам пажараў і перастрэлак і наглядзеліся ў дзяцінстве такіх пакут і жахаў, што да канца дзён сваіх і час, і людзей будзем судзіць меркамі таго жыццёвага вопыту. Недарма ж героі ягоных п'ес (ды і газетных публікацый таксама) у самым страшным праведным гневе, калі ўсё цямнее ў вачах і, здаецца, немагчыма знайсці патрэбнае слова, кідаюць у твар перыяцелю: «Фашыст!» — і як вышэйшую атэстацыю доб-

расумленасці і надзейнасці паўтараюць строгую ацэнку бацькоў і старэйшых братоў: «Я з ім пайшоў бы ў разведку». Усё гэта настолькі арганічная асабістая пазіцыя М. Матукоўскага, што ён міжволі аддае яе дзеючым асобам сваіх твораў — надзённых і бескампрамісных.

У многіх інтэрв'ю пісьменнікі пярэдка гавораць пра адмоўны ўплыў доўгай журналісцкай практыкі на літаратурную творчасць. І доля праўды, пэўна, у гэтым ёсць: газетныя законы надзёнасці, апэратыўнасці не могуць не абсякаць, не «габляваць» бязлітасна разгалінаванае зялёнае дрэва мастацтва. Успамінаючы выдатную журналісцкую работу карэспандэнта «Известий» Мікалая Матукоўскага і ягоныя шырока вядомыя п'есы, я не магу не пазайздросціць радасна таму рэдкаму «кампрамісу», які яму ўдалося знайсці. Праз усё сваё творчае жыццё ён умела і апчадна нясе кволя сазлучаныя сасуды журналістыкі і літаратуры. Ніводзін яго карэспандэнцкі матэрыял не напісаны халоднай рукой бойкага інфарматара — у ім абавязкова адчуваецца і трапяткая душа мастака, і чуйнае стаўленне да слова, і імкненне знайсці ўнутраную «драматургію», інтрыгу. І ні ў адной ягонай п'есе няма хітрага аб'ектывісцкага погляду «збоку», з адлегласці часу — яны дакладна выходзяць на самыя балючыя праблемы жыцця, рашуча ўмешваюцца ў вострыя грамадскія дыскусіі, адкрыта і гарача даказваюць, сцвярджаюць, папярэджваюць. Нават па нашых сённяшніх «перабудоўных» крытэрыях і «Амністыя», і «Апошняя інстанцыя», і «Мудрамер» — творы па-сапраўднаму смелыя і мужныя...

У гісторыі савецкай прэсы не так ужо і багата выпадкаў, калі пасля крытычных публікацый здымалі з важных пасада высокіх чыноўнікаў. Часцей усё заканчвалася даволі памяркоўна — «указаць», «зварнуць увагу», «запатрабаваць», у крайнім выпадку — «аб'явіць вымову». А вось пасля артыкула «Цень адной памылкі» былі зняты міністр унутраных спраў, пракурор рэспублікі і іх першыя намеснікі. Думаю, што гэты прыклад дзейнасці друку доўга яшчэ будзе адным з надзвычайных. І не сам сенсацыйны факт мне хацелася б падкрэсліць, а тую рэальную адказнасць і мужнасць, якія браў на сябе журналіст, рыхтуючы матэрыял. Акрамя гранічнай даведчанасці і дакладнасці тут патрабаваліся яшчэ сумленнасць і прынцыповасць. І яны ў М. Матукоўскага былі.

Калі я пытаюся ў сябе, чаму ўсё-такі знаны драматург не кідае сваю турботную газетную справу, сярод многіх адказаў не на апошняе месца стаўлю асязальнасць канкрэтных жыццёвых сітуацый і канкрэтных чалавечых лёсаў, якую дае журналісцкая работа. Добра ведаючы Мікалая Ігоравіча як вельмі спагадлівага, уражлівага і энергічнага, я разумею, наколькі важна яму бачыць «персаніфікаванымі» добро і зло, розум і невуцтва, працавітасць

і безгаспадарчасць, наколькі неадольная ў яго прага неадкладна ўмяшання ў іх барацьбу і дабіцца найхутчэйшай перамогі справядлівасці не ў прыцыпе, а «датычна» пэўнага выпадку і пэўнага чалавека. Ён — не з назіральнікаў сучаснасці, ён — з яе актыўных удзельнікаў і стваральнікаў.

І ўсё ж я думаю, што спектаклі па яго п'есах даюць не меншую выхаваўчую карысць, чым тэмпераментныя газетныя выступленні. Я не раз бачыў, як з рук у рукі перадавалі «Известия» з ягонымі артыкуламі, але з яшчэ большай гордасцю я чуў, як пыталіся пра лішні білецік каля тэатральных афіш з «Амністыяй», «Мудрамерам», «Апошняя інстанцыя». Дык ці варта вылічаць меру ўздзеяння журналіста на драматурга і наадварот? Калі яны так добра дапамагаюць адзін аднаму, калі яны патрэбны адзін аднаму, не будзем расхітваць іх суладны палюбоўны саюз сваімі здагадкамі і літаратуразнаўчымі пошукамі. Але адну цікавую асаблівасць Матукоўскага-драматурга абавязкова хочацца адзначыць. Зусім не спецыялізуючыся на фельетонах і будучы па натуре сваёй чалавекам разважлівым, інтэлігентным і мяккім, ён найбольшага прызнання дасягнуў сатырычнымі камедыямі. Парадокс? Не. Выпадковасць? Не. Сапраўды чулы і добры, ён ваяўнічы ў сваёй чуласці і дабрыні. Таму і выбраў для ідэйных баёў, разам з іншаю, і такую вострую, такую «забойную» зброю, як сатыра. І не ягоная віна, што і пасля здзеклівага рогату перапоўненай залы, пасля дружных апладысmentaў асуджэння побач з намі ўсё яшчэ даволі ўпэўнена працягваюць жыць і дзейнічаць салавейчыкі і залівакі, божашуткавы і папсуевы, кічкайлы і вяршылы. Перамагчы іх на сцэне нярэдка куды лягчэй, чым у рэчаіснасці.

Што забяспечыла п'есам М. Матукоўскага такі бяспрэчны, такі працяглы і шырокі поспех («Амністыя», напрыклад, паставілі больш за сто тэатраў краіны, «Мудрамер» ідзе ўжо ў дваццаці)? Думаю, што гэты поспех у іх сацыяльнай значнасці, іх абвостранай непрымымасці да ўсялякай бездухоўнасці і несумленнасці, іх яркай сцэнічнасці. І яшчэ ў тым, што густа населены яны не пацешнымі дзівакамі і блазнамі, а рэальнымі грамадскімі тыпамі. Можна, часам ім не хапае рознабаковасці характараў і складанасці лёсаў, але якія дакладныя (і нярэдка страшныя ў сваёй рэальнасці) з'явы нашага жыцця нясуць яны ў сабе — і бюракратызм, і кар'ерызм, і беспрынцыповасць, і ляготу, і падхалімства, і раўнадушнасць... Як жа не падзякаваць пісьменніку, што ён своечасова, таленавіта і бязлітасна разгледзеў іх, выкрыў і вывеў на народны суд!

...Часта, калі праходжу па ціхім Брагнявым завулку Мінска, у туманнай раніцы ці ў вячэрнім змроку бачу ў знаёмым доме асвет-

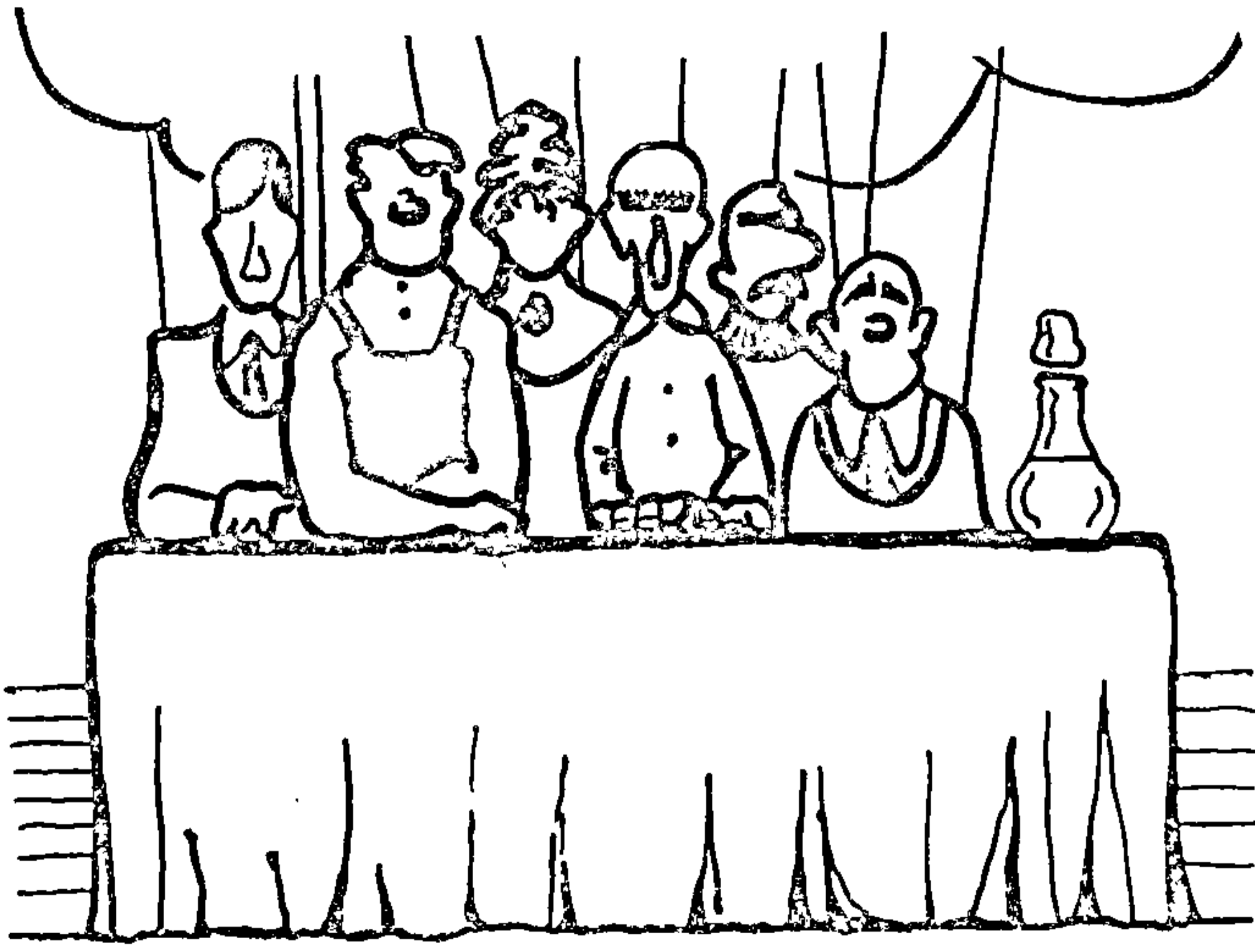
ленае яркай настольнай лямпай акно па другім паверсе і за ім — схіленага над пісьмовым сталом засяроджанага чалавека. Мікалай Матукоўскі працуе. Можка, заканчвае свой чарговы праблемны артыкул для родных «Ізвестый». Можка, складае пісьмо ў высокія інстанцыі з просьбай дапамагчы ў бядзе адзінокай удаве ці зняверанаму вынаходніку. Можка, рыхтуецца да інтэрв'ю з Васілём Быкавым ці Міхасём Савіцкім. Можка, занатоўвае ўражанні пасля адказнай замежнай паездкі (а пабываў ён больш чым у пятнаццаці далёкіх краінах). А можка, пачаў сваю новую п'есу, самую заповітную, самую галоўную...

Што б ён ні рабіў, я ведаю: ён як і раней на службе добра і справядлівасці. І я адчуваю сябе больш упэўнена на пашай пенакоўнай зямлі.

Генадзь Бураўкін

АМНИСТЫЯ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Якаў Фаміч Добрых — дырэктар фабрыкі цацак.

Рагнеда Іванаўна Божашуткава —
галоўны канструктар.

Ізабела Дрозд — галоўны мастак.

Іван Кічкайла — старшыня фабкома.

Рыгор Салавейчык — слесар-самародак.

Андрэй Таратута — канструктар.

Сцепаніда Моўчан — работніца.

Кузьма Хаценьчык — рабочы.

Зойка Гусельнікава — работніца.

Тамара Мажэйка — работніца кандытарскай фабрыкі.

Іпаліт Секержыцкі — пенсіянер.

Варвара Феафілаўна Ягадка.

Міліцыянер.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Сціплы кабінет Якава Фаміча. Сталы літарай «Т». На сталах, стэлажах — узоры і макеты дзіцячых цацак. На сценах — чарцяжы, эскізы, малюнкi. Маўклівая, але бескампрамісная, бязлітасная барацьба двух стыляў, дзвюх эпох.

У кабiнеце Якаў Фаміч і Ізабела.

Ізабела. Як галоўны мастак фабрыкі я адмаўляюся зацвярджаць гэтыя ўзоры! Мы з калыскі павiнны выхоўваць у чалавеку мастака!

Якаў Фаміч. Ну, калі ўсе будуць Шышкінымі ці Рэпiнымі...

Ізабела. Якаў Фаміч, вы добра разумееце, што я маю на ўвазе. *(Паказвае на ўзоры.)* Гэта ж поўная дэградацыя! Я згодна з вамі, яны танныя і простыя па тэхналогіі, але няўжо вы не бачыце, што гэта ж прымітыў! І па думцы, і па форме! Гэтымі цацкамі мы канчаткова загубім у дзіцяці фантазію. Мы свядома ствараем вакол яго свет нейкіх пачвар!..

Якаў Фаміч *(разглядае ўзоры на сталах)*. Нічога страшнага — прылады працы. І грабелькі, і вядзёркі дзецям таксама патрэбны. Вы бачылі, Ізабела Сямёнаўна, як яны любяць у зямлі корпацца?

Ізабела. Патрэбны, Якаў Фаміч, але не такія, як гэты. І не яны галоўнае...

Якаў Фаміч. А што галоўнае?

Ізабела. Таты і мамы гэтых дзетак запускаюць касмічныя караблі, лятаюць на рэактыўных самалётах. А мы іх дзецям — грабелькі, лапаткі, тачкі. Давайце запусцім саху і жорны. Таксама прылады працы!

Якаў Фаміч. Ізабела Сямёнаўна... На нашым абсталяванні толькі і стругаць тачкі! Трэба ж быць рэалістам, а не лятаць у воблаках.

І з а б е л а. Значыць, трэба замяніць абсталяванне.
Я к а ў Ф а м і ч. Ха! Лёгка сказаць — замяніць!..

Тэлефонны званок.

Так, слухаю... Так, гэта я, Добрых... Што? (*Вялікая пайза.*) Ужо сядзіць?.. Разумею... Разумею... Ну што ж я магу сказаць... Кожнаму сваё... Усяго добрага. (*Кладзе трубку і глядзіць перад сабой невідучым позірам.*) Вы нешта сказалі?

І з а б е л а (*здзіўлена*). Я сказала, што трэба замяніць абсталяванне. Ужо даўно пара.

Я к а ў Ф а м і ч (*думаючы пра нешта сваё*). Так-так... Замяніць... Перамяніць... Выкінуць...

І з а б е л а. Мне ісці, Якаў Фаміч?

Я к а ў Ф а м і ч. Так-так, ідзіце... Мы як-небудзь потым... Пазней. Скажыце, пяхай да мяне зойдзе Рагнеда Іванаўна. Цяпер! Зараз жа!

І з а б е л а выходзіць. Неўзабаве з'яўляецца Божашуткава.

Я к а ў Ф а м і ч. Сядайце, Рагнеда Іванаўна. Сядайце...

Б о ж а ш у т к а в а. Можна, крыху пазней, Якаў Фаміч? Я сабрала ў сябе невялічкую нараду па танку.

Я к а ў Ф а м і ч. Пакуль вайны няма, танкі пачакаюць. Сядайце.

Б о ж а ш у т к а в а. Непрыемнасці?

Я к а ў Ф а м і ч. Ха! «Непрыемнасці»! Не тое слова, Рагнеда Іванаўна, не тое слова. Катастрофа!

Б о ж а ш у т к а в а. Новыя мадэлі міністэрства забракавала?

Я к а ў Ф а м і ч. Якія мадэлі? Я кажу — ка-та-строфа! Пад нашай фабрыкай узарвалася міна!

Б о ж а ш у т к а в а. Дзе? Калі? Я нічога не чула!

Я к а ў Ф а м і ч. Яшчэ пачуеце... І ведаеце, хто гэтую міну падклаў?

Б о ж а ш у т к а в а. Акуль жа?..

Я к а ў Ф а м і ч. Вы, паважаная Рагнеда Іванаўна!

Б о ж а ш у т к а в а. Ну, ведаеце!.. Так і да інфаркту недалёка. Што гэта значыць? Заўсёды ў вас нейкія дзіўныя гіпербалы! Я нічога не разумею.

Я к а ў Ф а м і ч. Гіпербалы? Не разумеце?.. Зараз зразумеце. Рыгора Салавейчыка помніце? Хто-хто, а вы павінны яго помніць.

Б о ж а ш у т к а в а. Слесара з цэха механічнай цацкі?

Якаў Фаміч. Слесара? Хулігана! Архараўца! Бандыта з цэха механічнай цацкі! Таго самага, каго я двойчы хацеў звольніць! І за каго двойчы заступаўся мой намеснік!

Бо ж а ш у т к а в а. Я заступалася за яго, Якаў Фаміч, таму, што ў нас людзей не хапае. Вы ж ведаеце: у канцы кожнага квартала інжынераў і тэхнікаў да станкоў ставім. А ён першакласны слесар і токар адначасова. Можна сказаць, самародак...

Якаў Фаміч. Ну дык вось... У турму сеў гэты ваш самародак!

Бо ж а ш у т к а в а. Як... у турму? За што?

Якаў Фаміч. За што? Напіўся да зялёнага змя, уварваўся ў чужую кватэру, пабіў гаспадара. Мала гэтага — пайшоў на пляж і там яшчэ пакалечыў дзяўчыну.

Бо ж а ш у т к а в а. Хто вам сказаў?

Якаў Фаміч. Толькі што начальнік міліцыі званіў. Салавейчык ужо сядзіць у КІЗ. На яго заводзіцца крымінальная справа.

Бо ж а ш у т к а в а. Які ідыёт! Божа мой, які ідыёт!

Якаў Фаміч. Вось яна, ваша міна, Рагнеда Іванаўна! Цудоўна бабахнула! Усё ўшчэнт! Граматы, дыпломы, званне — усё!

Тэлефонны звапак.

Так, слухаю!.. Слухаю вас, Мікалай Аляксандравіч... Ужо ведаю. Начальнік міліцыі званіў... Вось сядзім са сваім намеснікам, раімся, што рабіць. Вядома, ганьба... Горш, здаецца, няма куды. Будзем думаць, Мікалай Аляксандравіч, будзем думаць... Так-так, вядома. *(Кладзе трубку.)* Ну вось, калі ласка! Ужо сакратар райкома ведае, выклікае да сябе. Аператыўна працуе ў нас міліцыя!

Бо ж а ш у т к а в а. Не прымайце так блізка да сэрца, Якаў Фаміч. Вядома, непрыемнасць. Але не трэба рабіць з гэтага трагедыю...

Якаў Фаміч. Хацеў бы я на вас паглядзець, Рагнеда Іванаўна, калі б вы сядзелі на маім крэсле! Мы ж цяпер год, а то і два ва ўсіх даведках і дакладах будзем красавацца! Як адмоўны прыклад! Шчэ які прыклад! Сёння або заўтра чакайце фельетаніста з «Вячоркі». А можа, і цэнтральная прэса ўважыць.

Бо ж а ш у т к а в а. Няўжо нічога нельга прыдумаць?

Якаў Фаміч. Прыдумаць? Ну што ж, калі ласка, прыдумвайце! А я — пас.

Божашуткава. Начальнік міліцыі сказаў, калі Салавейчыка будуць судзіць?

Якаў Фаміч. Ну якая розніца — праз дзень або праз тыдзень? Што ад гэтага зменіцца?

Божашуткава. Многа што, Якаў Фаміч, вельмі многа. Калі судовая машына скранулася з месца, яе ўжо не спыніш. А калі не — яшчэ не ўсё страчана. Трэба зрабіць так, каб Салавейчыка не судзілі.

Якаў Фаміч. Як гэта... не судзілі? Ён ужо сядзіць у КПЗ!

Божашуткава. Трэба яго адтуль вызваліць. І як мага хутчэй.

Паўза.

Якаў Фаміч. Рагнеда Іванаўна... Вы на што мяне падбухторваеце?

Божашуткава. На добрую справу, Якаў Фаміч... Трэба каму-небудзь з нас псадкладна, вось зараз жа, ехаць у міліцыю і хадайнічаць.

Якаў Фаміч. Хадайнічаць? Аб чым хадайнічаць?

Божашуткава. Каб адпусцілі Салавейчыка.

Якаў Фаміч. Адпусцілі?!

Божашуткава. На парукі, над распіску.

Якаў Фаміч. Я хадайнічаць не буду! Не буду! Не буду!.. Адмаўляюся! Катэгарычна!

Божашуткава. А хто сказаў, што хадайнічаць павінны абавязкова вы? Народ будзе хадайнічаць, Якаў Фаміч. Народ.

Якаў Фаміч. Ха! Народ будзе хадайнічаць за гэтага бандыта?

Божашуткава. Народ, Якаў Фаміч, я бяру на сябе. Ubачыце. Салавейчык яшчэ будзе нашым казырным тузам!

Паўза.

Якаў Фаміч. Даруйце, Рагнеда Іванаўна... Я неяк не паспеў злавіць наварот вашай думкі. Западта яна арыгінальная і нечаканая... Чаму козыр? Які туз?

Божашуткава. Ну гэта ж элементарна. Калі будзе вырашацца пытанне: прысвоіць нам званне ці не прысвоіць, вось мы і кінем тады на вагі Салавейчыка. Кінем і ска-

жам: глядзіце, што можа зрабіць з мярзотніка сапраўдны калектыў! Пераыхавалі! Перакавалі!..

Паўза.

Якаў Фаміч. Гм... Увогуле, у гэтым пешта ёсць... А вас, Рагнеда Іванаўна, не бянтэжыць тая акалічнасць, што ён, як гасподзь бог — у трох асобах?

І п'яніца, і хуліган, і... наконт жанчыні не вельмі ўстойлівы. Нават з жонкай з-за гэтага разышоўся. Хаця б што-небудзь адно, а то адразу цэлы букет.

Божашуткава. Цяжкая перамога даражэй цэніцца, Якаў Фаміч. Давайце разважаць чыста па-чалавечаму, адкінуўшы нашы меркапытлыныя вытворчыя інтарэсы... Так, я згодна: Салавейчык п'яніца, дэбашыр...

Якаў Фаміч. Бандыт з вялікай дарогі!

Божашуткава. Гэта ўжо занадта. Але ён наш работнік, член нашага калектыву.

Якаў Фаміч. Каб не вы, ён бы ўжо даўно не быў нашым членам!

Божашуткава. Мы не можам пакінуць яго ў бядзе. Гэта было б жорстка, бессардэчна. Чалавек чалавеку друг, таварыш, брат.

Якаў Фаміч. Ха! Знайшлі брата!

Божашуткава. Усе газеты зараз пішуць, што мужчыны — слабы пол, што іх трэба берагчы. Вось мы з вамі і пачнём усесаюзна паход за зберажэнне гэтага слабага полу.

Якаў Фаміч. Вы яшчэ жартуеце?

Божашуткава. Званіце ў міліцыю, Якаў Фаміч. Скажыце, што мы бяром Салавейчыка на парукі.

Паўза.

Якаў Фаміч. Не магу... Не магу крывіць душой. Мне хутка шэсцьдзсят. Я ў сваім жыцці яшчэ нікому не хлусіў.

Божашуткава. Якая ж тут хлусня, Якаў Фаміч?.. Трэба ратаваць гопар фабрыкі. А то як пачнуць зараз свяніць у кожным дакладзе! Справа ж не ў Салавейчыку...

Якаў Фаміч. Чорт ведае, што такое! Вось сітуацыя!

Божашуткава. Вы толькі скажыце: бяром Салавейчыка на парукі, каб зрабіць з яго чалавека. І ўсё, і больш ніякіх абавязацельстваў.

Якаў Фаміч. І больш ніякіх? Так мала?

Божашуткава. Ну, Якаў Фаміч!..

Якаў Фаміч. Вы думасце, міліцыя яго адпусціць?

Божашуткава. Не сумняваюся.

Якаў Фаміч. Чаму гэта вы не сумняваецеся?

Божашуткава. А ў міліцыі таксама свае паказчыкі ёсць! У нас — чым больш, тым лепш, а ў іх — чым менш, тым лепш. Ну што вы яшчэ раздумваеце, Якаў Фаміч? Дзейнічаць трэба, а вы думасце!

Якаў Фаміч. Ведаеце, як гэта пазываецца? Узяць чалавека за гарляк. Рызыка вялікая, Рагнеда Іванаўна.

Божашуткава. Калі справа ідзе аб выратаванні чалавека, пра рызыку не думаюць, Якаў Фаміч. Вунь людзі не думаюць, калі пад поезд кідаюцца, каб чалавека выратаваць!

Якаў Фаміч. Чалавека, а не... Самае ж месца яму ў турме! Няхай яго там і выхоўваюць!

Божашуткава. Вы мне верыце, Якаў Фаміч?

Якаў Фаміч. Дзіўнае пытанне...

Божашуткава. Дык вось аўтарытэтна вам заяўляю: усю адказнасць, усю рызыку бяру на сябе. Вы нічога не ведаеце.

Якаў Фаміч. Як гэта не ведаю?

Божашуткава. Я ваш намеснік. Магу я прымаць самастойныя рашэнні ці не магу?

Якаў Фаміч. Гм... Нейкая логіка ў вашых разважаннях ёсць. Тым больш што гутарка ідзе пра вашага пратэжэ.

Божашуткава. Якаў Фаміч!

Якаў Фаміч. Добра, добра, не буду... А вы ўнізўнены, што народ нас падтрымае?

Божашуткава. Народ трэба арганізаваць, Якаў Фаміч. Арганізаваць і пераканаць. Я ж вам сказала: народ я бяру на сябе. Вам застаецца толькі адно — пазваніць начальніку міліцыі. Скажыце, што наш калектыў бярэцца зрабіць з Самавейчыка чалавека. Чалавека з вялікай літары... Якаў Фаміч, я проста не пазнаю вас. Пастарэлі вы, ці што?

Якаў Фаміч. А, чорт, было не было! Не столькі пераканалі, колькі... Дзе тут у мяне яго тэлефон запісаны? *(Шукае ў настольным календары, здымае трубку тэлефона, набірае нумар.)* Міліцыя? Мне начальніка... Ну якая розніца — хто гаворыць... Дырэктар фабрыкі цацак Добрых. Гэта маё прозвішча такое — Добрых!.. Васіль Фядотавіч,

гэта вы? Добрых... Мы вось тут параіліся і наважылі хадайнічаць перад вамі... Ага. Ці нельга перагледзець нашу справу?.. Так, Салавейчыка... Ну няўжо мы з адным хуліганам не справімся?.. Што?.. Ага, зразумела... Само сабой. Усё зробім як след. Дзякую, шчыра дзякую, Васіль Фядотавіч! Так-так, сёння ж. Будзьце здаровы! *(Паклаў трубку.)*

Б о ж а ш у т к а в а. Ну што? Што ён сказаў?

Я к а ў Ф а м і ч. Выпусцяць... Сказаў, каб рабочыя яго самі судзілі. Сваім судом, таварыскім...

Б о ж а ш у т к а в а. Цудоўна! Гэта якраз тое, што нам патрэбна! Ну вось бачыце, Якаў Фаміч? А вы сумняваліся!

Я к а ў Ф а м і ч. Прасіў строга судзіць, не патураць...

Б о ж а ш у т к а в а. Не турбуйцеся, Якаў Фаміч. Мы такі трыбунал яму наладзім!..

Я к а ў Ф а м і ч. Ён прасіў зрабіць гэта апэратыўна.

Б о ж а ш у т к а в а. Марудзіць не ў нашых інтарэсах.

Я к а ў Ф а м і ч. Толькі вось якая штука, Рагнеда Іванаўна... Разам з хадайніцтвам мы павінны прыслаць у міліцыю і характарыстыку на гэтага... самародка.

Б о ж а ш у т к а в а. Ну дык што? І пашлём.

Я к а ў Ф а м і ч. Пашлём?.. Калі мы напішам такую характарыстыку, якой ён заслугоўвае, то яго трэба трымаць у турме ўсё жыццё! А калі мы напішам такую, каб адпусцілі, гэта будзе, мякка кажучы, няпраўда.

Б о ж а ш у т к а в а. Канечне, трэба напісаць такую, каб адпусцілі! Інакш...

Я к а ў Ф а м і ч. Гэта значыць, напісаць хлусню?

Б о ж а ш у т к а в а. Які вы наўны чалавек, Якаў Фаміч! Гэта ж пустая фармальнасць! Паперка! Грош ёй цапа! Колькі я такіх паперак за сваё жыццё падпісала! І, як бачыце, нічога, жывая.

Я к а ў Ф а м і ч. Гэта не паперка, Рагнеда Іванаўна, а дакумент. І маіць у ім...

Б о ж а ш у т к а в а. Добра. Паглядзім на гэтую справу з другога боку. Так, мапа, хлусня. Але хлусня ў імя выкароднай справы — гэта святая хлусня, Якаў Фаміч!

Я к а ў Ф а м і ч. Вы так думаеце? А хто будзе падпісваць гэтую святую хлусню? У мяне, між іншым, партыйны білет у кішэні.

Б о ж а ш у т к а в а. Добра, Якаў Фаміч. Я падпішу характарыстыку на Салавейчыка. Як ваш намеснік.

Паўза.

Яка ў Фаміч. Брыдка ўсё гэта! Агідна!

Божашуткава. Але ў нас з вамі няма іншага выйсця... Ёсць яшчэ адна непрыемная справа, Якаў Фаміч.

Якаў Фаміч. Ха! Калі гэта бяда хадзіла адна!.. Якая?

Божашуткава. Я зноў пра гэтую Дрозд...

Якаў Фаміч. Зноў вашы мадэлі рэжа?

Божашуткава. Яна ўвесь калектыў рэжа, Якаў Фаміч!

Якаў Фаміч. Якім чынам?

Божашуткава. Ці бачылі вы, у якой спадніцы яна ходзіць па фабрыцы. Увойдзе ў цэх — уся работа спыняецца. Усе мужчыны ад семнаццаці да шасцідзсяці на яе спадніцу вочы вылупліваюць. Больш правільна — не на спадніцу, а на яе погі. На калені!

Якаў Фаміч. Прыгожыя погі, таму і глядзяць. Не разумею, якая ў гэтым крамола? Жапочае цела спакоі вярхоў лічылася ідэалам прыгажосці і нагул усялякай гармоніі...

Божашуткава. Няхай яны гэтай гармоніяй у музеях цешацца. Там усе статуі ў касцюмах Адама і Евы. А на вытворчасці, Якаў Фаміч...

Якаў Фаміч. Няўжо вы хочаце, Рагнеда Іванаўна, каб я яшчэ жапочымі спадніцамі займаўся, нарматывы ўводзіў — каму насіць піжэй калена, а каму вышэй? Жанчына ёсць жанчына!

Божашуткава. Яна не жанчына!

Якаў Фаміч. А калі дзяўчына — тым больш!..

Божашуткава. Яна не жанчына і не дзяўчына. Яна член партыі!

Якаў Фаміч. А што, хіба член партыі бясполая істота? Я, напрыклад, лічу сябе ў некаторай ступені мужчынам.

Божашуткава. Міні-спадніца не да твару савецкай жанчыне ўвогуле. Дрозд — член партбюро, галоўны мастак фабрыкі, у нейкім сэнсе заканадаўца мод. На яе глядзячы...

Якаў Фаміч. Усе жанчыны стануць насіць міні-спадніцы?.. Кіньце, Рагнеда Іванаўна! Не хачу слухаць! Па мне, дык няхай яна хоць галышом бегае. Калі прастанды не баіцца... Не было б большай бяды. Не нам з вамі спадніцамі займацца!

Божашуткава. Ну, ведаеце, Якаў Фаміч!..

Якаў Фаміч. Я ведаю, што ў мяне сёння няма ліс-

тавой сталі, што нам на трэці квартал піламатырыялы ўрэ-
залі, будзем рабіць цацкі з паветра! Патэнт возьмем —
цацкі з паветра! Заўтра пластмасы канчаюцца, а латэкса
ўжо цэлы тыдзень няма. Вось што я ведаю! А тут яшчэ
Салавей-разбойнік на маю галаву зваліўся! З мяне хопіць.
Вось так хопіць! Ідзіце, Рагнеда Іванаўна, і займіцеся
лепш тапкам.

Б о ж а ш у т к а в а. Добра, Якаў Фаміч. Але запомні-
це, што я вас папярэджвала. І калі ўзнікне персанальная
справа аб маральным вобліку таварыш Дрозд...

Я к а ў Ф а м і ч. Я скажу, што вы мяне свечасова па-
пярэджвалі...

Б о ж а ш у т к а в а выходзіць.

З а с л о н а

КАРЦІНА ДРУГАЯ

Клуб фабрыкі цацак. На сцэне, накрыты чырвоным, стол для чле-
наў суда і трыбуна; лаўка, задрапіраваная чорным, — для Салавей-
чыка і два рады крэслаў для сведак і клакераў. На сценах плакаты
і лозунгі: «Ганьба Салавейчыку!», «Скажам хуліганам і п'яніцам —
не!», «Наша лепшая зброя — прынцыповасць!». Сэнс лозунгаў і
плакатаў рэзка супярэчыць сэнсу тых падзей, якія будуць адбы-
вацца на сцэне.

У кутку А н д р э й і І з а б е л а. Ізабела ў смелай міні-спадніцы.

І з а б е л а. Каб ты толькі ведаў, як вы мне надакучы-
лі! Ну пяхай Божашуткава... Гэта мяне не дзівіць. Гэта ж
поп Гапон у спадніцы. А вось ты, Таратута! Сучасны чала-
век! Інтэлігент! Няўжо ты не разумееш элементарных рэ-
чаў? Мо-да! Зменіцца мода, і я апрану крыналіні ці анда-
рак! Вуць, кажуць, Еўропа ўжо пераходзіць на мідзі і мак-
сі. Толькі я супраць іх. Тут я хачу застацца кансерватарам.

А н д р э й. А калі мама не хоча лічыцца з модай?
А мне ж трэба цябе з ёю пазнаёміць. Яна ўжо тры разы
прасіла, каб я прывёў цябе. Паслухай... Ну, ідучы да нас,
ты можаш надзець што-небудзь іншае? Можаш ці не?
Адзін раз!

І з а б е л а. Ідучы да вас? Не, не магу. У мяне проста
няма нічога іншага.

А н д р э й. Хочаш, я куплю табе што-небудзь?

І з а б е л а. Не, Таратута. Я прынцыповая. Не хачу
двурушнічаць і прыкідвацца не тым, хто я ёсць. Мне гэта
агідна. Тым больш — перад тваёй маці. І потым... Наво-

шта хаваць тое, чым адарыла жанчыну прырода? Можна, скажаш, што ў мяне погі непрыгожыя?

Ізабела ўстала і праішлася. Андрэй, не тоячыся, любуецца яе фігурай і сапраўды вельмі прыгожымі нагамі.

А н д р э й. Прыгожыя.

І з а б е л а. Ну вось бачыш? Дык навошта ж я павінна іх хаваць? Вось калі будзе мне семдзесят... Ну, ці хаця б шэсцьдзесят пяць...

А н д р э й *(крычыць)*. А я не хачу, каб усе мужчыны на твае погі глядзелі! Разумееш? Не хачу!

І з а б е л а. Ах, вось яно што! Эгаіст ты, Таратута! Эгаіст і дробны ўласнік. Не пайду я за цябе замуж.

А н д р э й. Не трэба, Іза. Мне не да жартаў.

І з а б е л а. Чаму ты думаеш, што я жартую? Я сур'ёзна.

Уваходзіць Б о ж а ш у т к а в а.

Б о ж а ш у т к а в а. Што гэта вы тут робіце?

І з а б е л а. А ў нас тут, Рагнеда Іванаўна, любоўнае спатканне.

Б о ж а ш у т к а в а. У рабочы час?

І з а б е л а. Прызначылі ж вы суд у рабочы час! Чаму мы не можаам прызначыць спатканне?

Б о ж а ш у т к а в а. Шкада мне вас, Андрэй Іванавіч. Прападзяце вы з ёй.

А н д р э й *(усыхнуўшы)*. Не трэба, Рагнеда Іванаўна!.. Мы як-небудзь самі...

Б о ж а ш у т к а в а. Вы хочаце прысутнічаць на судзе?

І з а б е л а. А што? Хіба пельга?

Б о ж а ш у т к а в а. Не, чаму ж... Нават пажадана, каб вы выступілі. Ад імя ІТР.

І з а б е л а. Можна, і гэта будзе.

Б о ж а ш у т к а в а *(працягваючы ёй паперу)*. Вось тэкст вашага выступлення.

І з а б е л а. Прабачце... Я заўсёды гавару толькі тое, што думаю сама. Дзіўна, вядома, але факт.

Б о ж а ш у т к а в а. Але я павінна загадзя ведаць, пра што вы будзеце гаварыць.

І з а б е л а. Даруйце, але я яшчэ сама не ведаю, пра што буду гаварыць. Усё будзе залежаць ад абставін, ад таго, як пойдзе суд.

Б о ж а ш у т к а в а. Значыць, вы супраць арганізацыі і парадку? За стыхійнасць і анархію? Так?

І з а б е л а. Не, я за парадак. Але і за праўду. За шчырасць.

Б о ж а ш у т к а в а. У такім разе, хай ваша шчырасць будзе пры вас! Выступіце вы, Андрэй Іванавіч. (*Падае яму паперу.*) Пазнаёмцеся да пачатку...

Божашуткава падыходзіць да стала прэзідыума, папраўляе настольнік, адсоўвае крыху трыбуну.

І з а б е л а. Вазьмі маё люстэрка.

А н д р э й (*здзіўлена*). Навошта яно мне?

І з а б е л а. Ну як жа! Цыцэрою, кажучь, заўсёды перад люстэркам свае прамовы рэпетыраваў!

А н д р э й. Іза... Я не буду выступаць.

І з а б е л а. Чаму ж ты адразу ёй гэтага не сказаў?

А н д р э й. Я... Я... разгубіўся. Няёмка... Яна пакрыўдзіцца. Не магу я так, Іза!

І з а б е л а. Як памыліўся Дарвін! Чалавек паходзіць не ад малпы. Ён паходзіць ад амёбы. Ад інфузорыі! Ад рэптыліі!

А н д р э й. Іза... Я ж і пакрыўдзіцца магу!

І з а б е л а. Ты?! Не можа быць!

З шумам і смехам уваходзяць у клуб клакеры.

Г а л а с ы:

— Гэта надоўга?

— Сёння ж спектакль па тэлебачанні!

— Гэта па другой праграме. А па-першай — футбол!

Божашуткава цішком інструктуе клакераў, як паводзіць сябе на судзе. Уваходзіць Кічкайла.

Б о ж а ш у т к а в а (*адвёўшы Кічкайлу ўбок*). Можна пачынаць. Публіку я падрыхтавала. Але вы ўсё ж сачыце, каб не было непажаданых эксцэсаў. Нам усю справу можа сапсаваць гэтая Дрозд... І нам трэба ўсё гэта закончыць да перапынку.

К і ч к а й л а. Зразумеў. (*Садзіцца за стол.*) Прашу суд замяць сваё месца!

За стол садзіцца Сцепаніда Моўчан і Кузьма Хачоцьчык.

Грамадскага абвінаваўцу і грамадскага абаронцу — таксама!

На месца абвінаваўцы, паспешліва дажоўваючы цукерку, садзіцца Зойка Гусельнікава, на месца абаронцы — Божашуткава.

Пацярпеўшыя тут?

Г а л а с ы:

— Тут!

— З'явіліся!

— А каго судзіць будзем?

— Дзе Салавейчык?

К і ч к а й л а. Не хвалюйцеся, таварышы. Ён ужо тут. Скажыце там, пяхай яго прывядуць сюды...

Міліцыянер прыводзіць С а л а в е й ч ы к а, вялізнага бамбізу, абстрыжанага «пад нуль».

С а л а в е й ч ы к (*кланяецца*). Добры дзень. (*Сядае ў другім радзе.*)

К і ч к а й л а. Не-не, калі ласка, сюды!

С а л а в е й ч ы к. Дзякую. Мне і адсюль добра відаць.

М і л і ц ы я н е р (*падштурхоўваючы Салавейчыка*). Ідзі-ідзі, калі людзі просяць!

Г а л а с ы:

— Без рук, без рук, грамадзянін начальнік!

— Храбры!

— Нізавошта да людзей чапляецца!

К і ч к а й л а. Заклікаю да парадку! (*Салавейчыку.*)
Прозвішча, імя?

С а л а в е й ч ы к. Як быццам не ведаеш, Іван Пятровіч?

М і л і ц ы я н е р. Устаць! Устаць! У судзе знаходзішся, а не ў гасцях у ценчы!

К і ч к а й л а. Прашу назваць сваё прозвішча, імя і імя па бацьку.

С а л а в е й ч ы к (*устае*). Ну, Салавейчык... Грыша. Рыгор Рыгоравіч.

К і ч к а й л а. Узрост?

С а л а в е й ч ы к. Дваццаць восем.

К і ч к а й л а. Адукацыя?

С а л а в е й ч ы к. Сярэдня. Амаль сярэдня...

К і ч к а й л а. Што значыць «амаль»?

С а л а в е й ч ы к. Восем класаў. .

К і ч к а й л а. Выключылі?

С а л а в е й ч ы к. Не, сам кінуў. Абрыдла.

К і ч к а й л а. Сямейнае становінча?

С а л а в е й ч ы к. Жанаты... Я хацеў сказаць — не...

К і ч к а й л а. А ці нельга больш канкрэтна? Жанаты ці не?

С а л а в е й ч ы к. І так і не. Я... бацька-адзіночка.

К і ч к а й л а. Разышліся?

С а л а в е й ч ы к. Не сышліся. Характарамі не сышліся.

К і ч к а й л а. Вінаватым сябе прызнаюце?

С а л а в е й ч ы к *(змрочна ўздыхае)*. Ну, было...

К і ч к а й л а. Што было?

С а л а в е й ч ы к. Ну, выпіў трохі... Штаны новыя замочваў...

Г о л а с. Вось парадачкі пайшлі! Выпіў чалавек ад радасці сто грамаў, дык яго адразу за каршэп і ў міліцыю! Нішто сабе жыццё!

К і ч к а й л а. Толькі выпілі ці яшчэ што-небудзь было?

Г о л а с. Ну чаго ты, як лапух, прыстаў да чалавека?

К і ч к а й л а *(узлаваўшыся)*. Ціха! А то буду выгацяць! *(Устае і, надзеўшы акуляры, чытае.)* «Дваццаць дзевятага чэрвеня гэтага года грамадзянін Салавейчык Рыгор Рыгоравіч, знаходзячыся ў нецвярозым стане, уварваўся ў кватэру грамадзяніна Секержыцкага Іпаліта Іпалітавіча. Для гэтай мэты ён прасек дзверы Секержыцкага тапаром. Пасля таго грамадзянін Салавейчык прыйшоў на пляж Камсамольскага возера, дзе падышоў да грамадзянкі Мажэйкі, якая загарала, і папрасіў у яе закурыць. Калі грамадзянка Мажэйка не задаволіла яго просьбу, ён ударыў яе два разы па тулаву, у вобласць плечавога пояса. Выкліканаму на месца здарэння старшыне звыштэрміновай службы Лапатку Салавейчык аказаў супраціўленне, перваў яму кіцель і закінуў у возера фуражку. З дапамогай дружынінікаў грамадзянін Салавейчык быў дастаўлены ў райаддзел міліцыі і пасаджаны ў ізалятар.

У дзеяннях грамадзяніна Салавейчыка Р. Р. утрымліваюцца крымінальныя злачынствы, якія караюцца, паводле адпаведных артыкулаў крымінальнага кодэкса, пазбаўленнем волі ад аднаго да пяці гадоў з адбываннем тэрміну ў калоніі строгага рэжыму.

Улічваючы хадайніцтва фабрыкі дзіцячых цацак (глядзі пісьмо ад 30 чэрвеня), крымінальную справу супраць Салавейчыка Р. Р. не ўзбуджаць. Прапапаваць калектыву фабрыкі разгледзець учынак грамадзяніна Салавейчыка Р. Р. на таварыскім судзе ў прысутнасці пацярпеўшых.

Следчы райаддзела міліцыі Праўдзін.

Пракурор раёна Стальноў».

Б о ж а ш у т к а в а. Дазвольце пытанне.

К і ч к а й л а. Калі ласка, Рагнеда Іванаўна.

Б о ж а ш у т к а в а. Грамадзянін Салавейчык, гэта праўда?

Салавейчык змрочна маўчыць.

Усё, што напісана ў пратаколе, адпавядае сапраўднасці?

Паўза.

С а л а в е й ч ы к. Было...

Б о ж а ш у т к а в а. Не, вы раней, чым адказаць, падумаіце!

Салавейчык напружана думае.

С а л а в е й ч ы к. Калі б цвярозы... Прашу ўлічыць, што я быў без памяці.

Х а ц е н ь ч ы к. Пачакай, пачакай, Грыша. Ты не вельмі спяшайся. Ты падумай, добра падумай. Можна, усё ж чаго-небудзь не было? Можна, на цябе напрасліну ўзвялі? Ты падумай, Грыша, падумай...

Салавейчык думае.

Б о ж а ш у т к а в а. Мы разумеем і цэннім высакароднае пачуццё вашага шчырага раскаяння. Але я яшчэ раз пытаю: ці ўсё, што напісана ў пратаколе, адпавядае сапраўднасці?

Нарэшце Салавейчык уцяміў, чаго ад яго хочуць.

С а л а в е й ч ы к *(няўпэўнена)*. Ды не... Усё было не зусім так...

Б о ж а ш у т к а в а *(з аблягчэннем)*. Ну вось бачыце!

С а л а в е й ч ы к *(зразумеўшы, што патрапіў у цэль)*. Успомніў! Вядома, усё было зусім не так!

К і ч к а й л а. Значыць, вы заяўляеце, што пратакол неаб'ектыўна паказвае тое, што адбылося з вамі? Ці правільна мы вас зразумелі?

С а л а в е й ч ы к. Вось іменна! Панапісвалі тут усякага! Зрабілі з мяне пейкага хувэйбіна!

Г а л а с ы:

— Міліцыя ўсё можна!

— Яна гэта ўмее!

К і ч к а й л а. Ціха! Без рэплік!.. Вось вы, калі ласка, і раскажыце, як было ўсё на самой справе. Як выйшла, што вы зламалі чужыя дзверы?

Б о ж а ш у т к а в а *(прыходзячы на дапамогу)*. Відаць, вы проста намыліліся?

С а л а в е й ч ы к. Ну, вядома, абмыліўся! Папабудоўвалі, ведаеце, дамоў — стаяць, як блізняты. Трохі вып'еш і ўжо не разбярэш, дзе свой дом, а дзе чужы!

Б о ж а ш у т к а в а. Значыць, чужы дом вы памылкова прынялі за свой?

С а л а в е й ч ы к. Ну!.. Паднімаюся на трэці наверх — кватэра адзінаццаць... Значыць, мая. Піхаю ключ — не лезе. І раптам чую: за дзвярамі хтосьці на дыбачках ходзіць. Вось, думаю, здрава! Пакуль штаны мачыў, да мяне зладзюга забраўся! Пачаў стукаць...

Х а ц е н ь ч ы к. А ты, Грыша, не прасіў, каб табе адчынілі дзверы?

С а л а в е й ч ы к. Як не прасіў? Прасіў! Ды хіба ж ён адчыніць?

Б о ж а ш у т к а в а. Значыць, вы прасілі адчыніць дзверы, каб удакладніць, ці ваша гэта кватэра?

С а л а в е й ч ы к. Не. Хацеў даведацца, што гэтаму тыпу патрэбна ў маёй кватэры!

К і ч к а й л а. Але потым, калі высветлілася...

С а л а в е й ч ы к. Дык гэта ж калі высветлілася?.. А ён пачаў лаяцца, пагражаць...

Б о ж а ш у т к а в а. Хто пачаў лаяцца?

С а л а в е й ч ы к. Ну, гэты тып... Секержыцкі. І міліцыяй, і турмой мне пагражаў. Ну, я і пакрыўдзіўся...

Б о ж а ш у т к а в а. Пагражаў вам, яшчэ не ведаючы, хто вы і навошта стукаеце?

С а л а в е й ч ы к. Ну!.. Вось мяне і разабрала злосць, калі я ўвайшоў...

К і ч к а й л а. А як вы ўвайшлі ў кватэру?

С а л а в е й ч ы к. На першым паверсе тапор ляжаў. Я ўзяў яго і... увайшоў.

Вясёлае ажыўленне сярод клакераў. Салавейчыку спачуваюць даволі адкрыта.

К і ч к а й л а. Сядайце, Салавейчык. Пацярпеўшы Секержыцкі!

С е к е р ж ы ц к і *(выходзячы да трыбуны)*. З вашага дазволу, гэта я.

К і ч к а й л а. Прозвішча, імя, імя па бацьку?

С е к е р ж ы ц к і. Секержыцкі Іпаліт Іпалітавіч.

К і ч к а й л а. Род заняткаў?

С е к е р ж ы ц к і. Пенсіянер абласнога значэння. Дазвольце растлумачыць?

Б о ж а ш у т к а в а. Хвілінку, грамадзянін Секержыцкі. Вы прызнаеце, што пагражалі Салавейчыку?

С е к е р ж ы ц к і. Дазвольце!..

Х а ц е н ь ч ы к. Не віляйце, грамадзянін Секержыцкі! Адказвайце на пытанне: пагражалі ці не пагражалі Салавейчыку?

С е к е р ж ы ц к і. Пачакайце, шапоўны! Ён жа ламаўся ў маю кватэру!

Х а ц е н ь ч ы к. Вось так проста і скажыце — пагражаў!

Б о ж а ш у т к а в а. І міліцыяй, і турмой пагражалі? Было такое?

Х а ц е н ь ч ы к. Што ж выходзіць, грамадзянін Секержыцкі? Міліцыя — гэта пудзіла, а савецкая турма — канцлагер? Так, па-вашаму, выходзіць?

С е к е р ж ы ц к і. Дазвольце, дазвольце! Вы, шапоўны, блытаеце. Што значыць — пагражаў? Я папярэджваў. Папярэджваў, што, калі ён будзе буянніць, я выклічу міліцыю і яго, з вашага дазволу, пасадзяць у турму.

Х а ц е н ь ч ы к. Не, вы бачылі яго?!

Клакеры абураюцца.

С е к е р ж ы ц к і. Можаце разглядаць маю пагрозу як від пасіўнай самаабароны. У яго была зброя — тапор. А ў мяне толькі слова. З вашага дазволу, гэта рэчы пераўназначныя!

Б о ж а ш у т к а в а. Чаму вы пагражалі чалавеку, якога не бачылі?

С е к е р ж ы ц к і. Злітуйцеся!.. У гэтага чалавека быў тапор!

Б о ж а ш у т к а в а. Адкуль вы маглі ведаць, што ў яго тапор?

Х а ц е н ь ч ы к. У вас што, дзверы шкляныя?

С е к е р ж ы ц к і. Гэта было чуваць! З вашага дазволу, ён ім стукаў.

Х а ц е н ь ч ы к. Пачакайце, пачакайце, грамадзянін Секержыцкі. Не снышайцеся. Ён прасіў вас адчыніць дзверы?

С е к е р ж ы ц к і. Што значыць — прасіў? Ён патрабаваў...

Б о ж а ш у т к а в а. Чаму ж вы не адчынілі?

С е к е р ж ы ц к і. Дазвольце!.. Калі незнаёмы чалавек патрабуе адчыніць дзверы...

Божашуткава. Адчынілі б, і не было б ніякага перапаразумення!

Секержыцкі. Але ж ён быў... з вашага дазволу, нецвярозы!

Хаценьчык. Як вы маглі праз дзверы пазнаць: цвярозы ён ці нецвярозы?

Голас. Ён у Кію працаваў — праз сценку бачыць!

Секержыцкі. Я здагадаўся... па голасу.

Божашуткава. Вы зневажалі яго, калі ён увайшоў да вас у кватэру?

Секержыцкі. Даруйце, не памятаю! Я быў тады досыць такі ўзбуджаны і не мог, натуральна, выбіраць далікатныя выразы. Магчыма, я сказаў нешта лішняе...

Хаценьчык. Грыша, ты помніш, якімі словамі ён цябе абзываў?

Салавейчык. Ну, вядома, помню! «Грубіяні, хуліган, хам!» Распусціліся зусім, разумеш! Яшчэ інтэлігенцыя! Акуляры начапіў!

Божашуткава. Было такое, грамадзянін Секержыцкі?

Секержыцкі. Магчыма... Але гэта было толькі маёй рэакцыяй на знявагу з яго боку!

Кічкайла. А як ён вас зневажаў?

Секержыцкі. Злітуйцеся... Мне гэта непрыемна...

Кічкайла. Тут суд, які павінен устанавіць ісціну.

Божашуткава. Грамадзянін Секержыцкі, вы даяце суду падставу сумнявацца ў шчырасці вашых паказанняў.

Секержыцкі. З вашага дазволу. Ён назваў мяне... гнідай у акулерах.

Салавейчык *(ускочыўшы)*. Няпраўда! Маніць ён! Не казаў я так!

Кічкайла. Сядайце, Салавейчык!

Божашуткава. І толькі? Ці ён яшчэ што-небудзь сказаў?

Секержыцкі. Ён сказаў... *(Успамінае.)* «Як трахну зараз па твайму курышаму чарапку, і пічога мне за гэта не будзе!»

Салавейчык *(ускочыўшы)*. Маніць ён! Не было гэтага! Сам абзываўся, бэсціў рознымі брыдкімі словамі незнаёмага чалавека, а цяпер выкручваецца! Не выйдзе, грамадзянін Секержыцкі! Не выйдзе! Пачаў суд справядлівы, ён разбярэцца!

Божашуткава. Супакойцеся, Салавейчык. Грама-

дзянін Секержыцкі, хто-небудзь чуў, як ён вас зневажаў?

Секержыцкі. На шчасце, у кватэры нікога, апрача мяне, не было. Прабачце, унукі былі.

Божашуткава. Колькі ім?

Секержыцкі. Аднаму тры гадкі, другому пяць...

Божашуткава. Непаўналетнія. Іх паказанні не могуць быць прыняты... Цяпер давайце, грамадзянін Секержыцкі, адновім аб'ектыўную карціну таго, што здарылася... Незнаёмы чалавек стукаецца ў вашы дзверы і просіць адчыніць. Вы яго не ведаеце, як і не ведаеце таго, з якой мэтай ён стукаецца. Не ведаеце, але адразу ж пачынаеце зневажаць, пагражаць яму турмой і міліцыяй! Пасля таго як ён зайшоў у кватэру, зноў вы яго аблаялі на чым свет стаіць. Салавейчык... Таварыш Салавейчык вымушаны быў адплаціць вам той жа манетай. Разумеете? Быў вымушаны!

Секержыцкі. Так, так, разумею...

Божашуткава. Вядома, ніхто з нас не апраўдвае Салавейчыка. Але памылка, якая адбылася з ім, можа адбыцца з кожным. І калі мы пачнём караць людзей за памылкі... Што ж у нас з вамі атрымаецца, дарагія таварышы?

Галасы:

— Во-во!

— Правільна!

— Не Салавейчыка, а гэтага старога правакатара трэба судзіць!

Божашуткава. Вы, грамадзянін Секержыцкі, разумны, інтэлігентны чалавек, і раптам такое!.. Як жа так, га?

Секержыцкі. Прашу ўлічыць, што ён... быў з тапаром. І сапраўднай мэты яго візіту ў маю кватэру я не ведаў. Спадзяюся, гэта змякчае маю віну.

Божашуткава. У пэўнай ступені — так...

Кічкайла. У вас няма больш пытанняў?

Божашуткава. Няма. Усё ясна.

Кічкайла. Сядайце, грамадзянін Секержыцкі.

Секержыцкі. Дзякую... *(Спагыкаючыся, ідзе на сваё месца.)*

Ізабела *(ускочыўшы)*. Спыніце гэтую... камедыю!

Галасы:

— Што такое?

— У чым справа? Што спыніць?

— Якую камедыю?

І з а б е л а. Я прапаную паклікаць сюды рабочых з цэха, дзе працуе Салавейчык! Няхай паглядзяць, што тут адбываецца!

Г а л а с ы:

— А мы што — не людзі?

— Мы таксама рабочыя.

— Разам з ім працуем!

І з а б е л а. Вы сабутэльнікі! Вы клакеры, а не рабочыя!

Бурнае абурэнне клакераў.

Б о ж а ш у т к а в а. Таварыш Дрозд! Не ператварайце суд у базар!

І з а б е л а. А вы не рабіце з яго пасмешышча!

Б о ж а ш у т к а в а. Вы забыліся, таварыш Дрозд, што рашаюць тут не прысутныя гледачы. Ні яны, ні вы не можаце зрабіць уплыў на рашэнне суда! І хто б тут ні прысутнічаў...

І з а б е л а. Але чаму вы не запрасілі сюды рабочых?

Бурнае абурэнне клакераў.

К і ч к а й л а. Заклікаю да парадку!.. Пацярпеўшая Мажэйка!

М а ж э й к а (*выходзіць да трыбуны*). Тут.

Напэўна, такое ўражанне на прысутных зрабіла б жывая Венера Мілоская. Мажэйка надзвычай прыгожая.

Захапленне сярод мужчын.

К і ч к а й л а. Ваша імя, імя па бацьку і прозвішча?

М а ж э й к а. Мажэйка Тамара Аляксапдраўна.

К і ч к а й л а. Месца работы? Род заняткаў?

М а ж э й к а. Кандытарская фабрыка. Работніца...

Х а ц е н ь ч ы к. Колькі вам гадоў?

М а ж э й к а. Дваццаць два.

Х а ц е н ь ч ы к. Замужам?

М а ж э й к а. Не...

К і ч к а й л а. Што вы можаце сказаць нам пра тое, што адбылося ў пядзелю на беразе Камсамольскага возера?

М а ж э й к а. Усё сказана ў пратаколе. Мне дадаць німа чаго.

Б о ж а ш у т к а в а (*перахопліваючы ініцыятыву*). Скажыце, за што ён вас ударыў?

М а ж э й к а. Ён падышоў і папрасіў закурыць. Я адказала, што гэта не самы дасціпны ход, каб загаварыць з

незнаёмай дзяўчынай. Потым ён сказаў нейкую гадасць. І я папрасіла яго пазбавіць мяне ад сваёй кампаніі.

Божашуткава. Ну, вы маглі б адказаць і больш ветліва. Выходзіць, што вы самі падштурхнулі яго на бойку. Вы ж бачылі, што чалавек нецвярозы!

Мажэйка. У мяне чамусьці няма прывычкі весці сведкія размовы з незнаёмымі людзьмі. Тым больш калі паводзяць яны сябе не вельмі сціпла. Што ж датычыць іншага... Салавейчык быў не настолькі п'яны, як хоча зараз даказаць.

Салавейчык (*ускочыўшы*). Няпраўда! Я быў п'яны як свіння.

Мажэйка (*саркастычна*). Не думаю... Вы проста тып, які лічыць, што яму ўсё дазволена.

Божашуткава (*перахопліваючы ініцыятыву*). Што вы там рабілі?

Мажэйка. На пляжы? Гое, што і ўсе.

Хаценьчык. Што на вас было?

Мажэйка. Лыжны касцюм!

Салавейчык (*ускочыўшы*). Прашу слова!

Кічкайла. Пачакай...

Божашуткава. Не, пяхай гаворыць!

Салавейчык. Я ўдарыў яе таму... таму, што яна мяне спакушала.

Хваляванне сярод прысутных.

Кічкайла. Што-о?

Хаценьчык (*устрапянуўшыся*). Грыша! Раскажы, як гэта было. Толькі падрабязна, з дэталямі.

Салавейчык. Іду я, значыць, на пляжы. Пакунацца захацеў, асвяжыцца. Іду, а яна ляжыць... голая!

Божашуткава (*спалохана*). Як... голая?

Салавейчык. Ну, амаль голая. У адным бікіні. Ведаеце, такі малюсеньчкі-малюсеньчкі... Калі ты добрая, прыстойная дзяўчына і ў цябе няма паганых думак, навошта ж табе ў грамадскім месцы надзяваць такі недамерак? І потым, таварышы, што гэта такое?.. Чаму гэта мужчыны і жанчыны ляжаць побач голая? Га? І дзе ляжаць? Амаль у самым цэнтры вялікага горада. Выйшаў з трамвая, а тут адразу — голая... жываты! Гэта ж распуста.

Божашуткава. Правільна, таварыш Салавейчык!

Мажэйка. Паслухайце!.. Мяне паклікалі сюды, каб зневажаць?

Божашуткава. Ніякай знявагі я не бачу. Я падзя-

ляю яго думку. Западта многа волі вам далі! Міні! Бікіні! А вы ведаеце, што за гэтым хаваецца? Варожая ідэалогія!.. Вось такія, як вы, і зводзяць чужых мужоў, разбіваюць сем'і!

М а ж э й к а. Каго тут судзяць? Гэтага грамадзяніна або мяне?

Б о ж а ш у т к а в а. Мы судзім Салавейчыка, а заадно і цікавімся асобамі пацярпеўшых. Я, напрыклад, упэўнена, што вы самі выклікалі Салавейчыка на бойку. А вось з якой мэтай...

М а ж э й к а. Ну, ведаеце! Усяму ёсць мяжа! Нават глупству.

К і ч к а й л а. Ён вас моцна ударыў?

М а ж э й к а. Моцна!

Х а ц е н ь ч ы к. А сінякі ў вас ёсць?

М а ж э й к а. Ёсць!

Х а ц е н ь ч ы к. Вы можаце паказаць іх суду?

М а ж э й к а *(разгублена)*. Што? Як гэта?

Х а ц е н ь ч ы к. Ну, вы можаце паказаць іх нам? Каб мы пераканаліся...

М а ж э й к а. Вы... разумееце, што кажаце?

Б о ж а ш у т к а в а. Грамадзянка Мажэйка, напрашу вас паводзіць сябе больш прыстойна.

Х а ц е н ь ч ы к. Калі сінякоў няма, так і скажыце. А калі ёсць...

М а ж э й к а. Да пабачэння, грамадзяне суддзі! *(Выходзіць.)*

Б о ж а ш у т к а в а. Грамадзянка Мажэйка! Вярніцеся! Чуеце? Добра... Мы зробім з гэтай выхадкі пэўны вывад. У нас застаўся адзін сведка — Лапатка... *(Спахніўшыся.)* Ох, даруйце, Іван Пятровіч!

К і ч к а й л а. Нічога, нічога, Рагнеда Іванаўна... Прашу вас, таварыш Лапатка.

Г а л а с ы:

— Ну, гэты пасведчыць!

— Яму ж верыць нельга!

М і л і ц ы я н е р *(выходзячы да трыбуны)*. Грамадзяне! Прашу захоўваць парадак!

К і ч к а й л а. Таварыш Лапатка, што там адбылося на пляжы?

М і л і ц ы я н е р. Вось што я вам скажу, грамадзяне суддзі. Дарма вы тут катуеце чалавека, публічна здэкаваецца з яго. Ён жа яшчэ зусім малады, у яго ўсё жыццё наперадзе. А вы яго так жорстка, бязлітасна траўміруеце!

Пасля такіх пакут можна і рукі па сябе палажыць. Быў адзін такі выпадак... Выпусцілі чалавека з выцвярэнніка, а ён прыйшоў дамоў і задавіўся...

Кічкайла. На пляжы былі вы або іншы міліцыянер?

Міліцыянер. Я быў.

Кічкайла. Вы затрымлівалі Салавейчыка?

Міліцыянер. Затрымліваў.

Божашуткава. Дык, можа, дарма затрымлівалі?

Міліцыянер. Ды як вам сказаць... З кім не бывае? Вышій чалавек, пакуражыўся трохі. Гэта ў яго ад маладосці...

Божашуткава. А можа, ён і не куражыўся зусім?

Міліцыянер. Ды не, куражыўся...

Хаценьчык. Калі вы яго ў машыну садзілі, ён супраціўляўся?

Міліцыянер. На яго месцы, відаць, і вы супраціўляліся б.

Хаценьчык. У пратаколе запісана, што ён кіцель вам парваў. Гэта праўда?

Міліцыянер. А хто ж яго ведае? Можа, я і сам яго парваў, калі падсаджваў у машыну грамадзяніна Салавейчыка.

Хаценьчык. А фуражка? Ён закідваў яе ў возера?

Міліцыянер. Вось яна, фуражка гэтая. Мне яе адзін хлапчук адразу ж выцягнуў!

Божашуткава. Таварыш Лапатка, калі б вы так гаварылі з самага пачатку, то, напэўна, і пратакола не было б?

Міліцыянер. Дык я ж не ведаў тады, з кім справу маю. Думаў — хуліган, злачынца!

Кічкайла. А цяпер ведаеце?

Міліцыянер. Цяпер ведаю. Хіба стаў бы калектыў за злачынца хадаінічаць? Прасіць міліцыю, каб яго вызвалілі? Нізавошта? Усё было б наадварот!.. І начальнік райаддзела, калі я ішоў сюды, сказаў мне: ты глядзі, Лапатка, не пльвузгай лішняга на чалавека. Відаць, вельмі добры хлопец. Увесь калектыў за яго просіць.

Клакеры апладзіруюць.

Божашуткава. У вас усё?

Міліцыянер. Здаецца, усё.

Кічкайла. Дзякуй. Сядайце!.. (Да Моўчан.) Вы маеце што сказаць?

М о ў ч а н. А што тут гаварыць? Вызваліць трэба хлопца. Чаго ён тут мучыцца? Не такі ўжо вялікі грэх у яго...

К і ч к а й л а *(да Зойкі)*. Абвінаваўца выступаць будзе?

З о й к а *(наспешліва праглынуўшы цукерку)*. Таварышы! Я не разумею, за што яго абвінавачваюць? Ён жа цудоўны хлопец. Наш, савецкі. Ну, здарылася з ім гэта бяда. Дык гэта ж проста недарэчнае непаразуменне. Ён жа нікога не зарэзаў, не абрабаваў. Проста пажартаваў. Ён гумарыст. У нас такое цудоўнае жыццё! У нас такі прыгожы горад! Наша фабрыка адна з лепшых! Нам бы толькі жыць ды радавацца. А мы псуём адзіп аднаму первы, сварымся, спрачаемся, шукаем сярод сябе нягоднікаў. Ды няма іх у нас, няма! Усе вывеліся!

К і ч к а й л а. Як я зразумеў, вы за апраўданне Салавейчыка?

З о й к а. Так! Я за апраўданне. Нельга нам, таварышы, хлопцаў крыўдзіць. Вы ведаеце, колькі іх, паводле статыстыкі, на дзесяць дзяўчат?

Г о л а с. Ведаем. Дзевяць.

З о й к а. Ну вось. А вы хочаце... *(Садзіцца і кладзе ў рот цукерку.)*

К і ч к а й л а. Таварыш Салавейчык, вам даецца апошняе слова. Ці будзеце вы гаварыць?

С а л а в е й ч ы к. Хто? Я? Абавязкова! *(Разгарнуў паперку, чытае.)* Паважаныя грамадзяне суддзі! Дарагія таварышы па рабоце! Горка і балюча мне стаяць на гэтым ганебным месцы! Вельмі балюча. Але трэба. Трэба адказваць за свае ўчынкі. А яны, гэтыя ўчынкі, вельмі і вельмі нядобрыя. Брыдкія ўчынкі, якія ганьбяць савецкага чалавека, будаўніка светлай будучыні. І ставіцца да іх іп...

Б о ж а ш у т к а в а *(падказвае шэптам)*. Індыферэнтна!

С а л а в е й ч ы к. Ага! І ставіцца да іх іп-ды-фе-рэнтна нельга. Гэта можа стварыць у нашым калектыве нездаровую атмасферу дабрадушнасці і ўсёдаравання. А гэтага мы не можам дапусціць, не маем на тое права. Мы з усёй рашучасцю павінны сказаць хуліганам і п'япіцам — не! Не дазволім! Не пацярпім!

Хваляванне сярод клакераў.

Але давайце, таварышы, уважліва паглядзім, а хто ж такі Салавейчык? Хто ён? Закаранелы злачынец ці не такі ўжо благі чалавек?

М о ў ч а н. Які ж ты, Грыша, злачынец?

С а л а в е й ч ы к. Бацька мой — прадстаўнік слаўнага рабочага класа. Маці таксама работніца. Сам я член прафсаюза, член ДТСААФ і таварыства Крыжа і Паўмесяца. Чырвонага Крыжа і Паўмесяца. Я ганаруся тым, што мне выпала шчасце працаваць на прадпрыемстве, якое змагаецца за званне калектыву камуністычнай працы! Я ганаруся, што жыву сярод такіх цудоўных людзей, як таварыш Кічкайла, як таварыш Таратута, як таварыш Гусельнікава, як *(паглядзеўшы на Божашуткаву)* Рагнеда Іванаўна. Гэта сапраўдныя будаўнікі камунізму.

К і ч к а й л а. Наконт мяне ты крыху перабольшыў!

С а л а в е й ч ы к. І мне вельмі сорамна, што я сваімі паводзінамі кінуў цень на гэтых выдатных людзей. Нядобра я зрабіў, таварышы. Вельмі нядобра. Непрыгожа. Але я, таварышы, усё зразумеў і ўсвядоміў. І тое, што здарылася, будзе мне добрай павукай на ўсё жыццё. *(Ідзе да трыбуны.)* Напэўна, я не перанёс бы такой ганьбы, калі б не адчуваў, што побач са мной калектыв, які заўсёды дапаможа. *(Канчаткова ўвайшоўшы ў ролю прамойцы.)* Таварышы! У нашым цудоўным сацыялістычным грамадстве дзейнічае выдатны закон — усе за аднаго і адзін за ўсіх. Чалавек чалавеку друг, таварыш, брат! Дык няўжо ж вы не працягнеце руку дапамогі свайму другу, таварышу і брату?!

М о ў ч а н *(выціраючы хусціначкай вочы)*. Працягнем, Грыша! Працягнем!

С а л а в е й ч ы к. Няўжо вы адштурхняце мяне, пакінеце ў бядзе? Не, вы гэтага не зробіце! Вам не дазволяць ваша крыштальнае сумленне і залатое сэрца. Вы возьмеце мяне на парукі і не зробіце памылкі! Я скончыў, таварышы. Дзякую за ўвагу.

Салавейчык накіраваўся, каб сесці побач з членамі суда, але, пераханіўшы позірк Божашуткавай, схамінуўся і сціпла вярнуўся на сваё месца. Клакеры апладзіруюць.

Б о ж а ш у т к а в а. Хто хоча выступіць? *(Да Кічкайлы.)* Ой, даруйце, Іван Пятровіч!

К і ч к а й л а. Нічога, нічога, Рагнеда Іванаўна. Ці жадае хто выступіць?

Г а л а с ы:

— А што тут гаварыць?

— Усё і так зразумела! Певінаваты!

— Вызваліць! Сёння ж футбол!..

Ізабела (*ўскочыўшы*). Я пратэстую. Гэта не гуманнасьць, а патуранне!

Божашуткава. Чаго ж вы хочаце?

Ізабела. Я прашу слова!

Галасы:

— Не трэба!

— Хопіць прамоў!

— Якія могуць быць прамовы, калі сёння футбол!

Ізабела. Паслухайце! Амністыя, якую вы далі зараз Салавейчыку, — гэта злачынства перад грамадствам.

Зойка. Ізабела Сямёнаўна! Ён жа ўсё ўсвядоміў! Ён жа цудоўны хлопец!

Ізабела. Зойка, гэта не хлопец! Гэта траянскі конь!..

Салавейчык. Чулі? Усе чулі? Яна рабочага чалавека абзывае скацінай!

Галасы абурэння.

Божашуткава. Як бачыце, Ізабела Сямёнаўна, народ супраць вас! А з народам жартаваць нельга!

Ізабела. Добра... Я зараз прывяду народ! (*Выбягае.*)

Божашуткава. Таварыш Таратута! Я бачу, вы хочаце нешта сказаць ад імя ІТР? Давайце смялей...

Андрэй. Я перадумаў. (*Дэманстратыўна рве паперу.*)

Божашуткава. Дзіўна... У такім разе ў мяне ёсць некалькі слоў. Я толькі воль што хачу сказаць...

Салавейчык таропка запісвае штосьці ў бланкэт.

Грыша Салавейчык — член нашага калектыву. І калі ён зрабіў нешта недазволенае, то ў першую чаргу вінаваты не ён, а мы з вамі. Так-так, мы! Праглядзелі свайго таварыша! Упусцілі! Гэта трэба сказаць сёння сумленна і адкрыта... Цяпер ваша слова, Іван Пятровіч. Чытайце прыгавор...

Кічкайла ўстае, надзяе акуляры і чытае прыгавор.

Кічкайла. Суд, параіўшыся на месцы, вырашыў... Першае: указаць таварышу Салавейчыку Рыгору Рыгоравічу на яго нетактоўныя наводзіны ў грамадскіх месцах. Суд палічыў магчымым абмежавацца гэтай мерай, улічваючы шчырае прызнанне Салавейчыка ў яго анонімным слове. Другое: калектыў бярэ на сябе ўсю адказнасць за вы-

хаванне Салавейчыка Рыгора Рыгоравіча. Трэцяе: гэты прыгавор зацвердзіць на цэхавым сходзе. Усё. Суд закончаны.

Бурна лікуюць клакеры. Яны абдымаюць, віншуюць Салавейчыка.

З а с л о н а

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Пакой адпачынку на фабрыцы. Капапа, зручныя мяккія крэслы, вазоны з кветкамі, шахматныя столікі і столік з тэлефонамі. Ва ўсім адчуваецца прыгажосць і добры густ, калі б не мноства крыклівых плакатаў аб карысці працы, аб шкодзе алкаголю і нікаціну. «Праца — гэта маці асалоды. Стэндалль», «Які я шчаслівы, калі я працую! Л. Талстой», «Праца падае высакароднасць чалавеку. В. Бялінскі», «Адна кропля нікаціну забівае каля!», «Калі хочаш болей жыць, значыць, трэба меней піць». Жудаснае ўражанне пакідае вялізны плакат «Печань алкаголіка ў разрэзе». Падзвычайна маляўнічы плакат, на якім рука — безумоўна, варожая — падносіць чалавеку чарку гарэлкі, а ён, адштурхоўваючы яе, кажа рашучае «не!».

С а л а в е й ч ы к захапіўся размовай на тэлефоне.

С а л а в е й ч ы к. Слухай, Жорык! *(Рагоча.)* Станок мне самы лепшы далі. І тэлефон побач паставілі... Не, рапей не было. Спецыяльна для мяне паставілі. А я сказаў, што мне трэба часта званіць. *(Рагоча.)* Каля станка ў мяне аранжарэя, батанічны сад! Толькі цытрусаў не хапае!.. Паслухай, якіх яны тут лозунгаў навешалі... Ага, для мяне. «Праца — гэта маці асалоды. Стэндалль». Усёк? Асалоды! *(Рагоча.)* А мы з табой і не ведалі!.. Слухай далей... «Які я шчаслівы, калі працую! Талстой». Не, Лы Талстой... *(Рагоча.)* А яшчэ тут адзін плакатік ёсць... «Печань алкаголіка ў разрэзе»! Паглядзіш, і не тое каб піць — жыць не хочацца! *(Рагоча.)* А ты як думаў? Трэба ўмець жыць, Жорык!.. Ды не... Куды ж яны падзенуцца? Яны ж узяліся мяне перавыхоўваць. А я доўга буду перавыхоўвацца, усё жыццё! *(Рагоча.)*

Уваходзіць І з а б е л а з вялікім эскізам новай цацкі. З абурэннем аглядае сансаваныя плакатамі сцены.

Убачыўшы яе, Салавейчык прыкрывае трубку далонню і гаворыць цішэй.

Добра... Дамовімся... Тут прыйшлі. Я табе пазней пазваню. Гуд бай, бэбі!

І з а б е л а. Чаму вы не працуеце?

С а л а в е й ч ы к. А вы што — дырэктар?.. У мяне пераньнак.

Ізабела. Да перапынку яшчэ пятнаццаць мінут.

Салавейчык. А ў мяне персанальны перапытак, падоўжаны.

Ізабела залезла на крэсла, каб павесіць эскіз на плакат «Печань алкаголіка ў разрэзе». Ззаду, нажадліва ўхмыляючыся, падыходзіць Салавейчык і хапае яе за калені.

Ух ты, якое хараство!

Ізабела (*працягваючы яму эскіз*). Патрымайце, калі ласка.

Салавейчык. Прыходзь да мяне сёння ўвечары. Бульвар Гоголя, сем-адзінаццаць. Я адзін жыву, у асобнай кватэры. Прыйдзеш?

Ізабела, саскочыўшы з крэсла, раптам заляпіла яму такую аплявуху, што Салавейчык ледзь утрымаўся на пагах. Другая аплявуха, трэцяя...

Ізабела (*спакойна*). Павесьце гэты эскіз на сваю печань, вунь туды...

Ачумелы Салавейчык хуценька ўскаквае на крэсла, вешае эскіз на плакат «Печань алкаголіка ў разрэзе». І толькі потым ужо пачынае разумець, што адбылося.

Салавейчык. Ты што?! Хочаш, каб я табе крэндзеляў навешаў?

Ізабела (*спакойна*). Паспрабуйце...

Салавейчык. Ты на каго замахнулася? На каго руку ўзняла? На яго вялікасць рабочы клас? На гегемона? А ты ведаеш, што я з цябе зараз зраблю?.. Бліп! Мокрае месца! І нічога мне за гэта не будзе! Таму што я, я... праізвадзіцель матэрыяльных каштоўнасцей!

Ізабела. Вон адсюль, «производитель»!

Салавейчык. Што-о-о?!

Ізабела. Вон адсюль!

Гэта сказана спакойна, але такім тонам, што Салавейчык адступіў.

Салавейчык. Ну, я табе гэтага не дарую! Ты мяне падоўга запомніш!

Салавейчык выбягае, моцна грукнуўшы дзвярамі. Звініць звапак на перапытак. Ізабела паліла пляшку вады з графіна і выпіла. Уваходзяць Божашуткава, Кічкайла, Хачепчык, Зойка і Андрэй.

Божашуткава. Ну вось, усе ў зборы. Можна адразу аб усім дамовіцца.

Зойка. Рагнеда Іванаўна, а хіба дваццаць восем гадоў адзначаюць?

Божашуткава. Афіцыйна — не. А неафіцыйна... Тут жа не толькі дваццаць восем гадоў, але і пуцёўка ў Крым... Вы ж зразумеіце псіхалогію адзінокага мужчыны... Жыве чалавек бабылём, жонка яго пакінула. У чалавека вялікая маральная траўма. Трэба, каб ён адчуў цяplo, чалавечую ласку, зразумеў, што вакол яго добрыя, сардэчныя людзі. Чалавек чалавеку друг, таварыш, брат. Разумеете?

Хаценьчык. Усё гэта будзе, так сказаць, насухую? Ці прадбачыцца маленькі сабантуй?

Божашуткава. Стол, канечне, павінен быць. Апрача падарунка мы сёе-тое купім. Трэба вырашыць спачатку, хто пойдзе. Ты, Гусельнікава...

Зойка (*праглынуўшы цукерку*). Ага! А потым мяне скажуць, што я да халасцяка на кватэру бегаю?

Божашуткава. Ён разведзены.

Зойка. Тым горш!

Божашуткава. Ты ж не адна пойдзеш! Пайду я, затым Моўчан, Кічкайла, Хаценьчык... (*Глядзіць на Ізабелу.*) Не-не, не бойцеся! Вас мы не запрашаем... І таварыш Таратута.

Ізабела. Не, ён з вамі не пойдзе.

Божашуткава. А чаму гэта вы за яго рашаеце?

Ізабела. Я сказала: нікуды ён з вамі не пойдзе.

Божашуткава. І вам не сорамна, Андрэй Іванавіч? Яна яшчэ не жонка вам, а ўжо камандуе?

Андрэй. Прабачце, Рагнеда Іванаўна... Я сапраўды не магу... У мяне хутка сесія ў інстытуце, і кожны выхадны для мяне...

Кічкайла. Няхай вучыцца.

Божашуткава. Добра. Абыдземся як-небудзь без вас... Значыць, у асноўным мы дамовіліся. Дэталі потым.

Хаценьчык. Трэба было б адразу і наконт выпіўкі вырашыць. Калі будзем браць «Белавежскую», то яе не так проста дастаць. А ў мяне ў адным магазіне знаёмая ёсць...

Божашуткава. Вазьміце гэта на сябе. Таварыш Кічкайла, за вамі тэксты ўсіх застольных экспромтаў. Інакш атрымаецца звычайная п'янка, а не арганізаванае мерапрыемства.

Кічкайла. Будзе зроблена. У мяне ёсць кніга афарызмаў і выказванняў «У свеце мудрых думак».

Божашуткава. Падыдзе...

Выходзяць.

Андрэй ставіць на стол прыгожую вялікую ляльку ў скафандры касманаўта. «Касманаўт» асцярожна рухаецца па сталю. Над скафандрам успыхвае агеньчык. Гучаць сігналы спадарожніка, чуцен голас Андрэя: «Я Сокал-150. Выйшаў з кабіны. Вывучаю паверхню планеты Тау-кіта. Увага! Увага! Вы чуеце мяне, зямляне? Я бачу людзей. Бачу людзей. Яны такія ж, як мы!.. Увага! Я Сокал-150. Бачу людзей. Іду да іх! Іду да іх!..»

А н д р э й (спыняючы «касманаўта»). Ну як, падабаецца?

І з а б е л а (з пляшчотай). Таратута! Ты гепій!..

А н д р э й (прыглядаючыся да Ізабелы). Чакай, чакай... Што з табой?

І з а б е л а. А што?

А н д р э й. Ты нейкая не такая, як заўсёды... Што здарылася, Іза?

І з а б е л а. Я ўдарыла Салавейчыка... Толькі што...

А н д р э й. Што? Ударыла? Ты?

І з а б е л а. Калі гэта дойдзе да Божашуткавай...

А н д р э й. Але за што? За што? Ты звар'яцела?

І з а б е л а. Здаецца, яшчэ не...

А н д р э й. Што ён табе зрабіў?

І з а б е л а. Рукі ён свае распусціў.

А н д р э й. Не разумею... Ён што, першы цябе ўдарыў?

І з а б е л а. Нявінны агнец!.. Прыставаць ён да мяне пачаў. За ногі хапаў. Запрашаў да сябе на кватэру... Увечары!

А н д р э й. Казаў я табе не насіць гэтую... Казаў жа!

І з а б е л а. Па-твойму, я павінна насіць ватныя штаны і ўвогуле нікуды не вытыркаць носа, паколькі ў нас яшчэ ёсць хамы і нахабнікі? Так?

А н д р э й. Я заб'ю яго! Знявечу! Прымушу на каленях перад табой поўзаць, зямлю грызці і прасіць прабачэння! (Кідаецца да дзвярэй.)

І з а б е л а (трымае яго). Не рабі глупства! Не трэба... Ён сваё атрымаў.

А н д р э й. Пусці мяне! Пусці! Я павінен яго правучыць! Гэта нельга так пакідаць!.. І нічога ты не бойся. Няхай толькі хто-небудзь рот раскрые...

І з а б е л а. Ах, Таратута, Таратута! Божашуткава гэта першая зробіць.

А н д р э й. Няхай толькі паспрабуе!.. Адным словам — ты нічога не бойся...

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

Кватэра Салавейчыка. Вечарынка ў самым разгары. Божашуткава сядзіць побач з Салавейчыкам, паклаўшы яму руку на плячо. У кутку ў вялікім крэсле дрэмле Моўчан. Кампанію ўзначальвае Хаценьчык, у якім угадваецца вопытны, гаваркі тамада.

Хаценьчык. Сябры-прыяцелі! Самадзейнасць надыходзіць толькі для сцэны. А за сталом павінна быць жалезная дысцыпліна. Праўду я кажу, Рагнеда Іванаўна?

Божашуткава. Праўду, Кузьма Данілавіч. Гасцям патрэбны добрыя лейцы. Давай дзейнічай!

Хаценьчык. Сябры-прыяцелі! Наш прафсаюзны галава— таварыш Кічкайла — скажа зараз чарговы тост!

Зойка *(набіўшы рот цукеркамі)*. Ціха!

Кічкайла *(устае з чаркай)*. Таварышы! Жанчыны і мужчыны! Я прапаную тост за найпрыгажэйшую палавіну чалавецтва. І гэта, таварышы, не проста слова — палавіна. Вы глядзіце, што атрымліваецца... У народнай асвеце ў нас... *(збіўся і паглядзеў на паперку)* занята семдзсят пяць працэнтаў жанчын, у медыцыне — шэсцьдзсят, а ў гандлі і ўсіх дзевяноста пяць! Атрымліваецца, таварышы, не толькі найпрыгажэйшая палавіна, але і большая, мацнейшая палавіна!.. Дык вось я прапаную тост за жанчыну-настаўніка, за жанчыну-ўрача, за жанчыну-прадаўца. І за жанчыну, з якой мы жывём, дзелім радасць і гора,— за жанчыну-жонку! Інакш кажучы, за жанчыну, без якой мы, мужчыны, нуль без палачкі!

Хаценьчык. Сябры-прыяцелі, толькі да дна! Толькі да дна!

Гюць. Хаценьчык хацеў разбудзіць Моўчан, але яго стрымаў Кічкайла.

Кічкайла. Не трэба, не чапай яе. У яе ўнук нарадзіўся, снаць не дае. Хоць тут старая падрэмле.

Божашуткава. Грыша, што ў цябе з жонкай?

Салавейчык. Ат!.. Ну, была і сплыла. Няма!

Божашуткава. Чаму?

Салавейчык. Ат!.. Кінь ты пра яе! Не хачу ўспамінаць!

Божашуткава. Зойка! Не еш столькі цукерак! Раस्ताўсееш.

Зойка *(ледзь не надавіўшыся цукеркай)*. Не магу ўтрымацца, Рагнеда Іванаўна! Сілы волі не ханае.

Б о ж а ш у т к а в а. Не, Грыша, скажы ўсё ж — чаму?

С а л а в е й ч ы к. Ну, кінула яна мяне! Кінула! Узяла сына і пайшла. Зрабіла мне горш, дурніца! *(Рагоча.)* Не падыходжу я ёй! Пляваць я хацеў! Вып'ем за мужчын!

Б о ж а ш у т к а в а. Пачакай, Грыша. Няхай закусяць спачатку. Яна дрэнна да цябе адносілася?

С а л а в е й ч ы к. Ну! Бялізну ў пральню — занясі! Яна, бачыце, працуе і вучыцца! Я, можа, таксама вучыўся б, калі б хацеў!.. У магазіне ў чарзе стаяць — зноў жа я! Ну дзе вы бачылі, каб мужчыны ў чарзе стаялі? Хіба толькі за пітвом!

Х а ц е н ь ч ы к. Такого волата ў магазін? Ды людзі ж смяяцца будуць!

С а л а в е й ч ы к. Яшчэ як смяліся!.. Не, Савецкая ўлада ўвогуле нішто сабе... Вось толькі адну памылку яна зрабіла. У самым пачатку. У адна тысяча дзевяцьсот семнаццатым... І мы за гэтую памылку плацім уласнай скурай шэсцьдзсят з лішнім гадоў!..

Б о ж а ш у т к а в а. Гэта якую ж памылку, Грыша?

С а л а в е й ч ы к. Зраўняла жанчыну з мужчынам. Гэтага рабіць нельга было! Ні ў якім разе!.. Вып'ем за мужчын! Няхай жыве свабода і незалежнасць мужчын!

Б о ж а ш у т к а в а. Грыша, дальбог, хопіць ужо. Каньяк капчаецца. А яшчэ трэба будзе выпіць за твой адпачынак на беразе самага сіняга мора...

С а л а в е й ч ы к. Каньяк капчаецца? Будзем гарэлку піць!

Х а ц е н ь ч ы к. Не здагадаліся, Грыша. Не ўзялі мы гарэлкі!

С а л а в е й ч ы к. Гэта вы не ўзялі. *(Устае з-за стала, ідзе ў куток і адкрывае занавеску.)* Глядзіце сюды!

У кутку за занавескай пекалькі скрынак з гарэлкай.

Вось! Дзве скрынкі «Маскоўскай», дзве скрынкі «Болавежскай горкай» ды яшчэ шампанскага адна скрынка. Спецыяльна для апахмелкі.

Х а ц е н ь ч ы к *(свіснуў)*. Навошта табе столькі, Грыша? Яна ж пракісне ў цяпле! Градусы выйдучь...

С а л а в е й ч ы к. Залаты запас! Як пачалі ў газетах спрачацца: піць ці не піць, уводзіць сухі закон ці не ўводзіць, — я адразу скеміў: супраць нашага брата пеншта такое зацяваюць. Як ваўка ў бяглозе, чырвонымі сцяжкам абкладваюць. Вось я і анярэдзіў іх! *(Вяртаецца да стала з бутэлькай гарэлкі.)*

К і ч к а й л а (*са страхам*). Не трэба, Грыша, не трэба! Хопіць!

Х а ц е н ь ч ы к. Адкуль у цябе, Грыша, такія грошы?

С а л а в е й ч ы к. Не бойся, не крадзеныя... Ты ведаеш, колькі новых кватэр здаецца ў горадзе за квартал? Мільён! А як здаюцца, таксама ведаеш? Форткі не зачыняюцца, бачок працякае, водаправодны крап, як буйнакаліберны кулямёт — ды-ды-ды! А выключальнікі, ведаеш, якія? Пойдзе хто-небудзь поччу ў туалет... Пардон! Святло ўключыць — тры кватэры з ложкаў ускакваюць і пытаюцца, хто страляў?

Х а ц е н ь ч ы к. Грыша! Мілы! Ты што, у нашым доме быў?

С а л а в е й ч ы к. Ну вось... Крап папраўлю — траяк. Выключальнік бясшумны пастаўлю — тры пяцьдзсят. Замок новы прыладжу — пяцёрка. Бывае, за адзін вечар трыццаць рублёў у кішэнь кладу. Які прафесар такую стаўку мае?

Б о ж а ш у т к а в а. Грыша, гэта ж рабунак сярод белага дня!

С а л а в е й ч ы к (*рагоча*). Рабунак! Яны ж мне ручкі-ножкі гатовы цалаваць, каб толькі я прыйшоў і зрабіў! На сподачку з залатой каёмачкай грошы выносяць. А ты — рабунак! Вось яны, мае мазольныя! (*Салавейчык трасе грашамі.*) Зойка! На, бяры ўсе! Толькі ведаеш што? Зрабі мне гэты... Як яго? Во! Стрыптыз!..

Зойка ўскочыла, ледзь не падавіўшыся цукеркай.

З о й к а. Ты што? Здурэў?

С а л а в е й ч ы к. А што? Хачу стрыптыз!

Б о ж а ш у т к а в а. Як табе не сорамна, Грыша? Што ты кажаш? Які стрыптыз? Апамятайся! Ты што, п'яны?

С а л а в е й ч ы к. Хто? Я п'яны? Лухта! Чаму ты, маманя, супраць стрыптызу? А калі я хачу?.. У нас жа свабода сумлення! Я гэта так разумею: што хачу, тое і раблю! Зойка! Давай стрыптыз!

З о й к а. Шызік! Калі ты зараз не змоўкнеш!..

Б о ж а ш у т к а в а. Грыша, кінь дурыцца. Глядзі, Зойку ледзь не да плачу давёў.

З о й к а. Я яго спачатку па мазгаўні трахну, а потым заплачу! (*Азвярэла накідаецца на цукеркі.*)

Х а ц е н ь ч ы к (*злавійшы позірк Божашуткавай*). Сябры-прыяцелі! Не будзем ухіляцца ў бок ад намечанай

праграмы, а то ў капцы квартала не атрымаем прэміяльных. Ёсць прапанова выпіць, Іван Пятровіч!

Кічкайла ўстае. Рыхтуючыся сказаць чарговы тост, выцягнуў з кішэні пацерку, зазірнуў у яе.

Салавейчык. Цю! Зноў гаварыць будзеш? Злітуйся! Замучыў прамовамі. Тут жа не прафсаюзны сход!

Кічкайла *(просіць)*. Дальбог, Грыша, ёсць цудоўны тост! Думка Спінозы...

Салавейчык. Забараняю! Катэгарычна! Хто імянішнік — я ці твой Спіноза? Вось... Вершамі кажы тост!

Кічкайла. Вершамі я не гатовы.

Салавейчык. Тады сядай і сядзі! Хто можа вершамі?

Божашуткава. Я! *(Устае і цудоўна чытае.)*

Жди меня, и я вернусь,

Только очень жди.

Жди, когда наводят грусть

Желтые дожди.

Жди, когда снега метут,

Жди, когда жара.

Жди, когда других не ждут,

Позабыв вчера...

Кічкайла непрыкметна знікае.

Салавейчык. Старо! Старо, Рагнеда Іванаўна! Ты давай што-небудзь такое... пра любоў!

Божашуткава. А гэта хіба не пра любоў?

Салавейчык. Якая ж гэта любоў? Цяпер чалавеку любоў з сэксам патрэбна! Разумееш: с-э-к-с! Еўтушэнку ведаеш: «Ты гаворыла шепотом, а што потым, а што потым?..»? Га?

Божашуткава. Не, не ведаю...

Салавейчык. Ну хаця б Ясеніна Сяргея?

Божашуткава. Некалі ведала, а цяпер забылася...

Салавейчык. Якія ж з вас выхавацелі, калі вы ні Еўтушэнка, ні Ясеніна не ведаеце?

Божашуткава. Зойка! За табою Еўтушэнка і Ясенін. Ды кінь ты есці цукеркі! Дыябет будзе!

Салавейчык. Пяхай ёсць, не шкада. *(Бярэ гітару і па-майстэрску робіць некалькі акордаў. Спявае.)*

Сидели, ели мы цыпленка табака.

А в это время нас попутала Чека —

Зэка — Петрова, Васильева — зэка!

Б о ж а ш у т к а в а. Грыша! Гэта ж... вульгарна! Гэта ж крмінальшчына!

С а л а в е й ч ы к. Добра. Пераходжу на грамадзянскую лірыку, паколькі гэтага патрабуюць госці! (Спявае.)

И рубают финики лопари,
А в Сахаре снегу — левироворот!
Это гады фізікі на парі
Раскрутили шарик наоборот!
И не верится и верится,
Что мишует та беда!
А шарик крутится и вертится
И все время не туда!..

Б о ж а ш у т к а в а. Спяваеш ты, Грыша, цудоўна, як Лемешаў. Але густ у цябе...

С а л а в е й ч ы к. Пардон! Гэта мой лепшы рэпертуар!

Б о ж а ш у т к а в а. Нічога, хутка ў цябе будзе іншы рэпертуар. Гэта наш клопат... Зойка, ты ведаеш добрыя песні? Сучасныя?

Зойка, набіўшы рот цукеркамі, круціць галавой.

Няўжо ніхто з нас не ведае добрых песень?

І раптам зусім нечакана Сцепаніда Моўчан, якая драмала да гэтага часу ў крэсле, прыгожым голасам заспявала «Очи черные». І адразу падхапілі ўсе. Спяваюць добра, з пачуццём. З'яўляецца Кічкайла, якога цяпер не пазнаць. Ён у касцюме цыгана. На ім чырвоная кашуля, бліскучыя боты, нават завушніца ў адным вуху. Схапіўшы ў зубы нож, пускаецца ў скокі. Павязаўшы на галаву ручнік у выглядзе шалі, зрываецца з месца Божашуткава. Яна танцуе цудоўна, тэмпераментна, з нейкім асаблівым самазабыццём. У адным са складаных па яна пахіснулася і, напэўна, павалілася б, калі б яе не падхапіў Салавейчык. Бурны тапец ператвараецца ў агнявы віхор...

З а с л о н а

ЧАСТКА ДРУГАЯ

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Кабінет дырэктара фабрыкі. У кабінцеце — Д о б р ы х, Б о ж а ш у т к а в а і Д р о з д. Усхваляваны Якаў Фаміч ходзіць з кутка ў куток, спыняючыся на чарзе перад тым, хто гаворыць.

І з а б е л а. І зноў жа, Якаў Фаміч... Танк каштуе восем рублёў, цягач — пяць, пісталет-аўтамат — сем рублёў. Для плана, вядома, ідэальна.

Якаў Фаміч. А што я магу зрабіць? Сабекошт, Ізабела Сямёнаўна, рэч упартая. Але ж мы апрача тапка, цягача і аўтамата выпускаем больш за дзвесце відаў цацак. Гэта не так ужо і дрэпна!

Ізабела. Але якіх цацак, Якаў Фаміч. Якіх? Дзесяць гадоў аднаго піяпера штампуюем!

Божашуткава. Няпраўда! Няпраўда! Піяпера мы асвоілі толькі летась! А да гэтага выпускалі акцябронка.

Ізабела. Прытрымліваючыся вашай логікі, Рагнеда Іванаўна, у наступным годзе мы асвоім камсамольца, а затым...

Якаў Фаміч. Не трэба так, Ізабела Сямёнаўна, не трэба. Гэта не робіць вам гонару.

Ізабела. Мне апрыкрала наша ўбоства думкі! У нас распрацаваны ўзоры новых цацак. Выдатных, прыгожых! Я ўзяла толькі некаторыя.

Божашуткава (з сарказмам). Хто ж аўтар гэтых унікальных шэдэўраў? Выпадкам не Таратута?

Ізабела. Таратута. Ну і што?

Божашуткава. Хм... Не дзіва, што вы так настойліва прабіваеце яго ўзоры!.. А хто за нас зробіць план, пакуль мы будзем эксперыментавачь з новымі ўзорамі? Вы пра гэта падумалі?

Ізабела. Але ж гэта проста нейкі ідыятызм, Якаў Фаміч! Так жа нельга далей працаваць! Жыць так нельга!

Божашуткава. А хто вас, уласна кажучы, трымае? Знайдзіце сабе работу адпаведна свайму высокаму інтэлекту!

Ізабела. Не, Рагнеда Іванаўна, я адсюль не пайду. Не пайду, таму што я невыпадкова выбрала сабе гэтую прафесію... А вось вам, відаць, рана ці позна, але прыйдзеца пайсці. Калі не зразумеете, што зараз канец дваццатага стагоддзя, а не васемнаццатага.

Божашуткава. На шчасце, гэта не залежыць ад вас — пайсці мне адсюль ці застацца!

Ізабела. На жаль, не ад мяне... Паглядзіце, Якаў Фаміч, хіба гэта лялькі? Гэта ж дэгенераты! Гэта ж нейкія квазімоды! Іх жа нельга перад сном дзецям паказваць! А сукенкі якія?

Божашуткава. Вы сама бессаромніца і лялек хочаце бачыць такімі ж? У міні-спадніцах! Дзяцей хочаце разбэшчваць!

Якаў Фаміч. Рагнеда Іванаўна! Ну што вы такое

кажаце! У нас ідзе творчая размова, і ўжываць такога роду аргументы...

І з а б е л а. Я ўжо прывыкла да такіх папрокаў, Якаў Фаміч... Мы саромеемся жаночых калепяў, а потым абураемся, чаму нашы дзеці, убачыўшы Венеру Мілоскую або Данаю, непрыстойна хіхікаюць. Але гэта ўжо іншая тэма... Дзе каляровыя пластмасы, Якаў Фаміч? Дзе яркія фарбы? Чаму мы атрымліваем полісцірол толькі белага колеру? З яго ж не цацкі, а толькі нябожчыкаў рабіць!

Я к а ў Ф а м і ч. Не даюць, Ізабела Сямёнаўна. Я прасіў.

І з а б е л а. Прасілі? Не прасіць, а патрабаваць трэба. У вас жа не прыватная майстэрня!

Я к а ў Ф а м і ч. У каго патрабаваць?

І з а б е л а. У каго хочаце! У галоўснабе, у міністэрстве!..

Я к а ў Ф а м і ч. У міністэрстве нічога няма!

І з а б е л а. Напішыце ў Саўмін, у ЦК!

Я к а ў Ф а м і ч. Ну, вы скажаце!.. У ЦК! Цераз галаву свайго міністра? Ведаеце, што мне за гэта будзе?

І з а б е л а. Нічога вам за гэта не будзе! Вы ж кіраўнік, дырэктар!

Я к а ў Ф а м і ч. Вы думаеце, што ў Саўміне і ЦК няма больш сур'ёзных праблем, чым дзіцячыя цацкі?

І з а б е л а. Напэўна, ёсць. Але вы зразумейце... У краіне амаль семдзсят мільёнаў дзяцей! Уяўляеце, што гэта такое? Наша прадукцыя не менш важная, чым трактары і аўтамабілі.

Б о ж а ш у т к а в а. Не, вы толькі паслухайце яе! Яна ўжо павучае дырэктара! Мы, бачыце, нейкія псвукі, а яна — вундэркінд!

Я к а ў Ф а м і ч. Ізабела Сямёнаўна... Я вас прашу... Выйдзіце адсюль... Я вас потым паклічу.

І з а б е л а моўчкі ўзнялася з-за стала, пастаяла крыху і амаль выбегла з кабінета.

Б о ж а ш у т к а в а. Правільна зрабілі, Якаў Фаміч, што выставілі яе за дзверы. Яна ўжо ні меры, ні такту не ведае. Сама сябе прызначыла ў ментары!..

Я к а ў Ф а м і ч *(раптам крычыць)*. Замаўчыце, Рагнеда Іванаўна! Я вас прашу — замаўчыце!

Паўза.

Б о ж а ш у т к а в а. Ну... Калі вы дазваляеце сабе гаварыць са мной такім тонам...

Я к а ў Ф а м і ч. Яна ж, чорт пабяры, мае рацыю! Я ж таксама гэтак думаю! Ды вось не хапае смеласці сказаць пра гэта ўголас! Вось сядзіць у мяне педзе тут (*стукае сябе ў грудзі*) подленькі чалавечак, які не дае мне рот раскрыць, калі мне трэба гаварыць! Крычаць! Калі я абавязаны крычаць! Дык не... Гэты мярзотнік (*зноў стукае сябе ў грудзі*) хоча спакойнага жыцця! Хоча дажыць да пенсіі, да глыбокай старасці! Непрыемнасцей баіцца, лішніх турбот! Баіцца сапсаваць адносіны з начальствам!.. А яна вось не баіцца! Таму што гэтага мярзотніка ў яе няма! Таму гаворыць яна тое, што думае! Праўду гаворыць. А мы з вамі, Рагнеда Іванаўна, любім іншы раз прамаўчаць. Калі нам выгадна прамаўчаць... І кукіш у кішэні паказваем...

Сцэна паварочваецца, і мы бачым прыёмны пакойчык перад кабінетам дырэктара. Тут зараз толькі адна Ізабела. Моўчкі стаіць каля акна. Па яе плячах можна здагадацца, што яна плача. Асцярожна ўваходзіць Андрэй, глядзіць на Ізабелу, ціха падыходзіць да яе.

А н д р э й. Ну што? Не прайшлі?

Ізабела, не паказваючы твару, працягвае да Андрэя руку. Андрэй, адразу зразумеўшы, хуценька выцягвае з кішэні насаваю хусцінку і кладзе яе ў руку Ізабелы. Выцершы вочы, Ізабела паварочваецца да Андрэя і сумна ківае галавой: «Не прайшлі».

А н д р э й. Чаму?

І з а б е л а. Плац, тэхналогія, Божашуткава...

Паўза.

А н д р э й. Паслухай, Іза... Зрэдку і я магу даць добрую парадку. Плюнем мы на гэтую фабрыку! Хіба на ёй свет клінам сышоўся? Без работы не застанемся. У другі горад пераедзем!

Паўза.

І з а б е л а. Гэта было б здрадай.

А н д р э й. Здрадай? Каму?!

І з а б е л а. Сваіму дзяцінству. У дзіцячым доме мы самі сабе рабілі лялек... З розных рызманоў... Нязграбныя, няўключныя... А потым у нас з'явілася адна сапраўдная... Вялікая, прыгожая... Адна на ўвесь дзіцячы дом. А нас там было дзве сотні... Мы кармілі яе, купалі, лячылі, спявалі ёй песні... Па чарзе... Раз у тыдзень... І вось аднойчы маленькая дзяўчынка — яе Фросяі звалі — папрасіла ў мяне ляльку. Я не дала... Разумееш, раз у тыдзень?.. А ўначы яна памерла. Нешта з сэрцам... Ніколі сабе гэта-

га не дарую... Колькі жыць буду... Можка, вось тады я інтуітыўна і зразумела, што такое цацка для маленькага чалавека... Ах, Таратута, Таратута! (*Хуценька адварочваецца да акна.*)

А н д р э й. Не трэба... Не трэба нікуды ехаць. Будзем тут.

Убягае К і ч к а й л а.

К і ч к а й л а (*наказвае на дзверы*). Там?

А н д р э й. Там...

Кічкайла кідаецца да дзвярэй кабінета. Сцэна паварочваецца. Зноў мы бачым кабінет Якава Фаміча. Урываецца К і ч к а й л а.

К і ч к а й л а. Прашу пасадзіць мяне ў турму!

Паўза.

Я к а ў Ф а м і ч. Вы пераблыталі адрас. З такім высякародным жадааннем трэба звяртацца да пракурора ці начальніка міліцыі. Можна ў ОБХСС.

К і ч к а й л а. Я патрабую пасадзіць мяне ў турму!

Я к а ў Ф а м і ч. Што вы і дзе патварылі?

К і ч к а й л а. Ды не я! Не я, а Салавейчык! Ён жа ўсю фабрыку тэрарызуе! Яго ж усе, як чумы заразнай, баяцца. Я ўжо псіхам, шызафрэнікам зрабіўся! У мяне бяссонніца. Я ж нават дома, у сям'і, стаў заводзіцца з паўабарота! Толькі турма можа выратаваць мяне ад вар'яцкага дома.

Я к а ў Ф а м і ч. Давайце больш стрымана, без эмоцый. Гэты спектакль тут педарэчы.

К і ч к а й л а (*смяецца нейкім вар'яцкім смяхам*). Спектакль? Правільна! Гэта ўжо спектакль! Захацеў, каб яму лепшы станок далі. Далі! Тры разы прэміі за рацпрапановы выплачвалі. А гэтыя рацпрапановы — цьфу! Захацеў бясплатную пуцёўку ў Крым. Далі! Гэтаму пародзістаму бугаю пуцёўку, калі ў мяне адных франтавікоў і партызан трыццаць дзевяць чалавек! Баксёр яму морду за жонку набіў, а мы яму страхоўку выплацілі! Пялчасны выпадак на рабоце, зваліўся чалавек з лесвіцы!..

Я к а ў Ф а м і ч. А навошта вы ўсё гэта рабілі?

К і ч к а й л а (*смяецца*). Навошта? Таму што ў мяне дзеці і я яшчэ пажыць хачу! Ён жа ледзь што — адразу сігнал у газету, у райком, у народны кантроль. Мяне ж праверкі замучылі! Я ж не працую, а толькі пішу тлумачэнні!

Якаў Фаміч. А ў вас што, капіркi п'яма?.. У мяне таксама было пяць камісіі.

Кічкайла. Пяць? *(Смяецца.)* У мяне іх было ўжо ведаеце колькі?..

Якаў Фаміч. Потым, потым падлічым. Чаго ён цяпер хоча?

Кічкайла *(звар'яцела рагоча)*. Дробязь! Патрабуе характарыстыку для турыстычнай паездкі за грапіцу. Ну хоць бы ў сацыялістычную краіну! Дык дзе там! Яму падавай толькі Францыю ці Італію. У крайнім выпадку згодзен на скандынаўскія краіны.

Якаў Фаміч. Выгнаць яго к чортавай матары! Каб і духу ягопага не было на фабрыцы!

Кічкайла. Дык нельга ж выгнаць, Якаў Фаміч! Суд усё роўна адновіць. Спачатку патрэбны тры вымовы. А мы яму толькі адну далі. І тую суд адмяніў.

Якаў Фаміч. Выгнаць!

Кічкайла *(зноў смяецца)*. Мы ж за яго паручыліся, Якаў Фаміч! На выхаванне ўзялі! Як жа звольніць цяпер?

Якаў Фаміч. Добра... Паклічце яго сюды.

Кічкайла выходзіць.

Ну, што ж вы маўчыце, Рагнеда Іванаўна? Дзе ваша красамоўства? Помніце, як вы ўгаворвалі мяне ў гэтым кабiнеце? І ўгаварылі...

Уваходзяць Салавейчык і Кічкайла. Салавейчык трымаецца салідна, упэўнена. Падыходзіць адразу да стала, вітаецца з усімі за руку, садзіцца, не чакаючы запрашэння.

Салавейчык. Я слухаю вас, Якаў Фаміч.

Якаў Фаміч. Кажуць, у вас зноў нейкія прэтэнзіі да фабкома, да кіраўніцтва фабрыкі? На што вы скардзіцеся?

Салавейчык. Я скарджуся? Я не скарджуся, а крытыкую. Вось гэты дзеяч *(паказвае на Кічкайлу)* заціскае рабочы клас. Не дае, разумееце, ніякага ходу. Нібыта ў нас не дзяржава рабочых і сялян, а нейкая задрыпаная капіталістычная краіна.

Якаў Фаміч. Ну, гэта ж не зусім так, таварыш Салавейчык. Вы і прэміі атрымліваеце, і пуцёўкамі карыстаецеся.

Салавейчык. Як усякі працоўны. Маю поўнае права.

Яка ў Фаміч. І ўмовы вам на рабоце стварылі такія, якіх вы, можа, і не заслугоўваеце...

Салавейчык. А чаму мяне не хочучь пускаць за граніцу? Чаму не даюць характарыстыкі? Я што — заразны? Ці не такі грамадзянін СССР, як усе іншыя? Магу зараз пашпарт паказаць!

Паўза.

Яка ў Фаміч. Бачыце, якая справа, Рыгор Рыгоровіч... Мы не можам рэкамендаваць вас для замежнай паездкі.

Салавейчык. Не можаце? Дазвольце даведацца — чаму?

Яка ў Фаміч. Разумеете, Рыгор Рыгоровіч... Ну, калі гаварыць ужо зусім шчыра... Мы не давяраем вам.

Салавейчык. Думаеце, застапуся там? Ха-ха-ха! Не такі я дурань, як вы думаеце!

Яка ў Фаміч. Не, мы гэтага якраз не баімся, што вы там застанецца.

Салавейчык. Тады ў чым справа? Што вам канкрэтна не падабаецца? Толькі канкрэтна!

Яка ў Фаміч. Канкрэтна?.. Ваш, так сказаць, маральны воблік, Рыгор Рыгоровіч. Мы баімся, каб за мяжой не падумалі, нібыта ў нас тут усе такія. А вы ж... унікалі..

Салавейчык. Ах, вам не падабаецца мой маральны воблік! Хвілінку. Зараз я вам дакажу, што вы гаворыце лухту! *(Выцягвае з кішэні і беражліва разгортвае паперу.)* Вось, калі ласка!.. Копія той характарыстыкі, якую вы паслалі ў міліцыю! І тут вы, між іншым, сцвярджаеце, што Салавейчык... Таварыш Салавейчык Р. Р.— маральна ўстойлівы, высокасвядомы, працуе над павышэннем... Над павышэннем — значыць, ёсць што павышаць! — свайго агульнаадукацыйнага, палітычнага і культурнага ўзроўню, акуратна выконвае грамадскія даручэнні і гэтак далей, і гэтак далей. Зачытаць поўнасцю ці дастаткова цытаты?.. Пячатка з гербам, подпіс ваш, Рагнеда Іванаўна. Пра чалавека недастойнага так не пішуць. Гэта ж, прабачце, не характарыстыка, а прадстаўленне да ордэна «Знак Пашаны»!

Божашуткава. Мы пісалі гэтую характарыстыку, каб выратаваць вас ад турмы!

Салавейчык. Ды ну? А што вы казалі на таварыскім судзе, Рагнеда Іванаўна? Хвілінку!.. *(Шукае ў кішэнях, выцягваючы адтуль паперкі, знаходзіць патрэбную,*

чытае.) «Я толькі вось што хачу сказаць, Грыша Салавейчык — член нашага калектыву. І калі ён зрабіў нешта недазволенае, нядобрае, то ў першую чаргу вінаваты не ён, а мы. Так-так, мы!..» Можа, вы, Рагнеда Іванаўна, гэтага не гаварылі? Можа, я няправільна запісаў? Наблытаў?

Божашуткава. Паслухайце, грамадзянін Салавейчык!..

Салавейчык. Ну вось бачыце... Я ўжо стаў грамадзянінам Салавейчыкам. А яшчэ зусім нядаўна я быў для вас проста Грыша...

Божашуткава. Так, я гэта гаварыла, не адмаўляюся. Вы правільна запісалі, Салавейчык. Не наблыталі. Я гаварыла толькі для таго, каб выратаваць вас! Выратаваць ад турмы! Але ж вы на таварыскім судзе публічна ва ўсім прызналіся! Прызналіся і шчыра раскаліся! Хіба не было гэтага?

Салавейчык. Фантазія!

Божашуткава. Як?.. Гэта ж усе чулі!

Салавейчык. Што чулі? Што я чытаў? Дык я ж чытаў тую прамову, якую вы для мяне напісалі! Не гаварыў, а чытаў. Чаму я павінен адказваць за тое, што хтосьці штосьці напісаў? Хто напісаў, той няхай і адказвае!

Божашуткава. Гэта ж подла, грамадзянін Салавейчык!

Салавейчык. Нядобра так лаяцца, Рагнеда Іванаўна. Непрыгожа. Узяліся мяне выхоўваць, а самі нядобрымі словамі лаецца, вучыце мяне подласці. Пісьмовую хлусню падмацоўваеце гербавай пятчаткай. І выказваеце пездавальненне маім маральным воблікам.

Божашуткава. Так... Цяпер я раскайваюся.

Салавейчык. У чым? Ну, дапусцім, вы манілі міліцыі, пракуратуры з высакароднай мэтай. Дапусцім... Хаця, вядома, гэта вас не ўпрыгожвае... Дапускаю, што на таварыскім судзе вы таксама пакрывілі душой з высакародным намерам. Гэта зноў-такі не ў вашу карысць. Не ўпрыгожвае ваш маральны воблік...

Божашуткава. Грамадзянін Салавейчык! Я вас папрашу не забывацца!

Салавейчык. Не, паважаная Рагнеда Іванаўна, забываецца вы, а не я. Хто вас цягнуў за язык у мяне на імянінах? Хвілінку! (*Корнаеца ў кішэнях.*) Хвілінку, зараз знайду... Вось яны, вашы экспромты, таварыш Кічкайла! Пазнаеце почырк? Не, гэта не тое... Не тое... Гэта пра каханне, гэта пра жанчыну... Гэта за мой вясёлы адпачы-

нак. Ага, вось ён!.. «Добры работнік... Добры чалавек... Таленавіты самародак...» Гэта ўсё пра мяне. Пра аднаго мяне. Вы паперкі выкінулі, а я іх падняў. Хаваю. На ўсякі выпадак. Не, я не стану імі злоўжываць, шаптажыраваць. Але давайце ўсё ж не траўміруйце яго вялікасць рабочы клас... Не трэба. Рыхтуйце дакументы для маёй загранічнай паездкі. Абрыдма, ведаеце, сядзець на адным месцы. Трэба прашвырнуцца на Еўропах. Гуд бай!

Салавейчык працягвае на развітанне руку. Як зацінатызаванья, паціскаюць яе Якаў Фаміч, Божашуткава, Кічкайла. Паўза. Кічкайла глядзіць услед Салавейчыку і смяецца вар'яцкім смяхам.

Якаў Фаміч (*крычыць*). Перастаньце, чорт вас пабяры! (*Божашуткавай.*) Ну?! Цяпер вы пачынаеце разумець, што нарабілі?

Божашуткава. Пачынаю...

Якаў Фаміч. Дакаціліся! Тосты за сталом на сяброўскай вечарынцы пачалі на паперках гаварыць! Ведаеце, што сказаў пра гэта таварыш Пётр Першы?

Божашуткава. Я ж хацела, каб лепш... Арганізавана.

Якаў Фаміч. «Арганізавана»! Хутка ў сям'і будзем арганізаванья папяровыя прамовы гаварыць, каб перад дзецьмі глупства не ляпнуць!.. Кічкайла! Узніміце на погі ўсіх юрыстаў у горадзе. Знайдзіце любы артыкул, любую прычыну, каб неадкладна, зараз жа выгнаць яго з фабрыкі!

Кічкайла. Якаў Фаміч! Ён жа нас па судах зацягае!

Якаў Фаміч. У суд пойдзеце вы і... таварыш Божашуткава!

Кічкайла. У такім разе хачу зрабіць адну заяву. Прыміце да ведама... Калі мяне ўпякуць у турму за наўмыснае забойства, прашу не пакінуць маіх дзяцей.

Якаў Фаміч. Добра. Дзяцей не пакінем. Гэта я вам гарантую.

З а с л о н а

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Пакой адпачынку. Тая ж абстаноўка, што і ў другой карціне. За сталом Варвара Феафілаўна Ягадка. Ніша. Курыць. Перад ёю сядзіць заплаканая Зойка.

Я г а д к а. Чым вы яго хацелі ўдарыць?

З о й к а. Бутэлкай...

Я г а д к а. Пустой ці поўнай? Калі пустой, гэта яшчэ паўбяды. А вось калі поўнай — гэта ўжо замах на жыццё чалавека!

З о й к а. Здаецца, поўнай... Але ж я не ўдарыла яго, а толькі замахнулася.

Я г а д к а. Не хапала яшчэ, каб вы яму чэрап праламалі! У такім разе вы сядзелі б не перада мной, а перад следчым па крымінальных справах. *(Піша.)* «Не ўдарыла яго, а толькі замахнулася». Што вы пілі?

З о й к а. Я?

Я г а д к а. І вы, і іншыя.

З о й к а. Сухое віно, шампанскае і... каньяк.

Я г а д к а. Колькі?

З о й к а. Бутэлку каньяку і дзве бутэлки сухога. Потым Грыша... Салавейчык бутэлку шампанскага паставіў...

Я г а д к а. Гэта колькі ж атрымліваецца? Амаль па бутэльцы на брата. Нішто сабе вечарынка! А хто з вас пад сталом поўзаў?

З о й к а. Ніхто.

Я г а д к а. Так-такі і ніхто?

З о й к а. Дальбог, ніхто.

Я г а д к а. Ну добра. *(Піша.)*

З о й к а. Мне ўжо можна ісці?

Я г а д к а. Ідзіце і добра падумаіце аб сваёй будучыні. Мне шкада вас. Вы добрая дзяўчына... Скажыце, пяхай зойдзе таварыш Божашуткава.

З о й к а, усхліпваючы, выходзіць. Ягадка піша, курыць. Уваходзіць Б о ж а ш у т к а в а.

Б о ж а ш у т к а в а. Добры дзень...

Я г а д к а. Добры дзень... Сядайце. Варвара Феафілаўна Ягадка.

Б о ж а ш у т к а в а. Божашуткава... Рагнеда Іванаўна.

Ягадка доўга і ўважліва ўгледзецца ў Божашуткаву.
Паўза.

Я г а д к а. Галоўны капструктар?

Б о ж а ш у т к а в а. Так.

Я г а д к а. Адукацыя, безумоўна, вышэйшая?

Б о ж а ш у т к а в а. Так.

Я г а д к а. Курыце?

Божашуткава. Не.

Ягадка. П'яце?

Божашуткава. Прабачце, не разумею...

Ягадка жэстам адкрывае «вуха» на бутэльцы.

Ягадка. Гарэлку ці каньяк ужываеце?

Божашуткава *(абражана)*. Ну што вы!

Ягадка. Дык на якога ж д'ябла вы ўблыталіся ў гэтую брудную справу? Вы! Чалавек з вышэйшай адукацыяй, галоўны канструктар і... калектыўная п'янка!

Божашуткава. Варвара Феафілаўна! Не было калектыўнай п'янкi!

Ягадка. А што было?

Божашуткава. У Салавейчыка быў дзень нараджэння. Мы вырашылі проста, як блізкія людзі, адзначыць разам з ім. Хацелі зрабіць чалавеку прыемнае. Тым больш што ён у адпачынак ад'язджаў. Гэта былі імяніны і праводзіны.

Ягадка. Ён вас запрашаў да сябе?

Божашуткава. Не, не запрашаў.

Ягадка. Ну вось бачыце! Не запрашаў! Вы прыйшлі самі! Прыйшлі са спіртнымі напіткамі... Хто падаў ідэю пайсці туды?

Паўза.

Божашуткава. Я прапанавала.

Ягадка. Значыць, гэта вы з'яўляецеся арганізатарам калектыўнай п'янкi?

Божашуткава. Не было калектыўнай п'янкi, Варвара Феафілаўна.

Ягадка. А што было?

Божашуткава. Культурнае мерапрыемства. Сяброўская вечарынка.

Ягадка. Нішто сабе мерапрыемства! Упіліся ўсе да ўпаду! *(Заглядвае ў паперы перад сабой.)* Вы што, сапраўды зваліліся пад стол?

Паўза.

Божашуткава *(разгублена)*. Звалілася?.. Мы танцавалі, і я ўпала. Але не пад стол і не ад віна... Проста паслізнулася, калі танцавала...

Ягадка. Што?

Божашуткава. «Цыганачку».

Ягадка. Так... А вось на цвярозую галаву ці сталі б вы скакаць гэтую... «Цыганачку»?

Божашуткава. Не, пэўна, не стала б... Я ўжо нават не прыпомню, калі танцавала ў апошні раз... Сама не разумею, як гэта магло здарыцца...

Ягадка. А што ж тут разумець, мая мілая? П'яная жанчына ўсё можа. Не толькі «Цыганачку», але і сёе-тое іншае... Скажыце, у той вечар нічога такога... іншага не было?

Божашуткава. Што вы маеце на ўвазе?

Ягадка. Ну, самі разумеце... Мужчын было трос, жанчын таксама трое...

Божашуткава (*успыхнуўшы*). Не, нічога «іншага» не было! І не магло быць!.. Скажыце, Варвара Феафілаўна, пісьмо вам Салавейчык напісаў?

Ягадка. Якая вам розніца — хто напісаў? Нават калі і Салавейчык...

Божашуткава. Дык ён жа разам з намі піў! Піў больш за ўсіх нас разам узятых!

Ягадка. Ёсць дзве акалічнасці, якія змякчаюць яго віну.

Божашуткава. Цікава, якія ж?

Ягадка. Ну, па-першае, ён сумленна ва ўсім прызнаўся і раскаяўся.

Божашуткава. Гэта ён можа!..

Ягадка. А па-другое... Вось паслухайце. (*Чытае.*) «Я горка раскайваюся, што па сваёй легкадумнасці і пывопытнасці стаў міжвольным саўдзельнікам гэтай агіднай папойкі. Так, я таксама піў разам з імі. Вымушан быў піць. Але прашу ўлічыць, што мяне адразу ж запрацітавала. Так што я нібыта і не піў зусім...»

Божашуткава. Гэта ж... езуіцтва!

Ягадка. Таварыш Божашуткава! Не трэба кідацца такімі абвінавачваннямі! Атрымліваецца так: ён усё ўсвядоміў, шчыра прызнаўся, а вы адмаўляеце, цямніце. Вы і не пілі, і другіх не падбухторвалі піць, і блagіх намераў у вас не было. Адным словам, не жанчына, а анёл... Херувім! Толькі крыльцаў не хапае. Я б на вашым месцы згарэла ад сораму! Ідзіце. І напрасіце гэтую... Як яе? Ізабелу Дрозд. Не прадпрыемства, а нейкі прытон!

Пахіснуўшыся, Божашуткава выходзіць. Ягадка зацягваецца, доўга глядзіць ёй услед, адкладвае напяросу і піна. Уваходзіць Ізабела. Паўза.

Вы заўсёды ходзіце ў такой спадніцы?

Ізабела. Заўсёды. А што?

Я г а д к а. Нічога. Проста так спытала... Вы ведаеце, навошта я вас запрасіла?

І з а б е л а. Здагадваюся.

Я г а д к а. Дык гэта праўда?

І з а б е л а. Што іменна?

Я г а д к а. Што вы з хуліганскімі намерамі ўдарылі слесара Салавейчыка па твары?

І з а б е л а. Не, няпраўда.

Я г а д к а. Няпраўда?

І з а б е л а. Няпраўда, што я яго ўдарыла. Я яму добра-такі надавала па фізіяноміі.

Я г а д к а. За што?

І з а б е л а. За хамства.

Я г а д к а. Ён прыставаў да вас?

І з а б е л а. Прыставаў...

Я г а д к а. Як? У якой форме? Пастарайцеся больш канкрэтна. Мне трэба запісаць... *(Паўза.)* Ну, што ж вы маўчыце?

І з а б е л а. Прабачце, калі ласка... Вас мужчыны калі-небудзь лапалі?

Я г а д к а *(сумеўшыся)*. Як гэта?

І з а б е л а. Ну, хапалі вас за калені ці яшчэ за якія-небудзь месцы? Было гэта?

Я г а д к а *(абурана)*. Ну, ведаеце! Я б ніколі гэтага не дазволіла!

І з а б е л а. Вось і я не дазволіла. Дык чаму ж вы бацьце ў маёй асобе злачынцу і робіце гэты, прабачце, бязглузды допыт? Хамаў трэба выхоўваць усімі даступнымі сродкамі. Ці, можа, вы супраць?

Я г а д к а *(збянтэжана)*. Вы маглі б зрабіць гэта неяк больш далікатна. Неабавязкова ж адразу... па фізіяноміі!!!

І з а б е л а. Разумеце... Даруйце, не маю гонару...

Я г а д к а. Варвара Феафілаўна.

І з а б е л а. Разумеце, Варвара Феафілаўна... Хам таму і хам, што ён не прызнае звычайных норм чалавечага абыходжання. Прыгожыя і правільныя словы на яго проста не дзейнічаюць. Інакш ён не быў бы хамам.

Я г а д к а. Колькі разоў вы яго ўдарылі?

І з а б е л а. Чатыры ці пяць. Можа, нават і больш. Не памятаю дакладна, не лічыла.

Я г а д к а. Маглі б абмежавацца і адной аплывухай. *(Запісвае.)* «Ударыла два ці тры разы...»

І з а б е л а. Чатыры ці пяць...

Я г а д к а. «Ударыла два ці тры разы, дакладна не па-

мятаю...» Ну, гэта я яшчэ магу зразумець. Ну, а павошта вы, інтэлігентны чалавек, публічна абразілі яго? Пры людзях. Навошта вам гэта было?

І з а б е л а. Абразіла? Публічна? Штосьці я гэтага не прыпомню.

Я г а д к а (*заглядваючы ў паперы перад сабой*). Калі быў таварыскі суд, вы назвалі яго пры ўсіх траянскім... жарабцом.

І з а б е л а. Даруйце, у вас недакладна запісана. Я назвала яго траянскім канём.

Я г а д к а. А хіба гэта не адно і тое ж?

І з а б е л а. Не зусім...

Я г а д к а (*запісвае*). «Назвала яго не траянскім жарабцом, а траянскім канём...»

І з а б е л а (*у тон ёй*). Хаця першае, бадай, будзе больш трапным у адносінах да Салавейчыка... Паслухайце, Варвара Феафілаўна... Вы сапраўды хочаце ўзяць пад абарону гэтага траянскага... капя?

Я г а д к а. Калі чалавеку нос расквасілі, трэба ж у гэтым хоць разабрацца як след. У нас, дзякуй богу, законы ёсць, і рукапрыкладства ніколі не ўхвалялася.

І з а б е л а. Добра. У такім разе я пастараюся спраціць вашу місію. Пішыце. Я буду дыктаваць. «Я, Ізабела Дрозд, ударыла чатыры ці пяць разоў...»

Я г а д к а (*піша*). «...два ці тры разы...»

І з а б е л а (*дыктуе*). «...чатыры ці пяць разоў грамадзяніна Салавейчыка па фізіяноміі». Прабачце, па твары. «За непавагу да жанчыны, за абразу яе жаночага і чалавечага гонару. Калі падобнае здарыцца яшчэ раз, стукну яго малатком ці кувалдай па галаве, тым, што трапіць мне пад руку».

Я г а д к а (*наспешліва запісвае*). «...малатком ці кувалдай па галаве, тым, што трапіць мне пад руку».

І з а б е л а. «Не магу даць гарантыі, што ў гэты момант не адбудзецца забойства». Усяго добрага!

І з а б е л а шпарка выходзіць.

Я г а д к а (*піша*). «Не магу даць гарантыі, што ў гэты момант не адбудзецца забойства. Усяго добрага». Э!.. Пачакайце! Куды ж вы?!

І раптам нястрымна зарагатала.

Ну і дзеўка! Чорт у міні-спадніцы, а не жанчына! Дальбог, яна мне падабаецца! (*Перачытвае.*) «Стукну яго ма-

латком ці кувалдай на галаве, тым, што трапіць мне пад руку».

Рагоча і выцірае слёзы насоўкай. Нясмела, бачком уваходзіць Кічкайла. Ягадка адразу гасіць смех і робіцца непазнавальнай.

Кічкайла. Добры дзень... Кічкайла маё прозвішча.

Ягадка. Добры дзень. Ведаю. Сядайце. Старшыня фабрычнага камітэта?

Кічкайла. Так точно!

Ягадка. Таварыш Кічкайла, колькі прафсаюзных сродкаў пайшло на калектыўную п'янку?

Кічкайла (*адразу спацеў, выцірае лоб*). Дваццаць пяць рублёў.

Ягадка. Вось людзі! Дай вам волю, вы ўсю дзяржаву праз бутэльку прапусціце!

Кічкайла. Гэта не на гарэлку... Гэта на падарунак. Мы яму брытву электрычную купілі — «Харкiв»...

Ягадка. «Харкiв», значыць?

Кічкайла. Ага, «Харкiв». А на астатняе кветак...

Ягадка. А гарэлка, закусь?

Кічкайла (*выцірае спацелы твар*). За свае, у складчышу. Але я асабіста п'ю толькі сухое... У мяне парок сэрца. Камбінаваны, левага жалудачка. Я нават курыць кінуў праз гэта.

Ягадка. Як вы паводзілі сябе на вечары?

Кічкайла (*выцірае лоб*). Як паводзілі?.. Трохі выпілі, трохі закусілі. Потым песні спявалі...

Ягадка. Якія песні?

Кічкайла. Ужо не прыпомню...

Ягадка. А вы ўспомніце, успомніце!..

Кічкайла. Гэта так важна?

Ягадка. А як жа? Адразу стане зразумела, які характар пасіла ваша ігрышча.

Кічкайла (*выцірае лоб*). Здаецца... «Черные глаза».

Ягадка. Напэўна, вы хацелі сказаць «Очи черные»?

Кічкайла. Во-во, іменна гэту!

Ягадка. А вы што, іншых песень не ведаеце? Скажам, «Падмаскоўныя вечары» або «Карабейнікі»? «Очи черные» — гэта ж любімая песня нэпманаў і ўсялякай беллагвардзейшчыны! А вы — член партыі, старшыня фабкома. Ці не памыліўся калектыў, вылучаючы вас на гэтую пасаду?

Кічкайла. Напэўна, памыліўся. Напэўна.

Ягадка. Скажыце, таварыш Кічкайла, гэта праўда, што вы там цыгана з сябе строілі?

Кічкайла. Строіў...

Ягадка. Пад Слічанку, значыць, працавалі?

Кічкайла. Не... Я так... Сам па сабе...

Ягадка. Арыгінальны жанр, так сказаць?.. Дзе вы ўзялі цыганскі касцюм?

Кічкайла. У клубе, у самадзейнасці... Я там калісьці Алека іграў...

Ягадка. І пож у зубы бралі?

Кічкайла (*выціраючы лоб*). Ага, браў...

Ягадка. Навошта?

Кічкайла. Не ведаю...

Ягадка. Кінець, так не бывае! Дарослы чалавек і раптам не разумее, што ён робіць і навошта. Вы былі п'яны?

Кічкайла. Ды не!.. У мяне ж парок... Я толькі гамзу і рыслінг...

Ягадка. Хм... Усё ж навошта вы пераапрааналіся ў цыгана і бралі ў зубы пож?

Кічкайла (*прыціскаючы рукі да сэрца*). Дальбог, не ведаю! Зацямненне нейкае найшло... Пажартаваць хацеў...

Ягадка. Нішто сабе жартачкі! Вы ж сказілі вобраз савецкага цыгана і кінулі ценз на ўвесь працалюбівы, таленавіты цыганскі народ! Яны што — з пажамі па вуліцах ходзяць? Людзей рэжуць?

Кічкайла (*выціраючы лоб і шьню*). Што вы! Не...

Ягадка. Дык навошта вы іх так паказваеце? З якой мэтай?

Кічкайла. Без мэты... Я ніколі нічога такога... Ніхто вам пра мяне благога слова не скажа. Вось вы спытайце пра мяне ў дырэктара...

Ягадка. З вашым дырэктарам у мяне будзе гутарка асобная. А цяпер я хачу высветліць, навошта вы, прафсаюзны кіраўнік, зрабілі карыкатуру на савецкага цыгана?

Кічкайла. Я не рабіў карыкатуры!

Ягадка. Значыць, не рабілі? А як вы дакажаце гэта? Вось што... Зараз вы мне пакажаце, як гэта было.

Кічкайла. Як паказаць?

Ягадка. Проста. Я зачыню дзверы, каб сюды ніхто не ўвайшоў. А вы будзеце строіць з сябе цыгана, як тады, у той вечар. Павінна ж я разабрацца, з намерам вы рабілі гэта ці без... (*Ідзе да дзвярэй, зачыняе іх.*) Пачынайце...

З а с л о н а

КАРЦІНА СЕМАЯ

Кабінет дырэктара. Якаў Фаміч, расшпіліўшы каўнер і адпусціўшы вузел галыштука, ходзіць па пакоі. За сталом Варвара Феафілаўна Ягадка.

Якаў Фаміч. ...Хочаце вы гэтага ці не, але выходзіць іменна так. З паклёпнікам вы дырымоніцеся. А дырэктар фабрыкі — свой чалавек! З ім можна і не лічыцца. Не пакрыўдзіцца. Не мае права! А паклёпнік можа не толькі пакрыўдзіцца, але і паскардзіцца! Турботаў не абярэшыся! Крыўдна...

Ягадка. Юрыдычна яго паклёпнікам не назавеш. У многім яго сігналы пацвярджаюцца!..

Якаў Фаміч. У чым пацвярджаюцца? Што нашы цацкі яшчэ кепскія? Дык мы ж самі на кожным сходзе за гэта адзін аднаму горла грызём!.. Ён ніводнага сходу не прапускае. Сядзіць, слухае і ўсё — у блакноцік, у блакноцік! А потым сігналіць ва ўсе інстанцыі, і адусюль камісіі. Мяне за апошні час дванаццаць камісій правярала. Вы — трынаццатая... Ператварылі мяне ў пейкага зламысніка! Вось сяджу тут, у гэтым кабінце, і ўвесь час думаю, як бы больш нашкодзіць сваёй роднай дзяржаве! Дык ёсць жа вельмі простае выйсце — здыміце зламысніка. Ізалюйце яго ад грамадства!

Ягадка. Я разумею вас, Якаў Фаміч... Вы нас таксама павінны зразумець. Адразу ж, з ходу не раскусіш — пягоднік напісаў пісьмо або сумленны чалавек. Сігнал ёсць сігнал. І калі ў ім хоць адзін праэпт праўды, мы абавязаны праверыць. І карысць ад гэтага будзе...

Якаў Фаміч. Карысць?! Каму? Камісіі адрываюць людзей ад работы, траўміруюць людзей, выкідаюць у трубу процьму дзяржаўных грошай. Калі падлічыць усе гэтыя матэрыяльныя страты — тры такія фабрыкі, як наша, можна набудаваць! Вось што такое Салавейчык! А маральныя страты? Як іх падлічыць, на якіх вагах узважыць?.. Вы думаеце, як пойдзеце, я змагу працаваць? Не... Я ўжо да канца дня выбіты з каляіны. Хаця, як бачыце, стараюся трымацца спакойна. Нават усміхаюся вам...

Ягадка. Выходзіць, ніякі кантроль вам не патрэбен? Самі з вусамі?

Якаў Фаміч. Э не, Варвара Феафілаўна! Я за самы строгі кантроль! Найстражэйшы! Кантроль — гэта ў пэйкім сэнсе дыцыпліна. Але разумны!..

Ягадка. Значыць...

Яка ў Фаміч. Калі мяне правяраюць восем, дзесяць разоў па адной і той жа справе, то, прабачце, як гэта можна назваць?

Ягадка. Крытыка...

Яка ў Фаміч. Крытыка? Крытыка можа быць ляркарствам, а можа быць і... атрутай. Усё залежыць ад таго, у чыіх яна руках, хто лечыць — сапраўдны доктар ці знахар-шарлатан!.. Вось вы, калі ласка, пацікаўцеся, якія, уласна, матывы рухаюць Салавейчыкам. Думаеце, ён пра дзяржаўныя інтарэсы клапаціцца? Гэта ж у яго такі метады самаабароны — напад. Вось не пусцілі мы яго ў загранічную паездку — ён жа за граніцу хацеў ехаць! — ён і пачаў дзейнічаць. І, уявіце, мы бездапаможныя ў гэтай барацьбе з ім.

Ягадка. Не можа быць. Вас многа, а ён адзін!

Яка ў Фаміч. А што мы яму можам зрабіць? Звольце яго нельга.

Ягадка. Чаму?

Яка ў Фаміч. Таму што гэта адразу будзе кваліфікавана як помста, расправа за крытыку. Мне ўжо аб гэтым неаднойчы памякалі. Вось мы і далікатнічаем, а прасцей кажучы — баімся яго. А ён гэта разумее. Дзіўна выходзіць, Варвара Феафілаўна: сумленны чалавек аказваецца абсалютна бездапаможным перад нягоднікам.

Ягадка (*зацікаўлена*). Няўжо яго сапраўды нельга звольніць на законнай падставе?

Яка ў Фаміч. Усе камісіі прасілі мяне: зрабі ласку, не чапай ты яго. А то ён яшчэ ў Маскву папіша. Цяпер у аднаго цябе непрыемнасці, а тады ва ўсіх нас будуць.

Ягадка. Так...

Яка ў Фаміч. Скажу вам па сакрэту. Мы нават так хацелі пазбавіцца ад яго... Хацелі выбраць фабкомаўскім касірам. Ён, вядома, грошы прап'е, а тут мы яго адразу ў суд!

Ягадка. Ну і што?

Яка ў Фаміч (*смяецца*). Кічкайла не згадзіўся. Кажа, грошы прап'е Салавейчык, а ў турму сяду я!

Ягадка (*нечакана*). Якаў Фаміч, вы гісторыю добра помніце?

Яка ў Фаміч. Якую гісторыю?

Ягадка. Старажытнюю... Сорам прызнацца, але вось ніяк не магу ўспомніць, што такое траянскі конь? Калісьці помніла, а вось зараз...

Яка ў Фаміч. Траянскі конь?.. Калі не памыляюся,

была некалі такая дзяржава — Троя. Грэкі ваявалі з ёю ці то дзесяць, ці то пятнаццаць гадоў і ніяк не маглі яе перамагчы. І вось калі ў іх нічога не выйшла, яны пайшлі па хітрасць.

Я г а д к а. Ну-ну?

Я к а ў Ф а м і ч. Яны зрабілі вялізнага драўлянага каня, паставілі яго перад крэпасцю і знялі асаду. Траянцы былі настолькі цікаўнымі і даверлівымі, што не ўтрымаліся і ўцягнулі гэтага каня ў крэпасць. Разумеце, настолькі вялікай была іх цікаўнасць, што яны нават сцяну крапасную разабралі. Праз вароты конь не пралазіў. А ўпачы з гэтага каня выйшлі грэкі, адчынілі вароты крэпасці і ўпусцілі сваіх. І Троя загінула. Стала ахвярай сваёй празмернай даверлівасці і... цікаўнасці.

Ягадка літаральна ўзрываецца рогатам.

Што з вамі? Я што-небудзь не тое сказаў?

Я г а д к а. Ды не! Усё правільна! Гэта я ўспомніла!.. Не дзеўка, а д'ябал! Малайчына. *(Выцірае слёзы.)* Даруйце, гэта я так... Прыгадала адну цікавую гутарку... Скажыце, Якаў Фаміч, а што такое траянскі... жарабец?

Я к а ў Ф а м і ч. А што, хіба і такі ёсць?..

Я г а д к а *(рагоча)*. Ёсць і такі... Ой, не магу! Даўно так не смяялася... Паслухайце, Якаў Фаміч, што ў вас у тым сейфе?

Я к а ў Ф а м і ч. Дакументы...

Я г а д к а. А капьяку там няма?

Я к а ў Ф а м і ч. Вось чаго няма, таго няма. Не трымаю.

Я г а д к а. Ну, які ж з вас пасля гэтага дырэктар? Нават капьяку ў вас няма.

Я к а ў Ф а м і ч. У наступны раз я абавязкова пляшку падрыхтую. Армянскага.

Я г а д к а. Вы спадзеяцеся, што «наступны раз» хутка будзе?

Я к а ў Ф а м і ч. Вопыт, Варвара Феафілаўна, падказвае, што мы з вамі яшчэ не адну бутэльку вып'ем.

Я г а д к а *(смяецца)*. Аптыміст вы, як я пагляджу! *(Уздыхае.)* Што ж зробіш... Давядзецца без капьяку высьвятляць адну далікатную дэталю. Але мы з вамі, дзякуй богу, не дзеці. А я навінна высьветліць усё да канца.

Я к а ў Ф а м і ч *(усміхаецца)*. Ну што ж, высьвятляйце да канца.

Я г а д к а. Якія ў вас адпосіны... з жанчынамі?

Яка ў Фаміч *(усміхаючыся)*. Здаецца, самыя што пі ёсць рыцарскія. *(Паўза. Якаў Фаміч ужо не ўсміхаецца.)* Я разумею вас, Варвара Феафілаўна... Вы хацелі спытаць, ці ёсць у мяне палюбоўніца?

Ягадка *(збянтэжана)*. Я хацела больш дыпламатычна...

Паўза.

Яка ў Фаміч. Гэта... таксама ёсць у пісьме Салавейчыка?

Ягадка. Ёсць і гэта...

Яка ў Фаміч. Дык вось, мушу вам прызнацца, як ні сумна такое прызнанне для мужчыны, што жанчыны ў такой якасці, якую вы маеце на ўвазе, мяне ўжо больш цікавяць.

Ягадка *(спрабуе перавесці размову на жарт)*. Так я вам і паверыла! Вунь які вы Дабрыня Мікітавіч!

Яка ў Фаміч. Адзін выгляд, Варвара Феафілаўна. Такі паклёп самі на сябе не ўзводзяць. Хутчэй наадварот! Так што я перад вамі, як на споведзі!

Ягадка. Добра...

Яка ў Фаміч. Гледзячы для каго — добра. *(Усміхаецца.)* Калі б мне было гадоў на трыццаць — трыццаць пяць менш, відаць, я закахаўся б у адну асобу...

Ягадка. Во гэта ўжо цікава. Можаце сказаць, хто яна?

Яка ў Фаміч. Магу. Бо раней я сказаў — «калі б». Галоўны мастак нашай фабрыкі Ізабела Сямёнаўна Дрозд.

Ягадка раптам заходзіцца рогатам.

Ягадка. Ой, не магу! Траяпскі жарабец! *(Рагоча.)*

Яка ў Фаміч. Гэта вы пра мяне так?

Ягадка *(рагоча і махае рукамі)*. Ды не! Што вы! Што вы! Гэта я ўспомніла вашу Дрозд... Сапраўды ў яе можна закахацца. Не толькі прыгожая, але і разумная. Кажуць, што гэтыя дзве якасці не так часта супадаюць у жанчыне... Як бачыце, я самакрытычная.

Яка ў Фаміч. Ёсць у ёй нешта значна большае, чым проста розум... Нейкае асаблівае, абвостранае непрыняцце зла і несправядлівасці. Нейкая, ведасце, дзівосная бескампраміснасць.

Ягадка. Але ж вось кватэрку вы ёй не далі! Тры гады дзеўка ў інтэрнаце пакутуе. І расла без бацькоў, сідата.

Яка ў Фаміч. Што зробіш — пезамужняя! Да такіх чарга не хутка прыйдзе.

Я г а д к а. Вы можаце і без чаргі. Далі ж вы без усякай чаргі са свайго дырэктарскага фонду дзве кватэры. І абедзве — адзінокім жанчынам, бязмужнім. Лазаравай і Антаненка. Асобныя, з усімі выгодамі, у ціхім завулку. Можна, іменна тая акалічнасць, што яны бязмужнія, і ўзяла верх над іншымі меркаваннямі?

Я к а ў Ф а м і ч. Ах, Салавейчык, Салавейчык!.. Уявіце, вы адгадалі. Іменна тая акалічнасць, што яны, як вы мелі ласку сказаць, бязмужнія, і ўзяла верх над усімі меркаваннямі.

Я г а д к а *(смяецца)*. І абедзве зграбныя, я сказала б, нават прыгожыя.

Я к а ў Ф а м і ч *(садзіцца ў крэсла)*. У адной муж памёр, на руках засталася двое дзяцей... Другая — маці-адзіпочка...

Я г а д к а. Ведаю, ведаю, Якаў Фаміч. Я ўжо гаварыла і з адной, і з другой. Добрыя жанчыны. Яны ж моляцца па вас!

Я к а ў Ф а м і ч *(усміхаючыся)*. Значыць, чакайце пісьма ад Салавейчыка, дзе ён будзе сцвярджаць, што я Ісус Хрыстос.

Я г а д к а *(смеючыся)*. А можа, і Ісус Хрыстос не такі ўжо бязгрэшны? Ды вы не бойцеся. Начальства, калі і даведаецца, стружку з вас добрую здыме, і на гэтым усё закончыцца. Мужчынам гэта заўсёды неяк лёгка сыходзіць з рук. Самае горшае — часовае паніжэнне па службе. *(Уздыхае.)* Павінен жа нехта і ўдоў прылашчыць? Як вы лічыце, Ісус Хрыстос?.. *(Збірае паперы ў папку.)* Думаецца, Якаў Фаміч, для мяне гэтая размова прыемная?.. Я веру вам... Кожнаму вашаму слову... Сёння я шмат што зразумела. Ведаецца, што я зраблю? Пайду я ў самыя высокія інстанцыі і скажу там... *(З трывогай глядзіць на Якава Фаміча.)* Якаў Фаміч, што з вамі?

Якаў Фаміч сядзіць у крэсле. На твары яго ўсмішка. Нічога страшнага — ён проста памёр. Ягадка з жудасцю ўскаквае і крычыць:

Якаў Фаміч! Якаў Фаміч! Гэй! Ёсць тут хто-небудзь? Людзі!..

Убягаюць Ізабела і Божануткава.

Б о ж а ш у т к а в а. Што такое? Што здарылася?

Я г а д к а. Доктар! Хутчэй доктара!

Божануткава кідаецца да тэлефона, набірае нумар.

Ізабела (якая ўжо наслухала пульс у Якава Фаміча і ўсё зразумела). Позна... Позна ўжо...

Ягадка. Што ж гэта такое? Ён жа смяўся. Ён жа смяўся... Толькі што...

З а с л о н а

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Той жа кабінет дырэктара. Толькі за сталом ужо Ізабела Сямёнаўна Дрозд. Гаворыць па тэлефоне.

Ізабела. Мікалай Аляксандравіч, я ўсё добра ўзважыла... Як член партыйнага бюро я гатова панесці любое спагпанне... Правільна, мне трэба было ўмяшацца, а я... Ну, лічыце, што я збаялася... Так, мы ўжо папрасілі вярнуць нам і характарыстыку, і пратакол сходу, і рашэнне таварыскага суда... Як фальсіфікаванья. На цэхавым сходзе, дзе Салавейчыка бралі на парукі, яго прыяцелі нікому не далі рот раскрыць. На таварыскім судзе, апрача іх, таксама нікога не было. Суд зрабілі ў рабочы час... Прысутнічалі толькі клакеры, падрыхтаваныя Божашуткавай... Не, я аказалася там зусім выпадкова... Дзякую! Я вельмі рада, што вы мяне падтрымліваеце. А калі вы яшчэ і на сход прыедзеце, увогуле будзе здорава... Рагнеда Іванаўна? (Уздыхае.) Не ведаю, Мікалай Аляксандравіч, не ведаю... Відаць, згоды між памі не будзе. Напэўна, ёй лепш пайсці ад нас... У першую чаргу лепш для яе... Паглядзім. Дык вы прыедзеце? Да сустрэчы! (Паклала трубку і адразу зняла другую.) Іван Пятровіч, зайдзіце, калі ласка, да мяне.

Разглядае і падпісвае паперы. Уваходзіць Кічкайла.

Іван Пятровіч, аб'явіце зараз у цэхах, што сёння пасля работы агульны сход.

Кічкайла. А там... згадзіліся?

Ізабела. Згадзіліся.

Кічкайла. Ізабела Сямёнаўна!.. Можна вас пацалаваць?

Ізабела. Толькі пры пародзе, Іван Пятровіч. А то зойдзе хто-небудзь у кабінет і падумае...

Кічкайла. Будзе зроблена, Ізабела Сямёнаўна!

Ізабела. І вось яшчэ што... Папрасіце, вельмі папрасіце прыйсці на наш сход Іпаліта Іпалітавіча Секержыцкага, міліцыянера Лапатку і Тамару Мажэйку. Пашліце на іх машыну.

К і ч к а й л а. А іх павошта?

І з а б е л а. Мы павінны папрасіць у іх прабачэння. Публічна. І вось яшчэ што, Іван Пятровіч... У зале, дзе будзе сход, павесьце партрэт Якава Фаміча. Той, што мы зрабілі для яго жонкі.

К і ч к а й л а. Ізабела Сямёнаўпа! *(Не змог нічога сказаць, толькі махнуў рукой і выйшаў.)*

Ізабела падышла да акна, моўчкі стаіць там. Уваходзіць С а л а в е й ч ы к.

С а л а в е й ч ы к. Прывітанне начальству!

Падыходзіць да стала, садзіцца, закурвае. Вяртаецца да стала Ізабела.

І з а б е л а. Між іншым, першай павінна сесці дама, а потым ужо мужчына. Пасля запрашэння...

С а л а в е й ч ы к. Пардон! Дрэнна выхаваны. Не я — настаўнікі вінаваты. Разумеце, кепска дбалі аб маіх манерах.

І з а б е л а. У гэтым кабінёце не кураць.

С а л а в е й ч ы к. Ды ну? Не памраце. Гы-гы-гы! Можна, звольніць хочаце? Гы-гы-гы! Нічога ў вас не выйдзе, мілы дырэктар. Я ж усё працоўнае заканадаўства назубок вывучыў. А заадно і нашу родную Савецкую Канстытуцыю. І зноў жа там... *(паказвае пальцам уверх)* не дазваляць вам самаўпраўнічаць. Ведаеце, што бывае, калі заціскаюць крытыку знізу? *(Цісне пазногцем на стол.)* Раз — і партбілета няма! Так што працаваць нам з вамі і працаваць, дырэктар, да магільнай дошкі. Таму давайце не будзем псаваць нашых адносін, так сказаць, у эмбрыянальным стане!

І з а б е л а. Не, звальняць мы вас не будзем. Гэта было б узнагародай для вас.

С а л а в е й ч ы к. Не будзеце? Ну вось і цудоўненька... Разумнічка! А той стары хацеў...

І з а б е л а. Мы проста адправім вас туды, дзе вы даўно ўжо павінны былі быць.

С а л а в е й ч ы к. Магу пацікавіцца — куды ж іменна?

І з а б е л а. Можна. У турму. У калонію асабліва строгага рэжыму.

С а л а в е й ч ы к. Хі-хі-хі! *(І раптам змоўк, зразумеўшы, што Ізабела не жартуе.)* Гэта за што ж? Можна, за тое, што выны прыгожыя каленкі памацаў? Дык гэта ж было без сведкаў. Адзін на адзін!

І з а б е л а *(устаючы з-за стала)*. А вы сапраўды пя-

здольны вучань. Не засвойваеце матэрыял з першага ўрока.

Салавейчык спалохана ўскочыў.

С а л а в е й ч ы к. Ну-ну! Лягчэй!

І з а б е л а (*зноў садзіцца*). Вы пойдзеце ў турму за тое, што з тапаром уварваліся ў чужую кватэру, абразілі старога чалавека, папалохалі дзяцей. За тое, што ўдарылі жанчыну на пляжы... За тое, што загубілі чалавека...

С а л а в е й ч ы к. Каго? Каго я загубіў?

І з а б е л а. Якава Фаміча...

С а л а в е й ч ы к. Вы гэта кіньце! Яго загубіў інфаркт, а не Салавейчык!

І з а б е л а. Сёння будзе агульны сход, які адменіць усе ранейшыя рашэнні і прызнае выдадзеную вам раней характарыстыку несапраўднай. З міліцыяй і пракуратурай я ўжо дамовілася. Вас забяруць адразу ж пасля сходу.

Салавейчык патушыў папяроску, пашукаў вачамі, куды пакласці, і паклаў у кішэню.

С а л а в е й ч ы к. Што ж гэта выходзіць? Навошта ж мы рэвалюцыю Кастрычніцкую рабілі? Кроў сваю пралівалі? Каб такія, як вы, здзекаваліся цяпер з рабочага класа? Не выйдзе, таварыш дырэктар, не атрымаецца! Рабочыя вам забастоўку аб'являць, на дэманстрацыю выйдучь і скажучь — рукі прэч ад Салавейчыка! За мяне гарой прафсаюз стане!

І з а б е л а. Паслухайце, Салавейчык... Ніякіх адносін ні да рэвалюцыі, ні да рабочага класа вы не маеце. Вы проста... падонак. Вы зразумеце гэта сёння на сходзе.

С а л а в е й ч ы к. А вы ўпэўнены, што сход падтрымае вас, а не мяне?

І з а б е л а. Упэўнена.

С а л а в е й ч ы к. Ха-ха! Не пужайце! А то яшчэ намру ад страху! Усё гэта пустыя словы. А ў мяне дакуменцікі!

І з а б е л а. Трыццаць мінут назад у мяне была дэлегацыя рабочых з вашага цэха...

С а л а в е й ч ы к. Я ж казаў, што будзе дэманстрацыя!

І з а б е л а. Яны прасілі мяне вытурныць вас не толькі з цэха, але і з фабрыкі ўвогуле.

С а л а в е й ч ы к. Словы! Адны толькі словы! А ў наш век паперка — гэта граната, бомба!

І з а б е л а. Не толькі... (*Паказвае ліст паперы.*) Вось калектыўная заява рабочых. Падпісаўся ўвесь цэх. Усе да

аднаго. Нават вашы прыяцелі... Вось іх подпісы... Гэта дакумент?

Паўза.

С а л а в е й ч ы к. Добра. Дапусцім, што мяне пасадыць. Дапусцім. Ну, дадуць ад сілы тры гады. А праз год мяне выпусцяць. Па амністыі. І вас жа абавяжуць даць мне лепшую работу. Як пацярпеўшаму... Так што, таварыш... Ізабела Сямёнаўна, давайце па-добраму, сумленна. Я падам заяву па ўласнаму жаданню. Вось зараз тут магу і напісаць. Вы мяне не бачылі, і я вас не ведаю. Мы ж з вамі ў нейкім сэнсе родзічы, сваякі! Вы Дрозд, а я — Салавейчык. Ахвота вам з алкаголікам валэндацца!

І з а б е л а. Не можа ў нас з вамі быць міру, Салавейчык. Розныя мы з вамі птушкі...

С а л а в е й ч ы к. Чаму? Я ж савецкі чалавек!.. Вы ведаеце, якія ў мяне правы?

І з а б е л а. Не, гэта вам толькі так здаецца... *(Паказвае папку.)* Вось тут уся ваша біяграфія, усё жыццё.

С а л а в е й ч ы к. А вы на жывога чалавека глядзіце, а не на паперкі!

І з а б е л а. Дзякую, пагледзеліся. Я пацікавілася, чаму вы так часта мянялі работу...

С а л а в е й ч ы к. Па ўласнаму жаданню!

І з а б е л а *(праглядае паперы ў пацы)*. Так, сапраўды, па ўласнаму. Навучыліся вы спекуляваць на чалавечай дабраце! Нават вялікім майстрам сталі. Раўні вам няма. Вось... У адным месцы вы ўзялі чужы матацыкл. Пакатацца хацелі! І разбілі...

С а л а в е й ч ы к. Заплаціў!

І з а б е л а. Так, заплацілі. І давалося пайсці па ўласнаму жаданню. Брыдка лаяліся на вуліцы... Даравалі вам... Бегалі з нажом за жонкай...

С а л а в е й ч ы к. Дык жа за сваёй, а не за чужой! Папужаць хацеў! *(Выцірае ўзмакрэлы лоб.)*

І з а б е л а. Вынеслі вядро фарбы з фабрыкі.

С а л а в е й ч ы к. Вярнуў!

І з а б е л а. Зноў вам даравалі і нават дазволілі пайсці па ўласнаму жаданню. Не хацелі людзі сябе ганьбіць. І гэтак далей, і гэтак далей. Усё, больш амністыі не будзе, Рыгор Рыгоравіч!

С а л а в е й ч ы к. Не звальняеце, дык хоць скараціце! Ёсць жа такі артыкул — скарачэнне штатаў!

І з а б е л а. Не, для вас няма.

Салавейчык. Улічыце, я бацька-адзіпочка. У мяне ж дзіцё ёсць!

Ізабела. Не, Салавейчык. На гэты раз вам нішто і ніхто не паможа.

Салавейчык. Ну, мы яшчэ паглядзім, чый верх будзе!

Салавейчык выходзіць, сутыкнуўшыся ў дзвярах з Божашуткавай. Яна выглядае так, нібыта пастарэла гадоў на дзесяць.

Божашуткава. Добры дзень.

Ізабела. Добры дзень, Рагнеда Іванаўна. Сядайце... Добра, што вы прыйшлі. Мне трэба з вамі пагаварыць.

Божашуткава. Не трэба... Нічога не трэба гаварыць... Я вам скажу... *(Паўза.)* Не атрымалася... Жыццё маё не атрымалася... Мужа няма... Пакінуў мяне... Відаць, са мной яму было дрэнна... Напэўна... Дзяцей таксама няма... Адна. Кар'еры не атрымалася... Я шчыра хацела памагчы Салавейчыку. Не толькі яму... Спадзявалася, пашанцуе з Салавейчыкам, заўважаць мяне... Зробяць дырэктарам фабрыкі пасля таго, як Якаў Фаміч пойдзе на пенсію... Усё не атрымалася... Абсалютна ўсё... Божашуткава! Злосна пажартаваў з мяне гасподзь бог! Вельмі злосна. А за што? Не ведаю... *(Паўза.)* А вас я ненавідзела... Зайздросціла і ненавідзела... За тое, што вы разумная. За тое, што можаце, не баючыся, сказаць праўду ў вочы. Любую і кожшаму. Нават нагрубіяніць... За тое, што можаце надзець вось такую спадніцу. А я ўжо не магу... Прайшло маё жыццё. А я нібыта і не жыла зусім... Нібыта ў спе ўсё ўбачыла. Я разумею: тое, што я кажу,— глупства. Пра зайздрасць, пра спадніцу... Але ж баба застаецца бабай — галоўны канструктар яна або міністр... Чаму я ўсё гэта вам гавару?... Не ведаю... Напэўна, таму, што вы разумны чалавек. Я зразумела гэта даўно. *(Выцягвае з сумачкі ліст паперы.)* Вось, вазьміце.

Ізабела. Што гэта?

Божашуткава. Заява. Па ўласнаму жаданню...

Ізабела прачытала заяву. Паўза. Ізабела моўчкі парвала заяву на дробныя кавалачкі і выкінула яе ў кошык.

Ізабела *(ціха)*. Ідзіце, Рагнеда Іванаўна, і працуйце...

Паўза.

Божашуткава. Вы нават лепш, чым я пра вас ду-

мала. Значна лепш... Дзякую... Вы ўгадалі... Фабрыка — гэта ўсё, што ў мяне засталася. Мне няма куды пайсці.

Божашуткава ідзе да дзвярэй, спыняецца.

Паслухайце... Калі пойдзеце ў гарком ці ў міністэрства... падзенце другую спадніцу. Я не адна такая...

Выходзіць. Праз секунду ў дзвярах наказваецца Андрэй.

А н д р э й. Ці можна да вас, таварыш дырэктар? Ужо цэлую гадзіну марнею ў прыёмнай. Гэта ўжо падобна на бюракратызм!

І з а б е л а (строга, афіцыйна). Якая ў вас да мяне справа, таварыш Таратута?

А н д р э й. Рацпрапацова. Вельмі важная... Нават самая важная ў маім жыцці.

І з а б е л а. Тады вам патрэбна не да мяне, а ў БРЫЗ.

А н д р э й. Не, з гэтай прапацовай трэба імепна да вас, таварыш дырэктар.

Ізабела, усміхаючыся, выходзіць яму насустрач.

І з а б е л а. Ну, выкладвай сваю рацпрапанову!

А н д р э й. Ведаеш што, Іза? Сёння мы з табой ідзем да маёй маці. Адгаворак не прымаю. Ведаю — сход. Пойдем адразу пасля сходу. Маці ўжо ведае і будзе чакаць.

І з а б е л а. Хм... У амёбы з'явіўся характар. Але як жа я пайду? У гэтым?.. А нічога іншага ў мяне няма.

А н д р э й. Нічога. Абыдзецца. Няхай маці паглядзіць, якія погі былі ў Венеры Мілоскай! Няхай усе глядзяць і зайздросцяць!

І з а б е л а. Няўжо?

А н д р э й. Ну, калі ўжо дырэктар фабрыкі носіць такую спадніцу, значыць, у гэтым сапраўды нешта ёсць!..

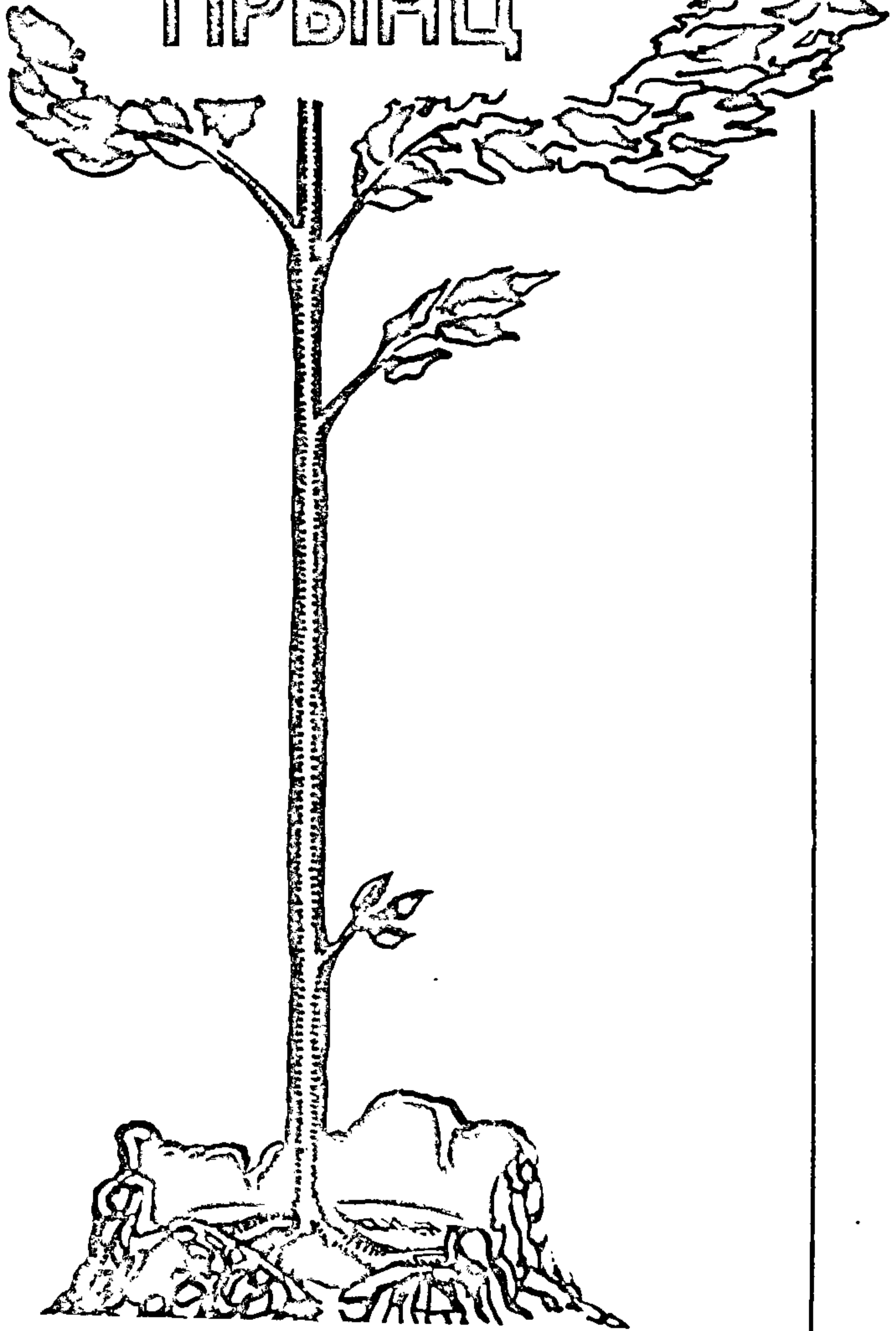
Ізабела печакана абняла Андрэя і пацалавала. І ў той жа момант вярнулася Божашуткава з вялікай лялькай у руках. Яна ўжо хацела нешта сказаць, але, убачыўшы Ізабелу і Андрэя, ціхенька зачыніла дзверы, прыхілілася да сцяны. І раптам заплакала так, што стала страшна. Як ёй хацелася б быць на месцы Ізабелы!

Але гэта немагчыма.

Па адзін бок дзвярэй смяюцца, шэпчацца і цалуюцца два шчаслівыя чалавекі. Па другі бок — горка, несученна плача трэці чалавек, прыціскаючы да сэрца вялікую прыгожую ляльку. Нічога дзіўнага, такое жыццё...

К а н е ц

НАСЛЕДНЫ
ПРЫНЦ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Матусевіч Максім Максімавіч — сакратар райкома.

Галавач Сямён Андрэвіч — старшыня калгаса.

Ефрасіння Савельеўна — яго жонка.

Сяргей — яго сын.

Жэнька — яго дачка.

Вера — нявеста Сяргея.

Ірына.

Казёл.

Казліха.

Іван — іх сын.

Жывіца.

Журбіла.

Пецька-матрос.

Васіль.

Алік.

Грышка.

Маці Ірыны.

Міліцыянер.

Калгаснікі, студэнты.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Кабінет першага сакратара райкома партыі Максіма Максімавіча Матусевіча. Уваходзяць Матусевіч і Сямён Галавач. На лбе і шчацэ Галавача два вялікія крыжы з медыцынскага пластыру, левая рука вісіць на перавязцы.

Матусевіч *(памагаючы Галавачу зняць паліто)*. Як цябе лекары расфарбавалі!

Галавач. Нічога, перажыву. Мне другі раз замуж не выходзіць.

Матусевіч. Сёння я цябе дамоў не адпушчу. Пазвонім зараз Галіне, пяхай вячэру рыхтуе. Садзіся і... усё, як на споведзі?

Галавач. Што як на споведзі?

Матусевіч. Ну... Як гэта адбылося?

Галавач. Табе ж, пэўна, ужо дакладвалі? Кажуць, інспектар прыехаў рапсёй, чым «хуткая дапамога».

Матусевіч. Дакладвалі. Але я хачу з першакрыніцы.

Галавач. Задрамаў я за рулём.

Матусевіч. Вось што, Сямён... Ты гэтыя казачкі дома расказвай. А што на самой справе было?

Галавач *(пасля паўзы)*. Сэрца, Максім... Сціснула, і адразу цемра. Ачуняў крыху, калі на пасілкі клалі...

Матусевіч. Я так і падумаў. Сямён, давай усё шчыра, па-мужчыцку... Гэта не таму здарылася, што мы з табою пагаварылі тады?..

Галавач *(не адразу)*. Ведаеш, Максім... Калі чалавеку кажуць: ці пакладзеш партбілет, ці будзеш рабіць тое, з чым у прынцыпе не згодзен, — прыемпага тут, сам разумеш, мала.

Матусевіч. Ясна... Ну, а калі той чалавек — дуб?

Галавач. А вось гэта яшчэ пытанне — хто дуб? Дубы не толькі ў лесе, але і ў кабінетах растуць.

Матусевіч. Не яршыся, не яршыся! Табе гэта

пасля бальніцы шкодна. Не хачу я сёння з табой спрачацца.

Г а л а в а ч. Я таксама. Сёння я да цябе з іншым прыйшоў.

М а т у с е в і ч. З чым?

Г а л а в а ч. Іду я, Максім...

М а т у с е в і ч. Куды ідзеш?

Г а л а в а ч. Зусім... І хачу, каб ты мяне падтрымаў... Як старога сябра прашу, а не як сакратара райкома.

Вялікая паўза. Матусевіч надышоў да стала, асцярожна строс попел з цыгарэты ў попельніцу і, узяўшы яе з сабой, зноў сеў на канапу.

М а т у с е в і ч. Так... Першы выпадак у маёй практыцы. Чалавек просіцца ў адстаўку... Па ўласнаму жаданню — у адстаўку!

Г а л а в а ч. Новы пачын. Пачыны цяпер модныя... Пакідаць, Максім, сцэну трэба своєчасова. Пакуль свістаць не пачалі.

М а т у с е в і ч. Артыстам, Сямён, артыстам, і то не ўсім.

Г а л а в а ч. Хіба ў старшыні менш шкодная прафесія?

М а т у с е в і ч. Вядома, не мёд. Але чаму так раптам?

Г а л а в а ч. А ты, Максім, нікольнікі не змяніўся за трыццаць гадоў! Заўсёды ты хочаш усё на палічках раскласці. І этыкетачкі павесіць: хрэн, рэдзька, гарчыца, перац...

М а т у с е в і ч. Пасада ў мяне, Сямён, такая. Абавязан разбірацца.

Г а л а в а ч. А калі не атрымліваецца на палічках? Хачу, ды вось, разумееш, не атрымліваецца. Усё перамяшалася — і хрэн, і рэдзька, і гарчыца!

М а т у с е в і ч *(пасля паўзы)*. Кінь, Сямён. Мы вельмі доўга ведаем адзін аднаго, каб у хованкі гуляць. Пакрыўдзіўся, што з комплексам цябе прыціснулі?.. Не хочаш, не будуй. Другому калгасу аддадзім, сам жа потым і пашкадуеш.

Паўза.

Г а л а в а ч. Хочаш, каб я, як стары конь, у баразне зваліўся? Матор жалезны і той зношваецца. А сэрца...

М а т у с е в і ч. З Крамлёўкай звяжамся. Думаеш, у

нас сваіх Барнардаў няма? Ёсць! Толькі працуюць ціха, без рэкламы.

Г а л а в а ч. Не, Максім, для эксперыментаў я ўжо не падыходжу, стараваты. Я яшчэ крыху пажыць хачу, збоку паглядзець на тое, што зрабіў за трыццаць гадоў. Колькі ж можна? З сорок пятага як запрогся...

М а т у с е в і ч. Спакойнага жыцця захацелася? Не вытрымаеш!

Г а л а в а ч. Не, Максім... Час ужо саступаць дарогу тым, хто едзе шпарчэй. А то што ж атрымліваецца? Тэарэтычна мы за маладых, а практычна? Да сарака гадоў хлапчукамі лічым, а ў пяцьдзсят ужо вылучаць баімся: стары, інфаркт у кішэні носіць.

М а т у с е в і ч. Як гэта разумець? Як крытыку?

Г а л а в а ч. Не, думкі ўголас.

М а т у с е в і ч (пасля паўзы). Ну, што ж... Па вопыту ведаю, угаворваць цябе дарма. Можа, ты і маеш рацыю. Хто замест цябе будзе? Думаў?

Г а л а в а ч. Думаў... Сяргей.

М а т у с е в і ч. Які Сяргей?

Г а л а в а ч. Мой сын Сяргей...

М а т у с е в і ч. Ты што, сур'ёзна?

Г а л а в а ч. Зноў першы выпадак у тваёй практыцы? Перадавалі ж даўней царскі трон у спадчыну?

М а т у с е в і ч. Наследным прынцам, а не студэнтам. І цары, а не старшыні калгасаў.

Г а л а в а ч. Устарэлыя ў цябе звесткі, Максім. Сяргей ужо аспірант. Дысертацыю піша. Новая вёска, або вёска ў будучым... Нешта накітал гэтага. Эканаміст. А характар у яго мой.

М а т у с е в і ч. Сяргея я ведаю, Сямён... А як людзі? Думаеш, прымуць?

Г а л а в а ч. Ты за людзей не бойся. Мая рэкамендацыя што-небудзь яшчэ важыць.

М а т у с е в і ч. Але рашаць будуць яны, а не мы з табой...

Дом Галавачоў. У прыхожай распранаецца Сяргей. Побач з ім бацька. Сёння Галавач у новым касцюме з Зоркай Героя Працы.

Сяргей. Мама дома?

Г а л а в а ч. Толькі што званіла са школы. Хутка будзе.

Сяргей. Ну, як ты?

Г а л а в а ч. Як бачыш...

С я р г е й. Навошта выклікаў?

Г а л а в а ч. Не спяшайся, паснееш. Праходзь сюды...

Галавач адчыніў дзверы ў гасціную, дзе накрыты стол чалавек на дзесяць — дванаццаць. На стале ўжо стаяць бутэльні і талеркі з закускамі.

С я р г е й. Урачыстасць? З якой нагоды?

Г а л а в а ч. Ага, урачыстасць. Памінкі...

С я р г е й. Па кім жа гэта?

Г а л а в а ч. Па старшынні калгаса «Рэвалюцыя» грамадзяніну Галавачу.

С я р г е й. Ужо было. У кінакамедыі «Не бядуі!».

Г а л а в а ч. Каму камедыя, а каму...

С я р г е й. Знімаюць цябе?

Г а л а в а ч. Дзякуй. Малайчына! Добра пра бацьку думаеш.

С я р г е й. Сам жа гаворыш —памінкі!

Г а л а в а ч. Ведаеш што? Давай, пакуль маці няма, прапусцім па кілішку. Яна ж мне цяпер і панюхаць не дазваляе. Пэўна, зранку нічога не еў?

С я р г е й. Адгадаў...

Галавач узяў бутэльку каньяку, наліў у кілішкі, падсунуў сыну талеркі з закускамі. Моўчкі чокнуліся і выпілі.

Г а л а в а ч. Чуў, як я кульнуўся?

С я р г е й. Кажуць, заснуў за рулём?

Г а л а в а ч. Давай яшчэ... Чуе маё сэрца, вось-вось Савельеўна прыйдзе.

С я р г е й. А табе хіба можна?

Г а л а в а ч. Два-тры кілішкі. Для расшырэння сасудаў... Закусвай. Яшчэ не ажаніўся?

С я р г е й. Пакуль што не... Як гэта ў цябе атрымалася? Днём і раптам заснуў...

Г а л а в а ч. Ды не заснуў я, а прытомнасць страціў!.. Але іншым гэтага ведаць не трэба. Вось я і схлусіў, што задрамаў.

С я р г е й. Не разумею, навошта ўтойваць?

Г а л а в а ч. Навошта? Хто ж паўнябожчыка паважаць будзе? Чаму камандзір да самай смерці ўтойвае, што ранены? Каб паніку не разводзіць.

С я р г е й. Урачы што гавораць?

Г а л а в а ч. А-а, урачы! Ніякіх нагрузак, ні фізічных, ні псіхічных. Пад шкло мяне, як экспанат! Вось так. Райком ужо і пенсію афармляе. Персанальную...

Сяргей. Хто замест цябе будзе?

Галавач. Ты і будзеш.

Сяргей. Я сур'ёзна...

Галавач. А ты думаў, што я цябе тэлеграмай выклікаў, каб пажартаваць?

Сяргей. Ды ты што, баця?!

Галавач. Сядай! Сядай, кажу!.. Не магу я нікому калгаса аддаць! Не магу. Мой ён! Разумееш? Мой! За трыццаць гадоў я так прыкіпеў да яго, што ўжо лепш памерці, чым...

Сяргей. Дык жа ўсё роўна аддаеш!

Галавач. Табе аддаю! А ты — гэта я... Калі хочаш ведаць, я толькі таму і адважыўся на пенсію, што на цябе калгас пакідаю. Вось так!

Сяргей. Але я не згодзен, баця.

Галавач. Баішся?

Сяргей. Не, баця, не баюся. Проста я яшчэ не гатовы да гэтага.

Галавач. Дык я ж буду побач з табой!

Сяргей. Тады навошта я тут паогул?

Уваходзіць Ефрасінья Савельеўна. Яна абняла сына, пацалавала, а потым ужо крытычна агледзела яго з ног да галавы.

Ефрасінья Савельеўна. Божухна! Адны косці ды скура! Што гэта з табой?

Галавач. Нічога, маці! Ты яго сырадойчыкам хутка на ногі паставіш!

Ефрасінья Савельеўна. Ты згодзен, Сярожа?

Галавач. Не такі ён дураць, каб адмаўляцца. Зараз старшыня калгаса — фігура! Не ніжэй міністра.

Ефрасінья Савельеўна. Што ж ён сам маўчыць?

Галавач. Гэта ён ад радасці язык праглынуў.

Сяргей. Нічога я не згодзен!

Галавач. Не слухай, маці, ён жартуе!

Сяргей. Нельга ж, баця, такія пытанні з ходу...

Галавач. А я што кажу? Вось ты і падумаі, пакуль людзі не прыйшлі. А падумаш добра — згодзішся. Таму што ў нашай радні дурняў не было.

У пакой урываецца Жэнька.

Жэнька. Мама, госці ідуць! Ой, Сярожка? Ужо прыехаў?! (Жэнька кінулася на шыю брату, цмокнула яго ў шчаку, а потым схілілася ў цырымонным паклоне.) Глухая правінцыя ў маёй асобе вітае сталіцу Беларусі!

Г а л а в а ч. Поїдзем, старая, гасцей сустракаць. А то мы яму думаць перашкаджам!

Г а л а в а ч і Е ф р а с і н н я С а в е л ь е ў н а выходзяць.

С я р г е й. Што за госці?

Ж э н ь к а. Сватаць цябе будуць! У старшыні! Згодзіся?

С я р г е й. Не.

Ж э н ь к а. Дзівак валасаты! Кандыдатаў навук цяпер, ведаеш, колькі? Хоць гаць гаці! А тут ты праз пекалькі гадоў Залатую Зорку атрымаеш. Уяўляеш, як гэта здорава — бацька і сын Героі Працы! Ну, а потым, можа, і я... Можа, нават двойчы!

С я р г е й. Слухай ты, маляўка!..

Жэнька пакрыўдзілася і ўжо з парога паказала брату язык.

Ж э н ь к а. Бе-бе-бе! Сам дурань! *(Выскачыла і тут жа зноў вярнулася.)* Навіну чуў? У Ірышы муж утапіўся. Яна ў вёску вярнулася. У сваіх жыве...

Уражаны навіной, Сяргей хацеў нешта спытаць, але Жэнькі ўжо няма.

У доме Галавачоў застолле. Але застолле не простае, а неафіцыйнае пасяджэнне калгаснага актыву. Сабраліся ў асноўным старэйшыны калгаса, людзі пажылыя, шаноўныя. Ёсць тры-чатыры чалавекі ва ўзросце Сяргея. Сярод іх — А н д р э й Ж ы в і ц а, сакратар парткома. Усе ў меру выпілі, але ніхто не п'яны, усе трымаюцца з усведамленнем важнасці моманту. Выступае з тостам чарговы прамоўца — П а в е л Ж у р б і л а, таварыш Сямёна Андрэвіча на партызаншчыне.

Ж у р б і л а. За Сярогу, Сямён, нас агітаваць не трэба. Мы яго як аблупленага ведаем. На нашых вачах вырас. Я яго яшчэ вось такім запомніў, калі з рэчкі выцягнуў... Ты чаму не крычаў тады?

С я р г е й *(сарамліва)*. Сам хацеў...

Ж у р б і л а. Ты ж ужо пузыры са дна пускаў! Калі б не я... *(Жонцы, якая сядзіць побач.)* Ды перастань ты мяне тузаць! Мы ж кандыдатуру абмяркоўваем, а не проста языкамі мянташым... Значыць, трэба ўсебакова... Ведаеш, за што я цябе, Сярога, наважаю? За тое, што ты кожнае лета дамоў прыязджаў і разам з намі ад цямна да цямна...

Е ф р а с і н н я С а в е л ь е ў н а. А куды ж ён паехаў бы? Вядома, дамоў!

Журбіла. На цаліну або ў Сібір за доўгім рублём!
Як некаторыя. За цябе, Сярога!

Журбіла выпіў кілішак і пачаў закусваць. Выпілі і іншыя, хто поўнасьцю, а хто толькі прыгубіў.

Казёл. Пыташце ў мяне ёсць да Сяргея Сямёнавіча.
Можна?

Жэнька *(на вуха Сяргею)*. Ну, трымайся! Зараз
Казёл табе ўрэжа!

Галавач. Вядома, можна, Платон Раманавіч. Для
таго і сабраліся.

Казёл. Дысертацыі, рэкамендацыі — усё гэта ерунда
на поспым масле! А вось ты адкажы мне, Сярожка, колькі
разоў ты ў маім садзе яблыкі краў?

За сталом абурана загулі:

— Ну вось яшчэ што?

— Знайшоў, аб чым пытацца!

— Хто з нас у чужы сад не лазіў?

— Адно слова — Казёл! Чаго вы ад яго хочаце?

Казёл *(упарта)*. Не, няхай адкажа! Я патрабую!

Сяргей. Не памятаю, Платон Раманавіч. Можна, разоў
з дваццаць або трыццаць...

Казёл *(жахнуўся і пляснуў у далоні)*. Трыццаць разоў?
А-я-я-яй! А колькі разоў я цябе лавіў? Памятаеш?

Сяргей. Гэта я добра памятаю. Тры разы.

Казёл. І што было?

Сяргей. Адзін раз, Платон Раманавіч, вы мне ледзь
вуха не адкруцілі. А два разы крапівай...

Казёл *(урачыста)*. Во! Чулі, які grosмайстар? Трыццаць
разоў краў і толькі тры разы папаўся! Ну, а калі б
ты ведаў тады, што мне за цябе галасаваць прыйдзецца,
устрымаўся б?

Жэнька *(шэпча брату на вуха)*. Скажы — за вяр-
сту абышоў бы!

Сяргей *(пасля паўзы)*. Не, бадай, усё роўна палез
бы. Грушы ў вас нафта смачныя былі. Ні ў кога такіх не
было.

Казёл *(з радасным хваляваннем)*. Няўжо палез бы?!

За сталом абурэнне:

— Дзед! Не псуі абедню!

— Знайшоў што ўспамінаць!

— Гэта ж калі было?

— Пусці Казла ў агарод...

К а з ё л (*нечакана гучна і патрабавальна*). Цыц, ма-лакасосы! Старэйшых паважаць развучыліся! Нас Сямён навошта сюды паклікаў? Гарэлку піць або справу рабіць? Я так разумею... Мы сёнпя павінны вырашыць, быць у нас Сярожку старшынёй ці не быць...

П е ц ь к а - м а т р о с. Гэта сход будзе рашаць, а не ты!

К а з ё л. А мы што, не сход? Мы і ёсць сход!

П е ц ь к а - м а т р о с. Сход, а ты, дзед, пра смярдзючыя яблыкі ўспомніў! Хочаш, я табе за іх у дзесяць разоў больш заплачу? Толькі зачыні наддувала!

К а з ё л (*спакойна*). Дурнем ты, Пецька, нарадзіўся, дурнем цябе і на могілкі адвязаць. Я ж у яго не пра яблыкі, я ў яго пра аўтабіяграфію пытаюся! Вось ты, Пецька, нізавошта б не прызнаўся, колькі разоў я цябе ў сваім садзе крапівай сумленню вучыў...

П е ц ь к а - м а т р о с (*ускочыўшы з-за стала і дэман-стратыўна паказваючы цяльняшку*). Дзед! Калі ты зараз жа не сдзіхнеш, я за сябе не ручаюся!

Суседзі пачалі супакойваць Пецьку.

К а з ё л. А-я-я-яй! Тыгрынай майкай захацеў мяне напужаць! Курыныя ў цябе мазгі, Пецька... Ён жа мог сказаць, што тры разы забіраўся ў мой сад! Столькі, колькі я лавіў яго... А ён сказаў — трыццаць! Значыць, хлусіць не ўмее. Значыць, верыць яму можна. Вось пра што я ў яго пытаўся!.. А потым... гэта ж трэба! За трыццаць разоў толькі тры разы промах даў! Малайчына Сярожка. Хадзіць табе ў старшынях доўга-доўга!

За сталом ажыўленне, смех.

Ну, чаго рагочаце, як жарабцы тыя? Ніхто з вас не разумее. Хіба толькі Сямён адзін... Ці ведаеце вы, як старшынні хітрыць прыходзіцца? Холадна, снег у полі, а з раёна каманду падаюць — сей! Паведамляе — сею, а сам чакае. Таму што з хлебам жарты дрэнныя. А восенню? Крычаць — чаму не ўбіраеш, распрасукін ты сын? Ты пам усю карціну псуеш, працэпт у зводцы запіжаш! Зноў хітрыць трэба, таму што хлеб яшчэ зялёны стаіць. А нападзешся — такой крапівы ў штапы накладуць, тры гады не сядзелі! Праўду я кажу, Сямён?

Г а л а в а ч. Праўду, Платон Раманавіч. Крапівы нашаму брату заўсёды ханае!

П е ц ь к а - м а т р о с. Так бы адразу і казаў, дзед, а то — яблыкі! Ды ў труне я бачыў твае яблыкі!

К а з ё л. Цыц, Пецька! Мне ў яго яшчэ пра тое-сёе запытацца трэба... Усе гэтыя дысертацыі, рэкамендацыі, камбінацыі — цыфу! Самая галоўная твая рэкамендацыя — гэта тое, што ты Сямёна Галавача сын, што карэні твае на гэтым самым месцы знаходзяцца. Пуп твой тут закананы. Гэта самае галоўнае, Сярожка... Гарэлку п'еш?

С я р г е й. П'ю, Платон Рамапавіч, але мала.

К а з ё л. Дрэнь справа, Сяргей! Таму як старшыня павінен і ў раёне з патрэбнымі людзьмі выпіць, і ў вобласці. І нават у рэспубліцы! Але каб у галаве ні-ні і погі каб трымалі моцна. Зваліўся, і адразу ўвесь твой аўтарытэт свінні пад хвост. Нічога, навучышся. Настаўнікаў у нас па гэтай частцы, дзякуй богу, хапае. А жопка ў цябе ёсць?

С я р г е й. Няма, Платон Рамапавіч.

К а з ё л. Э-э, браце, не быць табе ў нас старшынёй!..

За сталом абурэне:

— Што ты вярзеш, дзед?!

— Чаму гэта не быць?

— Гэта яго асабістая справа!

— Захоча, дык мы яму тры жонкі знойдзем!

К а з ё л. Вось-вось-вось! Пра што ж я і кажу? Не асабістая гэта справа, а грамадская! Нельга старшынні халастым быць, таму што баб у нас прыгожых шмат. Куды ні ступі, усюды грэх побач. А на старшыню і ўдзень і ўначы сто, а можа, і тысяча вачэй глядзіць... Не, не буду я за цябе галасаваць, Сяргей, пакуль ты не ажэнішся. І іншыя таксама не будуць, хто сур'ёзны і жыццё разумее...

За сталом вясёлая рознагалосіца. Сяргей непрыкметна выцер пот з ілба. Нялёгка яму даўся гэты быццам бы жартоўны экзамен.

Кабінет старшынні калгаса «Рэвалюцыя». На сценах шмат грамат, дыпламаў, у кутку пераходны Чырвоны сцяг. У кабінете Сямён Андрэевіч Галавач, ужо былы старшыня, і Сяргей. Нядаўна закончыўся выбарны сход. Абодва яшчэ не астылі ад гэтай падзеі, кожны ўсхваляваны ёю па-свойму.

Г а л а в а ч (з ганарлівым смуткам паглядзеўшы на граматы і дыпламы). Бачыш, якую спадчыну табе пакідаю? Не сорамна ні мне аддаваць, ні табе прымаць. А вось і карона...

Галавач працягвае сыну пячатку.

Сяргей. Баця... Гэта можна было б зрабіць і заўтра. Неабавязкова ж адразу пасля сходу...

Галавач. Абавязкова! Пячатка заўсёды павінна знаходзіцца ў гаспадара. Можаш тут трымаць, можаш з сабой браць.

Сяргей. Няхай тут ляжыць.

Галавач. Ну, няхай будзе тут...

Сяргей паклаў пячатку ў сейф і закрыў яго на ключ. Галавач машынальна, па прывыцы, патузаў ручку сейфа, каб пераканацца, ці замкнуты.

Сяргей. Ну, што, пойдзем, баця?

Галавач. Зараз... Што пясна — пытайся. Не саромся і не ганарыся. На гонары далёка можна заехаць, ды вось толькі пазад паварочваць цяжка.

Сяргей. Ну што ты, баця?!

Галавач. Не што ты, а слухай. І не такія разумнікі ад празмернага гонару галовы гублялі. Не нам раўня... Вось так вось! *(Надзеўшы паліто, але без шапкі, Галавач спыніўся і яшчэ раз развітальным позіркам акінуў свой былы кабінет. Каб схваць хваляванне, пажартаваў.)* Як гэта там французы гавораць? Кароль памёр, няхай жыве кароль? Так, ці што?

Сяргей. Баця... А можа, ты крыху паспяшаўся? І табе рапа, і мне.

Галавач. Памаўчы... *(Пасля паўзы.)* Чым з рапіцы зоймемся, старшыня? Можа, гаспадарку паглядзім?

Сяргей *(няўпэўнена)*. Я хацеў бы з людзьмі пагаварыць. Заўтра пядзеля, усе дома. Прайдуся па хатах, пагляджу...

Галавач. Быццам раней не бачыў?

Сяргей. Бачыў...

Галавач. Ну што ж... Прайдзіся, калі ёсць ахвота. Адзін пойдзеш?

Сяргей. Адзін...

Галавач. Добра.

Заходзіць Жэнька.

Жэнька. Зладзеі бессардэчныя! Доўга вы яшчэ тут ацірацца будзеце? Думала, зусім адубею. Знайшлі б на снезе малады сімнатычны труп! Градусаў трыццаць, не менш!..

Галавач. А чаму ты не дома?

Жэнька. Няўжо пезразумела? Хацела першая па-
віншаваць наследнага прынца з каралеўскім званнем.

Сяргей. Сюды б зайшла.

Жэнька. А вы б сказалі — падслухоўваю! Малай-
чына, Сярожка! Няхай у цябе ўсё жыццё будзе ўсё і за-
ўсёды аднагалосна!

Сяргей. Не атрымаецца так. Нехта разумны ска-
заў: поўная аднадушнасць бывае толькі на могілках.

Жэнька. Ведаеш, як я за цябе перажывала? Жах!

Галавач. Пайшлі дамоў. Там жа маці чакае...

Новы дом Казлоў. Выдатная сучасная мэбля. Амаль на ўсіх сце-
нах дываны, у кутку гадзіннік з музычным боем, піяпіна, швейная
і пральная машына, халадзільнік, тэлевізар, матацыкл. На ўсіх
сценах партрэты самых прыгожых актрыс з «Экрана», «Огопька»
і зарубешных часопісаў. Некаторыя з іх у даволі пікантных позах.

Іван і маці сьнедаюць. На сталае пачатая бутэлька гарэлкі.

Казліха *(глянуўшы ў акно, спалохана войкнула)*.
Старшыня!

Яна схапіла са стала бутэльку гарэлкі і хацела схаваць.

Іван. Куды? Я што, краў яе? Ану, пастаў, мамуля,
на месца!

Казліха. А што старшыня падумае?

Іван. А мне папляваць, што ён падумае! Я на свае
п'ю і дома!

Казліха. Скажа, п'яніцы...

Іван. Ну, і пяхай сабе. Мне ад гэтага ні горача ні
холадна.

У дзверы стукаюць.

Казліха. Заходзь, заходзь, не зачынена.

Уваходзіць Сяргей.

Сяргей. Дзень добры! Хлеб ды соль вам!

Казліха. Калі ласка, да стала. Паснедайце разам
з намі. Ёсць і чарка, і шкварка.

Сяргей. Дзякую. Я з рапіцы не прывык да чаркі.
Дзень наперадзе.

Казліха. Дзень жа выхадны, можна і прапусціць
на кілішку.

Іван. Не ўгаворвайце яго, мамуля. Яны — кіраўні-
кі. А нам, трудзягам, можна. Выц'ем, калі ёсць на што!

Сяргей. Добра жывяце...

І в а н. Ды ўжо не скардзімся. Сваім, так сказаць, ра-
боча-сялянскім мазалём усё здабыта.

К а з л і х а. Мехапізатары мы...

На парозе з'яўляецца стары К а з ё л. Глядзіць, слухае.

С я р г е й (наказваючы на піяніна). Хто іграе?

І в а н (з выклікам). Дзеці мае будуць іграць! Калі народзяцца...

С я р г е й. Вось тады б і купілі. Новую мадэль...

І в а н. Ха! (Паказаў рукой вакол.) Вось гэта заўсёды
мае цану. А грошы... Раптам заўтра рэформа, адзін да дзе-
сяці, і цю-цю! Накрыліся грошыкі!

С я р г е й (з усмешкай). Далёка гледзіце!

І в а н. А як жа інакш? Толькі так, з перспекывай.

С я р г е й. Гэта добра, што з перспекывай. Толькі
якая яна?

І в а н. Што значыць — якая?

С я р г е й. Перспекыва ў вас якая? Вось я бачу, усё
вы маеце. Нават піяніна. Ну, а што далей? Для чаго жыць
будзеце?

І в а н (нават крыху разгубіўся). Як гэта для чаго?

С я р г е й. Вось іменна, для чаго?

І в а н. А для чаго ўсе людзі жывуць? Каб, так ска-
заць, атрымліваць асалоду ад жыцця. Жыццё ж даецца
чалавеку толькі адзін раз, і пражыць яго трэба...

С я р г е й. А як жа вы будзеце атрымліваць ад яго
асалоду?

Паўза. Казліха і Іван разгублены. Казёл з хітрай усмешкай гля-
дзіць на жонку і сына.

К а з л і х а. Машыну мы хочам купіць. «Жыгулі».

С я р г е й. Ну, а потым што, пасля машыны?

І в а н (канчаткова ўскінае). А потым капіць буду!
Мільянерам стану! Эксплуататарам! Завод свой адкрыю!
«Казёл і К⁰»! Цябе гэта задавальняе, старшыня? Ты чаго
прышоў? Ты чаго ў душу да мяне лезеш? Па якому
праву!

К а з ё л (адышоўшы ад парога). Цыц, фабрыкант!
Эксплуататар! (Падыходзіць да Івана і падносіць да са-
мага яго носа дулю.) Бачыў? Вось твая перспекыва!
(Паварочваецца да жонкі.) Твая таксама! «Жыгулі» ім
патрэбны! А куды вы будзеце ездзіць на тых «Жыгулях»?
У туалет?! Дырыжабль купіце!.. Не размаўляй з імі, Ся-
рожка. Яны ж не людзі, яны ж нябожчыкі! (Прынюхваець-

ца.) Ад іх ужо смярдзіць! Са мною лепш пагавары. Я табе ўсё, як ёсць, раскажу...

Дом Ірыны. Ірына разгублена мітусіцца па пакой. Яна на хаду скінула з сябе фартух, зняла кофту, надзела белую блузку, змахнула нешта са шчакі, завязала хусцінку і глянула ў люстэрка.
У дзверы стукаюць.

Ірына. Заходзьце...

Уваходзіць Сяргей.

Сяргей. Дзень добры, Ірына.

Ірына. Дзень добры... Праходзьце туды, тут у нас не прыбрана.

Ірына і Сяргей уваходзяць у другі пакой, крыху большы і святлейшы. Сяргей уважліва глядзіць на вялікую фатаграфію, дзе Ірына знята з вясёлым чубатым хлопцам.

Сяргей (*ціха*). Як гэта здарылася, Ірына?

Ірына. Ніхто ж не бачыў... Паехалі з сябрам на возера рыбаць. Ноччу... Вецер узняўся, хваля вялікая пайшла... Лодку раніцою убачылі. Перакулепую. А іх некалькі дзён сеткамі шукалі...

Сяргей. Я гэта ведаю... Я не пра тое спытаў...

Ірына хавае вочы і маўчыць.

Што ж ты паспяшалася так, Ірыніца?.. Прабач. Я не хацеў цябе пакрыўдзіць. Можаш не адказваць, калі не хочаш...

Ірына (*праглынуўшы камяк у горле*). Не, нічога... Проста ніхто, апрача цябе, мяне так не называў... Я ж, Сярожа, кожны дзень табе пісала... Кожны дзень на пошту бегала. А ад цябе ні слоўца...

Сяргей. Дык мы ж пад Паўночны Полюс па сваёй лодцы хадзілі! І нават яшчэ далей! Толькі праз адзінаццаць месяцаў на базу вярнуліся!

Ірына. Але сваім жа ты пісаў. Я пыталася...

Сяргей. Ды не! Загадзя былі напісаны тыя пісьмы! Усяго па некалькі слоў, каб не трывожыліся: жывы-здоровы, служба ў флоце ідзе нармальна. А пісьмы гэтыя з базы раз у месяц родным пасылалі. Табе я вялікае пісьмо напісаў, ды адправіць не паспеў. Так і пайшло са мною пад Полюс!

Ірына. Адкуль жа я ведала пра гэта, Сярожа?

Сяргей. Але я ж слова даў! Чаму ты мне не наверыла?

Ірына. Ах, Сярожа, Сярожа!.. Цяпер усе хлопцы

нася арміі ў горадзе застаюцца. Я і падумала... Значыць, праўду кажуць: з вачэй далоў і з сэрца вон... Напісала я табе, што ходзіць ён да мяне, прапануе выйсці замуж... Думала, хоць на гэты раз адкажаш... Значыць, не доля наша, Сярожа.

Сяргей. Лёс самі людзі робяць!

Ірына. Я таксама гэтак думала... Напэўна, не ўсе ўмеюць. Ты ажаніўся?

Сяргей. Не яшчэ...

Ірына. А ўжо ёсць хто-небудзь?

Сяргей. Ёсць...

Ірына. Што ж... Хоць ты шчаслівы будзеш. Рада, што ў цябе ўсё так добра атрымліваецца. Людзі цябе добра прынялі...

Педзе за шырмай заплакала дзіця.

Паўлік прагнуўся. Прабач, Сярожа, я зараз...

Ірына зайшла за шырму. Сяргей уважліва разглядае сціпную абстаноўку, доўга глядзіць на фатаграфію Ірыны з вясёлым чубатым хлопцам. З-за шырмы выйшла Ірына.

Сяргей. Як ты спраўляешся з ім?

Ірына. Прывыкла. Маці памагае.

Сяргей (*паказваючы на фатаграфію*). Гэта ён захацеў у горадзе жыць?

Ірына. Не, я... Баялася цябе сустрэць. Таму і пастаяла, каб паехаць з вёскі. А ў Наваполацку цётка мая жыве. Адзінокая... І кватэра ў яе вялікая. Вось мы і паехалі туды. А цяпер... Цяпер мне ў горадзе адной цяжка.

Сяргей праішоўся па пакоі, сінніўся ля тэлевізара, экран якога занавешаны невялікім вышытым пакрывалам.

Сяргей. Працус?

Ірына. Працус. Ды толькі не гляджу я. Днём і ноччу на ферме.

Сяргей. Чаму ў даяркі найшла? Можна было б знайсці што-небудзь лягчэйшае.

Ірына. На ферме плоцяць добра...

Сяргей. Хапае на жыццё?

Ірына. Хапае. Толькі нецікава жыць неяк, Сярожа. Ніякага прасвету наперадзе. Вось хіба толькі Паўлік. Яго трэба на ногі паставіць.

Сяргей. Замуж выйдзеш...

Ірына. Каму я патрэбна, Сярожа, з дзіцем? Ведаеш, колькі дзяўчат у вёсцы незамужніх?.. Казёл узяў бы, некалькі разоў сватаўся. Але ўжо лепей у магілу, чым за яго.

Паўза.

Сяргей. Ну, я пайду...

Ірына. Дзякуй, Сярожа, што ўспомніў.

Сяргей. Да пабачэння, Ірыніца...

Ірына (*шэптам*). Да пабачэння, Сярожа...

Сяргей выходзіць. Ірына з акна глядзіць яму ўслед. Доўга глядзіць.

Дом Галавачоў. У гасцінай сядзяць Сямён Андрэевіч і Павел Журбіла. Паміж імі амаль да канца выштая бутэлька гарэлкі. Яны сядзяць абпяўшыся за сталом і не голасам, а душой ціха спяваюць «Лясную песню». Закончылі, моўчкі адпілі са шклянак, моўчкі закусілі.

Галавач. Разумееш, чаго я чакаў? Да самага канца чакаў. Устане хто-небудзь і скажа: што ты робіш, Сямён Андрэевіч?! Нельга! Рана табе ісці на спакой! Як жа мы без цябе будзем?! Усе прамаўчалі. Усе! Усе прагаласавалі супраць. Аднагалосна.

Журбіла (*здзіўлена*). Як гэта супраць?.. «За»! «За»!

Галавач. За Сяргея «за»! Супраць мяне...

Журбіла (*здзіўляючыся яшчэ больш*). Пачакай... Пачакай... Дык ты што? Не хацеў, каб яго выбралі?

Галавач (*з абурэннем*). Як гэта не хацеў? Я ж сам яго рэкамендаваў.

Журбіла. Не разумею я цябе, Сямён. Хоць забі, не разумею.

Галавач. І не зразумееш. Таму што не быў трыццаць гадоў старшынёй!

Журбіла. Не быў...

Галавач. Тут жа ўсё маё — кожны дом пабудаваўшы, кожны кол, у зямлю загнаўшы, кожны камень, у падмурак закладзены... Усё крывёю і потам!

Журбіла. Правільна. Таму і Героя табе далі.

Галавач. «Правільна! Правільна!» А хто я без гэтага? Пустое месца! Разумееш? Быў усім і адразу стаў нічым! Пустое месца, вось хто я цяпер. Вось так вось, Паўлюк! (*Крычыць.*) Пустое месца!

Журбіла (*зноў здзіўляецца*). Павошта ж ты прасіў адстаўку тады?

Г а л а в а ч. Ну вось зноў — «навошта, навошта»? Не, нічога ты не разумееш, Паўлюк. Нічога! Не дадзена табе.
Ж у р б і л а *(згаджаецца)*. Правільна, не дадзена...
Уваходзіць С я р г е й.

Г а л а в а ч. Ну, чаго спыніўся ля парога, старшыня? Далучайся да нашай кампаніі. Гэта мы пасаду новую замочваем.

С я р г е й *(прысаджваючыся да стала)*. Чаму ж без мяне?

Г а л а в а ч. А мы не тваю пасаду, а маю. Перпенс называецца. Не чуў? Персанальны пенсіянер! Разумееш? Персапальны! Персонай стаў. Вось так! А да гэтага быў усяго толькі старшыней калгаса... *(Убачыўшы, што Журбіла збіраецца выходзіць.)* Ты куды?

Ж у р б і л а. Пайду я, Андрэевіч. Дома мяне чакаюць.

Г а л а в а ч. Ну, давай ідзі, ідзі, калі чакаюць...

Ж у р б і л а выходзіць.

Выніць хочаш?

С я р г е й. Не. І табе, баця, хопіць.

Г а л а в а ч. А я і не буду больш. Завязаў... Ну як? Добра жыве наш народ? Сам пераканаўся?

С я р г е й. Багата жыве...

Г а л а в а ч. Хм... Ты як быццам не задаволены, што багата?

С я р г е й. Рознае бывае багацце...

Г а л а в а ч. Ты гэта кінь! Мы, Сяргей, вельмі доўга кармілі калгасніка абяцанкамі. Усё «заўтра! заўтра!». А яму ўжо сёння пажыць хочацца. Не толькі дзеля ўнукаў і праўнукаў... А самому пажыць хочацца!

С я р г е й. П'юць шмат. Амаль у кожным доме сёння гулянка.

Г а л а в а ч. Гэта праўда. З дастатку п'юць. І таму што здаровыя, як быкі.

С я р г е й. Але сёння ж нядзеля...

Г а л а в а ч. А ты хацеў, каб у будзённыя дні пілі? Здараецца і такое.

С я р г е й. Лепей ужо ў будзённыя...

Г а л а в а ч. Гэта ўжо пента новае. З тваёй дысертацыі?

С я р г е й. Нядзеля, баця, адна на тыдзень. Пяхай адпачываюць, на рыбалку ездзяць, кніжкі чытаюць, тэле-

візар глядзяць, дзецьмі займаюцца! Усё, што хочаш, толькі не гарэлка! За пядзельныя выпіўкі я б удвая караў!

Паўза.

Г а л а в а ч (змрочна). Пуцёўку мне прапанавалі. У Кіславодск... Ехаць?

С я р г е й. Едзь, баця. Табе трэба падрамантавацца. Я нават не памятаю, калі ты водпуск браў.

Г а л а в а ч. А я і не браў яго апошнія дзесяць гадоў.

С я р г е й. Знайшоў, чым хваліцца! Здароўе — гэта дзяржаўны здабытак. Не мае словы — Леніна...

Рэстаран. Іграе музыка. У кутку за столікам сядзяць Сяргей і Вера. Яна не спускае закаханых вачэй з Сяргея, і той не ўтойвае, што яму гэта прыемна.

В е р а. Вось здам экзамены і адразу да цябе.

С я р г е й. Гэта ж немаведама калі будзе!

В е р а. Сам вінаваты. Не трэба было стапавіцца старшынёй.

С я р г е й. А ты хочаш стаць старшынёвай жонкай?

Замест адказу Вера прытулілася галавой да ягонага пляча і моўчкі шчасліва ўсміхаецца.

Не чую адказу!

В е р а. Няпраўда, чуеш.

Да століка падыходзіць і садзіцца Г а л а в а ч.

Г а л а в а ч. Усё, заказ зроблены... Рэстаран у Мінводах быў зачынены, а ў буфэце есці не захацелася.

С я р г е й. Як ты адпачыў, баця?

Г а л а в а ч. Табе калі-небудзь клізму ставілі? Сіфонную?

С я р г е й. Не, яшчэ не даводзілася.

Г а л а в а ч. І што такое субаквальная ванна, не ведаеш?

С я р г е й. Не...

Г а л а в а ч. І добра, што не ведаеш. Гэта ад цябе нікуды не дзецца...

С я р г е й. Вось чаму ты ўцёк на тыдзень раней тэрміну! Калі мы тэлеграму атрымалі, мама спалохалася. Кажа, пешта здарылася.

Г а л а в а ч. З пенсіянерамі нічога не здарэцца аж да самай смерці.

Зайграў аркестр. Да століка падышоў малады чалавек і, папрасіўшы дазволу, запрасіў Веру на танец.

Не баішся, што ўкрадуць?

С я р г е й. Не такая, каб укралі.

Г а л а в а ч. Доўга выбіраў, але выбраў, я табе скажу... У вёску паедзе?

С я р г е й. Ужо вырашана. Яна вясной інстытут заканчвае.

Г а л а в а ч. Не пакрыўдзіўся, што я на курорт паехаў?

С я р г е й. Не, ацаніў.

Г а л а в а ч. Сам не люблю, калі над душой вісяць. Асабліва ў пачатку... Дык аб чым будзе заўтра партком?

С я р г е й. Адкуль табе гэта вядома?

Г а л а в а ч. Здаецца, я першы спытаў?

С я р г е й. Пяцігадовы план будзем разглядаць.

Г а л а в а ч. Ён даўно разгледжаны і зацверджаны. І ў раёне, і ў вобласці.

С я р г е й. Давядзецца яшчэ раз разглядаць.

Г а л а в а ч. Чым ён цябе не задавальняе?

С я р г е й. На збожжа сарыентаваны.

Г а л а в а ч. А ты хацеў, каб на вінаград?

С я р г е й. Не. На жывёлагадоўлю і на травы.

Г а л а в а ч. Не будзе хлеба, не будзе і мяса!

С я р г е й. Хлеб пяхай іншыя сеюць...

Г а л а в а ч. Хто? У нас самыя высокія ўраджаі ў раёне!

С я р г е й. Дзе? На тарфяніках? А праз дваццаць гадоў нас будуць судзіць за гэтыя ўраджаі! За тарфянікі! За ноўнае і бяссэнсавае іх знішчэнне!

Сямён Андрэевіч хацеў адказаць нешта рэзкае, але ў гэты момант да стала падышоў афіцыянт з падносам, і Галавач стрымаўся. Пачакаў, калі афіцыянт адышоўся.

Г а л а в а ч. Ну, дагаворвай, дагаворвай! Чаго ж ты замаўчаў? Тарфянікі я губіў, каб Залатую Зорку атрымаць! Праславіцца за кошт зямліцы! Так думаш?

С я р г е й. Няважна, бацька, што я думаю. Важна, што мы маем.

Г а л а в а ч. Ты яшчэ нічога не маеш!

С я р г е й. Я маю на ўвазе калгас...

Г а л а в а ч. Дык што мае калгас?

С я р г е й. А вось што ён мае... Дзе раней паўтара метра торфу было, там зараз метр! Дзе быў метр, там ужо трыццаць — сорок сантыметраў засталася! З вашых жа дакументаў відаць. І гэта ўсё за трыццаць гадоў! Вось што стаіць за вашымі высокімі ўраджаямі!

Г а л а в а ч. І за маёй Зоркай?!

С я р г е й. Аб'ектыўна атрымліваецца так. Ты ж сам сказаў, што табе яе далі за высокія ўраджаі. Я разумею, калі хлеб патрэбен быў пазарэз...

Г а л а в а ч. А то цяпер не патрэбен?

С я р г е й. Будзем купляць хлеб і прадаваць мяса. Яно даражэй.

Г а л а в а ч. Без штаноў застанешся, камерсант!

С я р г е й. Хлеб дадуць Кўбань, Казахстан, Украіна. Не за кошт жа нашых зямель рашаць збожжавую праблему!

Г а л а в а ч. Паслухай, старшыня. А ці не рана ты стаў Ісусам Хрыстом? Прыійшоў, убачыў, навучыў, выправіў! А мы — дзікуны!

С я р г е й. Я не Хрыстос, бацька. Я — эканаміст.

Г а л а в а ч. Недавучка ты, а не эканаміст!

С я р г е й. Калі недавучка, дык па тваёй віне. Я не прасіўся, ты мяне ўгаварыў.

Паўза.

Г а л а в а ч. Ты ведаеш, што я член парткома?

С я р г е й. Ведаю...

Г а л а в а ч. Таму і хацеў без мяне партком правесці?

С я р г е й. Не, не таму. Часу траціць нельга. Вяспухутка...

Галавач надняўся, дастаў з партманета грошы і кінуў на стол.

Г а л а в а ч. Расплаціся за мяне.

С я р г е й. Ты куды, бацька? Зараз жа едзем!

Г а л а в а ч. Чым з дурнем ехаць, лепш пешшу ісці!

Г а л а в а ч пайшоў. Праз некаторы час малады чалавек падвёў да стала Веру.

В е р а. Сярожа, а дзе Сямён Андрэевіч?

С я р г е й. Пешшу вырашыў ісці.

В е р а. Пасварыліся?

С я р г е й. Адгадала. Не чакаў я, што гэта адбудзецца так хутка.

В е р а. З-за дробязі або...

С я р г е й. «Або»... Ведасш што? Прыязджай ты хутчэй да мяне. Не магу я без цябе больш. Не магу!

В е р а. Рапей, чым вясной, Сярожа, не атрымаецца.

Аркестр зайграў вальс.

С я р г е й. Поїдзем, патаццуем. Я ўжо забыўся, як гэта робіцца!

У кабінеце старшыні ідзе пасяджэнне парткома. Яго вядзе Андрэй Жывіца. За сталом — Сяргей, Павел Журбіла, Іван Казёл, Пецька-матрос і Лідзія Барысёнак. Выступае Сямён Андрэевіч. На ім, як і ў дзень прыезду сына, новы касцюм з Залатой Зоркай.

Г а л а в а ч. ...Тое, што гаварыў зараз Сяргей, прыгожа і можа зрабіць уражанне... На таго, хто вёскі не ведае, для каго калгаснае жыццё ў навінку. Клопаты аб прыродзе, аб будучых накаленнях! Усё гэта прыгожая тэорыя. Што ж датычыць практыкі, гэта, праба, Сяргей, несур'ёзна. Для тваёй дысертацыі гэта, можа, і згадзіцца, а для жыцця — не...

С я р г е й. Пры чым тут дысертацыя?

Г а л а в а ч. А пры тым!.. Скажы, хто для каго? Прырода для чалавека або чалавек для прыроды? Абсурдна нават так ставіць пытанне. Чалавек не можа існаваць, не выкарыстоўваючы прыроду. Вядома, выкарыстоўваць мы яе павінны разумна. Хто ж супраць? Але не маліцца ж на яе!

С я р г е й *(зноў не вытрымлівае)*. Хіба я прапаную маліцца?

Г а л а в а ч. Людзям ужо сёння трэба есці, а не толькі ў будучым. Добра, давайце скароцім плошчы пад збожжавымі, пасеем травы, як прапануе Сяргей. І зямлю захаваем, і кармы мець будзем. Быў ужо аднойчы такі крэп, калі нехта на кукурузу маліўся! А што атрымалася? Валюнтарызм!.. Што значыць педадаць дзяржаве некалькі тысяч пудоў збожжа? Гэта значыць, накіпуць на тыдзень без хлеба такі горад... Ну, напрыклад, як Мінск...

С я р г е й. Няўжо табе, бацька, невядома, што ў пшаніцы панай бялку, амінакіслот мала!

Ж ы в і ц а *(пастукаўшы алоўкам па сталю)*. Спакойна, спакойна, Сяргей Сямёнавіч!

Г а л а в а ч. Не, таварышы, з хлебам на сучасным эта-

не жартаваць пельга. Хлеб — галоўнае багацце дзяржавы. Так заўсёды было і так заўжды будзе. Гэтыя некалькі тысяч пудоў, якія мы недададзім, ужо ўлічаны ў дзяржплане. Нездарма ж мы з механізатараў за кожны каласок стружку здымаем. Таму я і прапацую пытанне аб змяненні пяцігадовага плана не выносіць ні на сход, ні на праўленне. Людзі нас не зразумеюць. Вы, безумоўна, можаце напляваць на думку пенсіянера... Я не хацеў гаварыць усё гэта тут. Але мне не ўдалося перакапаць старшыню раней.

Галавач сеў і выпіў вады з графіна.

Жывіца. Хто наступны? Пытанне такое, што адмоўчацца ніяк пельга.

Сяргей. Можна мне яшчэ дадаць?

Жывіца. Пачакай, Сяргей Сямёнавіч. Твой пункт гледжання мы ўжо ведаем. Няхай і іншыя гавораць.

Сяргей. Мой пункт гледжання перакулілі з ног на галаву!

Пецька-матрос. Дай яму слова! Сам жа гаворыш, што пытанне сур'эзнае.

Журбіла. Не такая справа, каб спяшацца. Часу ўсім хопіць.

Жывіца. Давай, Сяргей Сямёнавіч! Толькі не паўтарайся.

Сяргей. Бацька выступіў так, нібыта я і сапраўды супраць хлеба, не разумею, што хлеб — аснова ўсяго!.. Але, таварышы, каапераванне і спецыялізацыя даўно сталі пармай у прамысловасці. Чаму ж у сельскай гаспадарцы мы толькі гаворым аб спецыялізацыі і канцэнтрацыі? Паглядзіце на наш пяцігадовы план... Гэта ж дапатопная натуральная гаспадарка! Усё ў ёй ёсць — і збожжа, і бульба, і лён, і мяса, і малако! Да якіх жа часоў мы на дзядоў ківаць будзем? Самі, самі сабе плануем, а калі зусім не цягнем, крычым: зверху, маўляў, павязваюць! Хто навязаў нам гэты план?

Галавач. Народ! Інтэрэсы дзяржавы!

Сяргей. Няпраўда! Гэта ты яго навязаў народу і дзяржаве!

Жывіца. Паўтараешся, Сяргей Сямёнавіч!

Сяргей. Добра... Я не буду гаварыць пра эканамічны бок праблемы. Давайце пагаворым пра сацыяльны... Ты ж сам увесь час скардзіўся: старэе вёска! Праз дваццаць пяць гадоў на месцы вёскі толькі могілкі будуць!

Моладзь уцякае з вёскі, як чорт ад ладана! Гэта ж твае словы. А што ёй рабіць у вёсцы? Які-небудзь Мішка або Пецька сядзіць і некалькі гадоў зубрыць біном Ньютана або тэарэму Піфагора. А павошта ім у вёсцы Ньютан або Піфагор? Вось яны і не хочуць вучыцца! А вывучацца — уцякаюць з вёскі, як з турмы!..

Г а л а в а ч. Адразу ў акадэмікі! Як Ламаносаў!

С я р г е й. Не, бацька, не ў акадэмікі, а туды, дзе машыны, дзе тэхніка і высокая арганізацыя працы! Дзе ім, сапраўды, патрэбны і Ньютан і Піфагор!

Г а л а в а ч. Ну, вось ты ім і пабудуй тут акадэмію!

С я р г е й. Не акадэмію, а буйны жывёлагадоўчы комплекс! А гэта — аўтаматыка і тэле механіка! Гэта індустрыялізацыя сялянскай працы! Гэта прынцыпова новая вёска, новы быт, новы лад усяго сялянскага быцця! Гэта новая псіхалогія!

І в а н. Спытаць можна?

Ж ы в і ц а. Пытанні пасля. У цябе ўсё, Сяргей Сямёнавіч?

С я р г е й. Так, усё.

Ж ы в і ц а (Івану). Што ты хацеў спытаць?

І в а н. Колькі каштуе гэты комплекс?

С я р г е й. Тры мільёны...

І в а н. Гэта значыць, тры мільёны за новую псіхалогію? А дзе іх узяць?

С я р г е й. Дзяржава дае нам крэдыты на льготных умовах.

І в а н. Крэдыт — гэта пазыка. Яго аддаваць трэба. Пакуль аддадзім, зубы на паліцу пакладзём!

Ж ы в і ц а. У цябе пытанне або выступленне?

І в а н. Запытальнае выступленне! Не згодзен я выкладаць тры мільёны за новую псіхалогію! Лепш ужо як-небудзь я са старой пераб'юся, ды толькі з сытым брухам. А калі ў жываце бурчыць — не да псіхалогіі. Таварыш Маркэ сказаў: быццё (*робіць пальцамі рух, нібыта лічыць грошы*) вызначае свядомасць...

Ж ы в і ц а. Карацей. Ты супраць?

І в а н. Безумоўна! Толькі і жыць пачалі па-людску, а вы зноў рэарганізацыі пачынаеце! Ведаеце, дзе гэтыя рэарганізацыі сядзяць? Вось дзе! (*Праводзіць рабрам далоні па горле.*) Хопіць над вёскай эксперыментавачь! Дайце ёй спакойна нажыць!

Ж ы в і ц а. Ясна. Ты, Пётр, не будзеш больш гаварыць?

Пецька-матрос. Я ж сказаў...

Жывіца. Вы, Мідзія Іванаўна?

Барысёнак. Я падтрымліваю Сямёна Андрэевіча. Навошта нам у даўгі лезці?

Журбіла. Не толькі даўгі, а будаваць хто будзе? Ведаеш, Сяргей Сямёнавіч, як у нас на сяле будуюць? Накуль да даху дойдуць, надмурак развальваецца. Вунь у «Промні» пяты год клуб будуюць і яшчэ пяць будуць будаваць...

Жывіца. Я так і не зразумеў, Павел Дзям'янавіч, вы «за» ці «супраць»?

Журбіла. Я супраць таго, каб планы ламаць. Мы ж іх таксама не з пальца высмакталі.

Жывіца. Будзем галасаваць! Ёсць дзве прапановы: першая — змяніць пяцігадовы план калгаса з ухілам на жывёлагадоўлю. Упесці гэтае пытанне на разгляд праўлення і агульнага сходу. І другая прапанова. Пакінуць план без змянення. Хто за першую прапанову?

Руку ўзнямае толькі сам Жывіца.

Так... Аднагалосна, значыць. А ты што ж, Сяргей Сямёнавіч? Таксама супраць?

Сяргей. Я не член парткома. Не маю права галасаваць.

Жывіца. Лічы, што мы цябе ўжо каапціравалі. Хто за другую прапанову?

Узнямаюць рукі ўсе, апроча Сяргея, Жывіцы і Пецькі-матроса.

А ты што? І не «за» і не «супраць»?

Пецька-матрос. Я ўстрымліваюся.

Жывіца. Ну што ж... Усё, таварышы. Пасяджэнне парткома аб'яўляю закрытым.

Усе ўстаюць і выходзяць. Жывіца хацеў нешта сказаць Сяргею, але, заўважыўшы, што стары Галавач не збіраецца разам з усімі, таксама выйшаў. Сямён Андрэевіч падышоў да сына, паклаў яму руку на плячо.

Галавач. Пакрыўдзіўся?

Сяргей. За цябе крыўдна, бацька!

Галавач. У ножкі нам павінен пакланіцца, што не дазволілі табе, дурню, шыю зламаць! Я што, зла табе жадаю? З горада цябе выцягнуў і старшынёй для гэтага зрабіў? Так, ці што? Мяне за гэты комплекс Матусевіч, ведаеш, колькі агітаваў? Выстаяў. Яму мода, нацёмкінская вёска патрэбна, каб дэлегацыі вазіць. А мужыку жыццё

патрэбна. Іван Казёл мае рацыю... Усе гэтыя рэформы, перабудовы, рэарганізацыі абрыдлі. Не, Сяргей, ад добра добра не шукаюць. А калі шукаюць, такое знаходзяць... Так што ты не крыўдуй.

Сяргей. А ці не ты, бацька, пакрыўдзіўся?

Галавач. З чаго б гэта?

Сяргей. Што не на-твойму жыць начаў?

Галавач *(пасля паўзы)*. Ведаеш, колькі тут майго поту, маёй крыві, бяссонных начэй? Усё тут маё, куды пі кінь. Няўжо ты думаеш, што я дазволю каму-небудзь усё гэта паламаць, так, за здрава жывем? Табе таксама не дазволю! Ты гэта запомні!.. *(Хутка выходзіць.)*

Вясковая вуліца. Яркае сонца. Зіхаціць снег на дрэвах. Сяргей стаіць ля калгаснай канторы, чакае машыну, курыць.

Сяргей *(крычыць)*. Ірына!

Падыходзіць Ірына.

Добры дзень...

Ірына. Дзень добры, Сярожа.

Сяргей. Праходзіш і прывітацца не хочаш?

Ірына. Прабач, не заўважыла. Дамоў спяшаюся. Кароў накарміла, цяпер Паўліка трэба...

Сяргей. Ты на якім курсе інстытут кінула?

Ірына. На трэцім. Цяжка, Сярожа, вучыцца завочна і працаваць. Можна, і дацягнула б, калі б ён не загінуў.

Сяргей. Ты калі ўстаеш?

Ірына. У пяць раніцы. Трэба ж паспець і накарміць, і падаіць, і гной убраць.

Сяргей. А ўвечары калі дамоў прыходзіш?

Ірына. Як калі. А восьмай, бывае, а дзевятай. Але ўдзень у нас перапынак.

Сяргей. Што ў цябе дома ёсць?

Ірына. Гаспадарку маеш на ўвазе? Як ва ўсіх — карова, парася, куры.

Сяргей. Спраўляешся?

Ірына. А куды падзенешся?.. Усё нічога, Сярожа, вось толькі з каровай цяжка. Сена накасіць трэба, улетку ў поле ганяць трэба, па чарзе... Зімой таксама — пакармі, падаі. А без каровы ніяк пельга. Дзіцё...

Сяргей. Чаму не захацелі на дзве змены пераходзіць? Клопатаў жа ўдвая менш!

Ірына. І заробтак таксама... Кажуць, што ты нібыта з бацькам пасварыўся?

Сяргей. Сваркі не было, а чорная кошка між намі прабегла.

Ірына. З-за чаго?

Сяргей (*доўга глядзіць на яе*). З-за цябе.

Ірына. З-за мяне?! Ты што, Сярожа?!

Сяргей. Ён, напрыклад, перакананы, што ты жывеш вельмі добра! Лепей няма куды!

Ірына. Я і сапраўды жыву добра.

Сяргей (*злосна крычыць*). Добра?! Паглядзі, на каго ты стала падобна? На вярблюда двухгорбага! А ты ж спявала! Тапцавала! У школе! Памятаеш?! Хіба ты падобна на тую Ірыну?! Што ад цябе засталася? Цень! Прывід!

Ірына (*ціха*). Дык я ж удава, Сярожа... У мяне ж на руках дзіцё... Старыя не падмога, абое слабыя, часта хварэюць. А ў каго ёсць мужчына ў хаце, там добра.

Сяргей. Усім! Усім дрэнна!

Ірына. Ты, Сярожа, проста адвык ад вясковага жыцця. Успомні, як раней людзі жылі і як цяпер жывуць...

Сяргей. Ты для нараўнання трынаццаты год успомні! Гэта больш пераканаўча!

Чуваць, як пад'ехала машына, стукнулі дзверцы.

Ірына. Што ж ты хочаш, Сярожа?

Сяргей (*крычыць*). Хачу, каб вы як людзі жылі!

Уваходзіць Жывіца.

Жывіца. Добры дзень, Ірына. Паехалі, Сяргей, а то спознімся!

Кабінет першага сакратара райкома партыі Матусевіча. На канапе сядзяць Сяргей і Жывіца. Максім Максімавіч усхвалявана ходзіць па кабінце.

Матусевіч (*горача*). Стратэгі вы вялікія, а тактыкі... Галоўны сэнс у чым? У тым, што загіне вёска, калі яе не перабудаваць сёння. На корані загіне. Не могуць у ёй больш людзі жыць! Дажываць могуць, паміраць, а не жыць! Ну, тут я, можа, крыху падзагнуў. І калі мы сёння або заўтра не зменім усяго... Вось што галоўнае — людзі! Людзі!

Сяргей. Максім Максімавіч... Дык увесь сэнс нашай прапановы ў тым і заключаецца, што цельга так больш жыць!

М а т у с е в і ч. «Сэпс! Сэпс!» А на парткоме пра што гаварылі?

С я р г е й. Пра тое ж...

М а т у с е в і ч. Аб скаціне гаварылі, а не аб людзях! Аб тым, што галоўнае — збожжа ці мяса! Людзі ў вас так, нахштальт давеска, нахштальт дробязных дэталеў ішлі. Вось дзе ваш тактычны промах! Трэба сказаць, што стары Галавач мае рацыю. Сапраўды, план аднаго калгаса змяніць нельга. Усё вельмі шчыльна падагнана і прыцёрта. Падлічана да гектара, да цэнтпера нават... Здымі з вас збожжа, значыць, яго трэба перадаць некаму другому. З яго таксама трэба нешта здымаць і перадаваць трэцяму. Ляціць план усяго раёна.

Ж ы в і ц а. А калі памяняць план усяго раёна?

М а т у с е в і ч. Пачнецца такая ж пятрушка ў абласным маштабе. Ланцуговая рэакцыя!

С я р г е й. Выходзіць, няма выйсця?

Матусевіч падышоў да акна, адчыніў фортку. Чуваць рознагалосы крык гракоў.

М а т у с е в і ч. Бач, як раскрычаліся! Вяспа ранняя будзе... Чаму няма? Ёсць, дакладней — павінна быць. Давайце будзем думаць. І вы, і я... А ў прынцыпе я з вамі згодзен, як кажуць, цалкам і поўнасьцю. Бацька твой хітры мужык. А ты хітрэйшым будзь...

С я р г е й. Не было такой дысцыпліны ў інстытуце.

М а т у с е в і ч. Гэтаму само жыццё навучыць. І вось што, Сярожа... Ты накопт высокіх ураджаяў на тарфяніках не вельмі паціскай на бацьку.

С я р г е й. Не разумею...

М а т у с е в і ч. Не, не таму, што менавіта я падпісваў панеру на Героя... Думасца мне, ён і сам ужо разумее, што дроў мы тут наламалі. І мучыцца таму. Але нават самому сабе баіцца ў гэтым прызнацца.

С я р г е й. Прызнацца мала! Палітыку мяняць трэба!

М а т у с е в і ч. А мы і мяняем. Толькі ж адразу ўсяго не зробіш. Я яго некалькі разоў выклікаў да сябе і прасіў, патрабаваў, каб ён начаў комплекс будаваць. А апошні раз я яму рануча сказаў: ці будаваць начнеш, ці з партыйным білетам развітаешся. Вось пасля гэтай размовы ён і апынуўся ў яры. Мяне да гэтага часу сумленне грызе. Ці не перабарычыў я?

С я р г е й. Выходзіць, мне ўсё на-ранейшаму накідаць? Як было?

М а т у с е в і ч. Я да таго, што бацька твой — таксама жывы чалавек. І яго разумець трэба. Не апраўдваць, а разумець...

У доме Галавачоў. Ефрасінья Савельеўна пакрывае стол на вячэру. Тут жа ля стала В е р а.

В е р а. Ефрасінья Савельеўна, дайце ж і мне якую-побудзь работу.

Ефрасінья Савельеўна. Што вы, галубка, што вы! Адагравайцеся з дарогі. Можа, кажушок на плечы даць?

В е р а. Не, дзякую. Я ўжо крыху адышла.

Ефрасінья Савельеўна. Гэта ж трэба! Калі б Сярожа ведаў, ён бы да поезда пад'ехаў!

В е р а. Я хацела сюрпрыз яму зрабіць. Здала сесію і, замест таго каб дамоў, сюды паехала.

Уваходзіць Жэнька.

Жэнька. Мам, а можа, мне схадзіць за імі ў лазню?

Ефрасінья Савельеўна. Не церпіцца навіну наведаміць?

Жэнька. Не... А што, калі яны адзін аднаго варам ашпараць? Увесь калгас абадраць прыйдзецца. Для перасадкі скуры.

Ефрасінья Савельеўна. Яшчэ што выдумала?

Жэнька. А што? Усё можа здарыцца.

В е р а. Сварацца?

Жэнька. Не... Нармальны канфлікт паміж старэйшым і малодшым пакаленнямі. Адно ўсё ведае, ды нічога не можа. Другое ўсё можа, ды нічога не ведае.

Ефрасінья Савельеўна. Ідзі ты на кухню, ба-лаболка! Паглядзі, каб бульба не перасмажылася.

В е р а. Можна, я пагляджу? *(Выходзіць.)*

Жэнька *(у захапленні)*. Ну і прыгажуня! Вось на-шчасціла нашаму Сярожку!

Ефрасінья Савельеўна. Ты б балбатала пры ёй менш!

Жэнька. А што я такое сказала? Думаеш, Сяргей сам ёй не раскажа? Што гэта за муж, калі ў яго ад жонкі сакрэты будуць? Жонка, ведаеш, хто? Самы блізкі сябар чалавека!

Ефрасінья Савельеўна. А ты адкуль гэта ве-даеш?

Жэнька (разглядаючы сябе ў люстэрка). Я ўсё ведаю... У-у, якая абразіна! (Яна зрабіла гримасу.) Як у Іванавай хрушкі! Вочы, як гузікі, а нос, як кукіш! Цьфу, аж глядзець брыдка!

Ефрасінья Савельеўна (ласкава). Не грашы. Каб усе такія, як ты, былі...

Жэнька. А-а! Не сучынай!

У прадбанніку апрапаюцца Галавач і Сяргей. Але «тэмпература» тут, бадай, вышэй, чым у парылцы.

Сяргей. ...Ты гаварыў, што хопіць ужо калгаснікаў абяцанкамі карміць! Гаварыў? Твае словы?

Галавач. Гаварыў. Правільна гаварыў.

Сяргей. Што людзі ўжо сёння пажыць хочуць... Гаварыў?

Галавач. У мяне яшчэ памяць не адбіла!

Сяргей. Дык хіба гэта жыццё? Хіба гэта людзі?! Гэта ж... трактары! Асабліва жанчыны... У тры змены цягнуць. На знос! Цябе ж судзіць трэба!

Галавач. Пракурор знайшоўся, ядрыт тваю за пагу! На мяне яны хіба працуюць? На сябе працуюць! Хіба тваедохлыя гараджане маюць тое, што маюць мае калгаснікі!

Сяргей. Што маюць? Ты ж мяшчан напладзіў, як клапоў! Тэлевізары ёсць — не глядзяць! А калі ім глядзець? Піяніна ёсць — не іграюць. Няма калі! Шафы ад адзення ломяцца — не носяць! Няма куды пасіць! Няма куды і няма калі! А купляюць. Грошы ж ёсць! Ты ж людзей хціўцамі зрабіў! Яны ўжо і кроку зрабіць не могуць без рубля!

Галавач. Ты Маркса вучыў? Казёл і той лепш за цябе ў налітэканоміі разбіраецца! Чалавеку перш за ўсё патрэбны ежа, адзенне і дах над галавой! А потым ужо розныя фіглі-міглі! Зразумеў? Потым! Спачатку абуй і накармі! Во так!

Сяргей. Маркс, баця, і другое сказаў... Багацце бясекласавага грамадства вымяраецца не золатам, а свабодным часам яго грамадзян. Свабодным часам! Зразумеў? Дык вось гэтага багацця ў тваіх калгаснікаў нуль! І п'юць яны таму... Скажы, чаму з твайго нябеснага раю людзі ў горад уцякаюць?

Галавач. Гультаі ўцякаюць! Дармасды!

Сяргей. Ці не замнагавата тых дармаедаў у цябе, баця?

Галавач. Не больш, чым у іншых!

Сяргей. Залатыя словы! Тым больш трэба спяшацца.

Галавач. Спяшацца? Былі ўжо такія разумнікі, якія спяшаліся! Як вы з Матусевічам... Замест вёскі хацелі аграгарады пабудаваць! Пад шкляным калнаком! Хацелі, каб калгаснікі ад кароў, ад агародаў адмовіліся! Адным словам — пяхай жыве камуна! Дзе яны цяпер?.. Вышэй пуна не скочыш! Грыжу нажывеш. Вось так вось!

Сяргей. А вы ўжо даўно ўсе з грыжамі!

Дом Галавачоў. Сяргей прыводзіць у гасціную Матусевіча.

Матусевіч. Прабач, браток, што ў нядзелю. А ў цябе яшчэ і нявеста.

Сяргей. Ну што вы, Максім Максімавіч! Вы ж ведаеце, што я заўсёды рады вам.

Матусевіч. Ужо навучыўся хітрыць. Здольны! Павачах бачу, у лыжцы вады гатовы мяне ўталіць, што адарваў ад яе. А ты не саромся. Так і павінна быць. Маладым — маладое, старым — старыкоўскае. Вяселле хутка?

Сяргей. Летам, калі інстытут закончыць.

Матусевіч. Мяне паклічаш?

Сяргей. Самага першага.

Матусевіч. Добра. Запомнім. А зараз вось што... Справа, разумеш, неадкладная, таму я і прыкаціў да цябе ў выхадны. Заўтра выклікаюць на бюро абкома.

Сяргей. Мяне?

Матусевіч. Не, мяне. Заварылі вы кашу, а расхлёбваць мне даводзіцца. Я ж пасля вашага візіту вазьмі ды здуру і напішы пісьмо на імя першага сакратара. Наконт пяцігадовых планаў...

Сяргей. Ну і што?

Матусевіч. Па шапцы дадуць, вось што. Можа, і не ўтрымаецца.

Сяргей. За што? Усё ж правільна!

Матусевіч. Таму і дадуць, што правільна!

Сяргей. Зусім нічога не разумею. Дзе ж логіка?

Матусевіч. Дзе логіка? Скажучь, з Месяца зваліўся? А дзе раней быў? Ім жа не дакажаш, што і сам увесь час пра гэта думаў. Не ханала апошняй кроплі. А вось ты ўзяў і капнуў... Давай сюды свае разлікі.

Сяргей. Якія? Вы што маеце на ўвазе?

Матусевіч. Бацька твай у мяне ўчора быў. Усё пераказаў...

Сяргей. Скардзіўся?

Матусевіч. Не. Абвінавачваў нас з табой у валютарызме і авантурызме. Вось як! Гаварыў, што мы з табой паспяшаліся нарадзіцца гадоў на пяцьдзесят. Ты як лічыш, паспяшаліся?

Сяргей. Не, спазніліся гадоў на дваццаць.

Матусевіч. Я тое ж самае сказаў. Давай свае паперы...

Жэньчына пакой. Вера і Жэнька сядзяць на канапе і разглядаюць альбом з сямейнымі фатаграфіямі.

Вера. А вось гэта дзяўчына... Хто яна?

Жэнька. Гэта? Ірына...

Вера. Усюды яны разам... Сярожа і яна... Яны сябравалі?

Жэнька *(неахвотна)*. Не ведаю... Здаецца, сябравалі.

Вера глянула на Жэньку і зразумела, што тая гаворыць няпраўду.

Вера. А што потым?

Жэнька. Нічога. Ён у армію пайшоў. Яна замуж выйшла і паехала ў Наваполацк.

Вера. Яна і цяпер там жыве?

Жэнька. Не... Нядаўна ў яе муж утаніўся, яна ў вёску да сваіх старых вярнулася. З дзіцем.

Вера *(задумліва)*. Які ў яе прыгожы твар!

Жэнька. Нічога асаблівага. Твар як твар.

Вера. Тут яны абое з акардэонамі... Яна таксама іграла?

Жэнька. Іграла... І спявала. Вось голас у яе, сапраўды, быў добры. Бывала, як заспявае, усё сяло слухае!

Вера. А цяпер яна спявае?

Жэнька. Не... Адспявала сваё!

Вера. Ён ніколі мне аб ёй не расказваў...

Жэнька. А што тут расказваць?

Над дзвярыма на пальчыках у сподняй бялізне стаіць Сямён Андрэевіч, прыслухоўваючыся да размовы Максіма Максімавіча і Сяргея.

Сяргей *(з хваляваннем і захапленнем)*. ...Бачыце, што атрымліваецца, Максім Максімавіч? Калгасу ўтры-

манне каровы абыходзіцца зімой у адзінаццаць і два дзесятых чалавека-дні, а калгасніку — у восемдзсят тры і два дзесятых! Нічога дзіўнага — ручная праца. А двароў у нас пяцьсот! Калі мы возьмем на ўтрыманне ўсіх асабістых кароў, то сэканомім трыццаць шэсць тысяч чалавека-дзён! А на кожны чалавека-дзень мы даём прадукцыі на 15 рублёў. Усё, Максім Максімавіч! Закапчваем новы кароўнік і збіраем туды ўсіх асабістых кароў, спачатку з цэнтральнага пасёлка, а потым і па іншых брыгадах. Свіннямі пазней зоймемся...

М а т у с е в і ч. У што гэта абыдзецца калгасніку, калі калгас возьме на поўнае ўтрыманне яго карову? Падлічыў?

С я р г е й. Калі ласка... Вось... Летам ён будзе плаціць тры рублі пятнаццаць капеек у месяц, зімой шэсць рублёў. Капейкі! Выгадна гэта яму? Выгадна! Калгасу таксама. Але галоўнае, Максім Максімавіч, не гэта. Не гэта! Галоўнае, што мы людзей вызваляем ад гэтай праклятай другой змены, ад асабістага хамута, ад якога ў людзей гарбы растуць! І грыжы... Вы думаеце, чаму моладзь з вёскі ўцякае? Адробяць восем-дзевяць гадзін у калгасе, а потым яшчэ пяць-шэсць гадзін дома ўкалваюць. Старым няма куды падзецца, а маладыя бягуць...

М а т у с е в і ч. Ну, дапусцім, не толькі таму...

С я р г е й. Вядома, не толькі таму.

М а т у с е в і ч. Ты глядзі, Сяргей, як у нас з табой выходзіць? Гаворым мы з табой быццам пра скаціну, а атрымліваецца — пра чалавека! Га? Ведаеш што, Сярожа? Па-мойму, у цябе не галава, а дом урада! *(Кліча.)* Сямён! Сямён! Хадзі паглядзі, што Сяргей прапануе! Гэта ж эканамічная і псіхалагічная рэвалюцыя разам узятая!

Галавач ціхенька, па пальчыках, адыходзіць ад дзвярэй і хаваецца.

М-да... Цяжкі выпадак... Не судзі яго строга, Сярожа. Вось што... Паедзеш заўтра разам са мной на бюро абкома.

С я р г е й. Мяне ж не запрашаюць.

М а т у с е в і ч. Нічога. Будзеш у мяне ў якасці доказу.

С я р г е й. Каб, значыць, і мне на шапцы за кампанію? Так?

М а т у с е в і ч *(засмяяўся)*. А ты хацеў, каб мне аднаму? Прывыкай...

Куток сельскіх могілак. Пад высокімі соснамі і бярозамі застылі крыжы, зоркі, помнікі. На самым краі могілак асобна стаіць абеліск з доўгім снісам прозвішчаў. У гэтым снісу і...

Галавач Пётр Андрэевіч — загінуў на фронце
Галавач Павел Андрэевіч — загінуў у партызанах
Галавач Аляксандр Андрэевіч — закатаваны ў СД

На самым краі гранітнага настаменту ля абеліска сядзіць без шапкі Сямён Андрэевіч Галавач. Падыходзіць Сяргей, моўчкі здымае шапку.

Галавач. Сядай...

Сяргей садзіцца.

Паўза.

Сяргей. Ты што?

Галавач. Вось пагаварыць з імі прыйшоў... *(Паўза.)*
Мяне побач пакладзеш.

Сяргей. Ну, што ты гаворыш, баця? Як у цябе язык павярнуўся сказаць такое?

Галавач. А што? Магілу ты мне ўжо пачаў капаць... Запомні, Сяргей, Галавачы на табе канчаюцца...

Сяргей. Ты гэта пра што?

Галавач. Так. Між іншым... Ну, што ў абкоме?

Сяргей. Зацвердзілі. Вырасылі перагледзець планы па ўсёй вобласці, у разрэзе кожнага раёна...

Галавач. Сяргей... Што ты пра мяне думаеш?

Сяргей. Як гэта, што думаю?

Галавач. Не хітруй. На гэтым месцы трэба або праўду гаварыць, або маўчаць... Ну, хто я, па-твойму? Кансерватар, адстаў ад жыцця, перашкаджаю прагрэсу?

Сяргей. Бацька...

Галавач. Маўчы! Я ж сказаў табе, што тут не хлусяць... Я ніколі пра сябе не думаю, толькі пра людзей. Аб іх клапаціўся. Каб вась перад імі не сорамна было *(наказвае на абеліск)*. Таму што яны мне дзяцей, жонак і матак сваіх пакінулі... Я ад прэміі адмаўляўся. Сорамна мне было прэміі і надбаўкі атрымліваць, калі яны вась тут зямлю касцямі сваімі грэюць... Я ж аб іх дзецях і ўнуках клапаціўся!..

Сяргей. А я пра каго клапаціўся? Пра сябе?

Галавач. Не так клапаціўся. Не з таго канца... Я ж чаму цябе на сваё месца прапанаваў? Таму што верыў... Ты маладзейшы, дужэйшы, разумнейшы... Ёсць, Сяргей, законы, цераз якія не пераскочыш. Ты ж з гісторыі і палітэканоміі павінен ведаць. Спрабавалі ўжо нешта падобнае зрабіць...

С я р г е й. Тады, бацька, базы не было. І псіхалагічна людзі яшчэ не былі гатовыя.

Г а л а в а ч. А зараз што?.. Тое, што вы з Матусевічам хочаце, магчыма праз пяцьдзесят гадоў, не раней.

С я р г е й. Але ж ты сам, бацька, гаварыў, што людзям не толькі праз пяцьдзесят гадоў жыць трэба, але і сёння.

Г а л а в а ч. Яны і жывуць. І нядрэнна жывуць. А вы з Матусевічам хочаце паламаць ім гэта жыццё!

С я р г е й. Не мы, бацька. Само жыццё гэтага патрабуе.

Г а л а в а ч. Тэорыя ваша патрабуе, а не жыццё! Ты ведаеш, якія электрасеткі ў вёсцы? На смаркачах усё трымаецца! Пасля кожнай навалніцы па два-тры дні без току сядзім. Што ты будзеш рабіць са сваім комплексам, калі такое здарыцца? Не тое што падаіць тысячу кароў не зможаш... Увесь калгас у дзярме захлынецца! Ты ж уручную яго не адужаеш! Вось табе рэальнае жыццё, а не тэорыя! Я ўжо бачыў гэта сваімі вачыма — і не адзін раз. У суседніх гаспадарках. А ты — не! Навошта ж ваду каламуціш?

С я р г е й. У карэце было больш спакойна ездзіць. Перакулілася, нічога страшнага, усе цэлыя. Паставілі на колы і далей паехалі. А калі ТУ грабанецца? Адразу вуць колькі!.. І тым не менш нават звышгукавыя будуць. Не толькі ваенныя, але і пасажырскія. Значыць, чалавеку гэта трэба?

Г а л а в а ч. Аб людзях, значыць, клапацішся?.. Сёння ў нас даярка зарабляе больш за дзвесце. А на комплексе тваім яна атрымае максімум сто пяцьдзесят. Ёсць розніца?

С я р г е й. Ёсць. Але гэтыя сто пяцьдзесят ёй будуць зарабляць машыны, а не яна сама.

Г а л а в а ч. Але ў хаце ў яе не машыны сядзяць, а пяць або шэсць ратоў, і ўсе есці хочуць. І пасмачней!

С я р г е й (*гораха*). А сама яна есці хоча, калі з фермы прыйдзе? Хоча яна, каб дзеці яе пайшлі туды працаваць?!

Паўза.

Г а л а в а ч. Ты наогул масіш уяўленне, што такое будаўніцтва ў нашых умовах і пры нашых магчымасцях? І хто табе будаваць усё гэта будзе?

С я р г е й. Студэнцкі атрад. Я ўжо дамовіўся. Прыедуць на ўсё лета... Бацька, няўжо ты лічыш, што і абком памыляецца?

Г а л а в а ч. Бязгрэшных не бывае.

Сяргей. Чаму ж ты сябе лічыш бязгрэшным?
Галавач (*ледзь стрымайся*). Ведаеш што... Ідзі-тка ты адсюль... Маціюгацца тут непрыстойна...

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Студэнцкі інтэрнат. У пакоі юнакі і дзяўчаты. Побач з Верай сядзіць Сяргей. Абое шчаслівыя. Гучыць гарэзлівая студэнцкая песня:

Они горькую пьют,
Они песни поют
И еще кое-чем занимаются!
 Через тумбу-тумбу — раз!
 Через тумбу-тумбу — два!
 И еще кое-чем занимаются!
А Харлампий святой
Лишь трясет бородой —
На студентов глядит, улыбается!
 Через тумбу-тумбу — раз!
 Через тумбу-тумбу — два!
 И еще кое-чем занимаются!
Он и сам бы не прочь
Провести с ними ночь,
Да на старости лет не решается!
 Через тумбу-тумбу — раз!
 Через тумбу-тумбу — два!
 И еще кое-чем занимаются!

Васіль (*ускочыў і крычыць*). Браткі! Ды што ж гэта мы? Няўжо не горка ў нас сёння? Горка!

Галасы. Горка! Горка!

Сяргей. Хлопцы! Ды вы што? Ашалелі? Пачакайце да вяселля!

Васіль. Браточки! Дася вяселле! Зараз жа! У гэты ж момант! А то ж ён яго зажыліць!

Усе ў захвалены адабраюць. І вось ужо ляжаць на сталі батоны, хлеб, каўбаса, банкі кансерваў, стаяць тры бутэльні таннага віна.

Алік. А з чаго піць будзем? Шклянак няма...

Васіль (*абурана*). Не, вы толькі паглядзіце на гэтага антылігента! З гарла! Як дзеды наны пілі! Бабы! Вэлюм і шлюбныя нярсцёнкі!.. Так, адзін ёсць. Знайсці другі! Хто не дае? Ты, Жора? Агдай нярсцёнак, піжон, а то зараз жа выйдзеш адсюль праз акно. Без штаноў і без нярсцёнка! Я сур'ёзна!

Дзяўчаты завязваюць Веры вялікую белую шаль замест вэлюма.
Дзеці мае! Падыдзіце да мяне!

Сяргей і Вера падыходзяць да Васіля.

Уступаеце вы ў шлюб па каханню, па разліку ці па пры-
мусу?

Сяргей. Па каханню...

Вера. Па каханню.

Васіль. Раба божая Вера! Ці моцна ты кахаеш
свайго парачонага?

Галасы. Не! Не! Так нельга! Няхай ён спачатку
скажа!

Васіль. Добра. Папраўка прымаецца... Раб божы
Сергій, ці моцна ты кахаеш гэтую атракавіцу?

Сяргей. Яна зачаравала мяне безнадзейна і на-
заўсёды.

Васіль. А ты, Вера?

Вера (*закахана гледзячы на Сяргея, адказвае сур'ёз-
на*). Я вельмі яго кахаю.

Васіль. І даўно гэта на вас пайшло?

Галасы. Гэта ўжо інтым, Васіль. Навошта такія
падрабязнасці?

Васіль. Цішэй! Не перашкаджайце шлюбаскасаваль-
наму... Цьфу! Што я гавару? Шлюбаспалучальнаму пра-
цэсу! Прашу адказаць на пастаўленае пытанне!

Сяргей. Два гады...

Вера. Два гады, тры месяцы і два тыдні...

Васіль. Гэта пастаянства пахвальнае. Раб божы Сер-
гій, ці будзеш ты здраджваць сваёй жонцы?

Галасы. Ды ты што, Васіль, здурпеў?

Васіль. А што? Лепш пра гэта ведаць загадзя. Кля-
ніся!

Сяргей. Не буду...

Васіль. А ты, раба божая Вера?

Вера. Здраджваюць, калі знойдуць лепшага. А лепш
за яго няма.

Васіль. Не, вы чулі, як яна зараз усіх нас збэсціла?
Мы, значыць, усе Іквазімады, адзін ён Нарцыс! Даруем
ёй гэта?

Галасы. Даруем! Даруем!

Васіль. Ці будзеце вы шанаваць сяброў, прымаць іх
у сябе, карміць і паіць? Бясплатна, вядома. І не плявацца
потым, калі яны пойдучь? Пакляніцеся!

Вера. Клянёмся!

С я р г е й. Клянемся!

В а с і л ь (*зрабіўшы вельмі ўрачысты выраз твару*).
Такім чынам, усе кропкі над «і» пастаўлены, усе дарогі на-
зад адрэзаны, сцежкі таксама. Усе масты спалены. Стань-
це бліжэй адзін да аднаго! Яшчэ бліжэй! Абдыміцеся...
Вучыць вас, ці што? Ага, умеюць! Павучыліся за два гады
і тры месяцы!.. Вянчаюцца перад тварам усея групы раба
божая Вера і раб божы Сяргій. Вянчаюцца на жыццё
сумеснае, доўгае і шчаслівае! На каханне вечнае і нераз-
лучнае! Амэн! Абмяняйцеся пярсцёнкамі, дзеці мас! (*Пе-
рахрышчвае Веру і Сяргея.*) Падаць сюды шампанскага!

Яму перадаюць бутэльку партвейна.

Першая чара гэтага боскага напітка — маладой!

Вера робіць глыток.

Другая чара — жаніху! Пардон! Пардон! Законнаму мужу!

Робіць глыток Сяргей.

А трэцяя чарка мне, прэпадобнаму! (*Глядзіць бутэльку на
святло.*) Для такога выпадку маглі б што-небудзь і дара-
жэй узяць!

Г а л а с ы. А хто ж ведаў? Ты ж не папярэдзіў!

В а с і л ь. Трэба было прадбачыць! Самім думаць трэ-
ба! (*Робіць глыток і здзіўлена глядзіць на этыкетку.*)
Глядзі-тка! Каштуе руп чатыры, а п'ецца, як за руп сем!
Горка, браткі! Горка!

Усе пачынаюць скандзіраваць: «Гор-ка! Гор-ка-а!»

Салаўіны бераг — так празвалі гэты высокі абрыў над ракой. Уні-
зе недзе ціха і сонна плешчацца вада ў чароце. Толькі што зай-
шло сонца. Ёрычаць, надрываюцца драчы, заліваюцца салаўі.

І здаецца, не існуе на свеце нічога, апроча іх песні.
На беразе над бярозай адзінока сядзіць Ірына. Слухае. Успамі-
нае. І прыплылі да яе з далёкага мінулага ўспаміны...
...Ірына і Сяргей стаяць на беразе побач, зусім яшчэ маладыя
і надзвычай шчаслівыя. Яны прыйшлі сюды адразу пасля вы-
пускнога вечара.

С я р г е й. Ты чакаць мяне будзеш, Ірыніца?

І р ы н а. Навошта ты пытаешся?

С я р г е й. А калі вельмі доўга? Гэта ж армія...

І р ы н а. Хоць усё жыццё! Я кахаю цябе, Сярожка!
(*Цалуюцца.*)

Сяргей. Пакляпіся!

Ірына (*крычыць*). Неба! Ты чуеш мяне? Я кахаю яго! Зоркі! Я бяру вас у сведкі! Вы чуеце? Я кахаю яго, як ніхто нікога ніколі не кахаў! Я ўвесь свет аддам за яго! Вы чуеце, зоркі?!

Сяргей абдымае і цалуе Ірыну.

Сяргей (*здзіўлена*). Ой, Ірыніца!..

Ірына. Што?

Сяргей. У тваіх вачах зоркі свецяцца!

Ірына. У тваіх таксама.

Сяргей. Гэта добра, калі зоркі ў вачах. Гэта да шчасця...

Ірына. Ты верыш у прыкметы?

Сяргей. У добрыя — веру.

Ірына. Глядзі, Сярожка. І ў рацэ зоркі! Варушацца, як жывыя!

Сяргей. Хочаш, я зорку для цябе дастану?

Ірына (*смяецца*). Хачу!

Сяргей скідае пінжак і ляціць некуды ўніз.

Ты што, звар'яцеў! Што ты робіш? Там жа вір! Сярожка! Ты чуеш? Там жа вір! Плыві зараз жа пазад! Чуеш? Ой, які ж ты дурнешькі!

На бераг падымаецца Сяргей і працягвае Ірыне вялікую белую лілею.

Сяргей. Пакуль нёс, яна ператварылася ў кветку...

Ірына. Там жа вір!

Сяргей. Ну дык што? За цябе я не толькі ў вір — у агонь скокну!

Ірына. Ой, які ты ўсё ж дурнешькі, Сярожка!..

А сама бясконца шчаслівая, што ён іменна такі, што можа з-за яе скокнуць і ў агонь і ў ваду.

Успаміны зніклі гэтак жа раптоўна, як і з'явіліся. Пад бярозай адзінока сядзіць Ірына. І раптам яна, як падкошаная, упала тварам у траву і ляжыць нерухома. А вакол цішыня і салаўі.

Кабінет старшыні калгаса. У кабінце Сяргей, Андрэй Жывіца, Васіль і Алік, якога за празмерна сур'ёзны выгляд і вялікія акуллярны студэнты празвалі філосафам. Праз адчыненыя пасцеж вокны чуваць драчы, салаўі, жабы. Васіль сядзіць на падаконніку і зачаравана слухае.

Васіль. Хлопцы, а вы салаўёў сваіх сырымі яйкамі

не корміце? Што твораць, мярзотнікі, га? Усё. Няма больш сіл маіх. Іду заляцацца!

Сяргей (*заняты сваімі думкамі, змрочна*). Чорт ведае што! Пра іх жа клапоцімся! Жыццё ім хочам чалавечае зрабіць! А яны ўпёрліся як валы... Трэці дзень кароўнік пустуе! Ніхто не прывёў... Нават тыя, з кім я размаўляў асабіста, хто згаджаўся.

Жывіца. Я ж табе гаварыў: вясковы кансерватызм горш за атамную бомбу. Яго пічым не пераб'еш.

Сяргей. Але ж прабіць неяк трэба! Не адступаць жа цяпер? Ужо абком ведае. Калі ў нас не атрымаецца...

Жывіца. Трэба да гэтага быць гатовым...

Васіль (*здзекліва*). Ці не скапцы вы, хлопцы? Такі вечар, а вы пра нейкіх кароў, пра нейкае, прашу прабачэння, дзярмо! Выгляд у вас зараз такі, нібыта настае новы сусветны патоп, а каўчэга вы пабудаваць не паспелі!

Сяргей. Я і забіць магу.

Васіль. Ну-ну! Разам з гумарам канчаецца і чалавек. Ну, хопіць вам! Раскіслі, пасы павесілі! Калгас — гэта каралеўства, а вы хоць яшчэ не каралі, то прынцы!..

Сяргей. Спыні! Надакучыла!

Васіль. Даслухай да канца... Справу вы задумалі важную? Важную. Райком і абком вас падтрымліваюць? Падтрымліваюць! Студэнцкі атрад у сто галоў вас падтрымлівае?

Сяргей. Не магу ж я вас, замест асабістых кароў, у кароўнік паставіць!

Васіль. Нас не трэба, а кароў можна.

Сяргей (*узрываючыся*). «Можна! Можна!» Я ж табе пра тое і тлумачу, што ніхто не захацеў! Усе адмовіліся! Усе!

Васіль. Ну і што? Панікёры вы! Ёсць у мяне адна ідэя. Толькі дайце мне свабоду дзеянняў на дваццаць чатыры гадзіны.

Жывіца. Што ты зробіш за дваццаць чатыры гадзіны?

Васіль. Іменна тое, чаго вам зараз не хапае. Мінірэвалюцыю. Не бойцеся — бяскроўную...

Сяргей. Здзіўляюся, як такога балбатуна маглі назначыць камандзірам будаўнічага атрада!

Дом Казлоў. Стары Казёл, надзеўшы акуляры, чытае газету. Іван прынільвае кнопкамі да сценкі вялікі партрэт наўаголенай зарубежнай кіназоркі. Убягае Казліха.

Казліха. Чулі, што робіцца?! Старшыня каровак нашых арыштаваў!

Іван. Мамуля, як гэта можна арыштаваць кароў?

Казліха. Калі з поля ішлі, студэнты іх завярнулі і ў калгасны кароўнік загналі! І замок павесілі! Што ж гэта такое робіцца?

Іван. Нічога асаблівага, мамуля. Гэта пачынаецца камунізм. Спачатку кароў, свіней, курэй, качак у адзін статак. Потым усіх нас пад адну коўдру. Цудоўна!

Казліха. Не дуры! Скажы лепей, што рабіць?

Іван. Да пракурора трэба. Зазнаўся малады старшыня. Ну, цяпер яму ўсё, крапты! Спёкся, галубок!

Казліха. Ды я з ім сама, без пракурора, спраўлюся! Дайце мне тапор. Дайце тапор!

Казёл (*адрываючыся ад газеты*). Во, у Партугаліі рэакцыя зноў галаву ўздывае, а вы толькі пра кароў думаеце!

Казліха. Чаго-чаго?

Казёл. А таго! Увесь свет як свет! А ў вас толькі каровы ў галаве! Цьфу!

Казліха. Зусім звар'яцеў стары лапаць!

Казёл. Гэта не я звар'яцеў! Гэта вы на лахманах сваіх вар'ятамі сталі! Ну, куды вам столькі? Навошта? У магілу вы гэта ўсё з сабой заберыце? У вас жа амаль дваццаць тысяч на кніжцы! Навошта вам больш? Ну, скажыце, навошта?

Казліха. На чорны дзень.

Казёл. Ды вось ён, з'явіўся ваш чорны дзень! Чарней ужо быць не можа! Чалавека з-за каровы забіць хочаш! Вы ж у д'яблаў ператварыліся! У вас жа рогі і капыты выраслі! Во! Азірніся! У цябе ж хвост вырас! Ты ж са сваім дабром зноў малпай стала! (*Падбягае да шафы, потым да куфраў і выкідае адтуль рэчы.*) Гэта ўсё на чорны дзень?! Падавіцеся вы сваім барахлом! Не хачу больш! Не трэба! Замучылі! Заездзілі! Усё жыццё паклаў на ваша дабро! Усё! Хоціць! (*Выскоквае.*)

Казліха. Свят-свят-свят! Што гэта з ім такое?

Іван. Гэта, мамуля, пазываецца інфармацыйным выбухам. Радыё, тэлевізар, газеты... Не паспявае галава пераварваць. Вось у яго і заскочылі шарыкі за ролікі...

Стары Казёл вяртаецца, штурхаючы перад сабой прыгожа аформленую труну на калёсіках. На труне напісана залатымі літарамі: «Платон Раманавіч Казёл. Нарадзіўся ў 1905 годзе. Памёр у ... годзе». Казёл ставіць труну ў кут, кладзецца ў яе і складвае рукі.

К а з л і х а. Платон... Ты што? Здурэў?..

К а з ё л (*прыўзняўшы галаву з труны*). Прашу пахаваць па-чалавечы. І каб аркестр быў. І памінкі. Я на іх зарабіў! А то ведаю я вас, скнар! Усё! Бывайце! (*Зноў кладзецца ў труну і ўладкоўваецца ў ёй зручней.*)

К а з л і х а. Платон, апамятайся! Такого яшчэ не бывала, каб жывы чалавек сам у труну клаўся!

К а з ё л (*зноў прыўзняўшы галаву*). Хіба ж я сам? Гэта ж вы мяне сюды паклалі! Ідзіце! Не далі спакойна пажыць, дайце хоць памерці спакойна.

І в а н. Пойдзем, мамуля. Гэта ён для нас спецыяльна цырк арганізаваў. Выхоўнас. Пайшлі. (*Выходзяць.*)

К а з ё л (*крычыць*). Хунта праклятая! Фашысты! Рэвалюцыі па вас пяма!

Новы кароўнік. Відаць толькі невялікая частка яго фасаднага боку. На другім плане, недалёка, бачна панарама будаўніцтва вялікага жывёлагадоўчага комплексу. Ужо стаяць бліскучыя, як ракеты, чатыры сьмяжныя вежы.

У кароўніку мычаць каровы. Пабліжаюцца ўсхваляваныя галасы. Да кароўніка падбягаюць некалькі вельмі ўзбуджаных жанчынаў пад старшыствам К а з л і х і.

К а з л і х а. Няма яго, бабы, тут!

I Ж а н ч ы н а. Зачыніў жывёлу, гад, а сам схаваўся!

II Ж а н ч ы н а. Нічога! Мы яго пад зямлёй знойдзем!

III Ж а н ч ы н а. Ну, бабы, мы яму такую камуну наладзім, на ўсё жыццё запомніць! Штаны здымем і па ўсёй вёсцы правядзём без штаноў!

IV Ж а н ч ы н а. Ламіце замок! Чаго вы чакаеце?

V Ж а н ч ы н а. Чым ты яго зломіш! Языкам?

К а з л і х а. Пусціце, у мяне тапор!

З гарышча кароўніка, у адтуліне франтона, паказваецца А л і к.

А л і к (*спакойна*). Толькі наспрабуйце...

К а з л і х а. А ты, змяя падкалодная, чаго тут тырчыш?

А л і к. Значыць, так трэба, калі тырчу.

К а з л і х а. Старшыня загадаў?

А л і к. Не старшыня, а мой грамадзянскі абавязак.

I Ж а н ч ы н а. Чаго ён нам тут зубы загаворвае?

IV Ж а н ч ы н а. Ламі, Ульяна, або аддай тапор мне!

А л і к (*усё так жа спакойна*). Страляць буду!

Для перакананасці Алік паказаў стрэльбу.

I Ж а н ч ы н а. Ах ты, гад наўзучы! Ён яшчэ награ-

жаць будзе! Як вазьму зараз камень ды як трэсну па тваіх акулерах!

V Жанчына. Ды ты што, хлапец, з глузду з'ехаў? Ты чаго стрэльбай палохасш? Мы не чужое прыйшлі браць.

III Жанчына. Бабы! Здымай з яго штаны!

IV Жанчына. Схавай пукалку, дурань! Мы кароў сваіх узяць прыйшлі!

Алік. Мне, ці што, патрэбны вашы каровы?

III Жанчына. А навошта ж вы, паразіты, іх зачыпілі? Навошта замок павесілі?

Алік. Таму што дабра вам хочам, а вы гэтага не разумеете. Цёмныя вы людзі. Дапатопныя...

Казліха. Бач ты, хрыстосікі якія знайшліся! Добра яны хочуць! Ведаем мы ваша дабро!

II Жанчына. Ды што ты з ім, Ульяна, размаўляеш? Не будзе ён у людзей страляць! Яна ў яго незараджаная...

Алік. Праўда, незараджаная... *(Закладвае патроны ў абодва ствалы.)*

Другая жанчына выхапіла з рук Казліхі тапор і абухом пачала збіваць замок. Адзін за адным грымяць два аглушальныя стрэлы. Жанчыны кіпуліся ўрассыпную. Толькі Казліха павалілася і засталася ляжаць, прыкрыўшы галаву рукамі. Алік зняў акулера, працёр іх, зноў надзеў і здзіўлена глядзіць на распасцёртую на зямлі Казліху.

Алік. Дзіўна... Вельмі дзіўна... Я ж халастымі страляў...

Казліха *(раптам ускочыўшы)*. Ратуйце, людцы! Забіваюць! *(Уцякае.)*

Алік. Цьфу, чорт, як напалохала...

Некаторы час ціха і пуста. Потым зноў набліжаюцца ўзбуджаныя галасы. Уваходзяць, апасліва паглядаючы на гарышча, тыя ж жанчыны і Галавач.

I Жанчына. Вупь адтуль паліў, гад паўзучы!

Казліха. У мяне куля каля самага вуха так ж-ж-ж-ж! На валасок ад смерці была!

II Жанчына. Усякае ў нас бывала, Андрэвіч, але такога, каб у людзей стралялі, такога з часоў вайны не было!..

III Жанчына. Зняць з іх штаны і цэлы дзень на вёсцы вадзіць!

II Жанчына. Міліцыю трэба выклікаць! І пратакол скласці!

К а з л і х а. Іван паехаў ужо за ўчастковым.

IV Ж а н ч ы н а. Андрэвіч, за што ж яны нас? За нашых кароў?

V Ж а н ч ы н а. Мы за табой, Андрэвіч, жылі як за каменнай гарой. Станавіся ў нас зноў старшынёй!

Г а л а в а ч. Студэнт! Ты тут? *(Паўза.)* Я пытаюся — ты тут?

А л і к *(не паказваючыся з глыбіні гарышча)*. Тут...

Г а л а в а ч. Пакажыся!

А л і к. Навошта?

Г а л а в а ч. Ты страляў?

А л і к. Я... Але я халастымі, як «Лўрора». Нілкай кулі не было?

К а з л і х а. Як гэта не было?! Як гэта не было?! Я ж сама чула, як яна ў мяне каля самага вуха ж-ж-ж-ж! Што ж гэта было!

А л і к. Напэўна, жук-гнааявік!

К а з л і х а. Бабы! Знайдзіце мне камень! Хутчэй знайдзіце мне камень!

Г а л а в а ч. Ціха! Хто загадаў страляць? Сяргей?

А л і к. Не...

Г а л а в а ч. А хто?

А л і к. Мой грамадзянскі абавязак.

II Ж а н ч ы н а. Не, вы чулі, бабы! Абавязак яму загадаў!

Г а л а в а ч. Ціха, не шуміце. Студэнт, кідай ключ.

А л і к. Як я вам скіну тое, чаго ў мяне няма?

Г а л а в а ч. А дзе ён?

А л і к. Не ведаю.

II Ж а н ч ы н а. Хлусіць, пракляты!

III Ж а н ч ы н а. Зняць з яго штаны, адразу скажа!

Г а л а в а ч. Пайшлі. Я ведаю, як адкрыць запасны выхад.

Жанчыны і Галавач ідуць за кароўнік. Чуваць, як адчыпяецца запасны выхад, як, мыкаючы, выходзяць каровы. Алік асцярожна высоўвае галаву з дзіркі, аглядаецца.

А л і к. Цікава, што б на нашым месцы зрабіў Каракозаў? *(Заўважыўшы Галавача, зноў схавайся.)*

Г а л а в а ч. Студэнт! Ты яшчэ тут?

А л і к. Не. Я ўжо найшоў.

Г а л а в а ч. Прызнайся шчыра, Сяргей загадаў табе страляць?

А л і к. Я ж вам сказаў... Мой грамадзянскі абавязак.

Хутка ўваходзіць устрывожапы Сяргей.

Галавач (са злавесным спакоем). Пячатка пры сабе?

Сяргей. Пры мне...

Галавач. Дай сюды.

Сяргей, нічога не разумеючы, працягвае бацьку пячатку.

Ключы ад сейфа таксама!

Сяргей (зразумеўшы). Не рабі глупства, бацька!

Галавач. Скопчыўся старшыня! Калгас не яслі, каб у цацкі гуляць! Ты хоць разумееш, што ты нарабіў?!
Сяргей. Я хацеў, каб бабы ўсе тут сабраліся! Пераканаць іх хацеў.

Галавач. Чым пераканаць?

Сяргей. Я б павёў іх туды (наказвае на комплекс) і паказаў бы, як яны павінны жыць і як жывуць!..

Галавач. Таму і страляць загадаў?! Ты ж усё сяло супраць сябе настроіў! Табе ж век гэтага не даруюць! За пракурорам і міліцыяй паехалі ўжо! Гэта ж крымінальшчынай пахне!..

Алік (высунуўшы галаву з дзіркі). Гэта не ён загадаў страляць, а мой грамадзянскі абавязак. Я ж вам гэта растлумачваў...

Галавач (злосна крычыць). Заткніся ты! Пудзіла агародняе!

Сяргей. Бацька! Аддай пячатку! Не ты мяне выбіраў старшынёй!

Галавач (хапае Сяргея за грудкі). Я! Я цябе зрабіў старшынёй! Я цябе і здымаю! Два дні на зборы, і каб духу твайго тут не было! Тэарэтык, ядрывы тваю за нагу!

З гарышча грываць два аглушальныя стрэлы. Галавач ад нечаканасці выпусціў Сяргея.

Ты што ж гэта, паразіт, робіш?!

Алік. Наношу прэвентыўны ўдар, каб не дапусціць вялікай вайны.

Галавач. Ану, злазь адтуль! Не чакай, пакуль я сам да цябе ўзлезу!

Чуваць трэск матацыкла. Убягаюць міліцыянер і Іван Казёл.

Міліцыянер. Хто страляў? (Паўза.) Я пытаюся: у каго агнястрэльная зброя!

І раптам з процілеглага боку ўбягае стары Казёл са стрэльбай.

К а з ё л. Я страляў! У мяне агнястрэльная зброя!

М і л і ц ы я н е р. Вы?

І в а н. Не верце яму! Хлусіць ён! Яго і не было тут!

К а з ё л. Як гэта не было, калі быў!

І в а н. Не страляў ён!

К а з ё л. Як гэта не страляў, калі страляў! А што гэта? *(Узнімае стрэльбу ўверх і страляе два разы.)* Можна, і зараз, скажаце, не страляў?

М і л і ц ы я н е р *(крычыць)*. Спыніць агонь! Аддайце агнястрэльную зброю!

К а з ё л. А ты мне яе даваў?

М і л і ц ы я н е р. Дазвол на агнястрэльную зброю ў вас ёсць?

К а з ё л. Ёсць!

М і л і ц ы я н е р. Пакажыце!

К а з ё л. Вось ён! *(Паказвае міліцыянеру кукіш.)*

М і л і ц ы я н е р. Грамадзяне! Будзьце сведкамі! Вы бачылі, як зняважылі савецкую ўладу пры выкананні ёю службовых абавязкаў. Чаму вы стралялі?

К а з ё л. Контру трэба біць, пакуль яна нас не задавіла! Пакуль яшчэ не позна!

М і л і ц ы я н е р. Як... Як-кую контру?

К а з ё л *(паказваючы на Івана)*. Вось гэту!

М і л і ц ы я н е р *(канчаткова збіты з панталыку)*. Так... Зразумела... Забярыце ў яго зброю!

Ніхто не кратаецца з месца. Але не з-за боязі. Усе ашаломлены паводзінамі старога Казла.

Я каму сказаў — забраць зброю?!

К а з ё л. Чаго ж ты сам яе не забярэш?

М і л і ц ы я н е р. Так... Непавінавенне ўладзе... Ну што ж, пайшлі складаць пратакол!

Кабінет старшыні калгаса. Сяргей, стоячы ля адчыненага акна, размаўляе з Васілём, які, мабыць, не адважваецца зайсці ў кантору.

С я р г е й. Ну? Ты задаволены, штукар?

В а с і л ь. Чэснае слова, Сярога, стрэльба — гэта яго ініцыятыва.

С я р г е й. Ну, а мне, мне што цяпер сказаць?

В а с і л ь. Валі ўсё на нас! Скажы, вінаваты, маўляў, гэтыя паўдуркі-студэнты. А што яны нам зробіць? Солі на хвост насыплюць?

С я р г е й. Солі мне насыплюць, а не вам! Я старшыня калгаса!

В а с і л ь. Не драматызуй, Сярога! Падумаеш, пекалькі бабуль расшумелася! Дык яны ж — анахранізм! Рудыменты! Уся калгасная моладзь за цябе сцяной!

С я р г е й. І ты гэтую сцяну ў міліцыю, у пракуратуру, у райком нашлеш. Ідзі ты ведаеш куды!..

В а с і л ь. Каб ведаў, пайшоў...

За спіной Сяргея адчыняюцца дзверы, і ў кабінет імкліва ўбягае
І р ы н а.

І р ы н а. Ты тут?

С я р г е й. А дзе я павінен быць?

В а с і л ь, зазірнуўшы ў акно, знікае.

І р ы н а. Я думала, сэрца разарвецца... Так бегла.

С я р г е й. А што здарылася, Ірына? Што-небудзь з Паўлікам?

І р ы н а. Мне казалі, што прыехаў пракурор і цябе арыштавалі.

С я р г е й. Праўда, пракурор быў... *(Усміхнуўшыся.)* А што б ты зрабіла, калі б мяне і сапраўды арыштавалі? Магло і такое быць.

Ірына маўчыць, потым узнімаецца і падыходзіць да Сяргея.

І р ы н а *(ціха)*. Легла б пад колы...

Яны стаяць і глядзяць адзін на аднаго. І рантам зусім нечакана, нечакана, мабыць, нават для самой сябе, Ірына абняла Сяргея і без памяці пачала цалаваць яго ў губы, у шчокі, у вочы.

І р ы н а. Любы мой!.. Родны!.. Адзіны!.. Я ж нікога не кахала ніколі... Нікога... Толькі цябе аднаго! Божа, што я нарабіла!

Хто ведае, можа, і Сяргей ужо даўно чакаў гэтага моманту. Чакаў і баяўся, разумеючы, што рана ці позна, але гэта абавязкова адбудзецца.

С я р г е й *(цалуючы яе)*. Ірыніца... Ірыніца... Чаго ты плачаш? Не трэба... Усё добра. Мы зноў разам...

І р ы н а. Не, Сярожа. Не... Ленш бы мне і не нарадзіцца зусім. Я ж месца сабе не знаходжу... Я ж удзень і ўначы, кожную хвілінку пра цябе думаю...

Заходзіць Ж ы в і ц а. Ён так і застыў на парозе, убачыўшы Сяргея і Ірыну. Сарамліва кашлянуў, каб звярнуць на сябе ўвагу. Ірына адхіснулася ад Сяргея.

Жы в і ц а. Сярожа... Максім Максімавіч прыехаў.

Ірына пайшла да дзвярэй, але спынілася перад Андрэем.

Ірына. Андрэй... Ён тут ні пры чым... Гэта я сама. Сама галаву страціла... *(Выходзіць.)*

Жы в і ц а. Ну, што маўчыш, герой?.. Выходзіць, не ржавее і не старыцца, так?

Сяргей. Разумееш, Андрэй... Думаў, усё ўжо даўным-даўно забыта. Ты ж ведаеш... Яна першая... Не дачакалася, не паверыла... А вось як прыехаў сюды, як убачыў яе... і быццам толькі ўчора з ёю на беразе развітваўся! Быццам і не было гэтых гадоў!

Жы в і ц а. Пачакай, пачакай... А як жа Вера! Ужо ўсе ведаюць, што хутка вяселле. Дый жыве яна ў вас як законная жонка... Як жа з ёй?

Сяргей *(не адразу)*. Не ведаю, Андрэй, часнае слова, не ведаю...

Жы в і ц а. Як гэта? Ну, ведаеш, браце, ты ўжо выбірай! Ты не султан і не набоб, каб дзве жонкі мець! Калі справа дойдзе да парткома, я цябе на галоўцы гладзіць не стану!

Сяргей. Ну вось... Ты мяне ўжо парткомам палохаеш.

Жы в і ц а. Не палохаю, а папярэджваю. У тваіх жа, між іншым, інтарэсах. Прышыюць табе амаралку і...

Хутка ўваходзіць Матусевіч.

Матусевіч. Абодва тут? Добра! А я лічыў вас разумнымі людзьмі! Няўжо памыліўся?

Жы в і ц а. Максім Максімавіч... Нічога страшнага не адбылося.

Матусевіч *(Сяргею)*. І ты лічыш, што нічога страшнага не адбылося? Пракурор вамі цікавіцца! Ды бог з ім, з пракурорам. Можна, тут і няма саставу злачынства. Але эксперымент, які вы пачалі першымі ў вобласці, сарваны! Падмочаны! Хто ж цяпер возьмецца, калі ў вас сарвалася?.. Вось што... Заўтра партком, паслязаўтра сход! Агульны! Умелі нашкодзіць, умеіце і адказ трымаць!..

Салаіўны бераг. Зорная ноч. Павольна ўваходзяць Сяргей і Вера.

Вера *(у захваленні)*. Прыгажосць якая! Нічога надобнага не бачыла! Давай пасядзім тут, пачакаем сонейка...

Сяргей (*наспешліва*). Не-не, не тут... У іншым месцы.

Вера. А мне здаецца, прыгажэй гэтага і быць не можа.

Сяргей адводзіць Веру з таго месца, дзе яны калісьці цалаваліся з Ірынай. Адышліся на некалькі крокаў і прыселі.

Дзівачок мой міленькі! Ну, чаму ты так хвалюешся? Усё будзе добра, вось убачыш! Я чамусьці адразу паверыла Матусевічу. У яго вельмі разумныя і добрыя вочы... Глядзіць на цябе і, здаецца, усё наскрозь бачыць і разумее. Ён цябе пакрыўдзіць не дазволіць. Ну, усміхніся!.. Ну?!

Сяргей. Мне за сябе сорамна...

Вера. Ты ж нічога дрэннага не зрабіў...

Вера даверліва паклала яму галаву на плячо і, заплюшчыўшы вочы, слухае, як спяваюць салаўі, як цурчыць вада ў рацэ. А Сяргей чуе галасы з далёкага мінулага...

Сяргей. ...Ты чакаць мяне будзеш, Ірыніца?

Ірына. Навошта ты пытаешся?

Сяргей. А калі вельмі доўга? Гэта ж армія...

Ірына. Хоць усё жыццё! Я кахаю цябе, Сярожка!

Сяргей. Паклянися!

Ірына. Неба! Ты чуеш мяне? Я кахаю яго! Зоркі! Я бяру вас у сведкі! Вы чуеце? Я кахаю яго, як ніхто нікога ніколі не кахаў! Я ўвесь свет аддам за яго!

Вера. Пра што ты думаеш зараз?

Сяргей (*здрыгануўшыся*). Так... Ні пра што... Вера... Ты лічыш мяне добрым чалавекам?

Вера (*усміхаючыся, не адкрываючы вачэй*). За іншага б я не пайшла...

Сяргей. А што, калі ты мяне прыдумала? Калі я зусім не такі?

Вера (*шчасліва ўсміхаючыся*). Не... Ты нават сам не ведаеш, які ты... Ты самы-самы!.. Вось за гэта я і кахаю цябе.

Другі бераг ракі. Лес. Гарыць касцёр. Лія кастра Матусевіч і Галавач. Сямён Андрэевіч паклаў у касцёр некалькі тоўстых саспавых галінак і наварнуўся да Матусевіча.

Галавач. Ну? Ракі з'едзены, піва вышліта... Доўга будзем у хованкі гуляць?

М а т у с е в і ч. Ты пра што, Сямён?

Г а л а в а ч. Ды ўжо вельмі нечакана табе захацелася ракаў! І абавязкова з начлегам!

М а т у с е в і ч. Здагадлівы... Тады, можа, і пачнеш сам?

Г а л а в а ч. Табе ракаў захацелася, а не мне!

М а т у с е в і ч. Добра... На сход заўтра пойдзеш?

Г а л а в а ч. А ты думаў — не?

М а т у с е в і ч. Навошта? Дакладней — з чым пойдзеш?

Г а л а в а ч. Павініцца перад людзьмі хачу. Няхай караюць за памылку.

М а т у с е в і ч. Ты ўпэўнены, што памыліўся?

Паўза.

Г а л а в а ч. Думаеш, мне лёгка сказаць, што так? Расчаравацца ў чалавеку — нож у сэрца. А тут сын... Адзіны... Не можа ён, Максім, быць старшынёй... Лірык! Рамантык! А тут гной, і чым больш яго, тым лепш. І потым гэты дзікі выпадак са стралянінай. Я ж таксама не хачу, каб ён пад суд трапіў... Пячатку я ў яго ўжо адабраў.

М а т у с е в і ч. Ты што? Назад, у старшыні, хочаш вярнуцца?

Г а л а в а ч. Хачу...

М а т у с е в і ч *(пасля паўзы)*. Та-ак... Як сапсавала цябе ўлада, Сямён! Прывык за трыццаць гадоў думаць, што толькі верна і правільна тое, што ты гаворыш! Што ты думаеш! Думкі нават не дапускаеш, што пехта можа быць разумнейшы за цябе...

Г а л а в а ч. Хто? Смаркачы гэтыя разумнейшыя?

М а т у с е в і ч. Бачыш, як непрыемна слухаць, што ёсць людзі разумнейшыя за цябе? Гэта ўсё ад улады... Мне таксама... Сакратар райкома, дэпутат Вярхоўнага Савета, вопыт, веды, мудрасць... А якая тут, да д'ябла, мудрасць?! Прыходзіць хлопчык і, як паршывага ката, тыцкае цябе носам у лужыну! У лужыну, якую ты напусціў!.. Вось я не баюся гэта прызнаць, а ты баішся.

Г а л а в а ч. Давай, давай, кайся! Бі сябе кулаком у грудзі! Прыгожа!

М а т у с е в і ч *(не адразу)*. Бачыш, Сямён... Мне менш за ўсё турбуе, прыгожа гэта ці непрыгожа... І што пра мяне скажуць абывацелі.

Г а л а в а ч. Накшталт мяне?

М а т у с е в і ч. Накшталт цябе... Для мяне куды важ-

пей, што я сам пра сябе думаю. Сам. Разумееш? А паду-
маць мне зараз ёсць над чым.

Г а л а в а ч. Вось і скажы пра гэта на партыйнай кан-
ферэнцыі!

М а т у с е в і ч. Магчыма... А ты? Няўжо ты да гэтага
часу нічога не зразумеў?

Г а л а в а ч. Чаго я не зразумеў?

М а т у с е в і ч. Што перарос цябе твой Сяргей, на
дзе галавы перарос... Вось ты Палац культуры адгрукаў.
І я не прычыў, падтрымаў цябе, лічыў, верную справу
робім. Вядома, клуб патрэбен. Без яго нельга. А хто туды
ходзіць? А ён, смаркач твой, прыйшоў да мяне і сказаў:
людзям патрэбна агульнасць думак і інтарэсаў. Павінен
быць вялікі калектыў аднадумцаў з аднолькава высокім
інтэлектам! Каб ім цікава было адзін з адным! Разумееш?
Цікава! Каб яны ўзбагачаліся духоўна ад гэтых сустрэч!
Вось і задумаў ён стварыць гэтую агульнасць думак і ін-
тарэсаў. Геніяльна задумаў! Праз вытворчасць! Праз вя-
лікую тэхніку! Праз аўтаматыку! Гэты твой смаркач пры-
мусіў нас усе пяцігадовыя планы перакрэсліць і новыя
рабіць. Па ўсёй вобласці...

Г а л а в а ч. Але комплекс вы будзеце адзін на ўвесь
раён! А колькі калгасаў элементарнай механізацыі не
маюць?..

Паўза.

М а т у с е в і ч. А ты ведаеш, Сямён... Знаходзяцца
людзі, якія ўсур'ёз даказваюць, што мы паспяшаліся з
Кастрычніцкай рэвалюцыяй. Кажуць, што трэба было па-
чакаць гадоў пяцьдзесят, каб Расія стала такой жа экана-
мічна развітай, як Амерыка або Англія. А потым ужо...

Г а л а в а ч. Дэмагогія! Рэвалюцыянеры знайшліся!..

М а т у с е в і ч. Дарма іранізуеш, Сямён... Тое, што
мы робім зараз у вёсцы, гэта і ёсць рэвалюцыя. Самая
сапраўдная, упоравень з калектывізацыяй. Своечасова ты
ўступіў месца... Памятаеш, якія прыгожыя словы гаварыў
у маім кабінэце? «Трэба ўступаць дарогу тым, хто хутчэй
едзе». Але ўступаць, аказалася, вунь як не проста. Нават
роднаму сыну! Прывык ты да ўлады. Думаў, што яна табе
пасмяротна дадзена? Што сын будзе старшынёй так, для
выгляду, а камандаваць яго мазгамі будзеш ты? Хітра за-
думаў, нават я паверыў, што добраахвотна адмаўляешся
ад улады. А ты вунь які дальнабачны. З прыцэлам!.. Вось
што, Сямён... Пячатку ты яму раіцай аддай. Горш будзе,

калі я цябе на сходзе падыму і пры ўсіх прымушу пячатку вярнуць. А ты ведасш, я гэта зраблю. Нягледзячы на тое, што было і ёсць паміж намі!

Зала калгаснага Палаца культуры. На сцэне, дзе сядзіць прэзідыум сходу, развешаны вялікія фатаграфіі, малюнкi, чарцяжы, схемы буйнога жывёлагадоўчага комплексу. Тут здымкі і вытворчых будынкаў, і высокіх сьняжных вежаў, і інтэр'ера Дома жывёлаводаў з прыгожай, утульнай мэбляй.

У прэзідыуме сядзяць Матусевіч, Галавач, Жывіца, Сяргей, Пецька-матрос і Павел Журбіла. Выступае Іван Казёл, выступае злосна і заўзята.

Іван. Зарваўся наш старшыня, далей няма куды! З думкай людзей не лічыцца! На калгасную дэмакратыю яму начхаць! Што хачу, тое і варачу! Хіба мы не разуме-ем, чаму ён гэта зрабіў? Фактык яму для дысертацыі спатрэбіўся, вось ён і вырашыў скаціну адабраць! Забыўся, што не ён тут гаспадар, а народ! Ты яшчэ госцем у нас! Што ж далей будзе, калі ён ужо сёння зброю ў ход пускае!

Галасы:

— Правільна гаворыш!

— Дзе гэта відаць, каб у людзей страляць?

— За сваіх жа кароў!

— Глуштва гаворыш, Іван! З мухі слана робіш! Ніхто ў людзей не страляў! Ён жа не ў калгас забраў кароў, а памагчы хацеў! Нам памагчы хацеў!

— Не ён страляў, дык ён загадаў!

— Нічога ён не загадваў!

— Што ж ты прапануеш, Іван? У турму яго? На катаргу?

Іван. А вось што... Трэба клікаць назад Сямёна Андрэвіча. Быў ён у нас старшынёй, старшынёй вяхай і застаецца...

Голас з залы. Верна! Правільна! А з маладога штаны зняць!

Іван. А сыноч яго, Сяргей Сямёнавіч, няхай сабе дысертацыю піша, навуку ўзбагачае. У нас з ім розныя дарогі.

Іван спусціўся са сцэны ў залу. Жывіца стукае алоўкам па графіне, стараючыся суняць страсці.

Жывіца. Таварышы! Таварышы! Не ператварайце сход у базар! Калі хто хоча гаварыць, давайце сюды!

Да Жывіцы нахіліўся і пешта спытаў у яго Павел Журбіла. Андрэй моўчкі кіўнуў, згаджаючыся.

Слова мае Павел Трафімавіч Журбіла! Таварышы! Я прапашу цішэй! Нельга ж так!..

Журбіла (*выйшаўшы да трыбуны*). Ты, Іван, дармо на старшыню бочку коціш, словамі такімі раскідваешся: «дэмакратыя», «начхаў», «у людзей страляў». Мы яго нядаўна старшыней выбралі, а ты яго ўжо дзэгцем мажаш!

Іван (*з залы*). А ён нас — мёдам?

Журбіла. Вядома, партызанскія метады кіраўніцтва зараз непрыгодныя. Народам не камандаваць трэба, а раіцца з ім. Разумней народу нікога няма. Але ты, Іван, у корань глядзі. Ён што — выгады сабе шукаў? Славы? Грошай?

Іван (*з залы*). Дысертацыю сваю ён хоча абараніць! Абараніць, і будзь здароў!

Журбіла. І не сорамна табе, Іван, такое глупства несці? Куды ён пойдзе, калі ўсе яго карэнні тут, у гэтай зямлі? Сяргей... Старшыня ўсім нам добра хацеў. Ну, падумайце вы добра, паварушыце мазгамі — лёгка нам жывецца з асабістай гаспадаркай, з каровамі гэтымі?

Голас з залы. Чаму ж ты за яе так трымаеся? Аддай яе ў калгас, калі ты такі свядомы!

Журбіла. А таму і трымаюся, што без яе ніяк нельга. І з ёю ўжо далей няма куды! Мы ж з-за гэтай скаціны самі ледзь у скаціну не ператварыліся! З-за кароў і свіней дзяцей сваіх трацім! Да якога ж часу так будзе? Правільна тут гаварылі, жратвы ў нас шмат. Але ці многа радасці ад яе? Гэта ж не жратва, а закуска!

Галасы:

— А ты што, без закускі п'еш?

— Глядзі, які цвярэзнік знайшоўся!

— Не хочаш, не пі, хто цябе прымушае?

— Зняць з яго штаны!

Журбіла. Я не цвярэзнік, хоць з табой, Іван, вядома, не параўнаюся. Але скажыце мне, хіба ж гэта добра, калі ад добра ніць хочацца?

Адчуваецца, што Журбіла закрануў самае балючае, таму што шум у зале ўзняўся неверагодны. Жывіца стукае ўжо шклянкай на графіне, але яго ніхто не чуе.

І раптам з-за стала прэзідыума падняўся і ступіў да трыбуны Матусевіч. Стаіць, чакае, і зала паціху сунакойваецца.

Матусевіч (*ціха*). Таварышы жанчыны... Я ўсіх вас прапашу — устаньце.

У зале напоўз шэпт здзіўлення, пачуліся смяшкі.

Я вас вельмі прашу... Устаньце, калі ласка!

У ягоным голасе пачулася нешта такое, што жанчыны пачалі, азіраючыся адна на адну, уставаць.

А цяпер, паважаныя таварышы мужчыны, я папрашу вас... Не-не, не ўставайце!.. Паглядзіце на рукі ваших маці, жопак, нявест... Глядзіце ж, глядзіце! Яны цяпер якраз у вас перад вачыма... Я прашу таго мужчыну, які хоць адзін раз пацалаваў рукі жонкі або маці... Я прашу яго ўстаць. Няўжо няма такіх?

У зале цішыня. Моўчкі стаяць крыху засаромленыя жанчыны, моўчкі сядзяць, апусціўшы вочы долу, мужчыны.

Дзякую, жанчыны! Садзіцеся... Прабачце, што падняў вас. Ніколі не саромцеся мазалёў сваіх. Яны даражэй за любы ордэн. Чаго хацеў старшыня, якога тут некаторыя так строга судзілі? Хацеў, каб у вас было повае, прыгожае жыццё. Каб вы, прыйшоўшы дамоў з гэтых харомаў (*наказвае рукой на праект комплексу*), прыняўшы там душ або ванну, не траплялі адразу ж у другі свет. Ён хацеў, каб вы заставаліся жанчынамі! Сяброўкамі, нявестамі, жонкамі... Каб час у вас заставаўся на пяшчоту. Не саромцеся. Вось бачыце, толькі я сказаў пра пяшчоту, а вы ўжо засаромеліся. Не трэба... Увесь свет на жаночай пяшчоце трымаецца! А вы саромеецеся яе!.. Учора адбылося пасяджэнне парткома. Ён вынес такое рашэнне... За недаацэнку грамадскай думкі і растлумачальнай работы, за пэпавагу калгаснікаў старшыні калгаса Сяргею Галавачу і сакратару парткома Андрэю Жывіцу вынесці строгую вымову. З занясеннем у асабістую справу...

К а з ё л (*крычыць з залы*). Ты гэта што?! Думаеш, калі ты сакратар партыі, дык на цябе ўправы няма? Гэта цябе так партыя вучыць?!

Казёл прабіраецца да трыбуны, абураючыся на хаду.

За што ж ім вымова? За каго вымова? Сярожку вымову? Андрэю вымову? Дык гэта ж я страляў! Я! Ды прамахнуўся, сніянаючыся! Але наступны раз не прамахнуся! Чуеце, чэрві глуханямыя? Другі раз я не прамахнуся. Я ў Вялікую Айчынную лепшым кулямётчыкам у атрадзе быў! Усе фашысты мяне баяліся! Праўду я гавару, Сямён Андрэвіч, ці не?..

Салаўіны бераг. На сваім заповітным месцы абняўшыся стаяць
Сяргей і Ірына.

Ірына. Усё, Сярожа, ідзі, нельга больш, людзі ўбачаць.

Сяргей. Ну і пяхай убачаць! Мне ўсё роўна.

Ірына. Нельга, Сярожа. У цябе жонка.

Сяргей. Яшчэ не жонка.

Непрыкметна падыходзіць Жэнька, спыняецца.

Ірына. Нявеста... А гэта тое ж самае. Ты ж любіш яе?

Сяргей. Думаў, што люблю... Пакуль зноў цябе не ўбачыў.

Ірына. Значыць, я перашкодзіла вашаму шчасцю?

Сяргей. Як жа перашкодзіла, калі я цяпер самы шчаслівы чалавек! Як тады...

Ірына. Пусці мяне, Сярожа. Цяпер я ведаю, што мне рабіць. Ідзі.

Сяргей. А ты?

Ірына. Я тут пабуду.

Сяргей. Я правяду цябе.

Ірына. Не трэба, Сярожа. Я хачу пабыць адна...

Цалуюцца. Азірнуўшыся некалькі разоў, Сяргей адыходзіць. Зрабіўшы некалькі крокаў, сустракае Жэньку.

Сяргей. Ты?

Жэнька. А то хто ж? *(Паўза.)* Ты хоць бы праіў мне?

Сяргей. Што?

Жэнька. Ну... Дзе я цябе знайшла? Мяне ж паслалі цябе шукаць. А хлусіць я не ўмею.

Сяргей. Ведаю. Сам скажу.

Жэнька. Яшчэ чаго! *(Паўза.)* Паслухай, Сярожа... Хіба можна кахаць двух чалавек адразу?

Сяргей *(накладшы руку на плячо Жэнькі)*. Не, нельга...

Жэнька. Тады як жа... Чаму ж ты?..

Сяргей *(уздыхнуўшы)*. Эх, Жэнька, Жэнька! Але ты не хвалюйся. Веру я ашукваць не буду. Вось толькі як сказаць?.. Не ведаю...

Ірына пачакала, пакуль Сяргей адыдзе, і павярнулася, каб ісці ў другі бок. Павярнулася і... тварам у твар сустрэлася са сваёй маці. Тая, ні слова не кажучы, б'е яе па адной і тым жа на другой.

І р ы н а. Мама, што ты?! Мама!

М а ц і. Што ж ты сям'ю чужую разбіваеш?

І р ы н а. Мама!.. Я кахаю яго!

М а ц і. Раней, раней трэба было думаць пра гэта! Хочаш, каб усе ў вёсцы на нас пальцамі паказвалі? Ды калі ты... Я цябе сваімі рукамі задушу!

І р ы н а. Не бойся, мама. Табе не прыйдзецца гэта рабіць. Я выходжу замуж...

М а ц і. Ды хто ж цябе возьме такую?

І р ы н а. Іван Казёл, мама, возьме. Ён некалькі разоў сватаўся, я адмаўляла яму. А цяпер...

Дом Галавачоў. У пакой Жэнькі заходзіць В е р а.

В е р а. Жэня... Ты сумлены чалавек?

Ж э н ь к а. Не! Які ж я сумлены чалавек, калі думаю адно, а гавару зусім іншае? У дзіцячым садзіку, куды мяне брат уладкаваў да верасня, мне іншы раз гэту шпану пазабіваць хочацца! Думаю, застраліцеся вы ўсе, а ім гавару: ах вы, мае мілыя, ах вы, мае харошыя! Як вы мне ўсе падабаецеся! Праваліся я на гэтым месцы, калі ў мяне калі-небудзь будуць свае дзеці!

В е р а. Значыць, сумленая, калі можаш у такім прызнацца.

Ж э н ь к а. А чаму ты раптам спытала, сумленая — несумленая?

Замест адказу Вера падала ёй складзены ліст паперы. Жэнька чытае і адразу мяняеца ў твары, потым шукае подпіс.

В е р а. Ну?

Ж э н ь к а. На такую подласць толькі Казёл здольны! Больш няма каму! Дзе ты ўзяла?

В е р а. Знайшла рапіцой на падаконніку...

Ж э н ь к а. Ён падонак, ён!.. Ён тры разы да яе сватаўся, і тры разы яна яму адмаўляла. Вось ён і вырашыў адномсціць такім чынам! Усім адразу!

В е р а. Жэня... Ты можаш расказаць мне, што паміж імі раней было?

Ж э н ь к а. Навошта табе гэта? Што было, тое было, ужо праішло...

В е р а. Жэня... Мне зараз праўда патрэбна... Якая ні ёсць, але праўда. Яны доўга сябравалі?

Ж э н ь к а (не адразу і неахвотна). З чацвёртага кла-

са і па дзесяты... На адной парце сядзелі... У школу і са школы разам... Спачатку іх дражнілі за гэта — «жаніх і нявеста». А потым... Потым я ўжо раскажвала. Ён у армію, яна замуж выйшла. Але не атрымалася ў яе шчасця... Муж утапіўся, дзіця засталася... Вось і ўсё. Больш я нічога не ведаю.

Вялікая паўза.

В е р а. Жэня... Што я скажу табе зараз, ніхто не павінен ведаць... Я паеду ад вас...

Жэнька *(крычыць)*. Не! Не! Ён кахае цябе!

В е р а. Але яе ён кахае больш... Я ж бачу, як ён мучыцца, як не спіць начамаі... Колькі ж можна прыкідвацца?

Жэнька. Але ж ты яго кахаеш?

В е р а. Кахаю...

Жэнька. Ну, вось бачыш? А каханне — гэта самае святое! За яго змагацца трэба!

В е р а. Правільна, Жэня... Самае святое. Мацней за каханне можа быць толькі каханне. Сама спазнаеш, як падрасцеш...

Жэнька *(затлакала)*. Чаму вы ўсе лічыце мяне дурпіцай, дзіцем? Думаеце, я не чалавек? Думаеце, у мяне сэрца няма?

В е р а. Супакойся, Жэня, не трэба. Я ж таму і гавару з табою, што вельмі люблю і паважаю цябе. Як і яго... Табе было б лягчэй, калі б я сказала — разлюбіла, у мяне ёсць другі. Але я не магу цябе ашукваць. Я вось пра што цябе папрашу... Я пакіну яму пісьмо. Ты яго аддасі... Толькі абядай мне, што зробіш гэта не адразу. Калі? Ты сама зразумееш — калі...

Жэнька. Не! Не! Не! Нікуды я цябе не адпусчу! Я тату і маме раскажу!

В е р а. Жэня!.. У мяне няма больш такіх людзей, як ён і ты... Я цябе вельмі прашу. Разумееш? Вельмі!..

Жэнька. Я думала, што каханне — гэта шчасце!

В е р а. А яно і ёсць шчасце, Жэня. Нават калі яно горкае, усё роўна шчасце... Але калі яно за кошт другога, гэта ўжо не шчасце.

Невялікая пешаходная дарожка, побач з якой праходзіць нябачная нам транспартная дарога. На ёй у абодва бакі грукачунць самазвалы і панелевозы. З-за маладога ляска відаць панарама будаўніцтва буйнога жывёлагадоўчага комплексу. Адуль далітаюць

шум механізмаў, галасы і студэнцкая песня «Через тумбу-тумбу — раз!».

Схаваўшыся за дрэвам ля сцэжкі, назірае за будаўніцтвам Галавач. З'яўляецца Косця Зубрыч з чамаданам.

Косця. Добры дзень, Сямён Андрэевіч!

Галавач (*здрыгануўшыся ад нечаканасці*). Цьфу, чорт, як паналохаў! Ты, Косця?

Косця. Уласнай персонай!

Галавач. У водпуск?

Косця. Не, Сямён Андрэевіч, назусім!

Галавач. Пяўжо? А навошта ж ты тады ў пагах у мяне валяўся — даведку выклічваў, каб я цябе ў горад адпусціў?

Косця. Дык гэта калі было!

Галавач. Так і будзеш, як блыха, скакаць?

Косця. Цяпер не буду. Цяпер у вас жыццё іншае пайшло.

Галавач. Гэта ж якое-такое іншае? Тое ж самае.

Косця. Э-э, не! Вунь вы на якую справу замахнуліся! Гэткая гмахіна!

Галавач. І ты туды, вядома, галоўным інжынерам?

Косця. Навошта ж галоўным? У мяне дзве спецыяльнасці — слесар і зваршчык. Я ўсё магу! Я такі! А вы малайчына, Сямён Андрэевіч!

Галавач. Чаму я малайчына?

Косця. Такую справу раскруцілі! Размах! Маштаб! Гэта ж перспектыва якая!.. А вы самі што цяпер робіце?

Галавач (*разгублена*). Я?.. Я... тут, на будоўлі.

Косця. Значыць, убачымся. Не, я ўсё ж забягу, гляну спачатку сюды, а потым ужо дамоў. Не церпіцца! (*Падхапіўшы чамадан, выходзіць.*)

Заўважыўшы некага, паспешліва ідзе ў другі бок Галавач. Уваходзіць Вера з чамаданам і Жэня.

Вера. Жэня... Мілая! Родная! Трымай сябе ў руках. Думаеш, мне лёгка зараз? Але жыць жа трэба, Жэня! Ну, я прашу цябе, трымайся!

Жэня. Добра...

Вера. Пакліч яго развітацца... Толькі каб ён не здагадаўся.

Жэня. Добра... (*Выходзіць.*)

Праз некалькі секунд убягае Сяргей.

Сяргей. Вера! Чаму цяпер? Мы ж дамовіліся на вечар!

Вера. Я вырашыла дзённым поездам. Так будзе лепш.

Сяргей. Я б цябе падвёз. А зараз не магу!

Вера. Не трэба. Я са спадарожнай. Ужо стаіць на дарозе, чакае мяне.

Сяргей. Калі з маці ўсё ў парадку, не затрымлівайся.

Вера. Добра. Я табе напішу.

Сяргей. Лепш тэлеграмай або на тэлефоне.

Вера. Добра...

Сяргей. Ну, бывай, Вера. Мне яшчэ з мастакамі да сварыцца трэба па інтэр'еры. Не мастакі, а мазідлы нейкія!

Вера. Сярожа... Можна цябе пацалаваць?

Сяргей. Я сам хацеў гэта зрабіць!

Вера апярэдзіла яго і прытулілася да яго ўсім целам, некалькі разоў хуценька і гарача пацалавала.

Вера. Ну, бывай здароў, Сяргей-Сярожка! Не сумуй тут без мяне!

Сяргей. Вера... Мне трэба сказаць табе пешта... Вельмі важнае для нас обоіх...

Вера. Добра. Скажаш, калі я вярнуся.

Сяргей. Так, цяпер не час.

Вера. Ідзі, вунь цябе ўжо клічуць.

Сяргей. Бывай! *(Бяжыць у бок будоўлі.)*

Уваходзіць Жэнька.

Жэнька. Ценавіджу! Ценавіджу!

Вера. Каго?!

Жэнька. Усіх! Усіх ценавіджу!

Вера. Жэня! Ты што гэта?!

Жэнька *(крычыць)*. А вы што? Як вы можаце хлусіць адзін аднаму?! Як могуць жыць людзі, ашукваючы адзін аднаго?! Я пытаюся — як можна жыць і ашукваць?! Каму ж мне верыць, калі вам не верыць?! Каму?!

Вера. Жэнька... Супакойся... Іншы раз гэта проста неабходна.

Жэнька *(крычыць)*. Ашукваць неабходна?! Неабходна ашукваць? Тады я не хачу жыць! Чуеце вы?! Я не хачу жыць!.. *(Уцякае.)*

В е р а паспешліва ідзе за Жэнькай.
Гучна гучыць гарэзлівая студэнцкая песня:

Они горькую пьют,
Они песни поют
И еще кое-чем занимаются!
Через тумбу-тумбу — раз!
Через тумбу-тумбу — два!
И еще кое-чем занимаются!

Дом Галавачоў. На канапе тварам уніз ляжыць Сяргей.
Пячутна ўваходзіць Жэнька з партфелем. Падыходзіць да канапы, садзіцца, доўга глядзіць на брата.

Жэнька. Выпіць хочаш?

Сяргей. Што?

Жэнька. Кажуць, калі ў чалавека гора, яму выпіць трэба. Адразу лягчэй робіцца. Я табе паўлітра прынесла і закуску. *(Дастае з партфеля бутэльку гарэлкі, шклянку, хлеб, каўбасу, некалькі агуркоў.)* Вып'еш?

Сяргей. Давай...

Жэнька няўмела адкаркоўвае бутэльку, палівае ў шклянку грамаўсто гарэлкі. Сяргей нахіляе бутэльку, паліваючы амаль поўную шклянку. Выпівае. Жэнька палівае яшчэ паўшклянкі.

Пачакай... Я не магу так адразу...

Жэнька. Гэта я сабе...

Сяргей. А ў цябе якое гора?

Жэнька. Маё гора, Сярожа, можа, большае за тваё...

Сяргей. Дай шклянку... *(Узяў з рук Жэнькі шклянку, выліў гарэлку на падлогу, пакінуўшы толькі на дне.)*
Трымай...

Жэнька. Думаеш, маё гора такое маленькае?

Сяргей. Не думаю... Але хопіць.

Жэнька заліпам вышліла і ледзь не задыхнулася.

Закусі, а то захмялееш адразу.

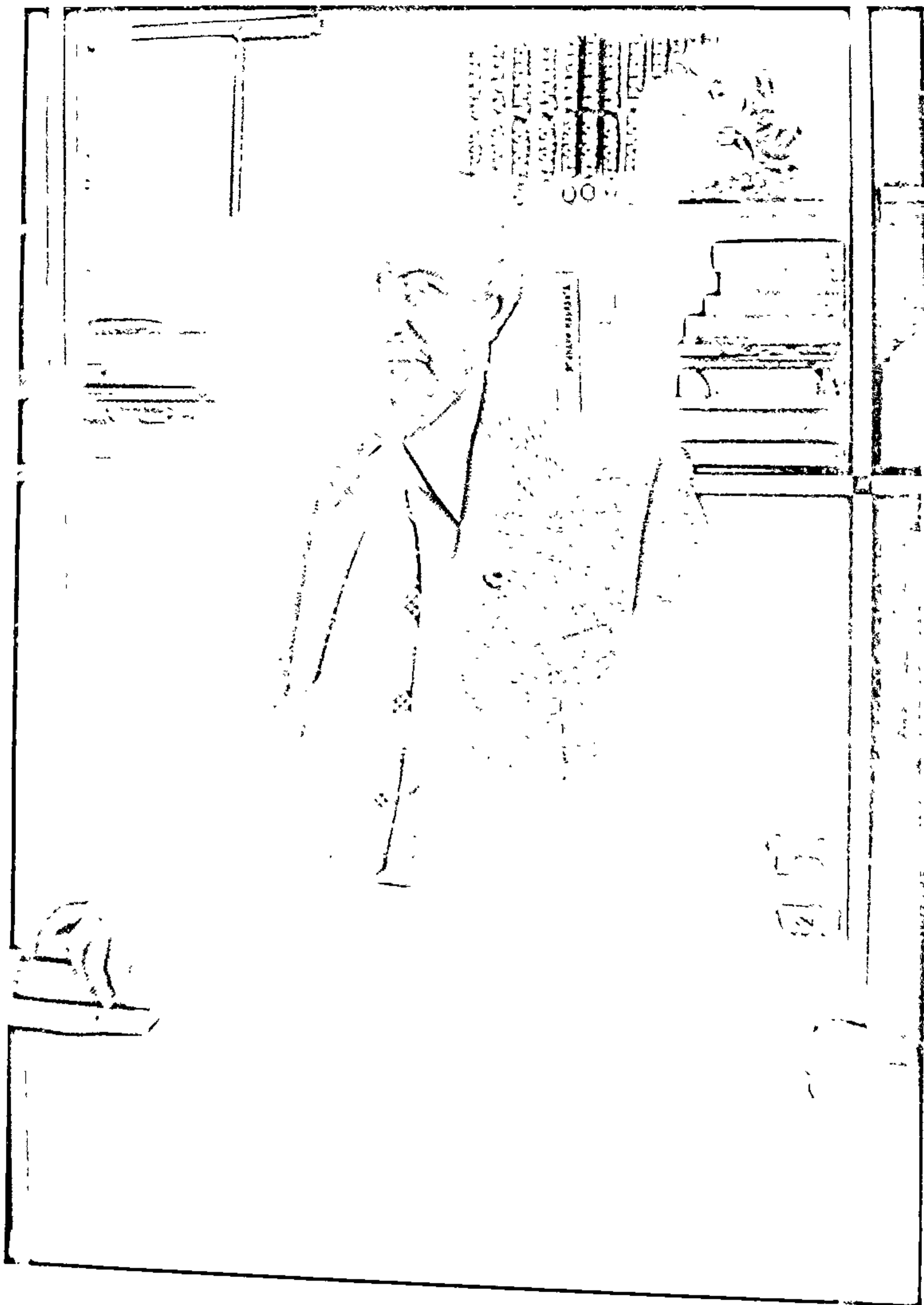
Жэнька ханае агурок і глытае яго, амаль не жуючы.

Жэнька. Ведася што? А сумаваць, напэўна, іншы раз карысна.

Сяргей. Няўжо?

Жэнька. Вядома! Памятаеш, як у Маякоўскага?
«Кто постоянно ясен, тот, по-моему, просто глуп!»

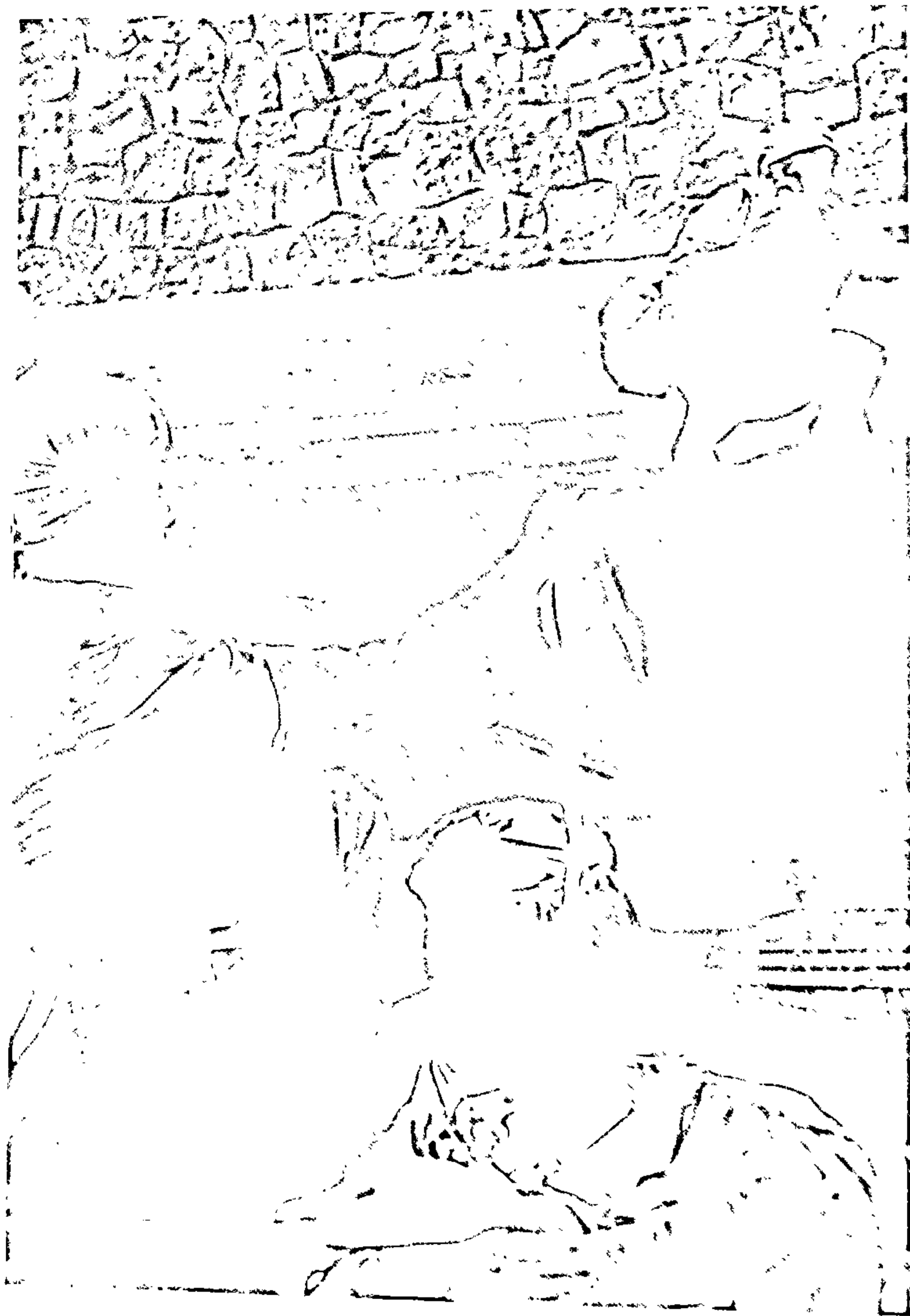
Сяргей з навагай і са здзіўленнем глядзіць на сястру.
У пакой заходзіць стары Казёл.

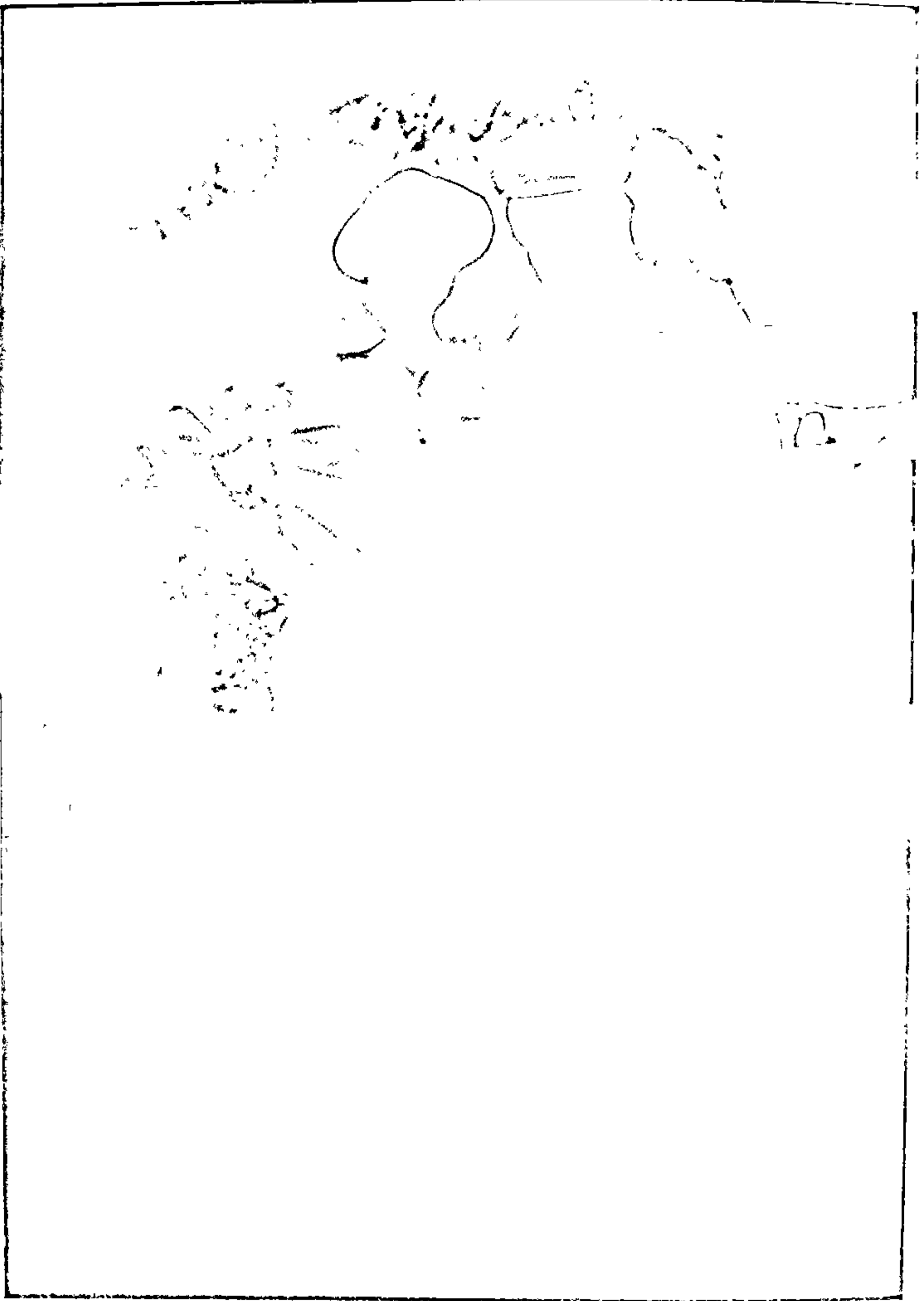
М. Матукоўскі

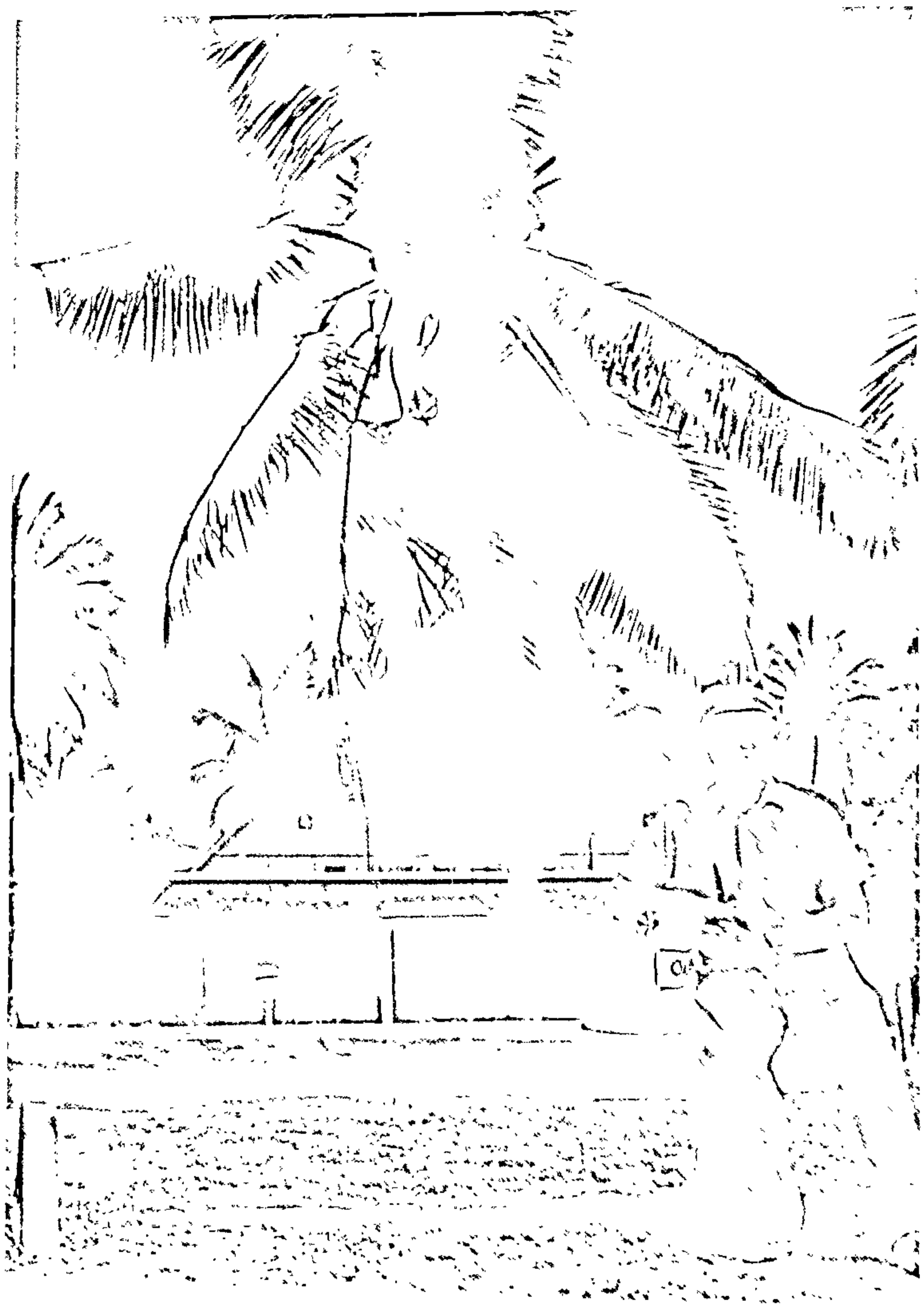
Адзняць! Адзняць усю Індыю —
краіну легенд і казак!
Індыя. Дэлі.

Невядома, хто каго больш баіцца...

Сустрэча з амерыканскім пісьменнікам Білам Карэлам
у самым цэнтры Усходняй Афрыкі — Танзаніі

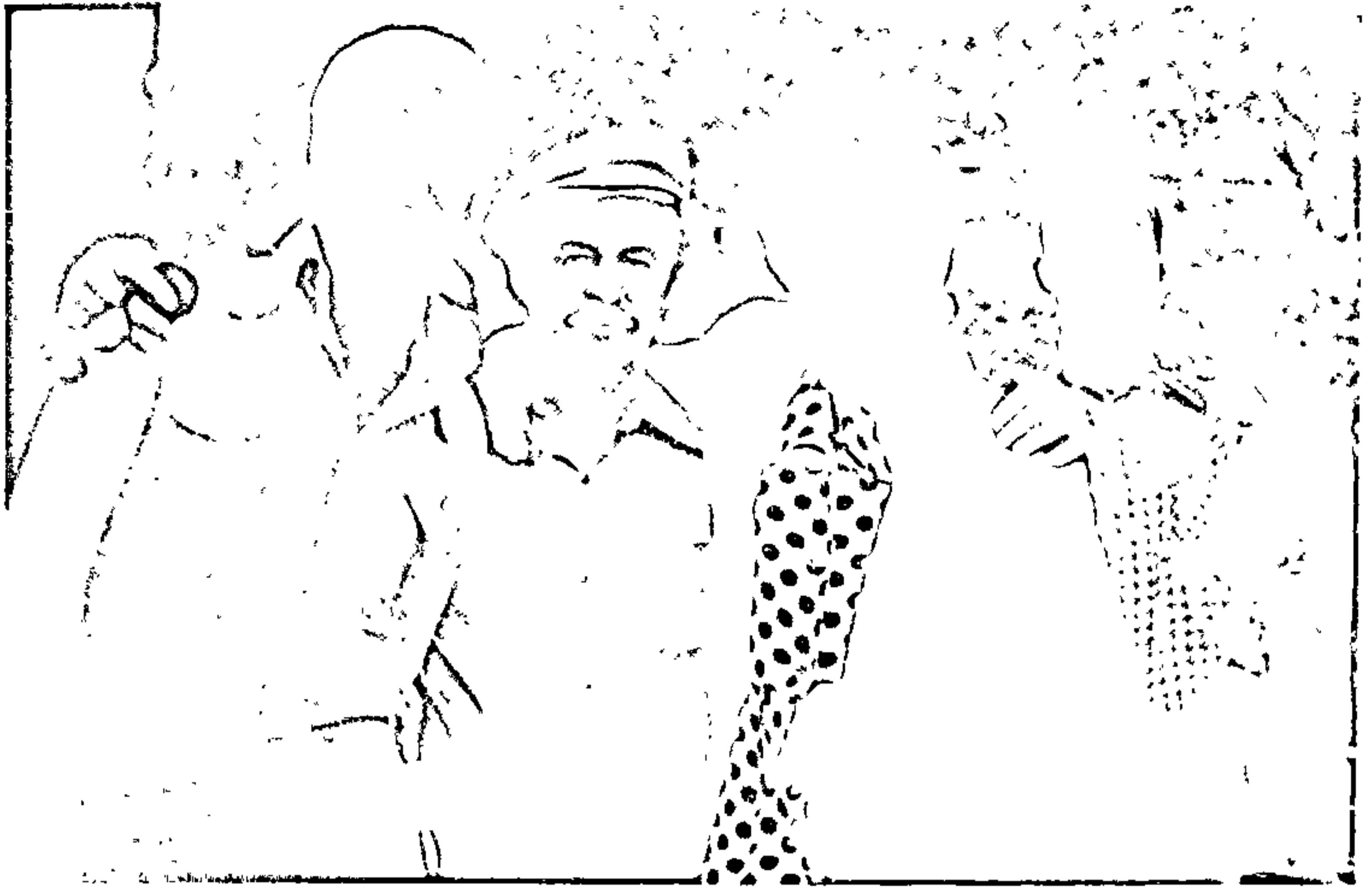
Такая рэдкая хсілінка адпачынку!
Яна выдалася на востраве Маўрыкій

Добраахвотныя дарадчыкі і гледачы
з Калькуты

У гасцяў у Рамона Кастра Рус —
роднага брата Фідэля

Можна знайсті агульную мову,
нават... не ведаючы мовы. Занзібар

К а з ё л. Якое свята спраўляеш, старшыня? Жэнька, выйдзі адсюль! Мне са старшынёй пагаварыць трэба! Выйдзі адсюль!

Жэнька выскачыла з пакоя.

Знайшліся, значыць, настаўнікі? Хутка, хутка... Значыцца, гора ў віне топіш? Адно тоніш, другое ўсплывае... Ну, што ляжыш? Што ляжыш? Ты бегчы павінен! На крылах ляцець!

С я р г е й. Куды, Платон Раманавіч?

К а з ё л. Ірына твая замуж выходзіць!

С я р г е й. Што?

К а з ё л. Ах, Сярожка, Сярожка, курыная твая галава!.. Гаварыў жа я табе, што на старшыню ўдзень і ўначы тысяча вачэй глядзіць! Усё бачаць, усё чуюць, усё ведаюць. А як жа? Галава! Не асуджаю... Таму як ведаю, што такое ёсць сапраўднае каханне. Сам быў такім калісьці...

С я р г е й. За каго выходзіць?

К а з ё л. За Івана майго... То на парог не пускала, а то раптам сама вестку прыслала. Няхай, маўляў, сватоў прысылае, згодная. Іван, вядома, пабег. Як жа так, Сярожка? Каханне ж у вас сапраўднае, калі ты з-за яе ад такой прыгажуні адмовіўся і на людскія размовы рукою махнуў... І сын ён мне, і шкада мне яго. А каханні вашага больш шкада. Такое бог толькі адзін раз пасылае. Не збярог — на сябе наракай...

С я р г е й кінуўся з пакоя.

Самаўіны бераг. Сядзіць на ім С я р г е й, глядзіць на ваду. Надыходзіць Жэнька, садзіцца побач.

Жэнька. Прабач, Сярожка... Я ўчора тваю размову на тэлефоне чула.

С я р г е й. Якую? Пра што?

Жэнька. Як ты Максіма Максімавіча на вяселле запрашаў... Гэта ўжо вырашана? Канчаткова?

С я р г е й. Любы ты мой чалавечак... Я яе вельмі кахаю. І даўно. Шмат гадоў... Думаў, што забыў. Аказваецца... Яна мяне таксама кахае.

Жэнька. А як жа Вера? Ты яе зусім не кахаў?

С я р г е й. Кахаў. Але, паўна, менш, чым Ірыну... А потым... Ты ж бачыш... Не спадабалася ёй вёска. Не

вытрымала яна... Ты ж сама яе запіску чытала. Значыць, і яна мяне не вельмі кахала.

Паўза.

Жэнька. Не перадумаеш яшчэ раз?

Сяргей. Не. А чаму ты пытаешся? Не верыш мне?

Жэнька. Проста так. Цікаўна. Дзеці, яны заўсёды цікаўныя, заўсёды хочуць усё ведаць... Вазьмі. Гэта табе. *(Падае брату канверт.)*

Сяргей. Што гэта?

Жэнька. Не ведаю...

Сяргей *(ускрыўшы канверт)*. Ад Веры?

Але Жэнькі ўжо няма побач. Яна знікла. Сяргей пачынае чытаць пісьмо. Гучыць голас Веры.

Вера. Любы Сярожа! Прабач мне за хлусню, якую я напісала табе ў той запісцы. Я паехала таму, што вельмі кахаю цябе і хачу табе шчасця. Але ты яе кахаеш мацпей, чым мяне, таму што паміж вамі ваша дзяцінства і ваша юнацтва. Усё гэта куды мацней, чым проста каханне, маё каханне. І наўрад ці зможа яна быць шчаслівай з кім-небудзь, апроча цябе. Бачыш, Сярожа, простая арыфметыка. Няхай лепш будзе нешчаслівы адзін чалавек, чым трое. Не магу я і не хачу прыкідвацца: не ўяўляю пакуль, як я буду жыць без цябе. Але стаяць паміж вамі доўгія гады — гэта вышэй маіх сіл. Я ведаю, ты, можа, і не адважыўся б на такі крок, таму адважваюся я. Бывай, любы! Веру Жэньцы, гэтаму слаўнаму, міламу чалавечку, што яна аддасць табе пісьмо не раней, чым трэба. Мне вельмі цяжка зараз, але ніякай крыўды на цябе ў мяне няма. Я ўсё жыццё буду шчасліва тым, што сустрэла цябе. Ты мне падарыў цэлы свет. Дзякуй табе, родны. Твая Вера...

Прачытаўшы пісьмо, доўга моўчкі сядзіць Сяргей на беразе. Ён нават не заўважыў, як падышоў бацька і доўга стаяў, баючыся парушыць маўчанне. Потым усё ж не вытрымаў.

Галавач. Прастудзішся... На вось, вазьмі... *(Зняў з сябе і накінуў на плечы Сяргея куртку.)*

Галавач пайшоў. А Сяргей так і застаўся сядзець на беразе.

Гучыць песня:

Ох, и сладкая ж ты, будто мед золотой,
Ох, и горькая ж ты, как полынь-трава,
Моя первая, моя первая,
Моя первая и последняя,
И последняя любовь...

АПОШНЯЯ
ІНСТАНЦЫЯ

ДЗЕЮЧЫЯ ЛСОБЫ

Ягор Максімавіч Малахаў —
галоўны канструктар электроннай апаратуры.

Жанчына ў белым —

Апошняя Інстанцыя Ягора Максімавіча — яго сумленне.

Вера Іванаўна Малахава — яго жонка, нейрахірург.

Дзімка — іх сын, студэнт юрыдычнага факультэта.

Зіна — аднакурсніца Дзімкі, яго нявеста.

Аркадзь Міхайлавіч Акуліч — пракурор горада.

Паліна Карпаўна Цвяткова.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Дэкарацыя спектакля ўяўляе сабой нібы два плоскасныя папярочныя разрэзы. На другім плане — некалькі паверхаў лесвічных клетак вельмі добрага, нестандартнага дома. На цэнтры знізу даверху паласа шырокіх акон, якія то свецяцца, то гаснуць, у залежнасці ад часу сутак. Гэтыя ж вокны адначасова служаць своеасаблівым экранам у сцэнах успамінаў — на іх паўзуць ружова-блакітныя, «перэальныя», воблакі. На лесвічных пляцоўках дзверы, якія вядуць у нечыя кватэры. Каля адных дзвярэй — дзіцячая каляска, каля другіх — веласіпед.

На першым плане «разрэз» кватэры Малахавых. І хоць дзеянне ўвесь час адбываецца ў гасцінай, на абодва бакі яе калі не відаць, то ўгадваюцца іншыя пакоі.

Прасторная гасціная нейкі час пустуе. Потым узаходзіць Вера Іванаўна ў святочнай вячэрняй сукенцы. Ідзе да акна, доўга глядзіць на вуліцу, дзе ў блакітнаватым святле ліхтароў падае густы, буйны снег.

На лесвічнай пляцоўцы перад дзвярыма спыніўся Ягор Максімавіч. Хацеў адчыніць дзверы і... не змог. Первова ламаючы запалкі, закурыў, зрабіў некалькі глыбокіх зацяжак. Кінуў цыгарэту і стаіць перад дзвярыма, баючыся адчыніць іх. Нарэшце адважыўся...

І вось ён ужо без паліто і шапкі ўваходзіць у гасціную. Уваходзіць павольна, нерашуча, нібыта ў чужую кватэру.

Вера Іванаўна. Паслухайце, грамадзянін Малахаў... Калі вы яшчэ раз возьмеце білет у тэатр і назначыце некаму на гэты ж вечар дзелавое спатканне... Вы заўважылі? Я гавару — дзелавое спатканне... Што-небудзь здарылася?

Ягор Максімавіч. Не, нічога не здарылася.

Вера Іванаўна. А ўсё ж такі?

Ягор Максімавіч (сядаючы на канапу). Нарада ў дырэктара зацягнулася...

Вера Іванаўна падышла і села побач з мужам.

Вера Іванаўна. А ты ведаеш... Я б нараіла табе насіць цёмныя акуллары.

Ягор Максімавіч. Навошта?

Вера Іванаўна. Язык у цябе гаворыць адно, а вочы — другое. (*Устрывожана.*) Ягор! Ад цябе ж цыгарэтамі пахне! Ты што, зноў пачаў курыць?

Паўза.

Ягор Максімавіч. Разумееш, Вера... Наш Дзімка... ударыў чалавека.

Вера Іванаўна. Дзімка?! На яго што, напалі? Ён абараняўся?

Ягор Максімавіч. Абараняўся...

Вера Іванаўна. А дзе ён зараз?

Ягор Максімавіч. У следчага... Яго арыштавалі.

Вера Іванаўна. Арыштавалі? За што?! Ты ж кажан— ён жа абараняўся!

Ягор Максімавіч. Разумееш, Вера... Справа ў тым, што ён рапіў таго чалавека...

Вера Іванаўна. Рапіў?

Ягор Максімавіч. Так... У галаву... У скроплю...

Вера Іванаўна. Божа мой! А хто ён, той чалавек?

Ягор Максімавіч. Таксама студэнт...

Вера Іванаўна. Куды яго павезлі? Я зараз жа паеду туды!

Ягор Максімавіч. Вера... Не трэба ехаць... Позна ўжо.

Вера Іванаўна. Як позна?

Паўза.

Ягор Максімавіч. Ён памёр...

Вера Іванаўна. Памёр?! Калі?

Ягор Максімавіч. Адразу ж...

Паўза.

Вера Іванаўна (*ціха*). Значыць... Значыць, ён забіў яго?

Ягор Максімавіч. Так...

Вялікая паўза. Вера Іванаўна маўчыць. І гэтае яе маўчанне страшней за ўсякі крык.

Вера Іванаўна. Ягор... Як гэта здарылася? Дзе?

Ягор Максімавіч. У кабінеце спецнадрыхтоўкі... Іх там было некалькі чалавек... Дзімка і ён... той хлопец... пасварыліся. Дзімка трымаў у руках нейкі жалезны крашчэйнік... Ніхто не паспеў яго спыніць. Ніхто не думаў...

І зноў жудасная цішыня. Звоніць тэлефон. Але Вера Іванаўна і Ягор Максімавіч настолькі ўзрушаны, што не чуюць званкоў. Нарэшце Вера Іванаўна пачула іх.

Вера Іванаўна *(ціха)*. Тэлефон...

Ягор Максімавіч *(падышоўшы да століка, здымае трубку)*. Малахаў... Дома... А вы не маглі б пазваніць ёй заўтра раніцай? *(Слухае.)* Вера, гэта з клінікі... У іх там нешта здарылася.

Вера Іванаўна. Слухаю... *(Доўга моўчкі слухае.)* Пачакайце... *(Апускае трубку, моўчкі сядзіць, глядзіць прама перад сабой, пераводзіць позірк на трубку, стараючыся сабрацца з думкамі.)* Усё спачатку... Так, паўтарыце ўсё спачатку... *(Слухае.)* Колькі гадоў? Ён у прытомнасці? Хто сёння дзяжурныць?.. Зрабіце рэнтгена-скалію і хутчэй названіце Крыўчэню. Дзе ён?.. А Лукашэвіч?..

Ягор Максімавіч. Што там у іх?

Вера Іванаўна аддала трубку мужу і зноў доўга глядзіць перад сабой, нічога не бачачы.

Вера Іванаўна. Хлопчыка прывезлі з катка. Патрэбна тэрміновая дапамога. Крыўчэня ў Маскву паехаў, а Лукашэвіча нідзе не могуць знайсці. *(Паўза.)* Ягор... Я не веру, што Дзімка зрабіў гэта свядома...

Ягор Максімавіч. Я таксама не веру...

Вера Іванаўна. Хто табе сказаў?

Ягор Максімавіч. Спачатку рэктар пазваніў, а потым з пракуратуры.

Вера Іванаўна. Хто ён... той хлопек?

Ягор Максімавіч. Студэнт апошняга курса... З іх жа факультэта. Цвяткоў. Павел Цвяткоў...

Паўза.

Вера Іванаўна. Я паеду да следчага. Я навінна ведаць, як гэта здарылася... Як ён мог гэта зрабіць?

Ягор Максімавіч. Не трэба, Вера. Я ўжо быў там. Мне не дазволілі ўбачыцца з ім.

Вера Іванаўна. Чаму?

Ягор Максімавіч. Не ведаю. Такі нарадак.

Вера Іванаўна. Як гэта здарылася? Ты што-небудзь ведаеш?

Ягор Максімавіч. Не...

Зноў звоніць тэлефон. Ягор Максімавіч падыходзіць да століка, здымае трубку.

Малахаў... Не, яна надысці не можа. Што ёй перадаць?
(*Слухае.*) Пачакайце... Вера, хлопчык намірае...

В е р а І в а н а ў н а. Які хлопчык?

Я г о р М а к с і м а в і ч. Той, у бальніцы. Підзе не могуць знайсці Лукашэвіча... Па цябе паслалі машыну.

В е р а І в а н а ў н а (*з цяжкасцю ўстае з канапы і падыходзіць да тэлефона*). Рыхтуйце хлопчыка да аперацыі. Будзем аперыраваць на шостым паверсе...

Працяглы званок у парэдняй.

Я г о р М а к с і м а в і ч. Гэта шафёр. Пойдзем, я памагу табе апрацуца.

Вера Іванаўна спынілася перад мужам, доўга глядзіць яму ў вочы.

В е р а І в а н а ў н а. Ягор... Трэба перажыць гэту ноч. Я цябе прашу — не куры. Ты ж ведасш, якое ў цябе сэрца... Я цябе вельмі прашу!

Я г о р М а к с і м а в і ч. Добра...

Выходзяць.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

У гасціную вяртаецца Я г о р М а к с і м а в і ч. Падышоў да крэсла, на якім вісіць яго пінжак, дастаў з кішэні пачак цыгарэт, хацеў закурыць, але ці то ўспомніў, аб чым прасіла жонка, ці то наогул забыўся пра цыгарэту. Сеў у крэсла і задумаўся.

Паступова гасціную запаўняе густая цемната. У ёй патанаюць усе навакольныя прадметы. Застаецца асветленым толькі змярцвела бледны твар Ягора Максімавіча. Ён сядзіць нерухома, быццам удаўлены ў крэсла горам, што так нечакана абрушылася на яго.

А мы чуем... рэзкі і моцны тэлефонны званок.

— Малахаў слухае...

— Гэта рэктар універсітэта Сцяпанаў... Ягор Максімавіч... Я прашу вас тэрмінова прыехаць да мяне!

— У чым справа? Чаму такая снешка? (Паўза.) Ну? Што ж вы маўчыце?

— Ягор Максімавіч... Ваш сын толькі што забіў чалавека...

І зноў цемната і цішыня.

У процілеглым баку гасцінай усныхвае яркі круг святла. У ім Жанчына ў белым. Яна доўга моўчкі глядзіць на Ягора Максімавіча.

Я г о р М а к с і м а в і ч (*разважаючы сам з сабой*). Нічога не разумею... Мой сын забіў чалавека. Не на вайне, не ў бойцы... Проста так... Увесь свет узарваўся і наляцеў у бездань... Але чаму? Чаму?!

Жанчына ў белым. Гэта павінна было здарыцца... Калі не гэтая катастрофа, то другая... Чалавек доўга жыве ў крэдыт... Адзін больш, другі менш... А потым аднойчы прыходзіць дзень, калі за ўсё трэба плаціць. І вельмі дорага... Ты, Ягор, доўга жыў у крэдыт.

Ягор Максімавіч. Я нікому нічога не вінен! Усё маё жыццё на вачах.

Жанчына ў белым. Усё? Не... Вось скажы мне, чаму ты сказаў няпраўду жонцы?

Ягор Максімавіч. Калі?

Жанчына ў белым. Зараз...

Ягор Максімавіч. Я сказаў ёй праўду!

Жанчына ў белым. Але не ўсю! Калі гавораць не ўсю праўду — хлусяць! Чаму ты не сказаў ёй пра сустрэчу з Зінай? Пра тое, што пачуў ад яе? Зразумеў, што настаў дзень, калі трэба плаціць? Бачыш, пават мне баішся прызнацца?

Ягор Максімавіч *(ціха)*. Я ўжо нічога не баюся... Самае страшнае, што магло здарыцца, ужо здарылася...

Жанчына ў белым. Не, Ягор... Гэта яшчэ не самае страшнае.

Ягор Максімавіч. Што ж ужо можа быць горш?

Жанчына ў белым. Праўда... Праўда аб тваім жыцці... Аб той яго частцы, якой ніхто не ведае... Толькі я... *(Паўза.)* Я памагу яшчэ раз пражыць тваё жыццё... Не, не ўсё, толькі некалькі дзён. Калі ты зможаш... *(Паўза.)* Не кожны вытрымлівае вяртанне ў сваё мінулае, калі вяртаецца туды разам са сваім Сумленнем... Ці хопіць у цябе сіл, Ягор?

Вялікая паўза.

Ягор Максімавіч *(ціха)*. Нічога іншага мне не застаецца... Лбо гэта, або канец...

Жанчына ў белым. Ніхто не ведае, дзе і што ён знойдзе. Чалавек шукае пачатак, а знаходзіць канец. Іншы раз — наадварот... Ніхто не развесіў ліхтароў уздоўж дарогі, на якой ідзе чалавек. А ісці ж усё роўна трэба...

Цемната.

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

З цемпаты гучыць знаёмая, крыху сумная мелодыя «Зямлянкі», якая пераносіць нас у далёкія ваенныя гады. У Малахавых сёння вечар успамінаў. Калі сцэна зноў асвятляецца, гасціная выглядае светла і святочна. Гараць святільнікі, сабраныя з усіх накой — таршэры, настольныя лямпы, бра і люстра. На піяніна гараць тры самаробныя лямпы са спарадных гільзаў. Вера Іванаўна і Ягор Максімавіч сядзяць на канане і разглядаюць альбом з франтавымі фатаграфіямі.

У гасціную асцярожна ўваходзіць Дзімка.

Дзімка. Не перашкодзіў?..

Ягор Максімавіч. Дзеці заўсёды перанікаджаюць бацькам. Старая ісціна. Але што зробіш?

Дзімка. Вось іменна! Се ля ві! Каб род чалавечы не скончыўся пулём, людзі проста вымушаны заводзіць дзяцей... *(Азірае гасціную.)* Фенаменальна! Але сядзець дома нават пры такой ілюмінацыі!..

Ягор Максімавіч. А дзе ж мы, па-твойму, павінны сядзець?

Дзімка. Як гэта дзе? У самым лепшым рэстаране! Піць добрае віно, заядаць яго выдатным шашлыком і слухаць музыку. Можна нават патанцаваць. Між іншым, танцы — лепшы сродак ад радыкуліту.

Ягор Максімавіч. Дзімка, ты сама недасканаласць. Дастаць столік у рэстаране ў нядзелю!.. Лягчэй на Месяц злятаць і назад вярнуцца.

Дзімка. Ха! Трэба было загадзя падумаць!

Ягор Максімавіч. Дзям'ян! Не падлівай масла ў вулкан. Ну, закруціўся. Выскачыла з галавы! Наконт гэтага мне ўжо зроблепа адпаведнае дыпламатычнае прадстаўленне...

Вера Іванаўна. Забыць пра такі дзень! І потым яшчэ пехта кажа пра нас — дзявочая памяць!

Ягор Максімавіч. Вось бачыш? З'явіўся наследнік, і адразу ж узнік канфлікт.

Дзімка. Грамадзяне бацькі! Я вас пасварыў, я вас і паміру. Толькі спачатку скажыце мне, як на споведзі: што вы думаеце пра свайго адзінага нашчадка?

Ягор Максімавіч. Звычайная, пасрэдная асоба.

Дзімка. Усё ж такі асоба?

Ягор Максімавіч. Але пасрэдная!

Дзімка. Разумею: педагогіка. Лепш недахваліць, чым перахваліць. Між іншым, вы мяне ўсё жыццё педа-

ацэньваеце. Добра, так і быць, дарую. Грамадзяне бацькі, папрашу на секунду заплюшчыць вочы!

Вера Іванаўна. Навошта?

Ягор Максімавіч. Каб мы не бачылі, як ён зраз падкладзе нам пейкую свішню.

Дзімка. Яшчэ адзін такі выпад, я пакрыўджуся і пайду. А вы горка пашкадуеце. Усё жыццё будзеце шкадаваць!

Вера Іванаўна. Заплюшчым?

Ягор Максімавіч. Ультыматум...

Дзімка кладзе ў руку маці адкрыты канверт.

Вера Іванаўна. Што гэта?

Дзімка. Няўжо па паху не чуваць? Тлумачу. Асобны кабінет у рэстаране «Сталічны», бутэлька кашьяку ерэванскага разліву, дзве бутэлькі «Хвапчкары», бутэлька шампанскага і тры бутэлькі баржомі. Ну, і аднаведная закусць.

Ягор Максімавіч. Дзімка, калі гэта розыгрыш...

Дзімка. Ха! Вы ж трымаеце ў руках рэчавы доказ!

Ягор Максімавіч. Дай глянуць... *(Бярэ ў Веры Іванаўны канверт, разглядае ўкладзены ў яго ліст папэры.)* Рахунак... І пават аплочаны.

Вера Іванаўна. Дзіма... Я... Ну, наогул, ты мяне разумееш.

Дзімка. Усё зразумеў. Варушыцеся хутчэй!

Ягор Максімавіч. Дзям'ян... Мне здаецца, што ты мой сын.

Дзімка. Мама, чаму ты не пакрыўдзілася. Па сённяшні дзень ён сумняваўся, чый я сын!

Ягор Максімавіч. Не лаві на слове. Добра. Ты нядрэнны хлопец.

Дзімка. О, божа! Зноў гэта бацькоўская педагогіка! Ну, чаму не сказаць — міравы хлопец! Хутчэй, хутчэй!

Ягор Максімавіч. Ты нас у рэстаран запрасіў?

Дзімка. Ну, вядома!

Ягор Максімавіч. А я думаў — на пакар.

Дзімка. Баюся, які-небудзь паразіт ружы ецягне са стала.

Вера Іванаўна. Якія ружы?

Дзімка. Самыя лешныя ў свеце. «Інтэр флора» называюцца.

Вера Іванаўна. Адкуль?

Дзімка. Ой, мама, доўга расказваць! Самае цяжкае ў гэтай аперацыі было давезці ружы ад аэрапорта да рэстарана. Усе міліцыянеры касавурыліся. Сто чалавек спынялі і пыталіся — адкуль? Сто чалавек думалі пра мяне сёння, што я спекулянт! Адзін дзівак прычапіўся, кажа: дзень нараджэння ў пявесты. Кажу — пабажыся! Пабажыўся. Я даў яму тры кветачкі. Дык ён са мной некалькі прыпышкаў схаў, хацеў чырвонец усунуць. Ледзьве адкараскаўся... Вы гатовы?

Ягор Максімавіч *(заканчваючы завязваць галыштук)*. Амаль.

Вера Іванаўна. Дзіма, дай я цябе пацалую!

Дзімка. Пакуль ты будзеш цалавацца, там унізе, між іншым, сёе-тое цікае.

Ягор Максімавіч. Міна?

Дзімка. Якія вы ўсё ж тугадумы — старэйшае пакаленне! Вядома, фэтон! Тупайце, тупайце хутчэй! Баюся за ружы. Ага, вось яшчэ што... На сталё чатыры прыборы. Пяхай гэта вас не бянтэжыць.

Вера Іванаўна. Мы будзем не адны?

Дзімка. Вам дзвюх гадзін на суперінтымшыя размовы хопіць?

Ягор Максімавіч. Вядома.

Дзімка. Ну вось... Роўна ў дваццаць дзве мы прыедзем з Зінай. Калі вы, безумоўна, не супраць.

Вера Іванаўна. Ну што ты! Мы будзем вельмі рады!

Дзімка. Гаварыце-гаварыце, а ўнізе круціць!

Ягор Максімавіч. Не сын, а кат нейкі. Усё. Пайшлі. *(Вярнуўся, з парога.)* Наконт «Хванчкары» ты гэта сур'ёзна?

Дзімка. Аж дзве бутэлькі! Адтуль, разам з ружамі. Між іншым, яе цяпер і ў Грузіі не так проста дастаць.

Ягор Максімавіч. Таму і пытаюся! Маёй зарплаты хопіць, каб расплаціцца за ўсё гэта?

Дзімка. За ўсё заплочана. Не бойся, не крадзенымі. Стыпендыяй. Але калі ты захочаш вярнуць мае страты, я пярэчыць не буду.

Ягор Максімавіч. Лічы, што гэта ўжо зроблена. Ну, будзь здароў, Дзім'яні!

Малахаў і Вера Іванаўна выходзяць.
У канцы сцэны радасна гучыць песня:

А без меня, а без меня
И солнце утром не вставало б,
И солнце утром не вставало б,
Когда бы не было меня!

Цемната.

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

Калі сцена зноў асвятляецца, мы бачым Жанчыну ў белым і Ягора Максімавіча ў тых жа позах, у якіх іх застаў фінал другой карціны.

Жанчына ў белым. Баішся праўды, Ягор?..
(Паўза.) Я ж зусім не гэта прасіла ўспомніць! Што табе сказала сёння Зіна? Чаму ты гэтага не хочаш успамінаць? Мне баішся? А можа, іншых? Дык жа сведкаў у нас з табой няма!.. (Паўза.) Ты сам здагадаўся знайсці Зіну і распытаць у яе пра ўсё?

Паўза.

Ягор Максімавіч. Яна чакала мяне ў вестыбюлі універсітэта, калі я ішоў ад рэктара.

Жанчына ў белым. Вось як... У дзяўчыны больш мужнасці, чым у цябе. Тады, можа, прапусцім гэту старонку ў тваім жыцці? Зробім выгляд, што яе ніколі не было... Прасцей, спакайней...

Паўза.

Ягор Максімавіч. Не...

Цемната, а потым адразу ўспыхваюць усе свяцільнікі, сабраныя ў гасцінай, як было ў папярэдняй карціне.

Ягор Максімавіч (выходзячы). Лічы, што гэта ўжо зроблена. Ну, будзь здароў, Дзям'ян!..

Выправіўшы бацьку, Дзімка ідзе да другіх дзвярэй і адчыняе іх.

Дзімка. Давай заходзь, не бойся.

Піемела заходзіць Зіна.

Ведаеш, я страшэнна рады, што ты нарэшце прыйшла. Паслухай. Давай не будзем больш сварыцца? Няўтульна неjak адразу робіцца на планеце, калі насварышся з добрым чалавекам. Велізарная зямля ператвараецца адразу ў малюпасецькую пячынку, якая кудысьці ляціць... А куды? Павоншта? І ты на ёй адзін. А вакол нікога... Колькі мінула, як мы з табой насварыліся?

З і н а. Амаль два месяцы.

Д з і м к а. А мне здалося — цэлая вечнасць! Не, я, вядома, круглы ідыёт, апошняя скаціна! Прыраўнаваць цябе да гэтага жарабца Пашкі, у якога, апрача ніжонскіх вусікаў і адной маленькай звільны ў чарапку, нічога няма!.. Вось яна, рэўнасць — пракляты перажытак мінулага! Радзімая пляма капіталізму! Хочаш, стану зараз перад табой на калені і выпалю яе калёным жалезам? Дальбог, зраблю!

З і н а. Не трэба, Дзіма... Мы больш не будзем сварыцца.

Д з і м к а. Вось гэта мне толькі і трэба было пачуць! А калі я яшчэ калі-небудзь... Бі адразу па мордзе! Так, каб з катушак далоў! Добра? Ну, што ты маўчыш?

З і н а (*паказваючы на свяцільнікі*). У вас свята? З якой нагоды?

Д з і м к а. Дваццаць пятага лістапада яны ўпершыню ўбачылі адзін аднаго. Пад Сталінградам. І вось з таго часу заўсёды адзначаюць гэты дзень. Але бацька толькі ўчора прыляцеў з камандзіроўкі і зусім забыўся. Ну, а я спецыяльна не напамінаў, каб паднесці ім сюрпрыз у кашверце. Я правільна зрабіў?

З і н а. Правільна...

Д з і м к а. Я таксама думаю. (*Сур'ёзна і ціха.*) Яны ж у мяне залатыя людзі. Асабліва мама... Аперацыі ў бальніцы... І якія? У мазгах калупаецца. Хірургічным аддзяленнем кіруе... Лекцыі на кафедры. Кандыдацкую абараніла... І ўся хата на ёй трымаецца. Як паспявае, не ведаю... А ў бацькі ўсё на мінутах распісана. На нас з мамай тры мінуты ў суткі, не больш. Па-мойму, зараз ён робіць нешта для космасу.

З і н а. Яны вельмі кахаюць адзін аднаго?

Д з і м к а. І не кажы! Як маленькія! Толькі вось мяне саромеюцца. Спачатку саромеліся, што малы і дурны быў. Цяпер — што вялікі і гм-гм... Плёнку прынесла? У нас з табой яшчэ дзве гадзіны ў запасе...

З і н а. Чаму дзве?

Д з і м к а. Давай плёнку... Зараз скажу. (*Ставіць касету з плёнкай на магнітафон.*) Таму, што я ім яшчэ адзін сюрпрыз падрыхтаваў на сённяшні вечар.

З і н а. Які?

Д з і м к а (*напраўляючы гальштук*). Не, ты спачатку скажы: я выглядаю дастаткова элегантна?

З і н а. Ты харошы.

Дзімка. Ну, ты ўжо крыху таго... А бацькі гавораць — звычайная, пасрэдная асоба. Дык вось... Праз дзве гадзіны мы заявімся да іх у рэстаран, выш'ем за іх здароўе... (*Уздыхнуў.*) Таму што за іх здароўе ўжо трэба ніць... Потым я ўстану, адкашляюся... (*кашляе*) і скажу: «Грамадзяне бацькі!..» Не... Я проста скажу: «Дарагія мама і тата! Перад вамі жаніх і нявеста. Вяселле ў будучым годзе, адразу пасля трэцяга курса...»

Зіна. Не, Дзіма...

Дзімка. Што — не?

Зіна. Ты гэтага не скажаш...

Дзімка. Чаму? Мы ж даўно вырашылі: пажэнімся адразу пасля трэцяга курса.

Зіна. Не, Дзіма... Нічога гэтага ўжо не будзе.

Дзімка. Чаму?! Хіба за гэтыя два месяцы што-небудзь змянілася?

Зіна. Змянілася...

Дзімка. Што іменна?

Зіна. Усё...

Дзімка. Раствумач. Калі ты хочаш ведаць, за гэтыя два месяцы я пакахаў цябе яшчэ больш. Я зразумеў, хто ты ёсць. Для мяне і наогул...

Зіна. Я таксама, Дзіма...

Дзімка. Тады ў чым жа справа?

Зіна (*ціха, пасля паўзы*). Я развітацца з табой прыйшла...

Дзімка (*збянтэжана*). Ты што, едзеш куды-небудзь? Куды? Навошта?

Зіна. Не...

Дзімка. Нічога не разумею!

Зіна. Успомні той дзень, калі мы пасварыліся...

Дзімка. А навошта мне ўспамінаць?.. Ну, я ж табе сказаў — перажытак мінулага! Радзімая пляма!

Зіна. Пачакай... Ты сказаў, што не хочаш ісці на дзень параджэння да Віцькі Трацяка, таму што там будзе Пашка Цвяткоў... А я, маўляў, іду іменна таму, што ён там будзе... Ты яшчэ сказаў, што я самая апошняя дурніца і што ты наогул шкадуеш...

Дзімка (*перабіваючы*). «Сказаў! Сказаў!» Ідыёт, дурань, скаціна, таму і сказаў! Язык мне цяпер адразаць, ці што?

Зіна. Ён да мяне заўсёды чапляўся, але ніколі не надабаўся мне.

Дзімка. Ведаю!

Зіна. І я пайшла да Трацяка. На злосць табе...

Дзімка. І гэта ведаю!

Зіна. Не ўсё ведаеш, Дзіма... *(Паўза.)* Ведаеш, як гэта балюча, калі табе не верыць чалавек, якога ты кахаеш? Які для цябе — усё! Напэўна, горш за гэта нічога не бывае.

Дзімка. Ну я ж слова даў: не будзе больш гэтага!

Зіна. Пачакай, Дзіма... Мне трэба ўсё сказаць. Таму я і прыйшла. *(Паўза.)* Дамоў мяне праводзіў Пашка Цвяткоў... Па дарозе запрасіў да сябе... І я пайшла. На злосць табе. І сабе таксама...

Вялікая паўза.

Мне без цябе тады... На ўсё напляваць... Разумееш, сошца патухла...

Паўза.

Дзімка. Навошта ты мне гэта расказваеш?

Зіна. Я заставалася ў яго да раніцы. І нікога, апрача нас, у кватэры не было... Толькі раніцай я зразумела, што адбылося...

Вялікая паўза.

Дзімка. Навошта ты ўсё гэта мне расказваеш?

Зіна *(раптам крычыць)*. Таму што мы былі адны! Разумееш ты ці не? Таму што я не магу цябе ашукваць! У вочы табе глянуць не магу! Не магу!

Зіна закрыла твар рукамі. Дзімка падышоў да яе і адняў яе рукі ад твару, трымае іх у сваіх руках.

Дзімка *(ціха)*. Зіна... Гэта я вінаваты, а не ты... Я цябе штурхнуў на гэта...

Зіна *(вырвайшы ў яго рукі)*. Замаўчы! Замаўчы!.. Няўжо ты не разумееш, што я цяпер ніколі не змагу быць з табой? Я ніколі не дарую сабе! Я ніколі не змагу пераступіць цераз гэта! Ніколі!

Паўза.

Дзімка. Зіна... Будзем лічыць, што нічога гэтага не было... Ты мне нічога не расказвала...

Зіна. Ты! Падонак! Такі ж падонак, як і ён! *(Выбягае.)*

Дзімка стаіць пасярод пакоя, прыціснуўшы кулак да твару.

Дзімка (крычыць). Будзь ты праклята, чортава пясчышка! Навошта ж ты, калі няма на табе міру нават паміж самымі блізкімі!

Цемната.

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Зноў Ягор Максімавіч застаецца сам-пасам са сваёй Апошняй Інстанцыяй. Сядзяць і маўчаць. І ў гэтай жудаснай цішыні Ягор Максімавіч ужо каторы раз чуе сваю кароткую размову з рэктарам універсітэта, размову, якая так крута змяніла яго жыццё.

Цішыню ўзрывае ненатуральна моцны і рэзкі тэлефонны званок.
— Малахаў слухае.

— Гэта рэктар універсітэта Сцяпанаў... Ягор Максімавіч... я прашу вас тэрмінова прыехаць да мяне!

— У чым справа? Чаму такая спешка? Ну? Што ж вы маўчыце?

— Ягор Максімавіч... Ваш сын толькі што забіў чалавека...
Вялікая паўза.

Ягор Максімавіч. Калі б я ведаў...

Жанчына ў белым. Калі б ты хацеў ведаць!

Ягор Максімавіч. Хлусня! Я не мог гэтага ведаць раней!

Жанчына ў белым. Эгаісты, Ягор, заўсёды ведаюць больш пра сябе, чым пра іншых... Ён хацеў прыйсці тады ў рэстаран і не прыйшоў...

Ягор Максімавіч. Яны хацелі прыйсці разам з Зінай, але ў Зіны разбалелася галава. Так ён сказаў...

Жанчына ў белым. І ты паверыў!.. А ты ў вочы яму зазірнуў? Тады, калі ён табе гэта гаварыў, і потым? Пазпей?!

Цемната.

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Гасціная Малахавых асвятляецца мяккім зялёным святлом настольнай лямпы. За акном глыбокая ноч і зоркі. У крэсле ля тэлефоннага століка сядзіць і чытае часопіс Ягор Максімавіч. Але адчуваецца, што думкі яго зараз далёка. Ягор Максімавіч нагледзеў на гадзіннік, надняўся, прайшоўся па пакоі, прыкрыў шчыльней дзверы, уключыў прыёмнік, слухае ціхую музыку. Нячутна ўваходзіць Дзімка.

Дзімка. Можна да цябе?

Ягор Максімавіч. Ты хіба не спіш?

Дзімка. Ты ж таксама...

Ягор Максімавіч. Ну, мой мілы! Бяссонніца — прывілея майго ўзросту. У цябе гэта яшчэ наперадзе.

Дзімка. Ты вельмі заняты?

Ягор Максімавіч. Не... Проста чакаю аднаго званка.

Дзімка. Адтуль?

Ягор Максімавіч. Адкуль — «адтуль»?

Дзімка. Дзе заўсёды што-небудзь запускаюць...

Ягор Максімавіч. Дарагі таварыш Шэрлак Холмс! З вашай незвычайнай здагадлівасцю вы даўно ўжо маглі б ведаць, што сістэмы, якія я канструірую, зараз выкарыстоўваюцца ўсюды. Нават на вялікіх жывёлагадоўчых комплексах.

Дзімка. Стаў бы ты так хвалявацца з-за нейкіх жывёлагадоўчых комплексаў!

Ягор Максімавіч. Няўжо відаць?

Дзімка. А ты як думаў?

Ягор Максімавіч. Значыць, узрост. Вось і бяссонніца ад яго.

Дзімка. Ты мог бы знайсці для мяне мінут пятнаццаць?

Ягор Максімавіч. Што-небудзь вельмі тэрміновае?

Дзімка. Ды як табе сказаць... Хачу, каб ты памог мне рашыць адну задачу.

Ягор Максімавіч. Матэматычную?

Дзімка. Не, псіхалагічную... Але, можа, я перашкодзіў?

Ягор Максімавіч. А ты што, сам ужо не цяміш? Можа, адкладзём да раніцы, на свежую галаву?

Дзімка. Раніцай у цябе не будзе часу.

Ягор Максімавіч. Бадай, ты праўду кажаш... Заўтра... *(Глядзіць на гадзіннік.)* Не, ужо сёння мне ў востраму трэба быць на заводзе. Ну, добра, так і быць, давай сваю задачку. Толькі ўлічы, што вось гэта машынка *(стукае сябе пальцам па лбе)* здорава перагрэлася за дзень ад лішку інфармацыі. У яе ж таксама свая мяжа ёсць. А аўтаматычнага засцерагальніка ёй яшчэ не прыдумалі, не паспелі. Калі ўжо згарэе, дык адразу ўсё. Давай...

Дзімка *(не адразу)*. Разумееш, тата... Ёсць у мяне сябра. Ён даўно кахае адну дзяўчыну...

Ягор Максімавіч. Узаемна?

Дзімка. Узаемна. Яны ўжо і нажаніцца дамовіліся.

Ягор Максимавіч (з лёгкай іроніяй). Рамэо і Джульета!

Дзімка (сур'ёзна). Уяві сабе — так... І вось аднойчы ён яе прыраўнаваў... Яна вельмі прыгожая, разумная. Многія хлопцы ад яе ў захапленні. А ён па-хамску яе зняважыў. Яна пакрыўдзілася...

Ягор Максимавіч. Правільна зрабіла.

Дзімка. Але потым... Потым яна пайшла да таго, да каго ён яе прыраўнаваў, і... заставалася ў яго да раніцы.

Паўза.

Ягор Максимавіч. Пачакай, я нешта ніяк не зразумею... Што значыць — заставалася ў яго да раніцы? У іх там што-небудзь адбылося?

Дзімка (пасля паўзы). Адбылося...

Ягор Максимавіч (заклапочана). М-да... Сапраўды... А звесткі дакладныя?

Дзімка. Яна сама прызналася.

Ягор Максимавіч. Каму прызналася?

Дзімка. Ну... Майму сябру...

Ягор Максимавіч. Можна, саманагавор? Каб выклікаць рэўнасць?

Дзімка. Не, гэта праўда.

Ягор Максимавіч. Яна што, апошняя ідыётка? Мала таго што пайшла, яшчэ і пахваліцца надумала?

Дзімка. Не... Яна сумленны чалавек і не захацела яго ашукваць.

Ягор Максимавіч. Арыгінальнае ўяўленне ў вас аб сумленнасці! А што ж ён, твой Рамэо?

Дзімка. Ён дараваў...

Ягор Максимавіч. Дараваў?!

Дзімка. Вядома... Ён жа сам вінаваты. Не прыраўнуў ён тады...

Ягор Максимавіч. Прабач, а ён крыху не таго? (Круціць пальцам ля скроні.)

Дзімка. А што?

Ягор Максимавіч. Як гэта што? Ды расірасукіны вы дзеці, калі можаце так запраста кідацца гонарам! Сёння — гонар! Заўтра — сумленне! Паслязаўтра — здрадніцтва! А што-небудзь святое ў вас ёсць? Ці гэтае пацяцце для вас нішто, пустое месца? Як жа вы можаце так жыць?

Паўза.

Дзімка. Тата... Але яна і зараз яго кахае.

Ягор Максімавіч. Гэтага твайго Рамэо? Ха! Кахае аднаго, а поч праводзіць з другім! Цікава, як яна тлумачыць гэты свой звышсучасны ўчынак? Якімі матывамі?

Дзімка. Не думала, што так далёка зойдзе. Педарэчны выпадак.

Ягор Максімавіч. Вельмі лагічна і пераканаўча. Вельмі! А ў твайго сябра гордасць, самалюбства ёсць? Пачуццё ўласнай годнасці?

Дзімка. Ёсць...

Ягор Максімавіч. Не думаю. Слізняк, амёба ён, а не чалавек! Вось ты можаш уявіць, што Джульета здрадзіла Рамэо! Не, не гэта ваша сучасная, а тая — старамодная! Шэкспіраўская!

Паўза.

Дзімка. Не ведаю... Напэўна, не.

Ягор Максімавіч. Ну вось табе і рашэнне тваёй задачы. Калі моцна кахаюць адзін аднаго — не здраджваюць. А потым, Дзям'ян, давер'е, як і жыццё, губляюць толькі адзін раз. Ты сказаў, яны пажаціцца хацелі?

Дзімка. Ага...

Ягор Максімавіч. Хіба зможа ён верыць ёй пасля такога выпадку? І верыць не год, не два, не пяць, а ўсё жыццё?.. А звязваць свой лёс з чалавекам, якому не давяраеш... Гэта проста, я лічу, амаральна...

Доўгія тэлефонныя гудкі з міжнароднай станцыі. Ягор Максімавіч паспешліва хапае трубку.

Малахаў слухае... Добры вечар, Барыс Сяргеевіч... Не, я чакаў твайго званка. Давай хутчэй, што ў вас? *(Доўга слухае, наступова мяняючыся з твару.)* Ахвяры ёсць? *(Слухае.)* Не-не, без мяне нічога не чапайце. Я вылечу першым рэйсам... Так... Разам праверым. Так, да раніцы...

Наклаў трубку і доўга глядзіць на тэлефон.

Дзімка. Дрэнна?

Ягор Максімавіч *(не адразу)*. Ды ўжо горш няма куды.

Дзімка. Праз вану апаратуру?

Ягор Максімавіч. Магчыма.

Дзімка. А больш дакладна нельга?

Ягор Максімавіч. Ёсць рэчы, пра якія не пытаюцца. Зразумеў? Ідзі спаць!

Дзімка. Зараз пайду... Што яму ўсё ж такі сказаць?
Ягор Максімавіч (*глядзіць на Дзімку не разумеючы*). Ты пра што гэта?

Дзімка. Пра свайго сябра...

Ягор Максімавіч. Мне б зараз твае клопаты!

Дзімка. Прабач, тата. Я, як заўсёды, не ў час! (*Выходзіць.*)

Ягор Максімавіч адкрыў ключом стэлаж, дастаў папку, расклаў паперы на стала, узяў у рукі лагарыфмічную лінейку і паглыбіўся ў разлікі. Ціха ўвайшла Вера Іванаўна. Падышла да стала і села. Маўкліва і трывожна назірае за мужам. Ягор Максімавіч заўважыў яе не адразу.

Ягор Максімавіч. Во, яшчэ адна здань!..

Вера Іванаўна. Дрэнна, Ягор?

Ягор Максімавіч. Чаму ты так думаеш?

Вера Іванаўна. Ты хоць бы хлусіць жонцы навучыўся за трыццаць з лішнім гадоў.

Ягор Максімавіч. Ну, гэта ніколі не позна зрабіць. Не дом, а сапраўдная контрразведка!.. (*Не вытрымайшы да канца жартаўлівага тону, прызнаўся.*) Дрэнна, Вера. І нават вельмі... Гэта сістэма — вяршыня ўсяго майго жыцця... За мяжой яшчэ нічога падобнага няма. І, наколькі нам вядома, у бліжэйшыя гады не прадбачыцца. Хоць і ў Амерыцы, і ў Англіі, і ў ФРГ вучоныя і канструктары працуюць у гэтым напрамку. Калі я памыліўся...

Вера Іванаўна. То што?

Ягор Максімавіч. Мне позна ўжо пачынаць усё спачатку. Не паспею...

Вера Іванаўна. Ты сумняваешся?

Ягор Максімавіч. Толькі дурні ніколі ні ў чым не сумняваюцца. Яны заўсёды ўсё і лени за ўсіх ведаюць... Зрабі, калі ласка, каву. Толькі мацней.

Вера Іванаўна. Ты ж не заснеш.

Ягор Максімавіч (*глядзіць на гадзіннік*). А ўжо і няма калі. У сем я вылятаю.

Вера Іванаўна. Надоўга?

Ягор Максімавіч. Не ведаю. Там відаць будзе.

Вера Іванаўна. Ты Дзімку бачыў?

Ягор Максімавіч (*заняты сваімі разлікамі*). Ён быў тут нядаўна.

Вера Іванаўна. Ты нічога не заўважыў?

Ягор Максімавіч. А што імяна?

Вера Іванаўна. Ён вельмі змяніўся ў апошні

час. Проста не пазнаць. Сядзіць увесь час у сваім пакоі.

Ягор Максімавіч. Нічога страшнага. Проста яны разышліся з Зінай.

Вера Іванаўна. Ён сам табе пра гэта сказаў?

Ягор Максімавіч. Не сказаў, а прыдумаў сапраўдны дэтэктыў пра нейкага свайго сябра, якому здрадзіла каханая...

Вера Іванаўна. На Зіну гэта не падобна.

Ягор Максімавіч. Не падобна!.. Правяла поч з нейкім кавалерам, а потым узяла яшчэ і Дзімку пахвалілася! Вось, маўляў, якая я сучасная і незалежная! Добра яшчэ, што гэта здарылася зараз, а не пазней!

Вера Іванаўна. Ягор... Гэта ж вельмі сур'ёзна. Яны столькі гадоў сябравалі і раптам... У іх узросце такія гісторыі ўспрымаюцца драматычна...

Ягор Максімавіч. Гэта з іх адносінамі да жыцця? Кінь! Яшчэ не адзін раз закахаецца і не адзін раз расчаруецца!

Вера Іванаўна. Як ты можаш так, Ягор?

Ягор Максімавіч. Гэта не я! Гэта яны могуць! Гэта ў нас з табой старамодныя паняцці аб гонары, аб прыстойнасці! А ў іх няма! У іх свабода пачуццяў!

Паўза.

Вера Іванаўна. Ты хоць бы пагаварыў з ім памужчынеку. Ты ж бацька...

Ягор Максімавіч (*кідаючы на стол лінейку*). Так, я бацька! І галоўны канструктар па сумяшчальніцтву! І зарплату я атрымліваю як галоўны канструктар! Не хапае мяне па ўсё! Не хапае!

Паўза.

Вера Іванаўна (*ціха*). Можна, мне што-небудзь накінуць — клініку або кафедру?

Ягор Максімавіч. Я не цябе маю на ўвазе. А тых, каму дзяржава плаціць мільёны за выхаванне душ! І калі яны выхоўваюць іх так, што сёння яна можа правесці вечар з адным, а заўтра з другім і ўсё гэта лічыцца натуральным, нормаў наводзіць, то мільёны гэтыя ляцяць у трубу! На вецер!

Вера Іванаўна. Што ж у такім выпадку застаецца табе?

Ягор Максімавіч (*паказваючы на стол з паперамі*). Вось гэта! Гэтага за мяне ніхто не зробіць!

В е р а І в а н а ў н а. Не разумею, хто каго канструіруе: ты машыны ці машыны цябе?

Цемната.

КАРЦІНА СЁМАЯ

Гасціная Малахавых асвятляецца промямі двух пражэктараў. У адным Ягор Максімавіч, у другім Жанчына ў белым.

Жанчына ў белым. Выходзіць, ты ведаў, што ён гаварыў не пра сябра, а пра сябе?

Ягор Максімавіч. А што я мог сказаць яму? Апраўдаць амаральны ўчынак? Няхай, маўляў, грашыць. Бога ўсё роўна няма! Баяцца няма каго!

Жанчына ў белым. Ну, навошта ты так, Ягор? Яна зрабіла памылку, за якую будзе плаціць усё жыццё.

Ягор Максімавіч *(не адразу)*. Я не ведаў, што гэта ў яго настолькі сур'ёзна...

Жанчына ў белым. Не ведаў, што разам з каханнем памірае жыццё?

Ягор Максімавіч. Так было калісьці...

Жанчына ў белым. І так будзе заўсёды.

Ягор Максімавіч. Усё для іх стала вельмі проста — каханне, дружба, вернасць, здрада...

Жанчына ў белым. Няпраўда, Ягор! Няпраўда... Час нацягнуў у іх такія струны... Закрані неасцярожна і... усё! Яны ў тысячу разоў вастрэй адчуваюць крыўду, знявагу, хлусню, хапжаства, крывадушнасць. Яны больш рапімыя, чым ты быў калісьці... А рапімасці сваёй саромеюцца, думаючы, што гэта слабасць, і хаваюць яе пад бравату. Сябра мязотнікама аказаўся? Глупства! Перажывём! Што гэта ў параўнанні з вечнасцю? Каханая здрадзіла? Пляваць! Заўтра другая будзе!.. А ты гэтую гульню за сутнасць прыняў. Не хочаш убачыць, што яны ўвесь свет гатовы ўзарваць за адну маленькую несправядлівасць, якую ты, можа, нават і не заўважыў.

Паўза.

Ягор Максімавіч. Я ўжо нічога не мог напярэць. Нічога!

Жанчына ў белым. Ты хочаш сказаць — лёс?.. Не, Ягор, чалавек сам робіць свой лёс. Свой і сваіх бліз-

кіх... Вось давай паглядзім, як гэта магло быць... Магло быць, але не было!

Цемната.

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

І адбыўся цуд, які, на жаль, можна адбыцца толькі ў тэатры: да чалавека вярнулася яго мінулае! Вярнуўся той самы вечар, калі Дзімка прыходзіў да бацькі за нарадай. Ягор Максімавіч атрымаў магчымасць двойчы пражыць адзін і той жа час. Калі б такое было магчыма ў рэальным жыцці, наколькі нчыслівейшыя былі б людзі... Толькі што адбылася тэлефонная размова. Ягор Максімавіч паклаў трубку і доўга глядзіць на тэлефон.

Дзімка. Дрэнна?

Ягор Максімавіч *(не адразу)*. Ды ўжо горш няма куды.

Дзімка. Праз вашу апаратуру?

Ягор Максімавіч. Магчыма...

Дзімка. А больш дакладна пельга?

Ягор Максімавіч. Ёсць рэчы, аб якіх не пытаюць. Зразумеў? Ідзі спаць!

Дзімка. Зараз пайду... Што яму ўсё ж такі сказаць?

Ягор Максімавіч. Ты пра што гэта?

Дзімка. Пра свайго сябра...

Ягор Максімавіч. Мне б твае клопаты!

Дзімка. Прабач, тата. Я, як заўсёды, не ў час!.. *(Хутка ідзе да дзвярэй.)*

Ягор Максімавіч. Дзімка!

Дзімка *(спыніўся на парозе)*. Што?

Ягор Максімавіч. Пачакай. Вярніся...

Дзімка вяртаецца.

У цябе ёсць закурыць? Ну, чаго так глядзіш? Я ж ведаю, што ты даўно курыш!

Дзімка. А я ведаю, што ты кінуў даўно...

Ягор Максімавіч. Давай... *(Закурвае цыгарэту, садзіцца на канапу.)* Сядай... *(Зрабіў моўчкі некалькі зацяжкаў.)* Прабач... Толькі давай без гэтых самых псеўданімаў... *(Памаўчай, а потым ціха спытаў.)* Як гэта магло здарыцца, Дзіма? Яна заўсёды здавалася мне сур'ёзнай... Яна кахас цябе?

Дзімка. Кахасе...

Ягор Максімавіч. Ты ўпэўнены ў гэтым?

Вялікая паўза.

Дзімка. Калі я... Калі яна мне ўсё сказала... Я сказаў ёй: нічога не было. Ты нічога мне не гаварыла... Не думай, што мне гэта было лёгка.

Ягор Максімавіч. А я і не думаю.

Дзімка. І яна сказала: ты такі ж надопак, як і ён! Калі можаш такое забыць і дараваць...

Паўза.

Ягор Максімавіч. Сапраўды... А можа, у іх з тым... што-небудзь сур'ёзнае?

Дзімка. Не.

Ягор Максімавіч. Чаму ты так думаеш? Бывае ж і так: кахала-кахала, а потым узяла і пакахала другога. Можа, ён той, другі, і ёсць...

Дзімка. Не... Ён хутка пахваліўся... Аказваецца, ён на тым вечары біўся ў заклад...

Ягор Максімавіч. Што гэта значыць?

Дзімка. Скажаў, што завядзе Зіну да сябе. І выйграў...

Ягор Максімавіч. Якія ж мярзотнікі ішлі з ім у гэты заклад?

Дзімка. Не мярзотнікі, тата... Проста ўсе добра ведалі, што Зіна і я... Ну, наогул, якія ў нас адносіны. Таму ніхто і не сумняваўся. Хацелі правучыць яго.

Паўза.

Ягор Максімавіч. Ты кахаеш яе?

Дзімка *(не адразу)*. Калі б не кахаў, лягчэй было б.

Ягор Максімавіч. Я пытаюся — ты зараз кахаеш яе?

Дзімка. Я табе ўжо адказаў.

Ягор Максімавіч. Я вельмі рады за цябе, Дзям'ян.

Дзімка. Рады?

Ягор Максімавіч. Самая галоўная ў жыцці перамога — над самім сабой. І ты яе атрымаў. Ты ў мяне проста малайчына... Гэта зусім розныя істоты — мужчына і чалавек. Проста мужчына — гэта малпа, павіян.

Дзімка *(сумна)*. Павіяну прасцей жыць.

Ягор Максімавіч. Магчыма... Але затое ён — павіян! І ўсё чалавечае яму недаступна — думкі, пачуцці... Не, Дзімка, атамны век не абяцаніў чалавечыя пачуцці і якасці. Зусім нават наадварот... Сёння жыццё чалавеку ў шмат разоў даражэй, чым сто або дзвесце гадоў

пазад. І жыццё, і ўсё тое, за што мы яго любім... Павіян не разумее, а чалавек добра разумее, што ўсё гэта можа знікнуць у адно імгненне... Яркая ўспышка, чорны грыб на ўсё неба, а затым — нішто, пустата... Не, Дзімка, я ў гібель усяго чалавецтва не веру... Мне хочацца верыць, што розум усё ж такі возьме верх. Але ты сам разумеш, не маленькі... Калі вадародныя бомбы робяць, то ніякіх гарантый...

Дзімка (горача). Тады чаму?.. Чаму ён, гэты твой чалавек, так лёгка, так проста топча ў гразь усё святое?! І нікольні не шкадуе! Нават ганарыцца!

Ягор Максімавіч. Не чалавек, Дзіма, павіян. Свіння таксама ганарыцца, калі ў добрую лужыну ўляжацца.

Дзімка. Гэта не адказ!.. Гэты павіян носіць такія ж касцюмы, як і мы з табой. Нават лепшыя! Слухае тыя ж лекцыі, што і я слухаю! Дыхае тым жа паветрам, якім я дыхаю! І б'ецца аб заклад на гонар! Чаму такое магчыма? Чаму?!

Ягор Максімавіч. Дарагі ты мой Дзям'ян... З усіх пытанняў, якія чалавек задае самому сабе, гэта самае цяжкае пытанне — чаму? Ты калі размаўляў з ёю апошні раз?

Дзімка. У той вечар, калі вы былі ў рэстаране.

Ягор Максімавіч. А пазней?

Дзімка. Яна не хоча мяне бачыць, не хоча са мной гаварыць. Яна ненавідзіць мяне!

Ягор Максімавіч. Ну, ты гэта кінь. Не можа яна цябе ненавідзець.

Дзімка. Можна! Яна ўсіх цяпер ненавідзіць!

Ягор Максімавіч. Прывядзі яе да нас.

Дзімка. Я ж кажу табе — яна ні бачыць, ні чуць мяне не хоча!

Ягор Максімавіч. Добра... Калі вярнуся, я сам з ёю пагавару. Ты хочаш гэтага?

Дзімка. І ты яшчэ пытаеш?

Цемната.

КАРЦІНА ДЗЕВЯТАЯ

Панікнуў у крэсле Ягор Максімавіч, прыгнечаны сваім мінулым. І, можа, не столькі тым, што было на самай справе, колькі тым, што магло б быць.

Жанчына ў белым. Вось адсюль у Дзімкі, ва ўсіх вас магло б пачацца другое жыццё. Але гэтай размовы не было...

Ягор Максімавіч. Я ніколі не шкадаваў сябе. Ні на вайне, ні пасля... Я тры разы паміраў на аперацыйным стале. Да гэтага часу я нашу над сэрцам маленькі кавалачак металу. Калі ён калі-небудзь варухнецца... Для сябе ў мяне застаецца шэсць-сем гадзін у суткі. Усё астатняе я аддаю...

Жанчына ў белым. Каму?

Ягор Максімавіч. Хіба мая справа не варта жыцця?

Жанчына ў белым. Ты ўсё жыццё паўтараў: чалавек даражэй, чалавек вышэй за ўсё! А клапаціўся толькі аб машынах!

Ягор Максімавіч. А яны для каго? Для каго яны?!

Жанчына ў белым (*з горьччу, пасля паўзы*). Для людзей, вядома. Але ты забыўся, што ёсць на свеце твой Дзімка, на якога ў цябе заўсёды не хапала часу... І ведаеш чаму? З машынамі прасцей. Там усё зразумела: начарціў, разлічыў, сто разоў праверыў... Думаеш, праз дваццаць — трыццаць гадоў людзі будуць судзіць аб табе па тваіх машынах?

Ягор Максімавіч. Праз трыццаць гадоў мяне ўжо не будуць судзіць...

Жанчына ў белым (*горача і гнеўна*). Будуць, Ягор! Яшчэ як будуць! Толькі не на машынах, а на тваім сыне. Што б ён ні рабіў, дабро ці зло, — гэта ты будзеш рабіць! Ён будзе змагацца за праўду і справядлівасць — гэта ты будзеш змагацца! Калі яго будуць наважэць за мужнасць і сумленнасць — гэта цябе будуць наважэць! А калі яго будуць праклінаць за подласць або здраду — гэта ж цябе будуць праклінаць. Будуць прыходзіць на Зямлю і накідаць яе людзі... Добрыя, разумныя, таленавітыя. Геніі! Яны створаць машыны ў тысячу разоў лепшыя за тваю... Але ніхто і ніколі з іх не стане Дзімкам. Ты разумеш? Ніхто і ніколі! Усе машыны свету можна пала-

маць... Усе! І потым зноў пабудавачь. А вось вярнуць Дзімку...

Ягор Максімавіч. Чаму ты гаворыш аб ім, як аб мёртвым?

Жанчына ў белым. Ён жывы... Але я не ведаю, ці хопіць у яго сіл насяля ўсяго, што здарылася, стаць лідэраў машыні і кіраваць імі... Машыны нічога, яны нежывыя... А калі яму прыйдзецца кіраваць людзьмі?.. (Паўза.) Якому быць жыццю на Зямлі — гэта ўсё ад яго, ад Дзімкі, будзе залежаць... А ты... Ты хацеў, каб ён вырастаў абывацелем...

Ягор Максімавіч. Хлусня! Подлая хлусня! Я не хачу цябе больш слухаць! Не хачу! Не хачу! Знікні!

Жанчына ў белым. Але ж ты сам захацеў, каб я прыйшла...

Ягор Максімавіч. Павоніла? Павоніла ты прыйшла? Каб забіць мяне?

Жанчына ў белым. Не... Каб абвінавачваць.

Ягор Максімавіч. У чым ты можаш мяне абвінавачваць?

Жанчына ў белым. Ты гаварыў адно, а рабіў другое...

Цемната.

КАРЦІНА ДЗЕСЯТАЯ

У гэцінай Малахавых працягваецца размова паміж бацькам і сынам, размова вельмі рэзка і перыемная для абодвух. Мы ўпершыню бачым такімі і Ягора Максімавіча і Дзімку.

Ягор Максімавіч. ...Не, Дзімка, ты мяне здзіўляеш! Чэснае слова! Робіш выгляд, нібыта нічога асаблівага не адбылося! Калі б не я, цябе выгналі б з універсітэта! З камсамола таксама!

Дзімка. Але я, здаецца, не прасіў цябе быць маім хадаўнікам. На завод мяне ўзялі б і без вышэйняй адукацыі. Не турбуйся, на твой завод я б не найшоў!

Ягор Максімавіч. А што ты можаш на заводзе?

Дзімка. Ну ўжо як-небудзь... Не свята гарткі лаяць.

Ягор Максімавіч узбуджана праішоўся некалькі разоў па пакой і сьпіўся перад Дзімкай.

Ягор Максімавіч. Я не хачу цябе дапытваць. Але ты мне ўсё ж такі адкажы: навошта ты гэта зрабіў?

Дзімка. А што я зрабіў? Я толькі сказаў, што Пацку Цвяткова пельга выбіраць суддзёй. І не таму, што яму яшчэ тры месяцы да дыплама. Да выбараў ён бы яго паспеў атрымаць. А таму, што ён мярзотнік. А мярзотнік не мае ні маральнага, ні юрыдычнага права судзіць іншых! Суддзя павінен кіравацца законам і ўласным сумленнем. А ў яго няма сумлення! Вось і ўсё, што я сказаў.

Ягор Максімавіч. Але дзе? На сходзе выбаршчыкаў!

Дзімка. Між іншым, гэтыя выбаршчыкі — паны студэнты і выкладчыкі. Няўжо я перад імі не магу выказаць усё, што я думаю аб ім?

Ягор Максімавіч. Можаш! Але дзе-небудзь у іншым месцы! І ў больш карэктнай форме! Каб твае наводзіны не былі падобны на хуліганства!

Дзімка. Пляваць я хацеў на карэктныя формы! Чаму я павінен гаварыць праўду толькі шэптам?! Толькі з вока на вока? Чаму я не магу дурня назваць дурнем, а падлюгу — падлюгам?! Не шэптам, а моцна, каб усе чулі?!

Ягор Максімавіч. Каб такое гаварыць публічна, трэба мець важкія доказы!

Дзімка. Заручыцца дакументам на кожнае слова! За подпісам і пячаткай!

Ягор Максімавіч. Не ўтрырай! Ва ўсякім выпадку, прад'яўляючы такія абвінавачванні, трэба мець у кішэні доказы. А калі іх няма...

Дзімка. Яны ў мяне былі! Інакш я не стаў бы гаварыць!

Ягор Максімавіч. Але калі ў цябе запатрабавалі канкрэтных фактаў, ты прамаўчаў.

Дзімка. Былі на тое прычыны...

Ягор Максімавіч. Глупства! Асабістая антыпатыя да чалавека яшчэ ніколі не была аргументам. Студэнту юрыдычнага факультэта належала б гэта ведаць!..

Дзімка. Я гэта ведаю.

Ягор Максімавіч. Тады чаму без фактаў лез на трыбуну?

Дзімка. Я не хацеў выступаць... Перадходам я надыйшоў да яго і сказаў: наколькі ты падлюга і добра ведаеш гэта, дай адвод сваёй кандыдатуры. Сам дай, не чакаючы скандалу!.. Я спадзяваўся, што ў яго ёсць хоць кропля сумлення... Намыліўся.

Ягор Максімавіч. А чаму гэта гаварыў іменна ты, а не хто-небудзь іншы? І чаму цябе ніхто не падтрымаў. Чаму ўсе маўчалі?

Дзімка. Відаць, збаяліся...

Ягор Максімавіч. Усе да аднаго? Толькі адзін прынцыповы смяльчак знайшоўся?

Дзімка. Я не разумею, а чаго ты, уласна, хвалюешся? Ад строгай вымовы яшчэ ніхто не паміраў.

Ягор Максімавіч. Ведаеш што... Нават такое пакаранне, як ты лічыш — дробязнае, — біяграфію не ўпрыгожвае!

Дзімка. А мне пра біяграфію яшчэ думаць рана. Няхай Пашка Цвяткоў аб сваёй біяграфіі клапаціцца!

Ягор Максімавіч. Пра біяграфію ніколі не рана думаць. Гонар замалада берагуць!..

Дзімка. Хопіць, тата! Я не маленькі, каб тлумачыць мне такія ісціны. Ты мне лепш вольна скажы... Чаму Пашку Цвяткову, мярзотніку і кар'ерысту, больш вераць, чым каму-небудзь іншаму? Спачатку старшынёй прафбюро факультэта выбралі... Усё яму даверылі! Стыпендыі размяркоўваць, інтэрнат, матэрыяльную дапамогу! А цяпер вольна яшчэ універсітэта не скончыў, а яго кандыдатуру ўжо ў судзі вылучаюць. І могуць жа выбраць! Па ўзросту ён падыходзіць, армію адслужыў да універсітэта...

Ягор Максімавіч. Колькі чалавек па вашым факультэце?

Дзімка. Амаль пяцьсот.

Ягор Максімавіч. Што ж выходзіць? Пяцьсот чалавек у адным нягодніку не разабраліся? Памыліліся ўсе пяцьсот? Толькі адзін разумнік, прарок знайшоўся! Ён ва ўсім разабраўся, усё лепш за ўсіх зразумеў!.. Калі нягоднік — разбярцуца. І без цябе разбярцуца! Там, дзе гэта трэба, і тыя, каму належыць! Не трэба лічыць сябе самым разумным сярод пяцісот! Не вельмі гэта сціпла атрымліваецца!..

Цемната.

КАРЦІНА АДЗІНАЦЦАТАЯ

І зноў Ягор Максімавіч застаецца сам-насам з Аношніяй Істанцыяй.

Ягор Максімавіч (*крышыць*). Ну, адкуль, адкуль я мог ведаць, што наміж імі адбылося?! І хто такі

Цвяткоў? Я яго ў вочы ніколі не бачыў! Я толькі сёння даведаўся пра ўсё! Ад Зіны... У чым жа мая віна?

Жанчына ў белым (*падкрэслена спакойна*). Ты нават не спытаўся, якія аргументы ў яго былі супраць Цвяткова.

Ягор Максімавіч. Ён бы мне ўсё роўна не сказаў!

Жанчына ў белым. Скажаў бы... А ведаш, чаму ты ў яго не спытаўся? Таму што ў той момант думаў больш пра сябе, чым пра яго.

Ягор Максімавіч. Хлусня! Зноў хлусня!

Жанчына ў белым. Чаму ты так первуешся? Чаму ты хаваеш ад мяне вочы? Нас жа ніхто не чуе! І ніхто ніколі не даведаецца пра нашу размову... Напомніць табе, аб чым ты думаў, размаўляючы ў той вечар з Дзімкам? (*Паўза. Ягор Максімавіч маўчыць.*) Ты ўжо ведаў, што цябе вылучылі на Героя... І ты баяўся: а ці не пашкодзіць табе гэта гісторыя з Дзімкам... Залатую Зорку даюць жа не толькі за машыны... Не толькі капструктару, але і чалавеку.

Ягор Максімавіч (*задыхнуўшыся ад гневу*). Ты! Агідная пачвара! І ты яшчэ смееш называцца Сумленнем?! Апошняя Інстанцыяй?! Я не хачу цябе больш слухаць!

Жанчына ў белым. Ты выклікаў мяне, і я цяпер не магу пайсці.

Ягор Максімавіч. Як мне назбавіцца ад цябе?

Жанчына ў белым. Вельмі проста: ты можаш забіць мяне. І табе адразу стане лёгка жыць. Зусім лёгка, як навіяну ў джунглях! Ну, што ж ты марудзіні? Забівай! Не бойся, гэта забойства не караецца законам. За забойства сумлення яшчэ няма артыкула ў крымінальным кодэксе. На жаль...

Вялікая паўза.

Ягор Максімавіч (*зусім знясілена*). Я ніколі не вучыў яго быць абывацелем. Ніколі...

Жанчына ў белым (*нечакана гнеўна і горава*). Але ты гаварыў яму: жыццё цудоўнае і гарманічнае. Чалавек — гэта бог, вянец прыроды!

Ягор Максімавіч. Хіба гэта няпраўда?

Жанчына ў белым. А ён убачыў, што гэты самы бог можа быць нягоднікам, кар'ерыстам-двурушнікам, ікчэмным прыстаевацам! Што побач з вялікай Праўдай!

баязліва і хітра хавае галаву агідная Хлусня! І што гармошя, аб якой ты яму пастаянна гаварыў, у жыцці вельмі адпосная! Вось гэта яго і загубіла!..

Ягор Максімавіч. Няўжо... Няўжо я навіпен быў гаварыць яму, што ў жыцці ёсць хлусня, подласць, крывадушнасць?

Жанчына ў белым. Праўдзівага чалавека, Ягор, можна выхаваць толькі праўдай. Не хлуснёй, не паўпраўдай, а праўдай, якой бы горкай і жудаснай яна пі была! Чаму ты не заўсёды гаварыў яму ўсю праўду?

Цемната.

Ягор Максімавіч. Яму яшчэ толькі дзевятнаццаць...

Жанчына ў белым. Думаеш, да дзевятнаццаці чалавеку трэба гаварыць наўпраўду? А з дваццаці — поўную праўду?.. (Паўза.) Праўду ніколі не раіа гаварыць. А вось позна — бывае...

Ягор Максімавіч (ціха). Але я ніколі не вучыў яго быць абывацелем...

Жанчына ў белым (гнеўна). Ніколі? А вось гэта што? «Калі нягоднік — без цябе разбяруцца. Там, дзе гэта трэба, і тыя, каму належыць... Не трэба лічыць сябе самым разумным сярод пяцісот...» Што гэта? Твае прыцыпы, тваё крэда?

На працягу ўсёй гэтай карціны ўверсе, на лесвічнай пляцоўцы, стаіць Дзімка. Але спачатку яго не відаць. Толькі цяпер, калі на сцэне сцямнее і асвеціцца разрэз лесвічных клетак, мы ўбачым, у якім адчаі ён прытуліўся да акна. Ён пібы навіснуў у вышыні, адзінокі і бездапаможны.

Страсна і патрабавальна гучыць песня:
Спрашывайце, мальчыкі, спрашывайце!
Спрашывайце, мальчыкі, спрашывайце!
Спрашывайце, мальчыкі, спрашывайце!
Спрашывайце обо всем!

А вы, людзі, нічога не прыукрашывайце!
А вы, людзі, нічога не прыукрашывайце!
А вы, людзі, нічога не прыукрашывайце!
А вы, людзі, адвечайце ім — чаму?!

ЧАСТКА ДРУГАЯ

КАРЦИНА ДВНАЦЦАТАЯ

Пачаткам другой часткі з'яўляецца фінал першай. Уверсе ў адчай прытуліўся да акна Дзімка. Страсна гучыць тая ж песня «Спрашывайце, мальчыкі, спрашывайце...». Калі асвятляецца сцена, мы бачым Ягора Максімавіча і Жанчыну ў белым у тых жа позах, у якіх застаў іх фінал першай часткі.

Ягор Максімавіч. ...Але я ніколі не вучыў яго быць абывацелем...

Жанчына ў белым. А вось гэта што?! «Калі нягоднік — без цябе разбяруцца. Там, дзе гэта трэба, і тыя, каму належыць! Не трэба лічыць сябе самым разумным сярод пяцісот!..» Што гэта? Твае прынцыпы?! Тваё крэда? Давай паглядзім, як гэта магло быць. Магло быць, але не было...

І зноў вяртаецца мінулае.

Дзімка. ...Добра, тата! Я не маленькі, каб тлумачыць мне такія элементарныя ісціны. Ты мне лепш вось што скажы... Чаму Пашку Цвяткову, мярзотніку і кар'ерысту, больш вераць, чым каму-небудзь другому? Спачатку старшынёй прафбюро факультэта выбралі... Усё яму даверылі! Стыпендыі размяркоўваць, інтэрнат, матэрыяльную дапамогу. А цяпер вось яшчэ універсітэта не скончыў, а яго кандыдатуру ўжо ў судзі вылучаюць. І могуць жа выбраць!

Ягор Максімавіч. Колькі чалавек на вашым факультэце?

Дзімка. Амаль пяцьсот...

Ягор Максімавіч. І ўсе крэтыны?

Дзімка. Не, чаму ж... Ёсць выдатныя, разумныя хлопцы. Такіх большасць.

Ягор Максімавіч. Сумняваюся!

Дзімка. У чым сумняваецеся?

Ягор Максімавіч. Што большасць разумных!

Дзімка. Ну, ведаеш!.. У нас на факультэце ёсць нават два члены Саюза пісьменнікаў. Добрыя вершы і апавяданні пішуць. Іх нават у маскоўскіх часопісах друкуюць.

Ягор Максімавіч *(раптам крычыць)*. Дык чаму ж вы дазваляеце нягодніку і кар'ерысту тунаць на вашых галовах?! Вы — пяцьсот разумнікаў і два члены Саюза пісьменнікаў?!

Дзімка (збянтэжана). Так прагаласавалі.

Ягор Максімавіч. Хто?! Хто прагаласаваў?!

Дзімка. Усе...

Ягор Максімавіч. І ты?! Ты таксама галасаваў?

Дзімка. Галасаваў...

Ягор Максімавіч. «За» або «супраць»?

Дзімка. Вядома, «за»...

Ягор Максімавіч. А чаму «вядома»? Ты што, быў унэўнецы, што Цвяткоў іменна той чалавек, які вам патрэбен? Які павінен кіраваць?

Дзімка. Не, наадварот...

Ягор Максімавіч. Наадварот? І галасаваў «за»?!

Дзімка. Усе галасавалі «за», ну і я...

Ягор Максімавіч. Глядзіце, які кампанейскі хлопец! Але іншыя маглі не ведаць, што Цвяткоў — нягоднік! А ты сцвярджаеш, што ведаў! Ведаў і галасаваў «за»?

Дзімка. А што я мог зрабіць?

Ягор Максімавіч. Як гэта што? Пайшоў бы ў камітэт камсамола і раскажаў бы там, хто такі Цвяткоў! На сходзе ўстаў бы і заявіў!

Дзімка. Заявіў! А што атрымалася? Персанальная справа Дзмітрыя Малахава!

Ягор Максімавіч. Калі ты гэта зрабіў? Пасля таго як сам жа пяць або дзесяць разоў галасаваў за Цвяткова? Пасля таго як пяцьсот разумнікаў прызналі яго самым-самым? Цяпер ведаеш, якая сіла, якія аргументы патрэбны, каб яго скіпуць? Аргументы, а не кукіш у кішэці! Раней, раней трэба было думаць!

Дзімка. Ну, ты скажаш, баця... Камітэт камсамола рэкамендуе, а я павінен...

Ягор Максімавіч. Павінен! Павінен! А ты як думаў? Людзі, калі трэба было, у поўны рост уставалі і на кулямёт ішлі! І не разважалі: павінен — не павінен!

Дзімка. Параўнаў! Гэта ж на фронце...

Ягор Максімавіч. А жыццё — гэта і ёсць фронт. Няспынны і бясконцы. Па адзін бок Дабро, па другі — Зло. І таксама іншы раз трэба падняцца ў поўны рост і ісці... Як на кулямёт! А ты сядзеў на сходзе і чакаў: можа, хто-небудзь іншы ўстане і рубане праўду-матку! Хто-небудзь, а не ты! Добрая пазіцыя, зручная! Бяспроігрышная! Чаму ты лічыш, што супраць нягоднікаў, супраць кар'ерыстаў павінны ваяваць райком, абком, ЦК, а не ты? Не твае пяцьсот разумнікаў?! Ды вас жа судзіць трэба за саў-

дзельніцтва з подласцю! Прыцягваць да крымінальнай адказнасці!

Дзімка. Я паспрабаваў, і бачыш, што атрымалася?
Ягор Максімавіч. Калі? Калі паспрабаваў?! Калі сам жа ў дот яго пасадзіў і кулямёт у рукі даў?.. Грошца навай сумленнасці, калі яна несумленнасць церпіць! Зло таму і жыве на зямлі, што Дабро занадта высакароднае, занадта ўступчывае, занадта інтэлігентнае! А Зло ва ўсе шчыліны лезе! З адной выштурхнуць, яно ў другую... Нягодніку нампога прасцей у гару караскацца, калі яго разумнікі ззаду падніхаюць. Давай, маўляў, дарагі, паўзі, дзейнічай! А мы табе дапаможам! Нам, разумнікам, туды, у гару, быццам і няма патрэбы. А потым шэпчацесь па кутках: далёка пайшоў, нягоднік! А хто памог? Вы ж і памоглі!.. Уяўляеш, колькі дроў можа наламаць твой Цвяткоў, пакуль яго не раскусяць... Што раскусяць — не сумняваюся. Народ цяпер разумны пайшоў. Вось толькі пытанне — калі? *(Паўза.)* Ведаеш, аб чым я шкадую? Што ўрэшце будзе пакараны адзін Цвяткоў. Дадуць яму каленкам пад адно месца, на гэтым усё і скончыцца. А пяцьсот разумнікаў, якія спінамі сваімі масцілі дарогу Цвяткову, у баку застаюцца! А гэта ж не яго, гэта ж іх трэба ў першую чаргу караць! Хоць, як сказаць... Можна, яны ўжо тым і пакараныя, што Цвяткоў хадзіў па іх галовах і спінах! Не хадзіў! Барыню вытанцоўваў! А яны радаваліся: давай, мілы, давай! Прытупвай! Мы пацерпім, мы прывычныя!.. Прывычныя...

Паўза.

Дзімка *(з навагай глядзячы на бацьку)*. Баця... А ты ў мяне, аказваецца, малаток!

У суседнім пакоі заскрышелі дзверы, успыхнула святло, пачуліся ціхія галасы. Імгненна знік Дзімка. Толькі сядзіць, скурчыўшыся ў крэсле, Ягор Максімавіч.

КАРЦІНА ТРЫНАЦЦАТАЯ

Уваходзяць Вера Іванаўна і Зіна. Зіна перанула сшытаецца ля парога, і Ягор Максімавіч не адразу заўважае яе. Вера Іванаўна з трывогай углядаецца ў твар мужа.

Вера Іванаўна. Ты не клаўся, Ягор?

Ягор Максімавіч. Не... Як хлопчык?

В е р а І в а н а ў н а. Будзе жыць... Ты не бачыш, каго я прывяла?

З і н а (*ціха, перашуча*). Добрай раніцы, Ягор Максімавіч...

Я г о р М а к с і м а в і ч. Добрай раніцы, Зіна.

В е р а І в а н а ў н а. Усю ноч прастаяла ў нашым над'ездзе над лесвіцай.

Я г о р М а к с і м а в і ч. Чаму ж ты не зайшла?

Зіна маўчыць.

В е р а І в а н а ў н а. Вы тут пагаварыце, а я пайду чай пастаўлю. Яна ж ледзь жывая, трэба адагрэць. (*Зіне.*) Можна, лепш кавы?

З і н а. Мне ўсё роўна.

В е р а І в а н а ў н а выходзіць. Паўза.

Я г о р М а к с і м а в і ч. Ну, што ж ты стаіш? Сядай... (*Падыходзіць да яе, працягвае плед.*) На вось, вазьмі, сагрэйся...

Паўза.

З і н а. Ягор Максімавіч... Я магу што-небудзь зрабіць для Дзімы?

Я г о р М а к с і м а в і ч. Не, Зіна, зараз ужо нічога нельга зрабіць. Можна, потым... Навошта ты яму сказала пра гэта?

З і н а. Пра што?

Я г о р М а к с і м а в і ч. Ну, пра тое, што ў вас было... з Цвятковым.

З і н а. Я не магу ашукваць яго, Ягор Максімавіч... (*Паўза.*) Вы лічыце, што я не павінна была гаварыць?

Я г о р М а к с і м а в і ч. Не, Зіна... Ты зрабіла ўсё правільна. Сказаць трэба было... Ты не ведаеш, што ў іх адбылося ў той дзень?

З і н а. Дзіма нешта сказаў яму... Цвяткоў засмяўся. Яна, кажа, можна, з усім курсам жыла... У тым ліку і з табой... А цяпер ты па зайздрасці хочаш усё на мяне аднаго зваліць... Дзіма яго адразу ўдарыў...

Я г о р М а к с і м а в і ч. Адкуль ты гэта ведаеш?

З і н а. Віцька Трацяк мне ўсё раскажаў... Ён сядзеў ззаду за імі і ўсё чуў.

Я г о р М а к с і м а в і ч. Чаму ён следчаму нічога не сказаў? Пыталіся ж ва ўсіх, хто быў у накой ў той момант...

З і н а. Дзіма загадаў яму маўчаць...

Ягор Максімавіч. Чаму?

Зіна. Дзеля мяне... (Паўза.) Ягор Максімавіч... Вы пенавідзіце мяне?

Ягор Максімавіч (пасля паўзы). У жыцці, Зіна, так бывае, што сумленны чалавек іншы раз аказваецца бездапаможным і безабаронным супраць нягодніка... Мы пішам розныя таблічкі: «Асцярожна — слізка», «Асцярожна — пафарбавана»... А вось пісаць: «Асцярожна — подласць» не навучыліся. Саромеемся...

Заходзіць Вера Іванаўна.

Вера Іванаўна. Пайшлі каву піць. Развіднела ўжо.

Цемната.

КАРЦІНА ЧАТЫРНАЦЦАТАЯ

Гасціная Малахавых. Моўчкі сядзіць на канапе Ягор Максімавіч. Моўчкі стаіць ля акна, пакінуўшы на плечы цёплую хустку, Вера Іванаўна. Відаць, што яны нечага чакаюць.

Вера Іванаўна. Ён сам табе пазвапіў?

Ягор Максімавіч. Сам...

Вера Іванаўна. Што ён сказаў?

Ягор Максімавіч. Спытаў толькі, ці будзем мы дома. Сказаў, хачу да вас прыехаць.

Вера Іванаўна. Ён сам вядзе следства?

Ягор Максімавіч. Не... У іх гэта пазываецца — курыруе.

Паўза.

Вера Іванаўна. Ты рапεί быў з ім знаёмы?

Ягор Максімавіч. Не... Сустрэкаліся ў гаркоме, на парадах актыву. Раскланьваліся... Толькі цяпер і назнаёміліся. Дзе Зіна?

Вера Іванаўна. Я прымусіла яе паеці.

Ягор Максімавіч. Няхай яна гэты час памыве ў нас.

Вера Іванаўна. Я прапанавала ёй. Не хоча...

Ягор Максімавіч. Цельга яе зараз адпусакаць...

Недзе ў шрадыі чуецца званок.

Вера Іванаўна. Гэта, панэўна, ён. Я адчыню... (Выходзіць.)

Праз некаторы час Вера Іванаўна вяртаецца, прапускаючы наперад невысокага росту жанчыну ў чорнай сукенцы. У яе глыбока запалыя вочы. Уражаная Вера Іванаўна хоча аб нечым папярэдзіць мужа, знакамі паказваючы на жанчыну, але Ягор Максімавіч нічога не разумее.

Цвяткова. Добры дзень...

Ягор Максімавіч. Дзень добры... *(Не разумеючы нічога, глядзіць на жонку.)*

Паўза.

Цвяткова. Я Цвяткова... Маці Паны...

Знясілена апусцілася на канапу Вера Іванаўна. Устаў у разгубленасці Ягор Максімавіч.

Ягор Максімавіч. Калі ласка... Сядайце. *(Падсоўвае ёй крэсла.)*

Цвяткова. Дзякую...

Доўга маўчыць. Маўчаць Вера Іванаўна і Ягор Максімавіч, не ведаючы, аб чым і як можна размаўляць з гэтай жанчынай. Нарэшце Цвяткова падняла галаву, паглядзела на Веру Іванаўну, на Ягора Максімавіча.

Ён адзін у нас быў... Усё жыццё для яго. Усё, што маглі... Я чарцёжніца, а муж палярнік... Ён рэдка бывае дома. Раз у два гады... Пісьмы часта піша. І ў кожным прасіў: ні ў чым не адмаўляй Пашу, мы з табою жывём для яго... Усё ў яго было. Матацыкл, залаты гадзіннік... Магнітафон нейкі загранічны... Вельмі дарагі... Прыёмнік... Цяпер усё гэта засталася... І грошай мы яму ніколі не шкадавалі... Усё для яго... Ён часта гаварыў мне: мама, я буду вялікім чалавекам... *(Паўза.)* Муж нічога не ведае. Няма сувязі з востравам, на якім ён зімуе... Што я яму скажу? Ніхто не прыйшоў на пахаванне... Рэктар пазваніў, сказаў, што будуць студэнты... Прышла толькі камісія, пяць чалавек... Вянок прыслалі і аркестр... *(Паўза.)* Прабачце, я пайду...

Прабачце... Забылася, навошта прыходзіла. *(Адчыняе сумачку, дастае адтуль складзены ліст паперы і працягвае яго Ягору Максімавічу.)* Я не ведаю, каму гэта трэба аддаць... Вазьміце вы... Тут я прашу, каб вашага сына не судзілі.

Ягор Максімавіч. Як... вас завуць?

Цвяткова. Цвяткова... Паліна Карпаўна.

Ягор Максімавіч. Дзякуй, Паліна Карпаўна... Гэтага не трэба.

Цвяткова. Аднаго ўжо няма... Не трэба губіць другога.

Ягор Максімавіч. Паліна Карпаўна... Дзякуй...
Але гэтай паперы я ў вас не вазьму.

Цвяткова. Чаму?

Ягор Максімавіч. Гэта было б... Не трэба.

Цвяткова. Ніхто не прыйшоў на пахаванне... І я падумала... Напэўна, вашага любілі больш...

Ягор Максімавіч. Паліна Карпаўна... Я не ведаю, што можна сказаць у маім становішчы... Судзяшаць вас...

Цвяткова. А вы нічога не гаварыце. Я прынесла вам вось гэта.

Ягор Максімавіч. Можа... я магу што-небудзь зрабіць для вас? Дапамагчы?

Цвяткова. Мне нічога не трэба. Тое, што я страціла, вы мне не вернеце... Ён у вас таксама адзін быў?

Ягор Максімавіч. Адзін...

Цвяткова. Як жа вы свайго не ўбераглі? Вас двое... Вы заўсёды былі з ім... Прабачце... Усяго добрага.

Ягор Максімавіч. Усяго добрага...

Цвяткова пайшла, але не да ўваходных дзвярэй, а да тых, што вядуць у пакой Дзімкі. Вера Іванаўна знайшла ў сабе сілы ўстаць.

Вера Іванаўна. Паліна Карпаўна... Не сюды. Я правяду вас...

Цвяткова і Вера Іванаўна выходзяць. Ягор Максімавіч апускаецца на канапу.

КАРЦІНА ПЯТНАЦАТАЯ

Гасціную запаўняе густая цемната. Застаецца асветленым толькі твар Малахава. У процілеглым кутку з'яўляецца Жанчына ў белым.

Жанчына ў белым. «...Між тым, запэўніваю вас, што вы зрабілі толькі найменшае з таго, што маглі б зрабіць для іх. Вы толькі адкупіліся ад бацькоўскага абавязку грашма, а думалі, што ўжо ўсё зрабілі. Вы забыліся, што іх маленькія душы патрабуюць няменьшага, нягэмнага сутыкнення з вашымі бацькоўскімі душамі, патрабуюць, каб вы былі для іх, так сказаць, духоўна на гары, як прадмет любові, вялікай некрывадушнай навагі і цудоўнага пераймання...» «Як прадмет любові, вялікай некрывадушнай навагі і цудоўнага пераймання...» Дастаеўскі...

Ягор Максімавіч. Чаго ты зноў тут?

Жанчына ў белым. Я яшчэ не сказала галоўнага... Чалавек параджаецца двойчы. Адзін раз у радзільным доме і другі раз, калі ён становіцца Чалавескам. Ты не даў Дзімку парадзіцца другі раз!

Ягор Максімавіч. Ты... Ты можаш гэта даказаць?

Жанчына ў белым. Магу...

Цемната.

КАРЦІНА ШАСНАЦЦАТАЯ

І зноў вярнулася шчаслівае мінулае сям'і Малахавых.

У гасцінай Ягор Максімавіч і Дзімка.

Дзімка. ...Не, я не хачу цябе судзіць! Я проста хачу ведаць праўду. Лбо, можа, у мяне няма такога права — ведаць праўду? Як ты сабе гэта тлумачыш?

Ягор Максімавіч. Хочам быць шчырымі і сумленнымі.

Дзімка. Перад кім?

Ягор Максімавіч. Перад усімі. А перш за ўсё — перад сваім сумленнем. Вось таму і судзім сябе, не шкадуючы. Самым жорсткім судом. Таму і прыгаворваем сябе кожны раз да вышэйшай меры пакарання. Жорстка судзім, нягледзячы ні на чыны, ні на заслугі, ні на ўзрост. А ведаеш, Дзімка, як цяжка сумяшчаць у адной асобе і пракурора, і суддзю, і абвінавачанага! Але ў тым вось і сіла наша, што праўды не баімся.

Паўза.

Дзімка. Няўжо нельга было ўсё гэта прадбачыць, неяк прадказаць? Ёсць жа ў нас разумныя людзі!

Ягор Максімавіч. Эх, Дзімка! Дзімка! Нават самыя разумныя — усяго толькі людзі, а не богі. Прадбачыць усё, прадказаць, як яно там павернецца... Многага мы яшчэ не ведаем, на хаду пазнаваць прыходзіцца. А скорасць у нас вунь якая! І знізіць яе нельга. Не толькі перагоняць, але і раздушаць, сатруць! А ідзем мы самыя першыя, па цаліне ідзем. Вось часам і памыляемся, і дровы ламаем...

Дзімка. І якія дровы!

Ягор Максімавіч. Але ты адно зразумей... Гэта ж самае галоўнае, што ёсць у нас, — строгасць да сябе,

жорсткая суровасць. Няўжо ты хацеў бы, каб было наадварот? Не, Дзімка, усё ідзе нармальна. Дыялектыка, барацьба процілегласцей... Магчыма, мы яшчэ не раз будзем падаць. І пасы будзем сабе разбіваць. І зноў уставаць будзем... Таму што — першыя.

Паўза.

Дзімка. Як ты думаеш, што б сказаў Ленін, калі б ён раптам прыйшоў сёння? Зараз?

Ягор Максімавіч. А ён сказаў, Дзімка, у свой час... Ён сказаў: таму, што адбылася рэвалюцыя, людзі святымі не сталі. І яшчэ ён сказаў — не трэба баяцца памылак, таму што на кожную нашу памылку прыходзіцца дзесяць тысяч вялікіх спраў...

І раптам печакана з цемнаты чуецца абураны голас Жанчыны ў белым: «Ты баязлівец, Ягор! Нікчэмны баязлівец!»
Імгненна знікае ў цемнаце Дзімка, а па яго месцы ў кругу святла з'яўляецца Жанчына ў белым.

Жанчына ў белым. Не было ў вас такой размовы! Была зусім, зусім іншая размова!

Цемната.

КАРЦІНА СЕМНАЦАТАЯ

Калі Сумленне вярнула мінулае, але ўжо такім, якім яно было на самай справе, мы пачынаем разумець, чаму Малахаў так баяўся ўспамінаць гэта. Моўчкі, уважліва прыслухоўваецца да размовы бацькі з сынам Жанчына ў белым. І, можа, мы толькі цяпер вось ясна ўсведамляем, што такое для чалавека Люшчынскія Інстанцыя, якая ўсё памятае, усё ведае, ад якой нічога не ўтоіш.

Дзімка. А вось ты мне і адкажы! Я не разумею. І хлопцы нашы таксама не разумеюць. Ну, крэтыны мы, ідыёты! Што з намі зробіш? Вось ты мне і растлумач!

Ягор Максімавіч. Што табе незразумела? Што?

Дзімка. Чаму так атрымліваецца? Сёння бог, а заўтра ледзь не д'ябал! А мне трэба жыць і верыць! Жыць, а не намыляцца!

Ягор Максімавіч. Не бярыцеся меркаваць пра тое, чаго не разумееце! Нажывіце! Наваюйце! Напакутуйце, колькі мы пакутавалі! Зрабіце, колькі мы зрабілі! І ў такіх умовах! А не на ўсім гатовенькім! Вось тады будзеце ўсіх судзіць.

Дзімка. Ды не хачу я нікога судзіць. Я проста хачу ведаць праўду! Усею!

Ягор Максімавіч. Ведаеш, як гэта называецца? Цікаўнасць праз замочную шчыліну! Хочаш стаць абывацелем і капацца ў бруднай бялізне. Абывацель гэта любіць!

Паўза.

Дзімка. Добра, згодзен. Я — мешчанін, абывацель. Махровы. Няхай будзе так. Вось ты мне і растлумач што да чаго. Можна, і я тады стану цармальным чалавекам, а не абывацелем!..

Ягор Максімавіч. Трэба ўважліва чытаць газеты.

Дзімка. Чытаў. Не зразумеў.

Ягор Максімавіч. Чаго ты не зразумеў?

Дзімка. Не зразумеў — чаму? Як гэта магло здарыцца? У нас жа дэмакратыя, партыя, у нас ЦК!

Ягор Максімавіч (*крычыць*). Перастаць, Дзімка! Замаўчы! Не смееш так лёгка, па-піжонску, кідацца святымі словамі. Усяму ёсць мяжа!

Дзімка. На ўсіх будзеш крычаць? Ці толькі на мяне аднаго?

Дзімка не дагаварыў, Ягор Максімавіч даў яму аплявуху.

Ягор Максімавіч. Замаўчы!

Паўза.

Загучаў вакаліз песні «Спрашывайце, мальчыкі, спрашывайце...».

Дзімка (*ціха*). Дзякуй, тата... Гэта вельмі моцны аргумент...

Цемната.

КАРЦІНА ВАСЕМНАЦЦАТАЯ

Яны засталіся сам-насам апошні раз — Ягор Максімавіч і яго Апошняя Інстанцыя. Яна — каб вынесці канчатковы бязлітасны прысуд. Ён — каб выслухаць яго і пасля гэтага жыць або... памерці. Доўга сядзяць моўчкі.

Жанчына ў белым. Бязбацькаўшчына пры жывым бацьку... Страшэнна, Ягор!

Паўза.

Ягор Максімавіч. Няўжо я нічога не даў яму? За ўсё жыццё?

Жанчына ў белым. Не, чаму ж... Ён добры і сумленны... Толькі дабрата яго бездапаможная. Ты яго зрабіў такім.

Ягор Максімавіч. Кожны з майго пакалення нацярпеўся не толькі за сябе... На ўсіх унукаў і праўнукаў хопіць тых пакут.

Жанчына ў белым. Ад жыцця хацеў уберагчы... Вось ён сустрэў на сваім шляху аднаго нягодніка, і гэта здалося яму катастрофай усяго — веры, ідэалаў, справядлівасці... Ён зрабіў жудаснае злачынства — забіў чалавека, думаючы, што робіць дабро. *(Паўза.)* Ці гатовы ты выслухаць мяне ў апошні раз?

Ягор Максімавіч. Так...

Абое ўстаюць.

Жанчына ў белым. Ці прызнаеш ты сябе вінаватым у тым, што адзінага свайго сына выхаваў абывацелем?

Ягор Максімавіч. Не! Не прызнаю! Абывацель — баязлівец! А Дзімка забіў нягодніка. Ён змагаўся супраць зла!

Жанчына ў белым. Твой сын узняўся супраць зла толькі тады, калі яно закрунула яго самога. І не заўважаў зла, калі яно губіла іншых. Ты яго зрабіў такім!.. *(Паўза.)* Ці прызнаеш ты сябе вінаватым у баязлівасці і здрадніцтве?

Ягор Максімавіч. Не! Я нікому і ніколі не здраджваў!

Жанчына ў белым. Праўдзе... А разам з ёй і сыну. Такое нікому не даруецца.

Ягор Максімавіч. Не! Не!

Жанчына ў белым. Засталося апошняе... Ягор Малахаў, ці прызнаеш ты сябе вінаватым у тым, што забіў чалавека? *(Паўза.)* Яшчэ раз пытаюся: ці прызнаеш ты сябе вінаватым у забойстве Цвяткова?

Ягор Максімавіч маўчыць, нотым доўга і ўважліва глядзіць на Жанчыну ў белым. Так і застае іх цемната — яны ніяка глядзяць адзін аднаму ў вочы.

КАРЦІНА ДЗЕВЯТНАЦЦАТАЯ

Уваходзяць Вера Іванаўна і Акуліч.

Акуліч. Дзень добры, Ягор Максімавіч.

Ягор Максімавіч. Добры дзень, Аркадзь Міхайлавіч. Сядайце.

В е р а І в а н а ў н а (*працягваючы размову*). А вы самі, Аркадзь Міхайлавіч, гаварылі з ім?

А к у л і ч. І не адзін раз.

В е р а І в а н а ў н а. Што вы пра ўсё гэта думаетце?

А к у л і ч. Як вам сказаць, Вера Іванаўна... Калі сумленна... Мы яшчэ самі не разабраліся. Безумоўна, прасцей за ўсё ўбачыць у гэтым выпадку звычайнае забойства з-за рэўнасці... Кахашне, помста за зняважанае пачуццё. Усім было б лягчэй. Але тут нешта іншае.

В е р а І в а н а ў н а. А што?

А к у л і ч. Калі б я ведаў... Хачу ведаць. Як чалавек, я шкадую яго. Забойства — самае цяжкае злачынства. І судзім мы за яго заўсёды вельмі строга... А ён адмовіўся ад адваката.

В е р а І в а н а ў н а. Чаму?

А к у л і ч. Кажа, будзе абараняць сябе сам.

В е р а І в а н а ў н а. Ён жа зусім яшчэ дзіця!

А к у л і ч. Памыляецца, Вера Іванаўна... Прабачце, у вас можна закурыць?

В е р а І в а н а ў н а. Калі ласка.

А к у л і ч (*закурваючы*). Хоць юнацкага максіمالізму ў яго на трох... (*У хваляванні ходзіць па пакоі.*) Заўсёды мы ацэньваем гэты максіمالізм чамусьці толькі крытычна. А чаму? Баімся мы яго, ці што? Так, напэўна, баімся. Падсвядома. Не вытрымлівае наш жыццёвы практыцызм канкурэнцыі з ім. А іх максіمالізм — сама бескарыснасць!.. Вось павярнуць бы яго толькі ў патрэбным напрамку... З гэтых чалавечкаў такія чалавекі выйдучь! Яны іменна і будуць амбразуры закрываць... Калі спатрэбіцца... А мы? Здымаем стружку, прабіраем, ламаем іх максіمالізм і так і гэтак! А за што? За тую сумленнасць, якой самі ж іх і навучылі! Разумеете... У іх няма, як у нас з вамі, учарашняга дня. Толькі сённяшні і заўтрашні. Яны вельмі спяшаюцца і ўвесь час забягаюць у заўтрашні. А мы з вамі яшчэ недзе ў сваім часе сядзім... І хочам іншы раз вымяраць іх меркай свайго часу, не заўважаючы, што сям-там гэты аршыц ужо не падыходзіць. Малаваты!.. Мы ж самі былі калісьці такімі! Успомніце... Выключалі з камсамола за тое, што чалавек завязаў гальштук і пайшоў па танцы... Мы спрачаліся аб танцах і гальштуках, а яны аб іншым — час іншы... І потым, вочы ў нас розныя. Мы бачым адно, яны — другое.

Я г о р М а к с і м а в і ч. Вы хочаце сказаць — праблема бацькоў і дзяцей?

Акуліч. Не. Праблема дрэнных бацькоў і дзяцей. Дзеці ж не могуць быць дрэннымі самі па сабе. Хто яны? Воск! А хто з іх лепіць фігуры? Мы, бацькі... Прабачце, я не пра вас асабіста. Я наогул. Хоць і пра вас таксама. Я пракурор і павінен абвінавачваць. Вось я і абвінавачваю... У мяне сваіх двое, такія ж, як ваш Дзімка... Іншы раз, каб адказаць на адно іх «чаму?», увесь марксізм успомніць прыходзіцца. Бывае, цяпення не хопіць, сарвешся, накрычыш, прагоніш, а супакоішся крыху і думаеш: на каго крычаў? На самога сябе крычаў... (Спаханіўся.) Прабачце, калі ласка. Я ж прыйшоў да вас... Я не веру, што Дзімка забіў гэтага хлопца наўмысна, свядома... Інтуіцыя плюс вопыт. Тыповы выпадак саманагавору. А даказаць... Дарэчы, Ягор Максімавіч, вы вельмі дапамагалі следству.

Ягор Максімавіч. Я? Якім чынам?

Акуліч. Калі казалі аб тым, што адбылося паміж вашым сынам, Старавойтавай і Цвятковым. У кішэні ў Цвяткова мы знайшлі запісную кніжку. Звычайная. Нічога асаблівага... Але ёсць у ёй адна загадкавая старонка. Толькі літары і даты. Мы ніяк не маглі іх расшыфраваць, накуль не спыталі ў Старавойтавай, калі быў той... дзень нараджэння. І аказалася, што кожныя тры літары — гэта прозвішча, імя і імя па бацьку. С. З. П. у гэтым снісе апошняга, дзевятая...

Вера Іванаўна. Прабачце, Аркадзь Міхайлавіч... Я нічога не разумею.

Акуліч. С. З. П.— Старавойтава Зінаіда Пятроўна. А дата... Той самы дзень нараджэння...

Вера Іванаўна. Божа мой! А Дзімка ведаў пра гэта?

Акуліч. Не думаю. Хоць і не выключаю. Цвяткоў добра маскіраваўся над прыстойнага хлопца.

Вера Іванаўна. Аркадзь Міхайлавіч... Можна так зрабіць, каб гэтага снісу не было?

Акуліч. Не разумею... Ён можа сведчыць толькі ў карысць вашага сына. Ускосна, вядома...

Паўза.

Вера Іванаўна. У нас толькі што была маці Цвяткова... Яна прыносіла нам пісьмо...

Акуліч. Якое пісьмо?

Вера Іванаўна. Заява... Просіць не судзіць Дзімку... Пыхай яна нічога не ведае пра гэты сніс.

А куліч. Добра. Я падумаю. Ва ўсякім вышадку, можна будзе не чытаць яго ў адкрытым пасяджэнні... Дык вось, я не веру, што Дзімка забіў яго наўмысна. Ён проста баіцца: калі ён скажа цяпер, што не хацеў забіваць, усе падумаюць — збаяўся. Вось ён і вырашыў іграць у героя! Доказаў, што гэта так, у мяне піякіх. А ён заладзіў адно і тое ж — хацеў знішчыць нягодніка. За што? Па ідэйных меркаваннях. Вось як!

Вера Іванаўна. Не мог ён забіць свядома! Не мог!

А куліч. Я ўпэўнены ў гэтым. Таму і прыехаў да вас. Угаварыце яго сказаць нам праўду. Справа зусім не ў розных артыкулах крымінальнага кодэкса... У яго ўсё жыццё наперадзе.

Вера Іванаўна. Калі вы дазволіце нам спатканне з ім?

А куліч. Я прывёз яго з сабой, хоць гэтым самым груба парушыў літару закона. Але ж пракурор таксама чалавек, як гэта ні дзіўна.

Вера Іванаўна. Дзе ён?

А куліч. Упізе, у машыне. Я зараз спушчуся па яго. У часе я вас не абмяжоўваю. Я пачакаю... Пастарайцеся яго пераканаць. Толькі ў мяне да вас просьба... *(Збянтэжана.)* У вас ёсць кава?

Вера Іванаўна. Ёсць.

А куліч. З вашага дазволу я звару сабе... Тры ночы ўжо не сплю. Задаў ён нам работку! Дзе ў вас кухня?

Вера Іванаўна. Я пакажу. Я скажу Зіне, яна вам зварыць.

А куліч. Зіна? Старавойтава? Яна ў вас?

Вера Іванаўна. Так...

А куліч. Шу што ж... Гэта нават лепш.

А куліч і Вера Іванаўна выходзяць. Праз некаторы час Вера Іванаўна вяртаецца.

Ягор Максімавіч і Вера Іванаўна моўчкі глядзяць на дзверы. Чакаюць. Адчыніліся дзверы, і цераз парог пераступіў Дзімка. Ён разгублена спыніўся ля парога, не ведаючы, што яму рабіць — ці то кінуцца да маці, ці то чакаць, пакуль яна сама падыдзе да яго.

Дзімка. Добры дзень...

Вера Іванаўна *(амаль нячутна)*. Дзіма... Дзіма... *(Падзывае яго да сябе рукой.)*

Дзімка перануча падышоў да маці. Вера Іванаўна абняла яго, пацалавала, а потым, адхіліўшы яго ад сябе, доўга глядзіць яму ў вочы.

Дзіма... Як жа гэта ты?

Дзімка. Даруй мне, мама...

Вера Іванаўна. Ты ж не хацеў яго забіваць? Праўда?

Дзімка. Ён хацеў стаць суддзёй... Разумеце... Ён мог бы судзіць людзей!..

Ягор Максімавіч. Дзіма... Я ўпэўнены, што гэтага не здарылася б. Можна ашукаць пяць, дзесяць чалавек. Але цэлы ашукаць усіх.

Дзімка. Гэты ашукаў бы ўсіх!

Паўза.

Ягор Максімавіч. Чаму ты адмовіўся ад абароны?

Дзімка. Ніякай абароны ад справядлівага суда мне не трэба. А я веру ў справядлівасць суда.

Ягор Максімавіч. Але такі парадак. Кожны абвінавачваемы павінен мець адваката...

Дзімка. ...і ў абавязковым парадку, калі справа звязана з забойствам. Я гэта ведаю. І ўсё роўна ніякай абароны мне не трэба. Што зарабіў, тое і атрымаю. Ні больш ні менш...

Вера Іванаўна. *(ціха)*. Ягор... Памажы...

Ягор Максімавіч. Што з табой, Вера?

Вера Іванаўна *(неяк дзіўна, вінавата ўсміхаючыся)*. З сэрцам нешта... Вы пакуль пагаварыце, а я крыху паляжу...

Дзімка. Што з табой, мама?

Вера Іванаўна. Нічога, сыноч, нічога... Ты пагавары з бацькам, а я паляжу. Я зараз прыйду. Прабач...

Ягор Максімавіч, асцярожна падтрымліваючы, выводзіць Веру Іванаўну. Дзімка спыняецца сярод пакоя, не ведаючы, пайсці яму за імі або заставацца тут.

Уваходзіць Зіна.

Зіна. Добры дзень, Дзіма...

Дзімка. Зіна! Ты тут?

Ідуць адзін аднаму насустрач, доўга моўчкі глядзяць адзін на аднаго.

Зіна. Дзіма!.. А ты... Ты зусім дарослы стаў...

Дзімка. Акселерацыя... Ранняя ўзмужнеласць.

Паўза.

Дзімка ўсміхаецца, глядзячы на Зіну.

З і н а. Дзіма... Навошта ты гэта зрабіў? Не, мне не шкада яго... Але ты...

Д з і м к а. Зіна... Тое, што я скажу табе зараз, заста-нецца паміж намі. Слова?

Зіна моўчкі ківае.

Разумееш... Не хацеў я забіваць гэтага надонка... Але ён сказаў мне такое пра цябе!.. Я хацеў даць яму па мордзе. Так даць, каб ён усё жыццё гэты заклад памятаў!.. І зусім забыўся пра гэты кранштэйн у руцэ...

З і н а. Навошта ж ты тады...

Д з і м к а. Таму што рана ці позна... Усё роўна нашы дарожкі сышліся б... Не, не праз цябе... У нас з ім была псіхалагічная... Не, хутчэй ідэалагічная несумяшчальнасць...

Уваходзіць А к у л і ч, глядзіць на Дзімку, потым на Зіну.

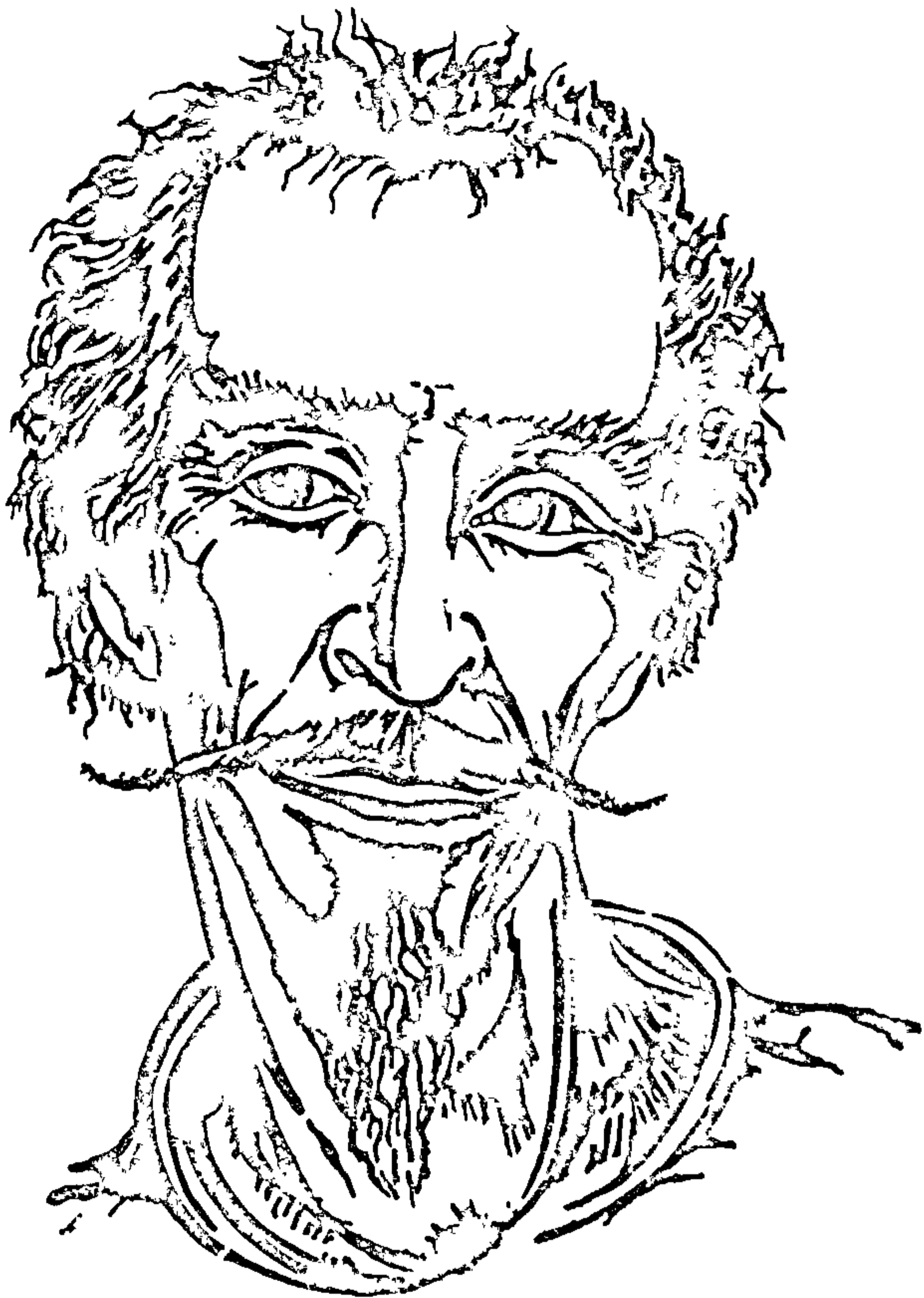
А к у л і ч. Дзіма... Ідзі да мамы... Вы таксама ідзіце з ім.

Дзімка і Зіна выходзяць. Акуліч хутка ідзе да тэлефона і на-бірае нумар.

Фёдар Рыгоравіч? Гэта Акуліч. Вось што... Следства трэба на некалькі дзён спыніць. Малахава я пакідаю дома... Не, ніякай падпіскі не трэба. Адказнасць бяру на сябе... Не ўцячэ... Уцякаць яму няма куды. У яго толькі што памерла маці...

Акуліч цяжка апускаецца ў крэсла, забыўшыся пакласці трубку на апарат. Трывожныя гудкі тэлефона паступова пераходзяць у музыку.

К а н е ц

**МУЖЧЫНА, БУДЗЬ
МУЖЧЫНАМ, або
Уваскрэсенне
Дон Кіхота**

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Дон Кіхот Ламанчскі.

Андрэй }
Косця } дзевяцікласнікі.
Барыс }

Юлька.

Мальвіна.

Арцём — сямікласнік.

Кавалёнак — старшыня калгаса.

Васілевіч — брыгадзёр.

Першая маці.

Другая маці.

Трэцяя маці.

Першая дзяўчына.

Другая дзяўчына.

Трэцяя дзяўчына.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Успыхвае прамень пражэктара і асвятляе ў глыбіні сцэны помнік Дон Кіхота Ламанчскага. Дон Кіхот стаіць на пастаменце ва ўсёй прыгажосці рыцарскіх даспехаў. Урачыстыя гукі фанфар прадвяшчаюць, што зараз мы станем сведкамі нечуванага цуда. І гэты цуд адбыўся: на нашых вачах уваскрэснуў Д о н К і х о т.

Д о н К і х о т (*саскокваючы з пастамента*). Не!.. Я не магу, не маю права заставацца скамянелым помнікам! На маіх вачах коціцца ў бездаць, гіне чалавецтва! Мужчыны забыліся, што яны пароджаны для рыцарскіх подзвігаў і сталі бездапаможнымі, кволымі стварэннямі! Дульцынеі Табоскія, гэтыя зямныя багіні хараства і прыгажосці, сталі паслухмянымі выканаўцамі мужчыцкіх прыхамацей, ператварыліся ў звычайных жапчып. О, які сорам! Якая ганьба! Калі я не ўмяшаюся, чалавецтва загіне без рыцараў! Ганебныя страсці ахопяць зямлю, не пакінуўшы на ёй месца для высакародных пачуццяў. О, не! Уваскрэсны сам, я навінен уваскрэсіць і дух рыцарства! Я, Дон Кіхот Ламанчскі, Рыцар сумнага вобразу, устаўшы з цемры небыцця, клянуся здзейсніць гэты свой намер! (*Спявае.*)

Я праішоў мясы і долы,
Перашлыў дзесяткі рэк —
Паглядзець на невядомы,
Малады дваццаты век.

Я трывожыўся нямагла
І, здаецца, нездарма:
Кажуць, рыцараў не стала,
Кажуць, рыцараў няма!

Што ж вы, рыцары, замоўклі?
Ці ў душы агонь нагае?

Ці вятры дарог далёкіх
Прытунілі шнагі ў вас?

Жыць сумленна і прыгожа
Абавязан чалавек!
Быць без рыцараў не можа
Малады дваццаты век! *

Гасне пражэктар, і амаль адразу ж успыхвае некалькі пражэктараў, асвятляючы вуліцу сучаснай калгаснай вёскі. На ёй паказваецца група надзвычай узбуджаных жанчынаў. Гэта дэманстрацыя пратэсту. Тры маці нясуць плакаты і лозунгі: «Выратуем невінаватых!», «Жанчыны, не дадзім на згубу нашых птушанят!», «Рукі прэч ад нашых хлопчыкаў!», «Маці! Глядзіце, які лёс чакае нашых малалетак!». Пад апошнім плакатам намалевана галава лютай каровы з вялікімі рагамі, на кожным з якіх бездапаможна вісіць юнак. Адна з маці, што ідзе апошняй, дзелавіта і засяроджана раскідвае на вуліцы лістоўкі.

Тры дзяўчыны з гітарамі плакатаў не нясуць, але воклічамі падтрымліваюць дэманстрантаў. У гэтым патоўпе сноўдае Мальвіна. Яна штосьці шэпча на вуха то адной маці, то другой, то трэцяй, і пасля гэтага ваяўнічы пастрой маці становіцца яшчэ больш агрэсіўным.

Першая маці. Не дапусцім!
Другая маці. Не дазволім!
Трэцяя маці. Рукі прэч ад нашых дзяцей!

Першая маці, заклаўшы пальцы ў рот, спрабуе свіснуць, але свісту ў яе не атрымліваецца. І тады пранізліва, па-хуліганску свішча Мальвіна.

Маці і дзяўчаты (*скандзіруюць*). Старшыню!
Старшыню!

Выходзяць устрывожаныя Кавалёнак і Васілевіч. Мальвіна, убачыўшы іх, хаваецца за спіны дзяўчат.

Кавалёнак. Што здарылася? Што гэта?
Першая маці. Дэманстрацыя пратэсту!
Другая маці. Бунт у абарону нашых хлопчыкаў!

Трэцяя маці. Мы не пацерпім такіх здзекаў!
Кавалёнак. Якіх здзекаў? З каго?
Першая маці. З нашых малалетак!
Другая маці. За што вы хочаце загубіць іх? За што?

Маці (*усе разам*).

* У гэсе выкарыстаны вершы Г. Бураўкіна і Н. Гілевіча.

Нашым дзецям жыццё не абрыдла!
Не дадзім ім хадзіць каля быдла —
Ні на золку ўставаць,
Ні бітоны цягаць,
Без пары жываты надрываць!
Нашы дзеці не зломкі-калекі,
Не чыніце над хлопцамі здзекі!
Ім патрэбна расці,
У павуку ісці,
А не статак калгасны пасці!

Першая маці. За што мы кроў сваю пралівалі?
За тое, каб яны мучыліся цяпер? Каб іх каровы на рогі?..

Другая маці. Мы ў свой час нагараваліся-набедаваліся. Няхай хоць яны пакарасуюцца!

Трэцяя маці. Мужчыны павінны быць мужчынамі, а жанчыны — жанчынамі! На гэтым уся зямля трымаецца! А вы хочаце, каб усё наадварот было!

Кавалёнак. Шапоўныя маці! Кабеткі мае дарагія!
Я ж якраз і хачу, каб мужчыны былі мужчынамі, а жанчыны — жанчынамі. Да якога ж часу зямля на бабе трымаецца мусіць? Трэба, каб і мужчыны сваё плячо падставілі...

Агульны лямант.

Пачакайце, пачакайце!.. Значыць, цяжка працаваць на ферме?

Першая маці. Ды ўжо цяжэй і быць не можа!

Другая маці. Гэта ж каровы, а не хто-небудзь!

Трэцяя маці. Каля іх жа не прысеці, не прылегчы!

Кавалёнак. І ўставаць трэба рана...

Другая маці. Ніхто ў вёсцы раней за даярку не ўстае.

Кавалёнак. І класціся трэба пазней за ўсіх. Ніколі як след не выпішся...

Трэцяя маці. Які там сон! Не паспееш вока звесці, як ужо ўставаць трэба!

Кавалёнак. І рукі знямеюць, пакуль кароў падоіш...

Першая маці *(са слязямі)*. А мы што кажам? Гэта ж не работа, а катарга! Хіба з іх здароўем?..

Кавалёнак. Дык вы ж у поўкі павінны пакланіцца вашым сынам, што яны вызваляюць вас ад такіх тур

бот! Залаты помнік ім трэба паставіць. Яны, можна сказаць, рэвалюцыю робяць, а вы!..

Першая маці. А мы хто, па-вашаму, контрыкі?

Агульны лямант.

Другая маці. Не дапусцім! Не дазволім!

Трэцяя маці. З агнём жартуеш, старшыня!

Першая маці. Да ЦК дойдзем, але свайго даб'ёмся!

Кавалёнак. Пачакайце, пачакайце... А што я магу зрабіць? Гэта ж іх уласная ініцыятыва!

Першая маці. Ведаем мы гэтую ініцыятыву! Падвучыў, падбухторыў, а цяпер — ініцыятыва!

Другая маці. Яны ж яшчэ маленькія, неразумныя. Іх куды піхнеш, туды яны і пойдучь!

Мальвіна падскочыла да дзяўчат і шэптам падала ім каманду.

Дзяўчаты дружна, як «фізкульт-ура!», пракрычалі...

Дзяўчаты. Ганьба! Ганьба! Ганьба!

Кавалёнак. А вам што трэба?

Мальвіна. Мы ад імя ўсіх дзяўчат... Мы таксама пратэстуем!

Кавалёнак. Пачакайце... А якое вы маеце дачыненне? Яны — маці. А вы хто?

Мальвіна (з выклікам). А мы... будучыя нявесты!

Мальвіна падала знак дзяўчатам. Тыя дружна ўдарылі па струнах і заспявалі.

Дзяўчаты.

Не дазволім без пары

Хлопцаў гнаць у даяры!

Не ганіце іх на пашу,

Не губіце радасць нашу!

Можна жыць без пастухоў —

Як пражыць без жаніхоў?!

Першая маці (са слязьмі). Во! Чулі?! Чулі?!

У гэты момант трывожна выбухнуў пабатны звон. Нехта бесперапынна калоціць у рэйку.

Васілевіч. Пажар! Гарыць нешта!

Усе кідаюцца туды, дзе грывіць пабат. Сцэна нейкі час пустуе.

Пабат змаўкае. З процілеглага боку чуецца песня:

Англичанин-мудрец, чтоб работе помочь,

Изобрел за машинной машиной,

А наш русский мужик, коль работать невмочь,

Так затянет родную «Дубину».

Пад прыпеў «Дубінушкі» на сцэну ўспаўзаюць калёсы, нагружаныя чамаданами, хатулямі, рукамамі, бітонамі для малака. У аглоблях замест каця Андрэі. Ззаду калёсы штурхаюць Косця, Барыс і Арцём.

Андрэі. Ціха! Ціха! Не піхайце так, чэрці!

Група спыняецца. Усе напружана глядзяць у той бок, дзе толькі што грэмеў набатны звон. Барыс з жаласным стогнам валіцца на зямлю.

Барыс. Не магу больш! Ад такой работы конідохнуць! Далібог, пушок трэсне...

Косця. А ты, Борка, паглядзі, можа, ён ужо трэснуў!.. І да бальніцы дабегчы не паспееш.

Барыс. Ах, ах, ах, якія мы разумнікі! Я нарадзіўся не канём, а...

Косця. Правільна! І-а, і-а! Ёсць яшчэ такое цягло...

Андрэі. Як маленькія, чэснае слова! Знайшлі час для сваркі.

Барыс. А чаго ён увесь час чэпіцца?

Косця. Таму, што ты вундэркінд. А я надта ж люблю вундэркіндаў!

Арцём (*збянтэжана*). Хлопцы... Мне трэба сказаць... Я хачу папярэдзіць вас...

Андрэі. Аб чым папярэдзіць?

Арцём збянтэжана зняў і зноў надзеў акуляры.

Арцём. Я не падзяляю вашай ідэі... Але працаваць я буду. Мне патрэбны грошы.

Барыс (*падханіўшыся з зямлі*). Во! Во! Бачыце! Ён таксама не падзяляе! Арцём таксама лічыць вас ідыётамі!

Арцём. Я гэтага не сказаў.

Барыс. Не сказаў, дык падумаў! Якая розніца?!

Андрэі. Палундра! (*Хуценька падханіў аглоблі*.) Капчай базар! Запявай!

Арцём і Косця зноў зацягнулі:

«Англичанин-мудрец, чтоб работе помочь...»

Зайшлі Кавалёнак — старшыня камгаса, і Васілевіч — бацька Андрэя. Абодва яны літаральна аслупняцелі, убачыўшы перад сабой такое незвычайнае відовішча.

Першым апамятаўся Васілевіч. Ён сханіў Кавалёнка за рукаў і пацягнуў назад, намагаючыся спіной загарадзіць групу з калёсамі.

Васілевіч. Платон Іванавіч... Я зусім забыўся... Нам яшчэ трэба зазірнуць у адно месца...

Кавалёнак. Начакай, начакай... Што яны робяць?

Васілевіч (*збянтэжана*). Хе-хе-хе! Відаць, п'есу п'ейкую развучваюць. Выдумкі ім не займаць. Пойдзем, Платон Іванавіч...

Кавалёнак. Не, не, пачакай... Гэй, бурлакі!

Хлопцы артыстычна зрабілі выгляд, што ўздрыгнулі ад нечаканасці, як на камандзе, разам павярнулі галовы да старшыні і прытворна збянтэжыліся.

Андрэй. А... Гэта вы, Платон Іванавіч! Добры дзень...

Косця. Добры дзень, таварыш старшыня калгаса!

Кавалёнак. У, якая афіцыйнасць! Дзень добры. Што тут у вас адбываецца?

Андрэй. Ну, вы ж ведаеце, Платон Іванавіч, што мы надумалі.

Кавалёнак. Ведаю. Толькі што з гэтай прычыны меў прыемную размову з вашымі маці. І калі б печая добрая душа не ўзняла гэтую фальшывую трывогу...

Косця знакамі паказаў, што гэта ў яго добрая душа.

А чаму вы надумалі раптам запрэгчыся?

Косця (*наказвае на Андрэя*). Яго татулька не дазволіў нам выкарыстаць іншы транспарт, каб адвезці рэчы ў лагер.

Кавалёнак. Гэта праўда, Васіль Пятровіч?

Васілевіч. Хе-хе-хе... Вы толькі слухайце іх!

Андрэй. А хіба няпраўда?

Косця. Мы ж прасілі ў вас каня, а вы сказалі, што хутчэй босымі нагамі на гарачую патэльную станеце...

Барыс. І яшчэ як сказалі!

Кавалёнак. Ціха, ціха. Хорам толькі спяваць добра. У чым справа, растлумач, Андрэй.

Андрэй. Ды вось... Некаторыя лічаць, што мы робім глупства.

Кавалёнак (*здзіўлена*). Ты хіба супраць, Васіль Пятровіч?

Васілевіч. І не дам! Не дазволю! Як брыгадзір і член праўлення не дазволю! Канешне, глупства надумалі! Блазюкі!

Кавалёнак. Спакойна, спакойна, Васіль Пятровіч.

Васілевіч. А ты на маім месцы быў бы спакойны? Адзіны сын у хаце і такое вытварае!.. У мяне валасы сівыя, два ордэны і тры медалі за вайну! А мой сын бабскі андарак надзявае! Хіба думаў я калі-небудзь, што дажыву да такой ганьбы?!

К а в а л ё н а к. Не гацьба гэта, а гошар, Васіль Пятровіч!

В а с і л е в і ч. Лютаму ворагу свайму не пажадаю такога гошару!

К а в а л ё н а к. Вось што... Давай зараз зойдзем да цябе ў кантору і спакойна пра ўсё пагаворым. Маці іх таксама трэба паклікаць. А вы, хлопцы, запражыце каня і адвядзіце вашу маёмасць. Пайшлі, Васіль Пятровіч. *(Выходзіць.)*

К о с ц я. Старик Державин нас заметил
И, в гроб сходя, благословил!

Б а р ы с, А р ц ё м і К о с ц я выходзяць услед за старшынёй.

В а с і л е в і ч. Так, так, сыноч... Бацьку абняславіць захацеў? Думаеш, я не здагадваюся, для чаго і для каго вы гэты спектакль з тараптасам наладзілі? Ну, смейся, смейся...

А н д р э й. Паслухай, бацька...

В а с і л е в і ч. Чалавека з цябе хацеў зрабіць! Адзявай, карміў, вучыў, а ты вунь як аддзячыў! Хоць на вочы людзям не паказвайся! У людзей сыны як сыны — трактарысты, шафёры, прафесары, нават пісьменнікі. А ў Васілевіча адзін сын і той — даярка! Цьфу!

А н д р э й. Бацька!

В а с і л е в і ч. Які я табе бацька? Забудзь гэтае слова! Няма ў цябе больш бацькі! Няма ў мяне больш сына!

В а с і л е в і ч шпарка выходзіць.

А н д р э й. А яшчэ кажуць, што няма канфліктаў паміж старэйшым і малодным пакаленнямі...

З'яўляецца Юлька. Яна ціха крадзеца да Андрэя і закрывае яму вочы далонямі.

Юля, гэта ты?

Ю л ь к а. Ну, усё ў парадку, Андрэй Бацькавіч?

А н д р э й. Ты трохі спазнілася: ужо — Вязабацькавіч.

Ю л ь к а. Чаму так?

А н д р э й. Толькі што вась на гэтым месцы адбылася ўрачыстая цырымонія адрачэння бацькі ад роднага, але ненаслухмянага сына.

Ю л ь к а. Ты ж радавацца павінен!

А н д р э й. Радавацца? Родны бацька абвясціў анафему, а ты...

Юлька. Усім вялікім людзям абвяшчалі анафему!
Успомні Льва Талстога...

Андрэй. Суцешыла!..

Юлька (*сур'ёзна*). Усё яшчэ працівіцца?

Андрэй. Што ты! Кажа: у людзей сыны як сыны, а мой... Ну, ганьба і ўсё такое... Паслухай, Юля...

Юлька. Што?

Андрэй. Ты... мне друг?

Юлька (*з крыўдай*). Ты мог бы ў мяне пра гэта і не пытаць.

Андрэй. Тады скажы мне... Толькі праўду... Я цябе вельмі прашу. Можа, мы і сапраўды дзівакі ненармальныя? Можа, не трэба было ўсё гэта?.. Няхай бы ішло ўсё так, як і да нас было.

Юлька. Ну што ты, Андруша! Рэвалюцыю заўсёды цяжка было рабіць!

Андрэй. Нават бацькі і маці супраць.

Юлька. Твая ж маці не супраць.

Андрэй. Мая не супраць, затое астатнія... Бачыла, якую дэманстрацыю наладзілі?

Юлька. Бачыла... Паслухай, Андруша... Хочаш, я пасялюся разам з вамі ў лагеры і буду памагаць?

Андрэй. Дзякую, Юля, не трэба.

Юлька. Чаму, Андруша?

Андрэй. Разумееш, Юля... Можа праваліцца ідэя. Скажучь, што мы ўсё ж не справіліся адны, што гэта — справа не мужчынская. А мы хочам даказаць...

Юлька з пяшчотай глядзіць на Андрэя.

Юлька. Ведаеш, які ты? Ты самы, самы...

Андрэй і Юлька выходзяць. З'яўляецца Дон Кіхот.

Дон Кіхот (*радасна паціраючы рукі*). Знайшоў!
Знайшоў аднаго!

З а с л о н а

КАРЦІНА ДРУГАЯ

На ўзлеску стаіць палатка. Каля палаткі курыцца касцёр. Над кастрою вісіць чайнік. Непадалёку стаяць лёгкія раскладныя стол і такія ж крэслы. Пад невялікай павецею чыгуны, вёдры, бітоны. Ранішні туманы паўзмрок... Здалёку чуецца песня Дон Кіхота. Дон Кіхот з'яўляецца ў сваіх нязменных рыцарскіх даспехах. Ступіўшы на паляну, ён змаўкае і з напружанай увагай аглядае ўсё паўкола.

Дон Кіхот. Так... Біважны касцёр... Залататканы шацёр... Значыць, і рыцары павінны быць недзе паблізу. А почы тут халодныя...

Дон Кіхот прысядае да кастра, грэе рукі і мармыча пад нос песню «Дзе ж вы, рыцары, падзеліся?». Раптам у глыбіні лесу бліскае полымя і чуецца выбух. Дон Кіхот імгненна ўскочыў на ногі і выхапіў меч.

А!.. Злыя чараўнікі хочуць напасці на лагер рыцараў! Не дазволю!

Дон Кіхот знікае ў цемры. Праз некалькі секунд з палаткі вылез Андрэй. Ён смачна пацягнуўся і зрабіў некалькі гімнастычных практыкаванняў.

Андрэй. Косця! Ты нічога не чуў?

Косця (з палаткі). Не, а што?

Андрэй. Як быццам стрэліў хтосьці, а потым закрычалі...

Косця (з палаткі). Табе здалося...

Андрэй (азірнуўшыся). Цём-ка! Цём-ка! Ар-цём!..

З палаткі, на хаду апрапаючыся, вылез Косця.

Косця. Зноў яго няма?

Андрэй. Як бачыш...

Косця. Андрэй, гэта можа дрэнна скончыцца. Кожную ноч ён некуды знікае, а ўдзень дзе стаіць, там і спіць. Дзе ён, што робіць?

Андрэй. Не прызнаецца...

Косця. «Не прызнаецца»! Ты ж брыгадзір! Патрабуй, каб прызнаўся. Хіба можна так? Жывём, працуем разам, а не ведаем, што з хлопцам робіцца! Паслухай... А можа, мне стаць на некаторы час Шэрлакам Холмеам і пасачыць за ім?

Андрэй. Ну што ты! Гэтага рабіць нельга.

Косця. Значыць, па-твойму, чакаць, калі за ім прыйдзе міліцыя?

Андрэй. Чаму іменна міліцыя?

Косця. Таму, што добрыя справы на начах не робяць! Я лічу, што яму трэба добра намяць холку!

Андрэй. Пачакаем яшчэ некалькі дзён... Барыс не працнуўся?

Косця. Калі гэта ён рабіў на ўласнай ініцыятыве?

Андрэй і Косця знікаюць у палатцы. Адразу ж на палатцы з'яўляецца Арцём. Убачыўшы, што нікога няма, ён з палёткай уціхнуў. У палатцы адбываецца нешта не зусім зразумелае: адчува-

дапосяцца глухі шум барацьбы, няясныя воклічы. Нарэшце Андрэй і Косця выцягваюць з палаткі Барыса, які стараецца зрабіць выгляд, што ён яшчэ не прагнуўся. На ім толькі трусы, майка і тоўсты шалік вакол шыі.

К о с ц я *(весела)*. Раз-два! Раз-два! Раз-два!

Пад гэту каманду ён разводзіць і зводзіць рукі Барыса, які не расплюшчвае вачэй.

А н д р э й. Косця, вазьмі хлопчыка на ручкі.

Косця прыўзняў Барыса на руках. Андрэй у гэты момант хуценька надзеў яму штаны і так зацягнуў папругу, што Барыс аж перасмыкнуўся. Цяпер ён спіць, абапёршыся на плячо Косці. Той спрабуе адштурхнуць яго ад сябе, і Барыс валіцца на Андрэя.

К о с ц я. Арцём, дай хутчэй вядро вады!

Б а р ы с *(скалануўшыся і расплюшчыўшы вочы)*. Не трэба вады...

К о с ц я. А, прагнуўся, вупдэркінд!

Б а р ы с. Варвары! Калуны!.. Я ж хворы чалавек! У мяне, папэўна, заварот кішок! Няўжо вам не сорамна? Дзе ваша сумленне?

К о с ц я. Ты зблытаў, Борка. Учора ўвечары ў цябе быў апендыцыт.

А н д р э й. А пазаўчора — менінгіт!

К о с ц я. А яшчэ раней... Што ў яго было раней? Ты памятаеш, Андрэй?

А н д р э й. Трапічная ліхаманка.

К о с ц я. Во-во! Іменна трапічная.

Б а р ы с. Якое вы маеце права? Хто вам дазволіў?

А н д р э й. Што дазволіў?

Б а р ы с *(завёўшыся)*. Гвалт і прымус! І гэта ў нашай свабоднай краіне! Уяўляю, што робіцца ў Афрыцы!.. «Глядзіце, якія мы свядомыя, якія мы перадавыя! Ламаем традыцыі, вызваляем жанчыну ад ненасільнай працы!»... А хто вас прасіў вызваляць яе? Хто? Гэтыя самыя жанчыны, якіх вы надумаліся вызваляць, плююць на вас з высокага дрэва! Увесь раён з вас рагоча, каровіны дзеячы! Не, не раён — вобласць! Уся рэспубліка! Уся краіна!..

Андрэй і Косця моўчкі абуваюцца, не зважаючы на ​​страсны маналог і жэстыкуляцыю Барыса. Адчуваюцца, што яны ўжо прывыклі да яго дэмагагічных прамоў. Косця абуўся, зрабіў некалькі крокаў і сныўся перад Барысам.

К о с ц я. Борка! «Не пскунай мяня без нужды»!

Б а р ы с. Самазванцы вы і дурні! Сорак кароў і чатыры дурні! Не, тры! Толькі тры! Я — ахвяра.

Косця памкнуўся быў да Барыса, але той паспешліва адскочыў.

Ну-ну! Рукам волі не даваць!

А н д р э й. Ты на камсамольскім сходзе быў?

Б а р ы с. Ну, быў!

А н д р э й. Галасаваў за тое, каб на ферму пайшлі мы, а не дзяўчаты? Згаджаўся?

Б а р ы с. Ну і што з таго? Я згаджаўся ўвогуле, у прыцыпе згаджаўся! Я надаваў масам прыклад. Хіба думаў я, што вы і мяне ўцягнеце ў гэтую авантуру!

А н д р э й. Значыць, згаджаўся?

Б а р ы с. Ну, здуру, здуру згаджаўся! Не падумаўшы! Дык што мне цяпер гніць на гэтай вашай катарзе?

А н д р э й. Будзеш рабіць тое, за што прагаласаваў. Трэба быць гаспадаром свайго слова.

Б а р ы с. Вось іменна — гаспадаром: хачу стрымаю, хачу — не!

А н д р э й *(кідаючы яму боты)*. Абувайся!

Б а р ы с. Чаму вы не хочаце выслухаць мяне? Баіцеся? Няма чым крыць?!

А н д р э й. Ты ведаеш, што чалавека з малпы зрабіла праца?

Б а р ы с. Ведаю, праходзілі...

А н д р э й. А такі чалавек, як ты, можа зноў стаць малпай. Ступіць назад пяць крокаў і — малпа!

Косця зрабіў некалькі крокаў ад Андрэя да Барыса.

К о с ц я. Ты памыліўся, Андрэі: да малпы тры крокі, а не пяць.

Б а р ы с. Не! Вы сур'эзна адкажыце, чаму вы сілком прымушаеце мяне займацца гэтым тноём, гэтым каровамі? Чаму, я ў вас пытаюся? А можа, я нарадзіўся Ойстрахам ці гэтым самым... Як яго?.. *(Спявае: «Аве Марыя! Аве Марыя!»)* Во, Раберцінам Ларэці!

Андрэі і Косця заеміяліся.

З каго смеяцеся? З сябе! А я не хачу быць наемным чам. Не хачу!

А н д р э й *(паказвае на плакат, што вісіць над лагерам. На плакаце заклік: «Мужчына! Будзь мужчынам!»)*. Ты павінен быць рыцарам, Борка.

Б а р ы с. Пляваць я хацеў на ваших рыцараў! Я не хачу быць надобным на прыдуркаватага Дон Кіхота!..

К о с ц я. Ты дрэнна ведаеш літаратуру, Борка. Дон Кіхот быў не прыдуркаватым, а высакародным!

А н д р э й *(прыўзнямаючы Барыса за каршэнь)*. Хо-
піць дыскусіі! Пайшли кароў даіць, Аве Марыя!

Б а р ы с. Ды зразумейце ж вы парэшце! У мяне муж-
чынская кроў бунтуе!.. Усе мае дзяды і прадзеда былі
мужчынамі! А я хто, па-вашаму?

К о с ц я. Гэтае пытанне, Борка, яшчэ не высветлена.

А н д р э й. А чаму на гэтай катарзе, як ты кажаш,
павінна гібець твая сястра Юлька, а не ты?

Б а р ы с. Ха-ха! Сказаў! Па-першае, Юлька здоро-
вая, як звер! А па-другое, яна ж жанчына! Сваім лёсам
ёй накапавана даіць кароў. Калі б я быў жанчынай...

А н д р э й. Хопіць! Уставай! Здымі ты гэты хамут з
шыі *(наказвае на шалік)*. Глядзець брыдка!

Б а р ы с. Я не хачу, каб у мяне быў хранічны танзіліт!

К о с ц я. Якая гэта трагедыя для чалавека, калі ў яго
мама — доктар!

А н д р э й. Хутчэй варушыцеся!

Х л о п ц ы надзяваюць белыя халаты, бяруць даёнкі і выходзяць.
Ідзе да выхаду і Барыс. Насустрэч яму выязджае карова. Не, гэта
не карова, гэта — тыгр з рогамі. Барыс, захоўваючы меры пера-
сцярогі і гатовы кожную секунду задаць лататы, паступова наблі-
жаецца да яе.

Б а р ы с. Кось-кось-кось, міленькая, каб цябе ваўкі
зарэзалі! Ну, не бойся, не бойся, кветачка! Прападзі ты
пропадам, звяруга рагатая!

Як толькі Барыс дакранаецца да каровы, у яе чырвоным агнём
загараюцца вочы і пачынае матляцца хвост. Барыс спалохана ад-
скоквае назад. Вочы тухнуць, і хвост супакойваецца.

А каб ты сёння зайшла ў раку, у самае глыбокае месца,
і не выйшла адтуль! А каб ты гарачай бульбінай падаві-
лася!.. Ну, не крывіся, не крывіся, кветачка. Я ж не рэ-
заць цябе буду, а толькі даіць. На жаль!

Маленькімі крокамі Барыс зноў падступае да каровы.

Ну, не злуйся, не злуйся, кветачка! Я ж люблю і паважаю
цябе, каб ты на лёдзе разадралася! Ты ж мая прыгожая,
ты ж мая харошая, каб мае вочы век цябе не бачылі!

Барыс садзіцца каля каровы, прыладжвае даёнку і пачынае да-
іць. З кожным рухам яго рукі з вачэй каровы-тыгра пырскаюць
іскры і ўсё шпарчэй круціцца хвост. Парэшце, апісаўшы належ-
ную траекторыю, хвост сцёбнуў Барыса па сніце, і той кулём па-
каціўся ад каровы.

Б а р ы с. Згінь! Прападзі!.. Праваліся!.. Згары ясным

агнём! Заб'ю! Зарэжу! А-а-а! *(Бегае па сцэне, сханіўшыся за галаву.)*

Убягаюць Андрэй, Косця і Арцём.

Андрэй. Што з табой?

Барыс. Не магу! Не хачу! Лепш забіце мяне! Утапіце! Хіба гэта карова? Гэта ж тыгр, д'ябал! Ведзьма ў выглядзе каровы! Паглядзіце, яна ж здзекуецца з мяне!

Андрэй. Супакойся, не псіхуй!

Косця. Які ты стаў нервовы!

Барыс. Тут звар'яецца можна, не толькі...

Андрэй. Добра... Ідзі рабі загарадку для кароў, а мы самі падоім. Толькі ўлічы, гэта апошні раз...

Барыс. Хіба гэта карова? Гэта ж змяя грымучая! Кобра! Паглядзіце, яна ж смяецца! У-у-у, скаціна!

Праходзячы міма каровы, Барыс замахнуўся на яе тапаром. У каровы зноў успыхнулі вочы і заматляўся хвост. Барыс знік. Сцэна пэйкі момант пустая. Чутно, як пехта працуе сякерай. Праз некалькі секунд адтуль далятае распачны крык: «Ратуйце! Ратуйце!» У гэтым ляманце з цяжкасцю можна пазнаць голас Барыса. Уваходзяць Андрэй і Косця. Яны нясуць на руках Барыса.

З другога боку да іх кідаецца Арцём.

Арцём. Што з ім такое?

Андрэй. Нагу пасек...

Барыса паклалі на зямлю.

Косця. «Какой светильник разума угас! Какое сердце биться перестало!»

Барыс *(ціхім, замагільным голасам)*. Хлопцы... Праганіце адсюль гэтага крэтына...

Арцём. Косця, гэта кашчунства — здэкавацца з параненага чалавека!

Андрэй. Арцём, прынясі бінты і ёд.

Арцём набег у палатку. Андрэй прысеў каля Барыса і начаў асцярожна сцягваць з яго нагі бот. Барыс застагнаў і, каб не бачыць крывавай раны, закрыў вочы далоньмі.

І як жа гэта цябе так собіла? Здаецца ж, не маленькі.

Барыс. Прамахнуўся...

Арцём прынёс бінты і ёд.

Андрэй *(разглядаючы босую нагу Барыса)*. Паслухай... А дзе ж рана? Ты што нам галова дурман?

Барыс *(здзіўлена, з-над рукі зірнуў на сваю нагу)*.

Нічога не разумею... Сапраўды раны цяма! Як жа так?
А можа, я не гэтую, а тую пагу пасек?

А н д р э й. У цябе ж на той назе бот цэлы!

К о с ц я. Ха! Пасек пагу і не ведае — якую!

Б а р ы с (*шчыра недаўмяваючы*). Чэснае слова, я нават чуў, як у мяне костка хруснула, так — «хруп». У мяне адразу ў вачах пацямнела, і я паваліўся...

К о с ц я (*стукнуўшы Барыса пальцам па галаве*).
У цябе вось дзе хруснула, сімулянт няшчасны!

Б а р ы с. Ну, мне здалося! Здалося! Бывае ж так!

А р ц ё м. Не трэба, Косця, крыўдзіць чалавека. Можна, яму і сапраўды здалося?

А н д р э й. Ха! Яму здалося! (*Ён выразна плюнуў у бок Барыса і панёс у палатку бінты і ёд.*)

К о с ц я. Ведаеш што, бледнаскуры брат мой?

Б а р ы с. Чаго табе?

К о с ц я. Я б на тваім месцы застрэліўся... з самага паганага ружжа. «Рожденный ползать — летать не может»!

Косця таксама выразна плюнуў у бок Барыса і адышоўся. Арцём доўга вагаўся, не ведаючы, што рабіць, затым паціснуў плячыма з выглядам: «Маўляў, а што мне застаецца рабіць? Як усе, так і я». Ён плюнуў і адварнуўся ад Барыса.
Хлопцы збіраюць на стол сьнеданне, ставяць шклянкі, тэрмас. Барыс ідзе ў палатку, трымаючы ў руцэ бот.

К о с ц я (*трывожна прыслухоўваючыся*). Здаецца, Мальвіна прыехала. Мне трэба куды-небудзь знікнуць.

А н д р э й. Косця! Будзь ты хоць раз мужчынам!

К о с ц я. Табе лёгка гаварыць!

Чуваць голас Мальвіны: «Т-и-р-р-у!» Усе змоўклі і чакаюць. Надыходзіць Мальвіна. Ubачыўшы яе, Косця неяк адразу націкнуў.

М а л ь в і н а. Прывітанне, дзяўчаткі!

А н д р э й. Добры дзень...

А р ц ё м. Добры дзень...

А н д р э й. Чаму так позна? Малако магло скіснуць.

З палаткі высунуў галаву і прыслухоўваецца Барыс.

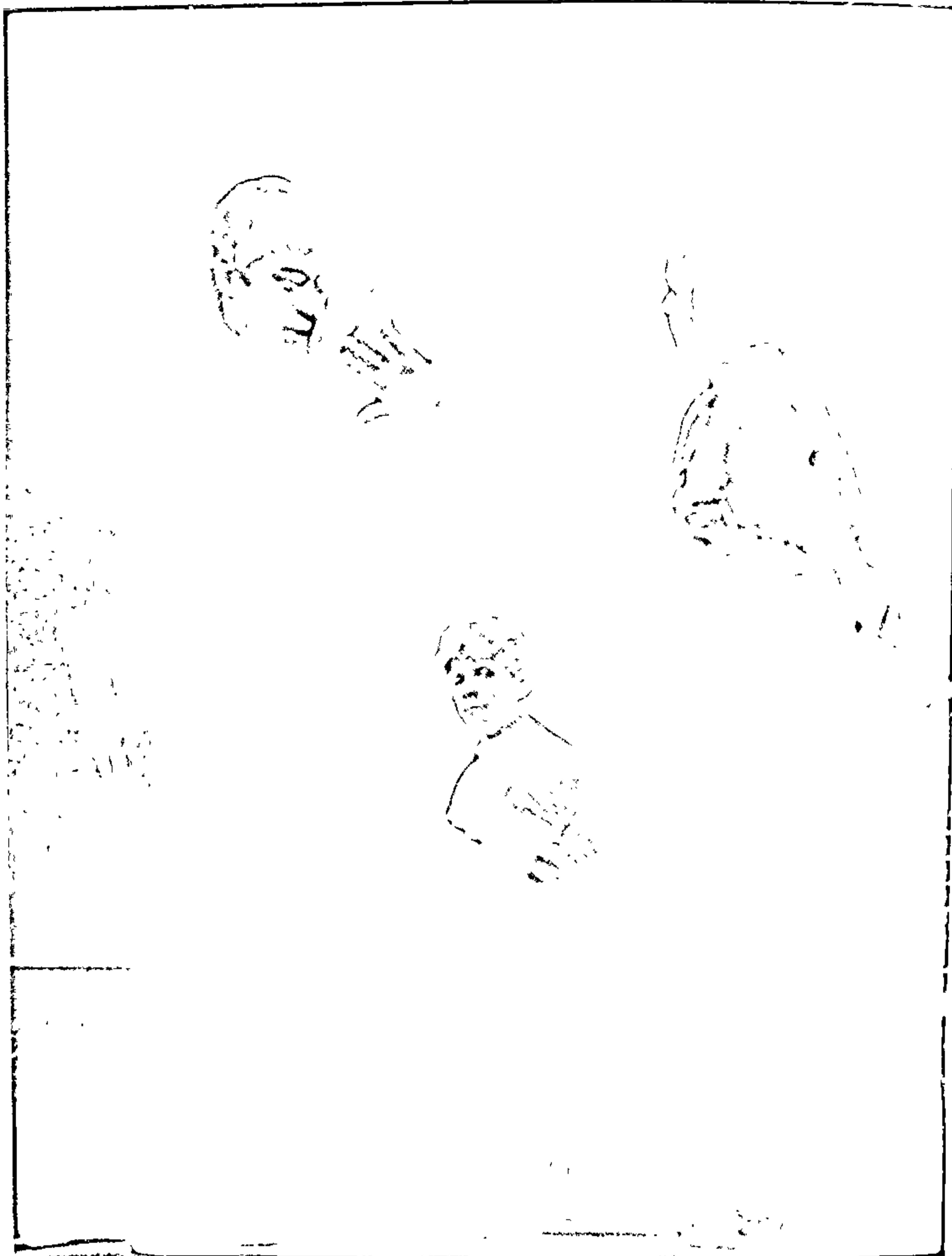
М а л ь в і н а. Калі яно ад адной вашай прысутнасці не скісла, то цяпер ужо не скісне. Апошнюю павіну чулі?

А н д р э й. Не, не чулі.

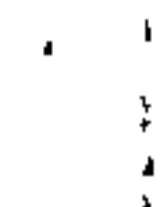
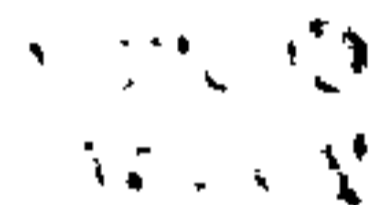
А р ц ё м. Можна, на Марс або Венеру каго-небудзь запусцілі?

Падзяка артыстам з Таліна.
На прэм'еры «Мудрамера»

Прэм'ера «Амністыі»
ў тэатры імя Янкі Купалы

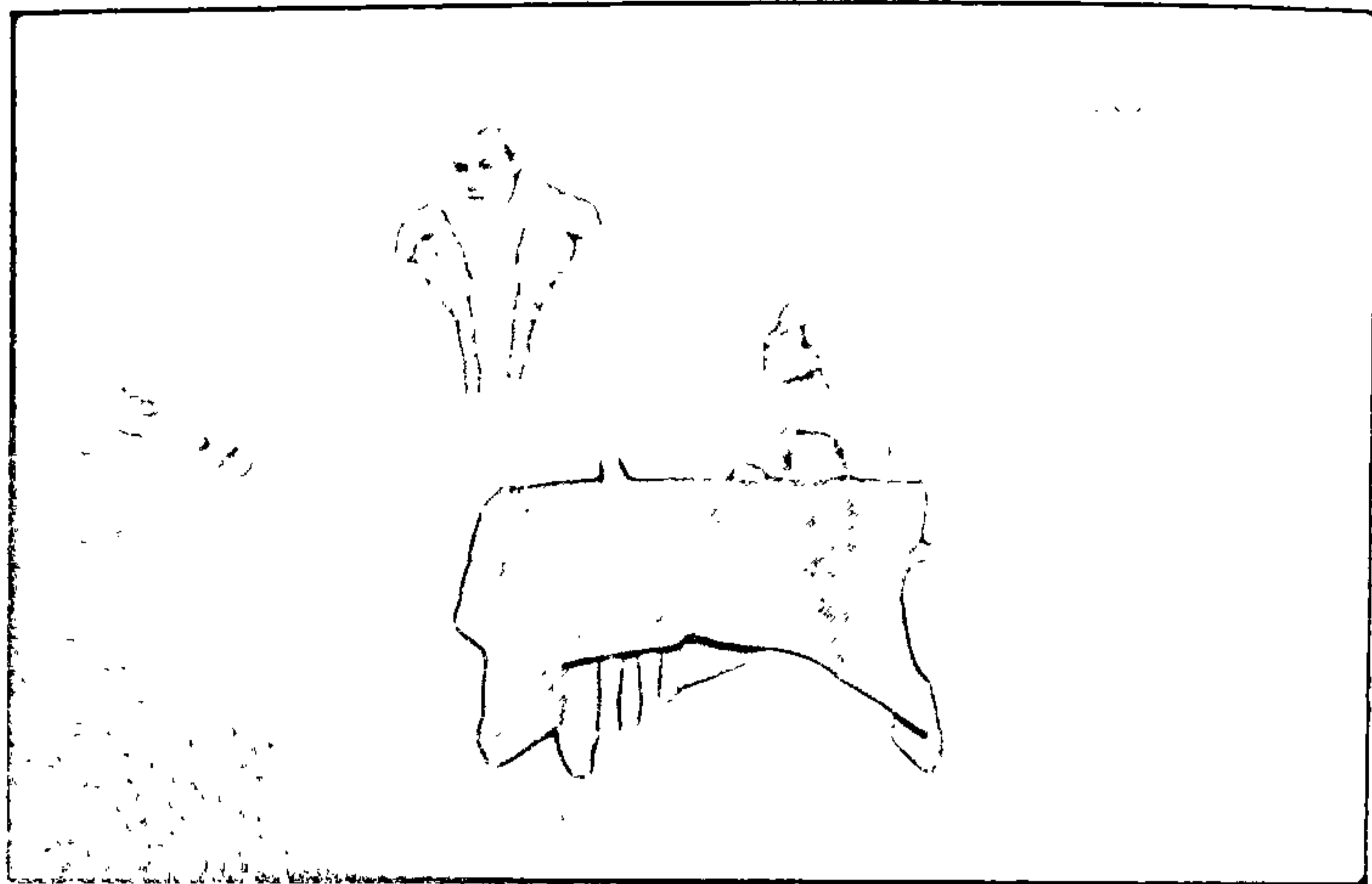
Бацькі і дзеці — спрадвечная праблема.
«Апошняя інстанцыя» ў тэатры імя Максіма Горкага

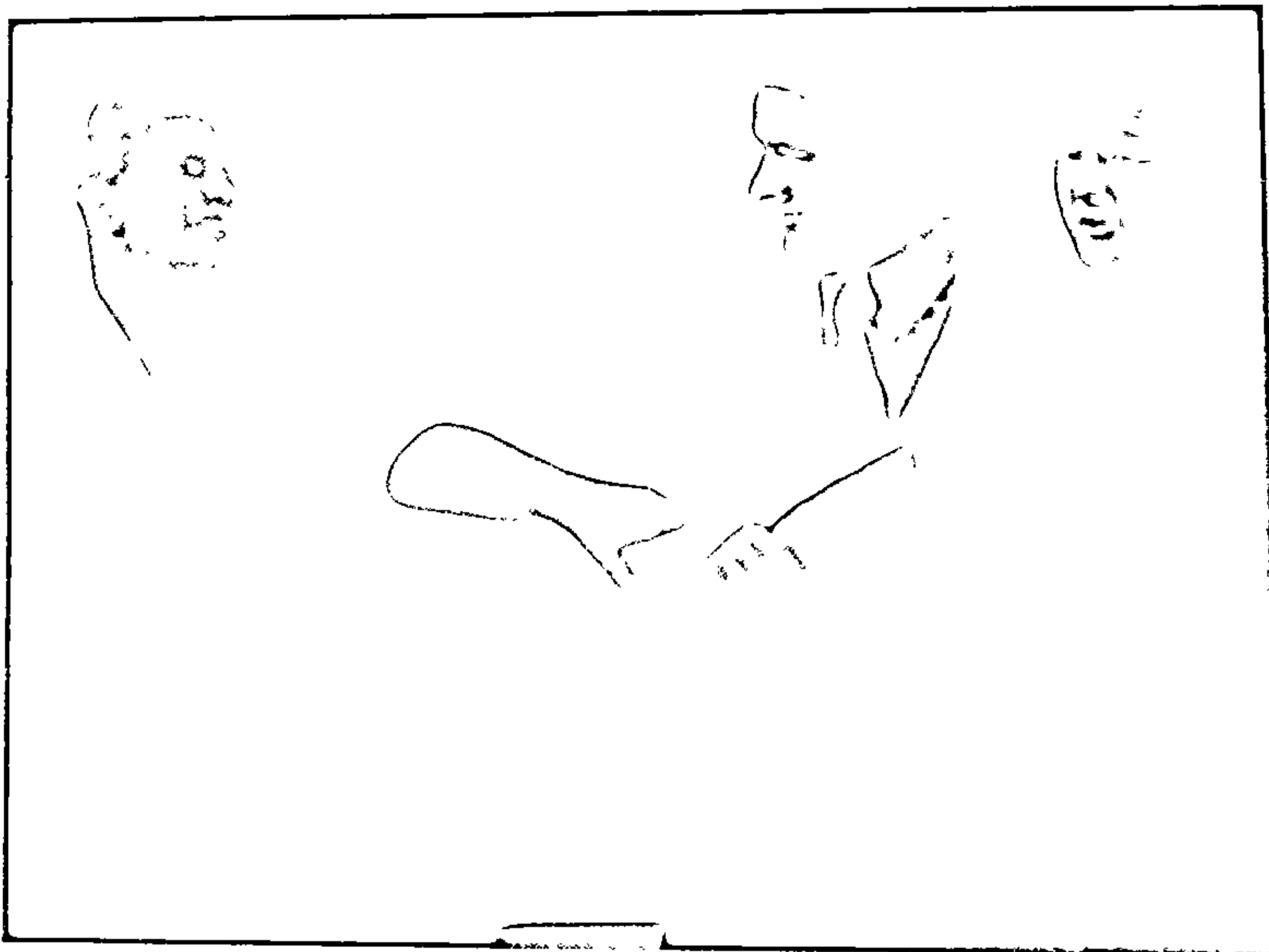
Сцэна са спектакля «Наследны прынц»
у пастаноўцы Брэсцкага тэатра імя ЛКСМБ

Рабочы момант здымак
тэлефільма «Траянскі конь»

Сцэна са спектакля «Паядынак»
у пастаноўцы тэатра імя Якуба Коласа

«Апошняя інстанцыя»
ў тэатры імя Максіма Горкага

Сцэна са спектакля «Мужчына, будзь мужчынам!»
у пастаноўцы школьнага тэатра
Гарадоцкай школы Віцебскай вобласці

М а л ь в і н а. Вышэй бяры! У наш магазін казачны паркаль прывезлі. Вачэй не адарвеш! Белае-белае поле, а на ім буйны чырвоны гарох. Як жар гарыць! «Мара даяркі» называецца...

А н д р э й. Нас гэтая праблема не хвалюе.

М а л ь в і н а. Быць не можа! Хіба вы не будзеце шыць сабе новыя сукенкі? Пасля таго як адкрылася ваша тайна...

А н д р э й. Якая тайна?

М а л ь в і н а. Ну як жа! Столькі гадоў прыкідваліся хлопцамі, нават штаны пасілі...

К о с ц я (не стрымаўшыся). Мальвіна!..

М а л ь в і н а (зробіўшы выгляд, што толькі цяпер убачыла Косцю). А! І ты тут, Касцючок!.. Дзіўнае імя для дзяўчыны — Касцючок. Я лепш буду называць цябе Касцючка. Як, згода?

К о с ц я. Мальвіна! Я прашу цябе!..

М а л ь в і н а (прымірэнча). Ну, не плач, не плач! Я ж вам цацку прывезла, наватары-ініцыятары! (Падала Андрэю газету.)

А н д р э й (разгарнуўшы газету). Хлопцы, гэта ж мы! Нашы партрэты ў газеце.

К о с ц я (зазіраючы цераз плячо Андрэя). А Барыс, Барыс які атрымаўся! Сапраўдны Пячорын!

Барыс, як гусак, выцягнуў шыю, намагаючыся ўбачыць у газеце свой партрэт, але з палаткі не выйшаў, не дазволіла самалюбства.

М а л ь в і н а. Ну, можа, хоціць цешыцца? Хто бітоны з малаком грузіць будзе?

А н д р э й. Найшлі, хлопцы, потым прачытаем.

Андрэй і Арцём выйшлі, на хаду разглядаючы газету. Косця таксама хацеў пайсці за імі, але Мальвіна загарадзіла яму дарогу.

М а л ь в і н а. А ты трохі начакай...

К о с ц я. Перад хлопцамі няёмка. Яны працуюць, а я...

М а л ь в і н а. Нічога, не надарвуцца твае хлопцы!

К о с ц я. Навошта я табе?

М а л ь в і н а. Нагаварыць трэба...

Барыс хавае галаву ў палатку, але відаць, што ён сабраўся падслухоўваць.

К о с ц я. Пра што гаварыць, калі ты сказала, што мы — ворагі?

М а л ь в і н а. Сказала! Сказала! Ці мала што я магла сказаць! Дзевяць гадоў мы сядзелі з табой на адной пар

це... І я думала... Я думала, што ў цябе ёсць характар, сіла волі...

К о с ц я. У мяне ёсць характар і сіла волі.

М а л ь в і н а. Ну, пяхай Андрэй!.. Я разумею... Ён проста дурань. Што яму Юлька скажа, тое ён і робіць. Ён — марыянетка! А ты ж разумны, Косця!

К о с ц я. Андрэй — мой лепшы друг, і я не дазволю!..

М а л ь в і н а. Ды я не пра Андрэя! Што мне Андрэй... Я пра цябе. Ну, навошта гэта табе, Косця? Каб з цябе смяяліся? З мяне ўжо смяюцца...

К о с ц я. А ты тут пры чым? Я не разумею...

М а л ь в і н а. Дрэнна, калі не разумеш... Павінен быў бы разумець... *(Паўза.)* Косця... Хочаш... Хочаш, я цябе пацалую.

К о с ц я. Што?

М а л ь в і н а. Хочаш, я цябе зараз пацалую?

Барыс не вытрымаў і высунуў галаву з палаткі, яму карціць пабачыць цікавае відовішча.

Ну?

К о с ц я. Ты... гэта... сур'ёзна?

М а л ь в і н а. Толькі дай мне слова, што зноў станеш нармальным чалавекам і адрачэшся ад кароў!

У душы Косці ідзе напружаная барацьба. За яго плячыма нячутна з'явіўся і пільна прыслухоўваецца Д о н К і х о т.

К о с ц я. Не, не магу...

Задаволены Д о н К і х о т знікае. Барыс з жалем хавае галаву ў палатку.

М а л ь в і н а. Эх, ты!.. Паслухай, Косця... Я ж ведаю, ты марыш аб літаратурным інстытуце, ты хочаш стаць паэтам. Літаратура для цябе — усё. Дык навошта ж ты губіш свой талент? *(Спявае.)*

Косця, Косця, любы мой,
Кінь хвасты кароўі,
Для прафесіі другой
Беражы здароўе!

К о с ц я.

Ну навошта ж гэткі здзек
Чыніш ты з каровы?
Ці ж даяр не чалавек...
Нават ганаровы!

М а л ь в і н а.

Косця, мілы, ты ж паэт!
Не звані даёнкай.
Лепей ты на цэлы свет
Брызгай рыфмай звонкай!

К о с ц я.

Ат, калі мне той Парнас
Стане родным домам!..
Лепш я стану тут, у нас,
Даяром вядомым.

М а л ь в і н а.

Калі ты мне яшчэ друг —
Я кажу сур'ёзна —
Кінь падзілку і хвартух,
А то будзе позна!

Добра... Ты мне ніхто, я табе ніхто, навошта ж сварыцца?
Вазьмі ад мяне падарунак на памяць.

М а л ь в і н а сунула ў рукі Косці невялікі пакунак і выбегла.
Косця стаіць і моўчкі глядзіць ёй услед.

К о с ц я (*сумна ўздыхнуўшы*). «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно!»

Косця, заўважыўшы ў сваіх руках пакунак, пакінуты Мальвінай, пачаў яго разгортваць. З палаткі вылез Барыс. Косця разгарнуў пакунак і абамлеў. У яго руках прыгожы сарафанчык на вузенькіх лямках. Барыс паваліўся на зямлю ад рогату.

Б а р ы с. Ой, ратуйце мяне! Ой, паміраю!.. Вось табе, рыцар, узнагарода за тваё донкіхоцтва!.. Ой, ратуйце мяне!.. (*Рагоца.*)

Ашаломлены Косця глядзіць то на Барыса, то на сарафан.

З а с л о н а

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Позні летні вечар. Неба ўсыпана буйнымі зоркамі. Над лесам смяецца пчарбаты месяц. На паліне гарыць касцёр. Калі кастра сядзяць Андрэй, Арцём і Косця. Андрэй рамангуе транзістар, Косця чытае, Арцём робіць нейкія вылічэнні ў запіснай кніжцы.

А р ц ё м (*збянтэжана, нясмела*). Хлопцы... Назычце трохі...

К о с ц я (*уражана*). Што? Зноў?

А р ц ё м. Мне трэба... рублёў дваццаць пяць...

Косця. Ты звар'яцеў? Адкуль у нас такія грошы? Гэта Барысу маці дае на кішэньныя расходы!

Арцём. Ну, колькі хто можа... Вельмі патрэбна!

Андрэй корнаецца ў кішэні.

Андрэй. Вось... Тры рублі і дробязь. У Барыса праці.

Арцём. У цябе, Косця, няма зусім?

Косця. Я ні капейкі не дам! Накуль ты не скажаш, дзе грошы падзеліся!

Андрэй *(з напрокам)*. Косця!

Косця. Што — Косця? Што — Косця? Сказаў не дам і не дам. Я яму пазычаў ужо і тры рублі, і два, і дзесяць! І некалькі разоў па пяцьдзесят капеек! Навошта яму грошы? Няхай скажа, тады дам!

Арцём. Прабач, Косця... Я больш не буду ў цябе прасіць. *(Згорбіўшыся, ідзе ў палатку.)*

Андрэй. Ну навошта ты так з ім?

Косця. А ты не баіся, што ён на твае грошы алкаголікам зробіцца?

Андрэй *(засмяяўшыся)*. Што ты вярзеш? У такім узросце?

Косця. Памятаеш, у сераду ён скардзіўся на тое, што ў яго галава балела?

Андрэй. Ну і што з таго?

Косця. А тое, што ад яго ў той дзень спіртам пахла! Не сысці мне з гэтага месца, сваім носам чуў!

Андрэй. Не можа быць!

Косця. Вось табе і не можа быць! Падумаў сам, калі б грошы былі патрэбны яму на добрую справу, то чаго таіцца?

Андрэй *(задумліва)*. Гэта праўда...

Косця. Што ён за хлопец, ніяк не зразумею. Яшчэ толькі сем класаў закончыў, а ўжо нейкія махінацыі з грашыма...

З палаткі выйшаў Арцём.

Арцём. Памагу Барысу кароў прыгнаць... *(Выходзіць.)*

Андрэй *(зірнуўшы на гадзіннік)*. Ты і пра Барыса дрэнна гаварыў, а ён назаўваж за ўсіх нас трымае статак на нашы.

Косця. Адзін раз памыліўся. *(Прыслухоўваецца.)* Зноў гэтыя ведзьмы з'явіліся!

Набліжаюцца дзявочыя галасы, смех, брынкаанне гітары. За сцэнай здзекліва пяюць:

Дзеўкі, дзе вы?
Ту-та, ту-та!
А маёй Марфуты
Няма ту-та?

Змеі! Падкалодныя змеі!

Уваходзяць Мальвіна і тры дзяўчыны з гітарамі.

Мальвіна. Дзеўкі, вы ўжо спіце?

Першая дзяўчына. Не, яны сырадой п'юць, каб шчокі ружовыя былі!

Другая дзяўчына. І каб голас званчэйшы быў!
(Смех.)

Трэцяя дзяўчына. Дзеўкі, як ваш манастыр завецца? (Смех.)

Мальвіна. Ну што ж, дзяўчаткі, пачнём канцэрт для герань працы, праслаўленых даярак нашага калгаса?

Дзяўчаты (разам). Пачнём!

Мальвіна запявае прыпеўку, астатнія надхопліваюць.

Дзяўчаты.

Сохнуць бедныя каровы —
Ой, што з імі стала?
Паглядзелі на даярак —
Малако прапала!

Андрэй і Косця.

Не хадзіце гэтак горда
З песенькаю таннаю.
Прамачыце лепей горла
Свежаю смятанаю!

Дзяўчаты.

Ой, дзяўчаткі мае, ой,
Што рабіць з маёй бядой?
Змізарнеў зусім Андруна,
Піць не хоча сырадой!

Андрэй і Косця.

Дзе тут вы'еш сырадою
Пад частушку вашу?
Данямі яго пудою —
Стаў ён прастакванаю!

Дзяўчаты.

Ха-ха-ха! Хі-хі-хі!
Носіць хаюцы хваргухі.

Скора будуць на спадніцы
Пераходзіць жаніхі!

А н д р э й і К о с ц я .

Наверх вы, товарищи, все по местам,
Последний парад наступает:
Врагу не сдастся наш гордый «Варяг»,
Пощады никто не желает!

Д з я ў ч а т ы .

Па надоях нашы хлопцы
На рэкорды цэляцца.
А падыдуць да дзяўчат —
Ні мычаць ні цэляцца!

К о с ц я (крычыць). Я не магу больш, Андрэй! Тут
не песня, тут вадародная бомба патрэбна!

Косця хапае вялікую ламачыну і кідаецца да дзяўчат. Тыя з го-
манам і піскам уцякаюць. Вяртаецца Косця з гітарай.

А н д р э й. Што гэта?

К о с ц я. Трафэй!

А н д р э й. Косця, трэба ж быць рыцарам!

К о с ц я. Ат! Ведзьмаў у свой час спальвалі жыўцом
на вогнішчы.

А н д р э й. У той час, які ты маеш на ўвазе, першымі
спалілі б нас як бунтаўшчыкоў супраць традыцый гра-
мадства.

К о с ц я. Ці іх, ці нас, але пекага спаліць трэба аба-
вязкова! Мірнае суіснаванне ў нас не атрымаецца!.. Для
іх жа, дурніц, стараемся, і вось якая ўдзячнасць!

А н д р э й. Нам яшчэ што! Вось Пятру Першаму са-
праўды было цяжка.

К о с ц я. А пры чым тут Пётр Першы?

А н д р э й. Калі ён сілком прымушаў садзіць бульбу,
былі цэлыя паўстанні. (Смяецца.)

К о с ц я. А ідзі ты!..

За сцэнай рыкнулі каровы.

А н д р э й. Нарэшце! Нешта забавіліся яны сёння.
Можа, кароў паразгублялі?

Уваходзіць А р ц ё м .

А Барыс дзе?

А р ц ё м. Спіць.

А н д р э й. Як спіць? Дзе?

А р ц ё м. Звычайна. Каровам солі на траву насыпаў,

каб не разыходзіліся. Яны стаяць і ліжуць. А ён спіць. Я пашкадаваў яго і не стаў будзіць.

К о с ц я. Ну, чыя праўда, Андрэй? Гарбатага магіла выпрастае! Я не разумею, чаго мы цацкаемся з ім? Валаводзімся, угаворваем, выхоўваем, а навошта? Карысці з яго як з казла малака! Я прапаную выгнаць!

А н д р э й *(пасля паўзы)*. Мне таксама іншы раз хочацца яго турнуць, ды нельга...

К о с ц я. Чаму нельга? Давай я, калі ты баішся!

А н д р э й. Разумееш, калі б Барыс быў адзін... А то за ім уся вёска, мужчынская яе палавіна. А мы павінны ёй даказаць... *(Паказвае на плакат над лагерам.)*

Паўза.

К о с ц я. Мабыць, ты і маеш рацыю... Але ж сіл няма глядзець, як ён куражыцца!..

Убягае Б а р ы с. Ён замёрз і калоціцца як асінавы ліст. Расштурхаўшы хлопцаў, Барыс кінуўся да агню і падстаўляе цяплу то спіну, то живот, то бок.

Ха! Мастак Іваноў — «З'яўленне Хрыста народу»!

Б а р ы с. Значыць, не давяраеце мне? Чаму самі кароў пагналі? Вы да глыбіні душы зняважылі мяне такім недавер'ем! Хаця вам — што! Вам пакрыўдзіць чалавека — раз плюнуць! А яшчэ сябры, аднакласнікі, называецца!

А н д р э й. Выспаўся?

Б а р ы с. Хто?! Я?! Жуль Верны! Майн Рыды, Вальтар Скоты!.. Трэба ж прыдумаць такое! Проста я вельмі задумаўся і не пачуў, як вы ўкралі кароў! Я спаў! Як толькі ў цябе язык павярнуўся сказаць такое?

А н д р э й. Кінь крыўляцца! Арцём жа бачыў, што ты спаў!

Б а р ы с. Ах, Арцём... Дарэчы, Арцём, калі ты аддасі мне доўг? Дзесяць рублёў на зямлі не валяюцца... Ну, дапусцім, я спаў. Дапусцім... А вы?! Бачыце, што ваш таварыш спіць на сырой зямлі, і не можаце разбудзіць яго? Калі заўтра мяне зваліць з ног радыкуліт, майце на ўвазе — гэта будзе цалкам на вашым сумленні.

К о с ц я. Сціхні ты, гніда!..

А н д р э й. Спакойна, Косця, спакойна.

Б а р ы с. Вось іменна — спакойна. *(Імітуючы А. Райкіна.)* Асабісты спакой перш за ўсё.

К о с ц я. Гаты пітэкантрап выцягнуў з мяне ўсе жылы!

Барыс нахабна разваліўся каля вогнішча, адпіхнуўшы Косцю.

А н д р э й. Устаць, Барыс. Мы будзем цябе судзіць.

Б а р ы с *(аж напярхнуўся ад смеху)*. Кхі-кхі-кхі! Не выйдзе! Самасуды ў нас забаронены. Гэта вам, паважаныя, не якая-небудзь Амерыка!..

Косця кінуўся да тонкай бярозкі і пачаў трэсці яе, наглядна дэманструючы свае пачуцці.

Б а р ы с. Ах, ах, ах, які тэмперамент! Мексіка! Бразілія!

А н д р э й. Уставай. Мы будзем судзіць цябе сваім судом, таварыскім.

Б а р ы с. Ліччаваць будзеце, ці як?

К о с ц я. Андрэй! Я не магу дыхаць адным павеетрам з гэтай пачварай!

Б а р ы с. Вольнаму — воля. Ідзі ў лес і дыхай там чыстым азопам.

А н д р э й. Пойдзем у палатку, нам трэба параіцца.

Б а р ы с. Мне, вядома, не ісці?.. Так, зразумела...

Андрэй, Косця і Арцём ідуць у палатку. Застаўшыся адзін, Барыс па чарзе падымае і грэе над кастром то адну, то другую нагу. Садзіцца і прыслухоўваецца да таго, што гавораць у палатцы.

Гэй, змоўшчыкі! Майце на ўвазе: я не Джардана Бруна! Засмажыць мяне на кастры вам не ўдасца! Не той час!.. *(Прыслухоўваецца.)* Езуіты! Інквізітары! Кампрычыкосы! Інвалідаў хочаце зрабіць з непаўналетніх.

З палаткі выйшлі Андрэй, Косця і Арцём. Па іх тварах можна здагадацца, што яны прыдумалі нешта вельмі арыгінальнае. Убачыўшы іх, Барыс паваліўся на калені і заенчыў.

Грамадзяне судзі! Не судзіце мяне вельмі строга! Даруйце! Памілуйце! У мяне маленькія дзеткі! Я больш не буду-у-у! *(Зрабіў выгляд, што заплакаў, выцірае слёзы.)*

А н д р э й. Барыс, мы не будзем цябе выганяць...

Б а р ы с. Ну? А можа, усё ж выганіце?

А н д р э й. Але ад работы мы цябе вызваляем...

Б а р ы с *(надхвпіўшыся з зямлі)*. Што?

А н д р э й. Больш таго.— мы катэгарычна забараняем табе што-небудзь рабіць у нас... Мы бяром цябе на поўнае ўтрыманне, як хворага чалавека, як інваліда...

Б а р ы с. Браточки судзі! Даражэнькія!.. Век не забуду вашае ласкі!

Выконвае бурны танец удзячнасці судзіям.

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

У лагеры ноч. Над лагерам вісіць устрывожаны месяц. У гамаку, звесіўшы босыя ногі, салодка спіць Барыс. З'яўляецца Дон Кіхот, заўважае ў гамаку Барыса.

Дон Кіхот. Т-с-с-с! Гэта ён! *(Падыходзіць да гамака.)* Так, гэта ён... Сеньёр Барыс, а сеньёр Барыс!

Барыс замармытаў, заварушыўся, але не прагнуўся. Дон Кіхот асцярожна паказытаў нагу Барыса кап'ём.

Барыс *(усхапіўшыся)*. А? Што? Хто тут?

Дон Кіхот. Т-с-с-с! Гэта я...

Барыс. Хто — ты?

Дон Кіхот. Дон Кіхот...

Барыс. Гы-гы-гы! Які Дон Кіхот?

Дон Кіхот. Ламанчскі...

Барыс. Той самы? З рамана?

Дон Кіхот. Той самы...

Барыс. Гы-гы-гы! Ну і сон! Раскажы каму — не павераць! Ану, падыдзі бліжэй!

Дон Кіхот падышоў. Барыс печакана тузануў яго за бараду. Дон Кіхот схапіўся за меч.

Дон Кіхот. Як загадаеце гэта разумець, сеньёр?

Барыс. Гы-гы-гы! Я думаў, яна адваліцца... Пачакай, пачакай! Ты ж памёр яшчэ ў шаснаццатым стагоддзі!

Дон Кіхот. Я ўваскрэснуў.

Барыс. Навошта?

Дон Кіхот. Каб абудзіць дух рыцара ў душы кожнага мужчыны.

Барыс. Гы-гы-гы! І з мяне ты хочаш зрабіць рыцара?

Дон Кіхот. І раней чым з каго-небудзь! А потым я адномшчу за знявагу добрага імя Дон Кіхота!

Барыс. Мне? Калі ж я цябе зняважыў?

Дон Кіхот. Некалькі дзён назад вы мелі неасцярожнасць назваць мяне прыдуркаватым Дон Кіхотам.

Барыс. А хіба ты...

Дон Кіхот. Маю гонар наведзіць вам, сеньёр, што я ніколі не быў прыдуркаватым... Я быў чэсным і адданым, высакародным і верным, абараняў слабых, заступаўся за тых, каго крыўдзілі...

Барыс. Гы-гы-гы! Ну і сон! *(Наваліўся ў гамак і захрап.)*

Дон Кіхот. Сеньёр Барыс, а сеньёр Барыс!

Барыс. Адчапіся, я снаць хачу!

Дон Кіхот. Гэта не вельмі далікатна з вашага боку. Мы яшчэ не скончылі размову...

Барыс. Каму сказаў — адчапіся? А то зараз як дам! *(Брыкае нагой, адганяючы Дон Кіхота.)* Гы-гы-гы!

Дон Кіхот *(узняўшы рукі ўгору)*. О, мудрае неба! Навучы мяне, што рабіць з гэтым... нечалавекам!.. *(Прыслухоўваецца і рыхтуе кап'ё.)*

Асцярожна крадзецца Васілевіч.

Стой, ні з месца!

Васілевіч. Стаю, стаю, павошта ж крычаць?

Дон Кіхот. Хто ты, пачны прыхадзень?

Васілевіч. Я брыгадзёр тутэйшага калгаса, Васілевіч маё прозвішча, мо чулі? А ты хто? *(Узнімае ліхтар і са здзіўленнем аглядае фігуру Дон Кіхота.)*

Дон Кіхот. Дон Кіхот Ламапчскі.

Васілевіч. Вы з раённай самадзейнасці?

Дон Кіхот. Не, я з рамана.

Васілевіч. З Раманаўкі, што пад Віцебскам?

Дон Кіхот. Я з рамана Мігеля дэ Сервантэса Сааведры.

Васілевіч. А што вы тут робіце?

Дон Кіхот. Памагаю гэтым юнакам стаць рыцарамі.

Васілевіч. Гм... Скажыце, паважаны... а вам не здалося, што яны *(жэст у бок палаткі)* трохі таго? *(Пакруціў пальцам каля скроні.)*

Дон Кіхот. Прашу прабачэння, сеньёр, я вас не зразумеў. Што значыць — «трохі таго»? *(Пакруціў пальцам каля скроні Васілевіча.)*

Васілевіч. Ну, што ў іх... Як вам сказаць?.. Што яны... Не зусім разумныя, трохі прыдуркаватыя... Самі пайшлі ў даяркі!

Дон Кіхот. Гэтыя рыцары самыя разумныя з усіх, каго я сустракаў у сваім жыцці! Яны хочудь, каб жапчына была ясным сонцам, прыгожай краскай, багіняй!

Васілевіч. Так... *(Падазрона аглядае фігуру Дон Кіхота.)* Ану, дыхні!

Дон Кіхот. Прабачце, сеньёр, я вас не разумею...

Васілевіч. Дыхні, дыхні! Вось так. *(Хукае.)*

Дон Кіхот хукае ў твар Васілевіча.

Хм... Дзіўна... Усё гэта, можа, і так... Але калі б іх пехта прымусіў, абавязаў, калі б ім патрэбны былі грошы, ска-

жам, ну, не ведаю на што — на самалёт, на ракету, на падводную лодку, тады я зразумеў бы. А то самі! Добра-ахвотна! Без прымусу! Не разумею!

Дон Кіхот. Вось у гэтым і заключаецца ўся іх вы-сакароднасць, што яны самі, без прымусу, абралі такі шлях... Няўжо вы хочаце, каб Дульцынеі Табоскія сталі рабынямі? Каб сонечны бляск іх вачэй пагаснуў яшчэ ў маладосці? Каб пяшчотныя рукі іх сталі падобнымі на абрэзаныя крылы птушкі, пасаджанай у няволю? (*Хапаецца за меч.*) Вы дзеля чаго з'явіліся сюды, таямнічы начны прыхадзень? Адказвайце або не сысці вам з гэтага месца, клянуся гонарам Дон Кіхота!

Васілевіч. Я нічога... Я з самымі лепшымі намерамі... Паглядзець, як яны тут... Сын тут у мяне.

Дон Кіхот. Хто ваш сын?

Васілевіч. Андрэй...

Дон Кіхот (*падаючы перад Васілевічам на адно калена*). О, прабацьце, шаноўны сеньёр! Я схіляю сваю галаву перад вашай мудрасцю, перад вашым розумам. Даруйце, што я не магу ў гэты момант аказаць вам іпшых знакаў глыбокай пашаны.

Васілевіч (*наспешліва ўзнімаючы Дон Кіхота з каленяў*). Што вы?! Што вы?! Чаму? За што?!

Дон Кіхот. У такога рыцара не можа быць дрэнны бацька! Гэта вы зрабілі яго такім высакародным!.. О, калі б у кожнага бацькі быў такі сын і ў кожнага сына такі бацька!

Васілевіч (*сціпла*). Вы, відаць, трохі перабольшваеце...

Дон Кіхот (*горача*). О, не, сеньёр, не!

З'яўляецца Кавалёнак.

Кавалёнак (*здзіўлена*). Васіль Пятровіч? І ты тут?

Васілевіч. Бригадзіру трэба ўсё аглядзець... За дзень ціхак не паспець, вось і прыходзіцца ўначы. А ты як сюды трапіў?

Кавалёнак. Прызнаюся чэсна: хвалююся за хлопцаў. Вялікую ж справу началі, на ўсю краіну... А гэта хто?

Дон Кіхот. Дон Кіхот Ламаанчскі. З кім маю гонар?

Кавалёнак (*працягваючы руку*). Старшыня калгаса Кавалёнак. Па якіх справах да нас, таварыш Дон Кіхот?

Дон Кіхот. Па справах рыцарскай доблесці і вы-
сакародпасці, сеньёр старшыня.

Кавалёнак. Запушчаны ў нас гэты ўчастак, тава-
рыш Дон Кіхот, вельмі запушчаны. Усё рукі не даходзяць:
то сяўба, то праполка, то ўборка. Ды і ў зводкі гэта не
ўваходзіць. Вось пачалі цяпер, гадуем сваіх рыцараў. Як
яны тут?

Дон Кіхот. Усё ў парадку, сеньёр старшыня!

Кавалёнак. Вы нам можаце паказаць іх гаспа-
дарку?

Дон Кіхот. Дон Кіхот да вашых паслуг, сеньёры!

Васілевіч *(ужо выходзячы)*. Хто гэты дзівак?

Кавалёнак *(таксама шэптам)*. Рыцар!..

Васілевіч *(робячы выгляд, што зразумеў)*. А-а!..

Сцэна нейкі час пустая. Затым на яе з трох бакоў успаўзаюць за-
гадкавыя істоты з невялікімі ліхтарыкамі ў руках.

Першая маці. Нікога...

Другая маці. Яны спяць...

Трэцяя маці. Т-с-с-с! Не разбудзіце іх!

Маці ўстаюць на ногі і аглядаюць лагер. Першая маці падыхо-
дзіць да гамака, дзе спіць Барыс, бярэ яго штаны і пяшчотна пры-
ціскае да грудзей.

Першая маці. А сыночак мой маленькі, а што ж
з табой зрабілі? І штоцікі твае прахудзіліся...

Другая маці. Марыша! Ты ж разбудзіш іх! Сціх-
ні, тарабалка!

Трэцяя маці. Зараз світаць пачне. Хутчэй!..

Тры маці пачынаюць працаваць у ліхаманкавым тэмпе. Яны
мыюць, шыюць, падмятаюць. Першая маці з вялізнага бутля
апырсквае лагер адэкалонам. Працоўны рытм пераходзіць у бурны
танец кланатлівых мам. Дзіка, скрозь сон зарагатаў Барыс. Маці
заміраюць і асцярожна, на пальчыках, адыходзяць у цёмнае месца.

Першая маці. Беднае дзіцятка! Сэрцам пачула,
што мама блізка, і ажно засмяялася. Можа, першы раз за
ўсе гэтыя дні?..

Засмучоная маці спяваюць калыханку:

Спіце, дзеткі-малалеткі,
Расцвілі вы, нібы кветкі,
Ой, лю-лі, ой, лю-лі,
Нібы кветкі, расцвілі.
Мы для вас не спалі ночкі,
Гадавалі вас, сыночкі.
Ой, лю-лі, ой, лю-лі!
Толькі ў шчасці б вы былі.

Дык за што вас злая доля
Прывяла на гэта поле?
Ой, лю-лі, ой, лю-лі.
Ой, на што вам мазалі?
Хіба мы пры нашай сіле
На руках вас не насілі?
Ой, лю-лі, ой, лю-лі.
Вы б жылі, як каралі!

Д р у г а я м а ц і. Т-с-с-с!

Маці прыслухоўваюцца.

Т р э ц я я м а ц і. Сюды пехта ідзе!

М а ц і бяруць ліхтарыкі, кладуцца зноў на зямлю і нячутна, як
здані, выпаўзаюць. З'яўляецца Д о н К і х о т.

Д о н К і х о т. Д о н К і х о т у трэба быць больш рашу-
чым! (*Ён падышоў да гамака і досыць бесцырымонна
штурхнуў Барыса кап'ём.*) Уставай, сеньёр! Сёння я паві-
нен вырашыць твай лёс.

Б а р ы с (*прыўзняўшы галаву*). Зноў ты, стары грыб,
чэпішся да мяне? Згінь! Рассыпся! Цур! Цур!..

Д о н К і х о т (*уладна*). Устань, калі з табой размаў-
ляе Д о н К і х о т.

Барыс спалохана ўскочыў і надцягнуў трусы.

Б а р ы с (*плаксіва*). Што табе трэба? Чаго ты прыстаў
да мяне?

Д о н К і х о т. Вось табе мая рыцарская пальчатка!
(*Кідае ў твар Барыса пальчатку.*)

Б а р ы с. Навошта яна мне? Я пальчаткі не калекцыя-
пірую. (*Кідае пальчатку назад Д о н К і х о т у.*)

Д о н К і х о т. Я выклікаю цябе на паядынак, о, дар-
маед, не варты імя чалавека! (*Зноў кідае пальчатку Ба-
рысу.*)

Б а р ы с. На дуэль? Гы-гы-гы! Ты ж не маеш права
выклікаць мяне на дуэль!

Д о н К і х о т. Гэта чаму ж?

Б а р ы с (*зларадна*). Таму, што я не рыцар! А ты
маеш права біцца толькі з рыцарамі! (*Кладзецца ў самак.*)
Каціся адсюль, стары, і не перашкаджай мне снаць!

Д о н К і х о т (*разважае*). Раней я звычайна даручаў
такія справы майму вернаму Санча Панса. Але бедны
Санча Панса застаўся там. (*Наказвае на зямлю.*) Яго не
пусцілі надземныя духі... Што ж рабіць? Няўжо адступ-
ніцца? (*Становіцца на калені і ўзнімае рукі ўгару.*) О, да-
руй мне, міласэрнае неба! Я адзіны раз наступлюся прамі-

ламі рыцарскіх турніраў у імя святой мэты павелічэння рыцарскага воінства!.. Я ведаю, ты даруеш мне, неба...

Дон Кіхот узяўся з каленяў і з асалодай ударыў Барыса кап'ём.
Той сналохана ўскінуўся.

Б а р ы с. Ты што, стары, з глузду з'ехаў? Мне ж ба-
люча!

Д о н К і х о т. Абараняйся, няшчаснае семя чартапа-
лоху! Абараняйся, кажу табе!

Барыс забег за гамак і заспяваў малітву.

Б а р ы с. Аве Ма-рыя! Аве Ма-рыя!

Д о н К і х о т. Табе не дапаможа малітва!

Дон Кіхот узяў меч і рынуўся на Барыса. Барыс некалькі разоў
абабег гамак, спыніўся і ўшчыкнуў сябе за бок.

Б а р ы с. Ой, баліць!

Д о н К і х о т. Зараз ты не тое адчуеш, сын шакала і лісіцы! *(Дон Кіхот неспадзявана скочыў і злавіў Барыса. Ён зашчаміў яго галаву паміж каленяў і ўзняў меч.)* Не! Я не буду паганіць аб цябе рыцарскую зброю! *(Адкінуў меч і зняў з сябе шырокі пояс.)* Прымі ж, пяўдалае падабенства мужчыны, блаславенне Дон Кіхота!

Б а р ы с. Аве Ма-ры-я! Аве Марыя!.. Ой! Ой! За што? За што?

Д о н К і х о т. За тое, што не хочаш быць сапраўд-
ным мужчынам! За тое, што не падтрымліваеш сяброў! За тое, што здраджваеш ім!.. За тое, што не прызнаеш Дон Кіхота!.. За тое, што не хочаш стаць рыцарам!

Б а р ы с. Я ж не ведаю, як ім стаць! Мяне ж ніхто гэтаму не вучыў!

Д о н К і х о т. Ага! Прарэзаўся голас мужчыны!.. Я дарую табе жыццё. Але зараз ты мусіш даць мне клятву... На калені! На калені, кажу! Адну руку да сэрца, а другую ўверх!.. Вось так. Цяпер паўтарай услед за мной... Клянуся...

Б а р ы с. Клянуся...

Д о н К і х о т. ...быць сапраўдным мужчынам, мужчынам-рыцарам.

Б а р ы с. ...быць сапраўдным мужчынам, мужчынам-рыцарам.

Д о н К і х о т. ...ніколі не здраджваць сябрам...

Б а р ы с. ...ніколі не здраджваць сябрам!

Д о н К і х о т. Рабіць заўсёды тое, што табе не хо-
чацца!

Барыс. Рабіць заўсёды тое, што табе не хочацца...
Дон Кіхот. Што табе! Табе не хочацца.
Барыс (*накорліва*). Што мне не хочацца.

Дон Кіхот на пальчыках адышоў назад і знік.

Што далей гаварыць? (*Не пачуўшы адказу, Барыс асцярожна павярнуў галаву спачатку ў адзін бок, потым у другі.*) Гэй... Гэ-эй! Што за д'ябальшчына?.. Быў ці не быў Дон Кіхот?.. Сплю я ці не сплю? Быў ці не быў? (*Гадае на пальцах. Пальцы наказваюць, што ніякага Дона Кіхота не было.*) Гы-гы-гы! Не было! Сплю! Сплю!..

З а с л о н а

ЧАСТКА ДРУГАЯ

КАРЦІНА ПЯТАЯ

У лагеры адбыліся істотныя змены. Каля палаткі стаіць слуп з электрычнай лямпачкай. Пад павеццю з'явіліся тэлевізар і газавая пліта з балонам.
Прыбавілася трафэяў і ў Косці. На дрэвах вісяць чатыры гітары, тры балалайкі, дзве мандаліны і нават невялікі бубен.
Уваходзіць Барыс. На ім кароткія тэнісныя шорты, пляжная папама і цёмныя акуляры ад сонца.

Барыс (*спявае*).

Напінацца, жылы рваць —
Не ў маім характары.

Ці ж я дурань працаваць?

Хай працуюць трактары.

Ой-я-я, ой-я-я,

Пражыву без працы я.

Я сучасны чалавек,

Буду надрывацца я.

Ёсць ударнікі ў наш век

Плюс механізацыя,

Электрыфікацыя,

Спецьялізацыя,

Нават хімізацыя.

Ой-я-я, ой-я-я,

Дык панто на працы я?

Хай камсорг мяне кляне,

Дармаедам клікае,

Толькі б далі лыжку мне
Самую вялікую.

Ой-я-я, ой-я-я,
Паказаў бы працу я!

(Склаўшы рукі на штат падзорнай трубы, глядзіць у лес.) Косця! Хто ж так карову доіць? Ты не тузай! Не тузай! Адарвеш вымя — штаноў на штраф не хопіць... Арцём! А ты вымя ёй мыў? Каровы любяць мыла «Кармэн», ты гэта ўлічы!.. Ці доўга вы там будзеце валаводзіцца? Голадам замарыць мяне хочаце? *(Кладзецца ў гамак.)* Страшна есці хочацца! *(Падхапіўся, сеў і ўспамінае начныя прыгоды.)* Што? Не... Мне ж зусім не хочацца есці! *(Засмяяўся, што прыдумаў, як на ўсякі выпадак ашукаць Дон Кіхота.)* Ну, вядома! Вядома, я не хачу есці! Я страшна не хачу есці і таму павіпен, абавязан есці! Клятва ёсць клятва. Гы-гы-гы! *(Задаволена пацірае рукі.)*

На паляну выходзяць Андрэй, Арцём і Косця. Яны здымаюць белыя халаты і садзяцца за стол. Барыс хуценька далучаецца да іх.

Арцём *(наліваючы талеркі)*. Сёння ў нас на першае боршч з мясам.

Барыс. Ці мылі вы рукі? А то ў мяне апетыт псуецца, калі побач каровай пахне!

Косця пагрозліва паднёс да яго носа кулак. Барыс абнюхаў яго і чмыхнуў.

Не, нічога, чыстыя... Чаму ў маёй талерцы так мала мяса? Хочаце, каб я на вашай дыеце дуба даў?

Косця. У цябе столькі ж, колькі ў кожнага з нас!

Барыс *(сварліва)*. А я кажу, што ў мяне менш!

Косця моўчкі выцягнуў са сваёй талеркі кавалак мяса і пераклаў яго ў талерку Барыса. Тое ж самае зрабілі Андрэй і Арцём.

Барыс. Вось цяпер у самы раз. Дзякую! *(Есць з вялікім апетытам.)*

Косця. Еш, еш, толькі не падавіся!

Барыс. Ну, навошта ж так? Спачатку аддаў, а цяпер папракаеш! Я магу і вярнуць, калі ты даў не ад чыстага сэрца...

Косця. Ад чыстага, еш...

Барыс *(стукнуўшы сябе па шчацэ)*. Праклятыя камары! Наесці спакойна не дадуць!

Андрэй. Арцём, адбарані!..

Арцём стаў за спіной Барыса і адганяе ад яго машкару галінкай.

Барыс. Даўно б маглі здагадацца! А то ў вас заўсёды на першым плане скаціна, а потым ужо жывы чалавек.

Косця выскачыў з-за стала і, падбегшы да штапоў Барыса, развешаных на вярхоўцы, некалькі разоў, як баксёр, ударыў іх кулаком. Зрабіўшы гэта, ён зноў сеў за стол і працягвае есці.

Барыс. А вось у Італіі, кажуць, вакол футбольнага поля кладуць мяшкі з пяском і пішуць на іх — «арбітро», суддзя, значыць. Балельшчыкі, калі ім не падабаецца суддзя, падб'ягаюць і б'юць мяшкі нагамі. Усё ж пейкае маральнае задавальненне. Здрава прыдуманая, праўда? Убачыўшы, што хлопцы ўстаюць з-за стала, Барыс заспяшаўся, схпіў талерку і даядае на хаду, стоячы.

Андрэй. Чыя чарга сёння малако адпраўляць?

Косця. Мая...

Андрэй. Знойдзеш нас каля Крутога віру. Пакупамся трохі.

Барыс. Ой! *(Абхапіўшы рукамі плечы, пачынае майклівую пантаміму.)*

Андрэй. Чаго ты корчышся?

Косця. Вядома, чаго — аб'еўся!

Барыс. Цынікі!.. «Аб'еўся»! Гэта ж я так сам з сабой змагаюся. Мне не хочацца ісці купацца, а я прымушаю сябе ісці.

Андрэй. Якая толькі дурасць не лезе ў галаву ад гультайства!

Усе выходзяць. Застаўшыся адзін, Косця прыбірае са стала, мые посуд. Чуваць, як пад'язджае Мальвіна. Пачуўшы яе голас, Косця спалохана замірае, а потым кумільгом ляціць у палатку... Праз хвіліну ён выходзіць адтуль у самым нечаканым убранні. На ім адзеты квяцісты сарафан — падарунак Мальвіны. Сарафан кароткі, вышэй каленяў... Косця мые посуд і спявае высокім жаночым голасам.

Косця.

Ой, хороша я, хороша,
Да плохо одета!
Никто замуж не берет
Девушку за это!

Уваходзіць Мальвіна. Убачыўшы Косцю, яна аслупяцела. Косця ж робіць выгляд, што нічога не бачыць і не чуе.

Никто замуж не берет
Девушку за это!

Мальвіна абышла Косцю і сшыпілася перад ім.

М а л ь в і н а. Гэта... ты?

К о с ц я. А-а, Мальвіна! Прывітанне! Так, гэта я. А што, хіба не пазнаеш?

М а л ь в і н а. Не так проста пазнаць... І часта ты яго надзяваеш?

К о с ц я. Чаму — часта? Кожны дзень. Цудоўная рэч! Не горача, і ветрык вакол гуляе. Вентыляцыя!

М а л ь в і н а (*просіць*). Паслухай, Косця... Аддай мне яго... Я больш не буду.

К о с ц я. Выхаваныя людзі ніколі не патрабуюць назад сваіх падарункаў. Гэта... не па-рыцарску!

М а л ь в і н а. Косця, я пагарачылася... Аддай!

К о с ц я. Нічога ты не пагарачылася. Я за ўсё сваё жыццё не атрымліваў больш практычнага падарунка. Я вельмі цаню твой густ.

М а л ь в і н а. Няўжо ты такі дурны, што не разумееш?

К о с ц я. Ага, дурны, не разумею... Чаго не разумею?

М а л ь в і н а. Гэта ж непрыстойна! Тут хлопцы вакол. Уяўляю, як яны пацяшаюцца!

К о с ц я. Якія хлопцы? Што ты выдумляеш? Тут жа адны дзяўчаты. Амазонкі! Ты ж сама казалася...

М а л ь в і н а. Косця... Я прашу цябе... Вельмі прашу...

К о с ц я. І не прасі. Падарунак — ёсць падарунак.

М а л ь в і н а. Ну, Косця, ты яшчэ пашкадуеш! (*Выбягае.*)

К о с ц я.

Кричали женщины «ура!»

И в воздух чепчики бросали.

Уваходзіць Б а р ы с.

Усё, спектакль закончыўся, акцёры могуць разгрыміравацца. (*Выходзіць, на хаду здымаючы сарафан.*)

Б а р ы с (*напявае*).

Напінацца, жылы рваць —

Не ў маім характары.

Ці ж я дурань працаваць?

Хай працуюць трактары.

Ой-я-я, ой-я-я,

Пракыву без працы я!

А ўсё ж быў ці не быў Доц Кіхот? А што, калі быў?.. Дык быў ці не быў? Звар'яцець можна!..

Набліжаецца гук матацыкла... Уваходзіць Ю л ь к а, здымаючы шафёрскія пальчаткі.

Юлька. Салют!

Барыс. Здароў...

Юлька. А дзе астатнія?

Барыс. Купаюцца. Чысціня — залог здароўя.

Юлька. А ты чаму не ў іх кампаніі?

Барыс. Я?.. Я... дзяжуру.

Юлька абыходзіць лагер.

Юлька *(наказваючы на інструменты)*. Весела жы-
вяце!

Барыс. Ага... Весела і багата. Што ні поч, то трафей.

Юлька. Больш не прыбавіцца.

Барыс. Што, балалайкі скончыліся?

Юлька. Не, старшыня размову меў з дзяўчатамі...
Якія абавязкі дзяжурнага?

Барыс. Якія абавязкі? Ах, абавязкі!.. Ну, гэта... як
яго... Ну, абавязан рабіць усё, што трэба.

Юлька. А што трэба?

Барыс. Што ты да мяне прычাপілася? Не ведаеш
хіба, што павінен рабіць дзяжурны?

Юлька. І абед ты павінен гатаваць?

Барыс. Які абед? А!.. Ну, вядома! Вось як толькі ты
наедзеш, я адразу ж закасаю рукавы...

Юлька. Глядзі ты! Так, чаго добрага, і чалавека з
цябе зробіць!

Барыс. Здзекавацца з мяне прыехала?

Юлька. Давай я табе памагу.

Барыс. Што?.. Не, не трэба! Ведаю я цябе: раз на-
можаш, а два гады папракаць будзеш!

Юлька. Не буду.

Барыс. Каціся адсюль! Не сунь носа, куды не
просяць!

Юлька *(не звязаючы на яго, завіхасца каля плі-
ты)*. Вы не мылі гэтыя каструлі цэлы год! Дзіўлюся, як
вас не зваліў яшчэ брушны тыфус... Чаго ты стаіш як
статуя?

Барыс. А што я павінен рабіць?

Юлька. На ваду ідзі! Ды варушыся трохі жвавей!

Барыс. Нікуды я не пайду!

Юлька. Як гэта не пойдзеш?

Барыс. А вось так, прыцэпана не пайду.

Юлька. Ты ж дзяжурны!

Барыс. Агі! Яшчэ надзяжурася за свой век. Усё жыва-
цё нанерадзе.

Ю л ь к а. Лайдак ты! Буржуї!.. (*Бярэ вёдры і выходзіць.*)

Б а р ы с (*крычыць услед ёй*). Не ўсім жа быць рабацягамі! Каго б вы з Андрэем тады выхоўвалі! (*Кладзецца на санцапёку, загаляе живот і падстаўляе яго сонцу.*)

Я — сучасны чалавек,
Буду надрывацца я!
Ёсць ударнікі ў наш век
Плюс механізацыя,
Электрыфікацыя,
Спецыялізацыя,
Нават хімізацыя!
Ой-я-я, ой-я-я,
Дык нашто ж на працы я?

І раптам апошнія словы заміраюць на яго вуснах. На твары Барыса непадробная жудасць. Ён страсянуў галавой, нібыта прагнаючы ад сябе страшны сон, але сон не знік. Нібы якая спружына раптам распласталася яго на зямлі. Барыс вужом папоўз у палатку.

Уваходзіць Д о н К і х о т, набліжаецца да палаткі.

Д о н К і х о т. Сеньёр Барыс, а сеньёр Барыс! (*Паўза. Ліхаманкава калоціцца палатка.*) Я ж ведаю, што ты тут. Выходзь, сеньёр Барыс, а то горш будзе.

Б а р ы с (*з палаткі, тоненькім ад страху голасам*). Хто там?

Д о н К і х о т. Цябе выклікае Дон Кіхот Ламанчскі.

Барыс выпаўзае з палаткі ні жывы ні мёртвы.

Ну, адказвай, сеньёр Барыс, як ты выконваеш клятву, дадзеную Дону Кіхоту?

Б а р ы с. Я... я... Стараюся...

Д о н К і х о т. Стараешся?

Б а р ы с. Ага, стараюся... Толькі яны...

Д о н К і х о т. Хто — яны?

Б а р ы с. Хлопцы...

Д о н К і х о т. Што — хлопцы?

Б а р ы с. Перашкаджаюць...

Д о н К і х о т. Перашкаджаюць выконваць клятву?

Б а р ы с. Ага, перашкаджаюць...

Д о н К і х о т. Каго ты хацеў ашукаць?

Б а р ы с. Я? Калі?

Д о н К і х о т. А вось тады! (*Абхапіўшы плечы рукамі, наказвае, як «змагаўся» Барыс сам з сабой перад тым, як ісці на рэчку.*) Мо скажаш, не было гэтага? Ты хацеў ашукаць Дону Кіхота?

Барыс (*наваліўся ў ногі Дон Кіхоту*). Даруіце, я больш не буду! Ніколі не буду! Праваліцца мне на гэтым месцы!

Дон Кіхот. Устаць, няшчасны! Не словамі, а справам! даказвай сваю вернасць Дон Кіхоту!

Барыс. А якой... справай?

Дон Кіхот (*азірнуўшыся*). Парадак навядзі, якому належыць быць у лагеры рыцараў!

Барыс мітусіцца па лагеры, наводзячы парадак. Дон Кіхот садзіцца на крэсла, з задаволенай усмешкай назіраючы за Барысам. Барыс забег у палатку і выскачыў адтуль з будзільнікам у руках. Падставіўшы будзільнік ледзь не да самага вуха Дон Кіхота, пераганяе стрэлкі. Будзільнік грыміць, як буйнакаліберны кулямёт.

Дон Кіхот (*спалохана падханіўшыся*). Што такое?

Барыс (*ачмурэла гледзячы то на будзільнік, то на Дон Кіхота*). А? Што?

Дон Кіхот. Я пытаюся, у чым справа?

Барыс. Гэта... Гэта я так гуляю...

Дон Кіхот. Гм... Дзіўныя гульні... Куды пайшла твая сястра?

Барыс. Юлька? Па ваду пайшла.

Дон Кіхот. Па ваду! І ты мусіў адпусціць яе?! О, які сорам! Якая ганьба!

Барыс. Я не мог даць рады. Я не пускаў, прасіў, маліў. А яна вырвалася ад мяне і пабегла. Вы яшчэ не ведаеце гэтай Юлькі! У яе такі характар: калі што ўдумае — абавязкова свайго даб'ецца.

Дон Кіхот. Бяжы хутчэй і вярні яе. На крылах ляці! Вады сам прынесі...

Барыс стрымгалоў кінуўся выконваць загад.

О, вы, нікчэмныя стварэнні, што называеце сябе мужчынамі! Чаму не разарвецца ад сораму ваша чэрствае атлусцелае сэрца? Чаму вам не хочацца намерці ад такой ганьбы? О, людзі, людзі! Што сталася з вамі без Дон Кіхога!

Уваходзіць Юлька.

Юлька (*дзівячыся*). Нічога не разумею. То не прагнаць было, а то выханіў вёдры і наляцеў як вар'ят. Цуд. Сумленне ў ім загарыла, ці што?

Дон Кіхот. На жаль, не, наважаная сеньёра. Не сумленне, а страх.

Юлька (*здзіўлена*). Прабачце, хто вы? Як вы сюды трапілі?

Дон Кіхот. Дазвольце прадставіцца, шаноўная сеньёра. Вы бачыце перад сабой Дон Кіхота Ламанческага. Загадвайце, о багіня, і я не пашкадую жыцця, каб задаволіць любое ваша заданне.

Юлька. Як? Вы сапраўдны Дон Кіхот?

Дон Кіхот. Так, сеньёра, сапраўдны, наколькі можа быць сапраўдным чалавек, які вярнуўся з таго свету.

Юлька. Значыць, вы ўваскрэслі?

Дон Кіхот. Хіба мог я заставацца на тым свеце, калі гэты свет коціцца ў бездань без рыцараў?.. Я ўваскрэснуў, каб абудзіць у людзях высакародны дух рыцарства! Я ўваскрэснуў, каб сабраць пад свае штандары аднадумцаў і аб'явіць бязлітасную вайну тым заганам, якія перашкаджаюць чалавеку быць чалавекам!

Юлька *(у захваленні)*. Гэта ж цудоўна, сеньёр Дон Кіхот, што вы ўваскрэслі! Гэта ж проста цудоўна! Вось вам мая рука!

Дон Кіхот. О, высакародная Дульцынея Табоская! *(Апускаецца перад Юлькай на адно калена і з найвялікшай пацівасцю бярэ яе руку.)* Прыміце маю шчырую ўдзячнасць... *(Схіляецца і хоча пацалаваць ёй руку.)*

Уваходзіць Барыс. Ён ужо на грані вар'яцтва: Дон Кіхот не знік, ён размаўляе з Юлькай!

Дон Кіхот *(убачыўшы Барыса)*. І ты, касалапы мядзведзь, хацеў, каб гэтыя пяшчотныя пялёсткі ружы *(паказвае рукі Юлькі)* цягалі ваду, даілі кароў?.. Гэтымі рукамі трымаць сонца, упрыгожваць зямлю дзівоснымі краскамі, дарыць людзям радасць!

Юлька *(зрабіўшы велічны жэст каралеўны, загадала)*. Прынясі яшчэ!

Дон Кіхот. Ты чуеш, неслух, што загадала Дульцынея Табоская? Прынясі яшчэ і наогул — рабі ўсё, што яна загадае.

Барыс наспешліва вылівае ваду з вёдраў у бітоц і зноў бяжыць на рэчку, спатыкаючыся і ледзь не падаючы.

Юлька *(услед Барысу)*. Асцярожней, ёлупень!

Дон Кіхот. О, не, не кажыце такіх слоў, паважаная сеньёра! Вашы вусны створаны для таго, каб дзівіць людзей гукамі чароўных песень! Вашы вушы створаны для музыкі. Так, так, для музыкі! *(Выцягвае руку, і ў руцэ яго аказваецца электрычная гітара. Ён уключае яе ў разетку на слупе і пачынае спяваць.)*

Там, дзе сцяна крутая,
Там, дзе кіпіць работа,—
Кожны на свеце знае:
Нельга без Дон Кіхота!

Там, дзе глухмень лясная,
Там, дзе вятры і слота,—
Кожны на свеце знае:
Нельга без Дон Кіхота!

Там, дзе любоў крапае
Сэрца тваё пяшчотай,—
Кожны на свеце знае:
Нельга без Дон Кіхота!

Там, дзе сяброў яднае
Справа адна і турбота, —
Кожны на свеце знае:
Нельга без Дон Кіхота!

Прыкладна з другога куплета Юлька пачынае падпяваць Дон Кіхоту. Уваходзіць Барыс з вёдрамі. Юлька моўчкі, уладным жэстам пасылае яго на ваду ў трэці раз.

Дон Кіхот. Вы спяваеце лепш за ўсіх жанчын на свеце! Як бедны Дон Кіхот можа даказаць вам сваю адданасць? Што зрабіць для вас?

Юлька. Для мяне? Мне нічога не трэба. У мяне ўсё ёсць...

Дон Кіхот. Няўжо ў вас няма ніякага жадання?

Юлька. Пачакайце... Ёсць жаданне! Сеньёр Дон Кіхот, вы можаце памірыць двух чалавек?

Дон Кіхот. Хто гэтыя людзі, шаноўная сеньёра?

Юлька. Мае сябры. Іх завуць Косця і Мальвіна.

Дон Кіхот. Вашы сябры — мае сябры. Хто пасварыў іх?

Юлька. Ніхто... Мальвіна... Як вам лепш сказаць?.. Ну, Мальвіна не хоча, каб Косця быў тут. Яна лічыць, што каровы — гэта ніжэй мужчынскага гонару!

Дон Кіхот. О, святое неба! Дзе яна! Я зараз жа навінел сказаць ёй, што яна глыбока памыляецца!

Юлька. Яна педзе тут. Я зараз яе пашукаю.

Дон Кіхот. О не! Я сам! Я сам знайду яе!

Дон Кіхот знікае. Застаўшыся адна, Юлька зрабіла некалькі наважных поз, каралеўнай прайшлася па лагерах.

Юлька (*летуценна*). Дульцынея Табоская!.. Ніхто мяне яшчэ так не называў... А што? А чаму і не? Юль-ка, Юль-ка... Дуль-цы-не-я Та-бос-кая! Як гучыць!

Уваходзіць Мальвіна.

Ты?

Мальвіна. А хто ж яшчэ?

Юлька. Ты нікога зараз не сустрэла?

Мальвіна. А каго я павінна была сустрэць?

Юлька. Ты разумееш, Мальвіна, уваскрэснуў Дон Кіхот!

Мальвіна. Ты што? Трызпіш?

Юлька. Чэснае слова! Ён толькі што быў тут... Ён называў мяне Дульцынеяй Табоскай і стаяў перада мной на каленях!..

Мальвіна. Стаяў на каленях?

Юлька. Больш таго! Ён спяваў для мяне песню і нават пацалаваў руку!.. Не, Мальвіна, усё-такі цікавей было жыць у час рыцараў.

Мальвіна. Пачакай, пачакай... (*Паўза.*) Ты праўду кажаш, што ён стаяў перад табой на каленях?

Юлька. Няўжо ты думаеш, я буду маніць?

Мальвіна. І... руку цалаваў?

Юлька. Ага, вось гэтую... Ён назваў мае рукі пялёсткамі ружы!

Мальвіна. Цяпер мне ўсё ясна... А перада мной такім ідэйным прыкідваўся!

Юлька. Значыць, і ты яго бачыла?

Мальвіна. Мела такое шчасце. Толькі не ў вобразе Дон Кіхота, а...

Юлька. Ён пайшоў цябе шукаць. Я даганю яго!.. (*Выбягае.*)

Мальвіна. Пачакай, не трэба!.. (*Застаўшыся адна.*) Не, пяхай прывядзе... Ну, Касцючок, зараз я табе выдам. Перада мной у спадніцы ходзіш, а перад Юлькай Дон Кіхотам!.. Аркадзь Райкін знайшоўся! Ну, нічога... Мы таксама не памром! У нас таксама свой гонар ёсць!..

Уваходзіць Косця.

Косця. Ты яшчэ тут?

Мальвіна. Не чакаў мяне ўбачыць? Думаў, што тут хто-небудзь іншы. Значыць, на калені перад ёй становішся, Дульцынеяй абзываеш?

Косця. Ты пра што гэта?

М а л ь в і н а. Артыст! Умееш пусціць туман у вочы!
Хто б мог падумаць. Такой авечкай увесь час прыкід-
ваўся!..

К о с ц я. Што табе ад мяне трэба?

М а л ь в і н а. Косця... Яна табе падабаецца? Толькі
чэсна...

К о с ц я. Хто падабаецца?

М а л ь в і н а. Будзь ты хоць адзін раз чалавекам! Не
прыкідвайся!

К о с ц я. Ты ад гарачыні пачала загаворвацца ці
проста так?

М а л ь в і н а. Не крыўляйся, Дон Кіхот саламяны!
Яна ж мне ўсё сказала!

К о с ц я. Хто сказала? Што сказала?

М а л ь в і н а. Юлька! Як ты перад ёй на каленях
стаяў і ручкі ёй цалаваў! Знайшоў каму ручкі цалаваць!..
Ніколі б не падумала, што ты такі адважны!

К о с ц я (*спалохаўшыся не на жарт*). Што ты вярзеш?
Што з табой? Мальвіна?

М а л ь в і н а. Не бойся, я не буду пісаць пісьмо ў ма-
ладзёжную газету: «Чаму К. не кахае М.?»

К о с ц я. Хто з нас вар'ят — ты або я?

М а л ь в і н а. Відаць, я... Не разгледзела цябе свое-
часова.

Уваходзяць Юлька і Дон Кіхот. Ubачыўшы Дон Кіхота,
Мальвіна пачала навалі апускацца на зямлю.

Д о н К і х о т. Гэта і ёсць тая Мальвіна?

М а л ь в і н а (*ціха*). Косця... Дай мне вады...

З а с л о н а

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Тая ж самая дэкарацыя, што і ў панярэдняй карціне. Калі пліты
гаспадарыць Арцём. На ім белыя кухарскія фартух і каўнак.
Ён не ўпраўляецца і кідаецца то наменваць у каструлях, то мыць
бітоны.

Уваходзіць Барыс з вялікім букетам кветак. На галаве ў яго,
як у караля Ліра, маляўнічы вянок, другі, яшчэ большы, вянок
вісіць на шыі.

Куплеты і танец гультая. Танец яўна нагадвае твіст. Выканаўшы
танец, Барыс разлёгся ў гамаку і з іранічнай усменскай пазірае
за Арцёмам, які мігуецца па лагеры.

Б а р ы с. Дарма са скуры вылузваешся! Ад іх «дзэ-
куй» не дачакаешся. Разарвешся на дзве палавіны, скі-

жуць — чаму не на чатыры? Ну, Андрэй, для мяне справа ясная... Ён створаы самім лёсам, каб быць старшынёй калгаса. У яго мёртвая хватка! А табе навошта?..

Барыс ледзь не падавіўся апошнім словам і падскочыў у гамаку... Непадалёку ад яго, склаўшы на грудзях рукі, стаіць Д о н К і х о т. У яго поглядзе пагарда і пагроза адначасова. Барыс закрыў вочы рукамі, затрос галавой... Калі ён адкрыў вочы, Д о н К і х о т ужо знік. Барыс асцярожна агледзеўся...

Б а р ы с. Паслухай, Арцём... Ты нікога зараз не бачыў?

Арцём зняў акуляры, працёр іх і зноў надзеў.

А р ц ё м. Не, не бачыў. А што?

Б а р ы с. Ды так, нічога... *(Устаў, старанна агледзеў, нават панюхаў тое месца, дзе толькі што стаяў Д о н К і х о т.)* Цуд! Няўжо быў?.. Арцём, ты неяк казаў, што хочаш спаць на свежым паветры...

А р ц ё м. У мяне гамака няма.

Б а р ы с. Я ўступлю табе свой і перайду на тваё месца ў палатку. Разумееш, горла ў мяне... Танзіліт. *(Хрыпціць.)* Во, бачыў...

А р ц ё м. Дзякуй, ты мяне вельмі вылучыў!

Б а р ы с. Няма за што!.. Ведаеш, як здорава спіцца па свежым паветры! А якія цудоўныя сны сняцца!

А р ц ё м. Калі памяняемся?

Б а р ы с. Ніколі не адкладвай на заўтра, што можна зрабіць сёння. Зараз я збяру свае манаткі...

Барыс пачынае збіраць сваю пасцель і раптам спыняецца ўражаны. На яго твары разгубленасць і жудасць: ён убачыў пальчатку Д о н К і х о т а.

Паслухай, Арцём... Увогуле, ты неблагі хлопец... Так і быць, гатуй абед, а бітоны я вазьму на сябе...

Арцём ужо хацеў згадзіцца, ужо ўдзячна ўсміхнуўся, а потым, успомніўшы прыгавор, вынесены Барысу, уздыхнуў.

А р ц ё м. Табе нельга.

Б а р ы с. Чаму?

А р ц ё м. Ты ж ведаеш... Табе нельга працаваць... Ты лепш адначывай.

Б а р ы с. Гумарыст! Алег Папоў! Марсель Марсо!.. Ну, ладна, давай, а то і перадумаць магу! *(Ступіў у напрамку да бітонаў, але Арцём загарадзіў яму дарогу.)*

А р ц ё м. Ты, калі ласка, прабач... Я не магу... Не маю права.

Б а р ы с. Дурань ты! Мне проста шкада цябе. Непры-
емна глядзець, як ты тут рысакom гарцуеш. Давай!

А р ц ё м. Не маю права... Прыгавор.

Б а р ы с. Чудзік валасаты! Яны ж не дазнаюцца.

А р ц ё м. Не маю права...

Б а р ы с. Зарадзіў адно, як цопка: «Не маю права! Не
маю права!» Ну, як хочаш, алкаголік! Няхай мне горш
будзе.

А р ц ё м *(разгублена, ледзь не плачучы)*. Я не алка-
голік!

Б а р ы с. А чаму ад цябе так часта спіртам пахне? Ду-
маеш, я не заўважыў?

А р ц ё м *(спалохана азірнуўшыся)*. Барыс... Не трэ-
ба! Я не п'ю спірт.

Б а р ы с. Толькі нюхаеш? Ха-ха! Так я табе і паве-
рыў! Зрэшты, гэта твая асабістая справа. *(Зноў ступіў да
бітонаў.)* Давай...

А р ц ё м *(загарадзіўшы бітоны)*. Не магу... Прыгавор...
Нельга...

Б а р ы с. Ну, пачакай, алкаголік!

Ён зноў лёг у гамак, але ранейшага безмяцежнага спакою ў яго
ўжо няма. Рука яго наткнулася на пальчатку Дон Кіхота. Барыс
адразу ўскочыў і шукае вачыма: што б такое зрабіць? Позірк яго
спыніўся на дзірцы ў палатцы.

Гаспадары, называецца! Пойдзе дождж, дык месца сухога
не будзе!

Зняў вянкi, узяў у палатцы іголку з ніткай і старанна зашыў пра-
рэху. Зноў палюбаваўся сваёй работай і вярнуўся ў гамак. Ува-
ходзяць Андрэй і Косця. Яны здымаюць халаты і прахо-
дзяць да стала. Ubачыўшы іх, Барыс хуценька надзеў вянкi і пры-
няў пезалежны выгляд.

А р ц ё м *(вінавата)*. У мяне яшчэ не гатова.

А н д р э й. Пацернім, не памром... *(Ідзе ў палатку і
заўважае зашытую дзірку.)* Ты, Арцём, зашыў?

А р ц ё м. Не, не я...

А н д р э й. А хто?

Б а р ы с. Ну, я зашыў. Хіба не ўсё роўна — хто зашыў?

А н д р э й. Косця, дай ножык...

Косця моўчкі надаў ножык. Андрэй паласнуў ножыкам па шве
і зрабіў яшчэ большую дзірку. Барыс гэта ўразіла настолькі, што
ён нават не скеміў, што сказаць. Апамятаўшыся, зрабіў выгляд,
што яму вельмі смешна.

Б а р ы с. Ха! Ха! Ха! Гумарысты! Сагварыкі! Хай мне
будзе горш!

Зняў з дрэва гітару і заспяваў куплеты гультая. Андрэй знік у палатцы.

К о с ц я.

«Іграй, іграй, моя гармошка,
Катись, катись, моя слеза!»

Б а р ы с. Ідзі ты!.. *(Спаханіўся, што выдае свае сапраўдныя пачуцці, зноў зайграў і заспяваў.)*

З палаткі выходзіць Андрэй, трымаючы ў руцэ вялікі кошык з аптэчнымі бутэлечкамі.

А н д р э й. Чыё гэта зелле?

К о с ц я *(чытае этыкеткі)*. «Страўнікавы сок», «Салыная кіслата», «Серная кіслата»... Чаго ж тут пытацца! Ясна — чыё! *(Ківае ў бок Барыса.)* У яго ж язва страўніка і маці доктарка.

А н д р э й. Твае зёлкі?

Б а р ы с *(з цікавасцю разглядаючы кошык)*. Страўнік у мяне працуе — дай бог кожнаму так!

К о с ц я. Як саламарэзка!

А н д р э й. Не твае? Не маглі ж яны з неба зваліцца?

Б а р ы с. Можна, дыверсія якая? Усё ж як-піяк — серная кіслата. Калі выліць яе ў страву...

К о с ц я. Не трэба столькі кніжак пра шпіёнаў чытаць!

А н д р э й. Значыць, зелле не тваё?

Б а р ы с. Ідзі ты!..

А н д р э й. У такім разе я выкіну гэтую дрэнь у раку. *(Узяў кошык і накіраваўся да ракі.)*

А р ц ё м. Андрэй!.. Пачакай... Гэта маё...

Усе ўражаны.

А н д р э й *(недаверліва)*. Тваё?

Арцём моўчкі кіўнуў.

Ты захварэў?

Б а р ы с. Ну, вядома, захварэў! Ад такой работы конідохнуць!

К о с ц я. Памаўчы, інтэлігент!

А н д р э й. Сапраўды захварэў? Навонта ж таіць? Мы сёння адправім цябе да ўрача.

А р ц ё м. Не... Я здаровы... У асноўным...

А н д р э й. Тады навонта гэтае зелле? Каго ты збіраешся лячыць?

Арцём (*збянтэжана*). Так... На ўсякі выпадак...
А раптам хто-небудзь з нас захварэе?

Андрэй (*страціўшы цярпенне*). Вось што, Арцём...
Нам абрыдлі твае сакрэты! Калі ты не скажаш, што ўсё
гэта значыць, дзе ты бадзяешся па начах, — заўтра пакі-
дай наш лагер! Хопіць!

Косця. Мы не пацерпім у сваіх радах аферыстаў!

Арцём. Я не аферыст...

Косця. Ну, дык дробны жулік. А гэта яшчэ горш...

Андрэй. Ты добра зразумеў, што я сказаў? Даём
табе дваццаць чатыры гадзіны на роздум. А потым — вы-
бірайся!

Зацямненне.

Ноч. На неба ўзбіраецца месяц. Уваходзіць Дон Кіхот. Ён
асцярожна падыходзіць да гамака.

Дон Кіхот (*ціха*). Сеньёр... Сеньёр Арцём... Насту-
піў наш час! Пара!

Арцём (*таксама ціха*). Я не сплю... Пачакайце хві-
лінку. (*Надзявае штаны, кашулю, забірае з-пад гамака
кошык з лекамі.*)

Дон Кіхот і Арцём асцярожна, на пальчыках, крадуцца ў лес. Дон
Кіхот закрупуў нагой пусты бітон, і ён загрымеў. Абодва прыселі.

Дон Кіхот (*з палёгкай*). Не пачулі...

Дон Кіхот і Арцём знікаюць у цемры. Сцэна пустая. Му-
зычны антракт. Світае. І раптам там, дзе зніклі Дон Кіхот і Арцём,
бліскае полымя, чуюцца выбух, крыкі. З палаткі выскачылі спа-
лоханыя Андрэй, Косця і Барыс у трусах і майках.

Андрэй. Што б гэта магло быць?

Косця. Гэта ж зусім педзе побач!

Барыс. Можна, вайна пачалася?

Косця. Ціпун табе на язык!

Андрэй. Ціха! Дайце паслухаць...

Хлопцы прыслухоўваюцца.

Барыс. Паглядзіце! Арцёма няма!

Косця. Кажаў я табе, Андрэй, што дабром гэта не
 скончацца.

Андрэй. Хутчэй апрацайцеся! Трэба бегчы шукаць...
Можна, міна якая пасля вайны засталася?

Хлопцы хуценька апрацаюцца.

Косця. Ціха! Здаецца, сюды нехта ідзе. (*Усе са-
 хваюць.*)

На паляну выходзяць, хістаючыся і падтрымліваючы адзін аднаго, Дон Кіхот і Арцём. Іх цяжка пазнаць. Твары ў сажы. Усё адзенне ператварылася ў лахманы. У Арцёма не хапае адной калашыны, а ў Дон Кіхота замест штаноў засталася нешта крыху большае за фігавы лісток.

А н д р э й. Хлопцы! Гэта ж Дон Кіхот! (*Кідаецца да Дон Кіхота і, асцярожна падтрымліваючы яго, вядзе да крэсла.*) Што з вамі, сеньёр Дон Кіхот?.. Косця, рыхтуй усё для перавязкі!

Косця прынёс вядро вады, ручнік і бінт.

Барыс! Дапамажы Арцёму! Не бачыш? Ён ледзь трымаецца на нагах.

Абыходзячы Дон Кіхота, Барыс набліжаецца да Арцёма. Ідзе перавязка.

Што з вамі здарылася, сеньёр Дон Кіхот? Дзе гэта вас так?

Дон Кіхот паглядзеў на Арцёма і моўчкі, аднымі вачыма спытаў: «Ім можна гаварыць?» Арцём адмоўна пакруціў галавой. Андрэй і Косця заўважылі гэта.

К о с ц я. Ах, вось яно што! Тут замешап Арцём!

А н д р э й. Што вы рабілі, Арцём?

Маўчанне.

Лепш прызнайся, дзе вы што рабілі?

А р ц ё м. Нічога дрэннага мы не рабілі...

А н д р э й. Ты разумеш, якога чалавека ледзь не ўгробіў? (*Паказвае на Дон Кіхота.*)

Б а р ы с. Я здагадваюся... Яны, відаць, рыбу глушылі!

К о с ц я. Бракапьерствам, значыць, займаліся?

А н д р э й. Што ж... Прыйдзецца выклікаць міліцыю. Няхай яна разбіраецца.

К о с ц я (*паказваючы на Дон Кіхота*). Тады і яго прыцягнуць...

А н д р э й. Сеньёр Дон Кіхот, што вы рабілі ў лесе?

Д о н К і х о т. Эксперыменты...

А н д р э й. Якія эксперыменты?

Д о н К і х о т. Сеньёр Арцём... Прану прабачэння...

Але я не бачу патрэбы трымаць у сакрэце нашу з вамі навуковую работу.

А р ц ё м. Ды цяпер ужо як утрымаеш, калі вы...

К о с ц я. Можна падумаць, што зараз нам адкрыюць сакрэт вадароднай бомбы!

А р ц ё м (*устаючы*). Хадземце...

Дон Кіхот (*збянтэжана*). Але мы ў такім выглядзе...

Андрэй. Гэта бяда невялікая. Добра, што хоць жывыя засталіся. Косця, там у палатцы мая кашуля...

Косця (*адыходзячы ў палатку*). А ў мяне штаны запасныя ёсць.

Андрэй (*Арцёму*). І ты апраніся. Што ў вас здарылася?

Арцём (*неахвотна*). Кіслата ўзарвалася...

Косця прынёс белую вышываную кашулю і штаны для Дон Кіхота.

Косця. Паглядзіце, ці падыдуць...

Дон Кіхот прымярае штаны і кашулю.

Андрэй. Цудоўна! Як быццам па вас пашыта! (*Убачыўшы, што Дон Кіхот надзявае паверх кашулі рыцарскія даспехі.*) А гэта навошта?

Дон Кіхот. Які ж рыцар без рыцарскіх даспехаў?

Арцём. Толькі я хачу папярэдзіць... Тое, што вы зараз убачыце і пачуеце, застанецца паміж намі.

Косця. Ну, само сабой!

Арцём. Тады пайшлі...

Арцём пайшоў за палатку ў лес. Хлопцы, не разумеючы, перагледзіліся, пайшлі за ім. Барыс старасца трымацца падалей ад Дон Кіхота. Круг паварочваецца. Арцём падводзіць хлопцаў да невялікага ўзвышша, пакрытага паласатай коўдрай. Арцём скідае коўдру, і мы бачым нейкае казачна-фантастычнае стварэнне з дрэва, металу і пластыку, аблытанае рознакаляровымі правадамі. Стаіць яно на высокіх драўляных ножках і печым нагадвае вялікую казу.

Андрэй (*паглядзеўшы ўверх, адкуль цягнуцца праводы*). А ў цябе тут, аказваецца, поўная электрыфікацыя.

Арцём. Каб не адрывацца і не губляць часу, мне давалося даставіць яе з дому сюды... Мы вельмі баяліся, што вы яе знойдзеце.

Андрэй. А што гэта?

Дон Кіхот (*з сонарам*). «ААБ-М-І», сеньёры!

Косця. ААБ... Што?

Арцём. «ААБ-М-І». Альфа-амега будучыні, мадэль першая.

Косця. Ты нам больш пацулярна...

Арцём. Гэта механічная карова, карова-аўтагат.

Агульнае здзіўленне.

К о с ц я. Карова... Што?

Д о н К і х о т. Так, сеньёры, гэта карова-машына!

А н д р э й. Няўжо гэта рэальная?

А р ц ё м. Для павукі ў наш час не існуе немагчымага. А што тут незвычайнага, калі добра падумаць? Мы ведаем, што ёсць жывая, натуральная карова... Тэарэтычна мы дакладна ведаем, што адбываецца з ежай у каровіным жываце. Ну, а паколькі мы ўсё гэта ведаем, то чаму мы не можам гэты ж самы працэс паўтарыць у штучных умовах?

К о с ц я. Гэта так проста?

А р ц ё м. Вядома, не так проста. Трэба шмат чаго ўлічваць: тэмпературу страўніка, працягласць брадзільнага працэсу, канцэнтрацыю страўнікавага соку...

Б а р ы с (*абыходзячы «альфа-амегу»*). А дзе ў яе гэтае самае? (*Паказвае рукамі, як дояць карову.*)

А р ц ё м. Вось яны... Гэты краік для малака, той для вяршкоў, вунь той для смятаны. А гэты...

Д о н К і х о т (*трохі збянтэжаны*). А гэты... Разумеце, сеньёры, я вельмі люблю скалоцьвіны! Гэты будзе для скалоцьвін.

А н д р э й. А масла будзе?

А р ц ё м. Калі будуць скалоцьвіны, то павінна быць і масла... Для масла — вось, бачыце, гэтая адтуліна... Лыжачкай трэба будзе чэрпаць.

Д о н К і х о т (*паказвае*). Вось адсюль.

А н д р э й. Не карова, а цэлы завод!

К о с ц я. Гэта ж вельмі складана! Фантастычна складана!

А р ц ё м. Аднаму было вельмі цяжка. Цяпер Дон Кіхот памагае. Разумеце, столькі людзей галадае!

А н д р э й. Дзе галадае?

Д о н К і х о т (*страсна*). На нашай зямлі, сеньёры... У Афрыцы, у Лацінскай Амерыцы, у Індыі! Сеньёр Арцём! Прачытайце той дакумент, які так усхваляваў нашы сэрцы.

А р ц ё м (*выцягвае запісную кніжку*). Гэта лічбы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Я з газет выпісаў... Адзін чалавек з кожных двух на зямным шары дрэнна харчуецца, адзін з трох хранічна галадае. Разумеце? Кожны трэці чалавек!.. У Індыі, напрыклад, людзі атрымліваюць на дваццаць чатыры працэнт яды менш, чым ім патрэбна...

Д о н К і х о т (*з захапленнем*). А цяпер, сеньёры, уявіце на момант, што вышучан мільён, мільярд нашых

аўтаматаў! І няма больш на зямлі галодных! Ім не патрэбен корм, дагляд. Уключыў у разетку і — усё...

А н д р э й. І ўсё? Ужо што-небудзь атрымліваецца?

Дон Кіхот і Арцём пераглянуліся і цяжка ўздыхнулі.

А р ц ё м. Мы наблізіліся да малака.

А н д р э й. Як гэта разумець — наблізіліся?

К о с ц я. А паглядзець на гэтае малако можна?

А р ц ё м. Зараз. *(Адчыніў маленькія дзверцы ў задняй частцы «альфа-амегі», напіхаў туды травы. Дон Кіхот адчыніў зверху кругленькае вэчка і выліў некалькі бутэлек страўнікавага соку і салянай кіслаты.)* Увага! Я ўключаю працэс стрававання!

Арцём уключыў невялікі рубільнік на спіне «альфа-амегі». «Альфа-амега» ўздрыгнула і загула. Яркая ўспыхнулі два вялікія чырвоныя вочкі ў пярэдняй частцы. Яна гудзе ўсё мацней і мацней, пускаючы пару і дым, выплёўваючы іскры.

Б а р ы с *(адбегшы ўбок, валицца на зямлю)*. Ратуйцеся! Яна зараз узарвецца!

А н д р э й. У вас вогнетушыцелі ёсць? На ўсякі выпадак...

Арцём моўчкі адхінуў куст і паказаў чатыры вогнетушыцелі.

К о с ц я. Усё прадугледзелі!

А р ц ё м. А як жа? Навуковы эксперымент... Я аднойчы ледзь хату не спаліў. Добра, што бацькі дома не было...

А н д р э й *(прыслухоўваецца да голасу «альфа-амегі»)*. А ўзарвацца яна не можа?

А р ц ё м. Хто яе ведае... Не павінна б.

«Альфа» змоўкла. Чырвоныя вочы яе патухлі, замігаў зялёны агонь. Усе пасунуліся бліжэй, узняўся і надышоў Барыс. Мёртвая цішыня... Косця дакрануўся рукой да машыны, дзіка закрычаў і затрос рукой. Барыс зноў адскочыў і наваліўся.

К о с ц я *(махаючы рукой)*. А, чорт!

А р ц ё м. Асцярожна. У час работы яна награвецца. Нам яшчэ не ўдалося зрабіць эфектыўную сістэму ахаладжэння.

А н д р э й. Усё?

Д о н К і х о т. Так, сеньёры, усё.

К о с ц я. Хутка!

А р ц ё м. Паскораны працэс. У каровіным жываце ён працягваецца некалькі гадзін, а мы звылі яго на некалькі мінут.

А н д р э й. Ну і ну! А дзе ж малако?

Арцём падстаўляе шклянку, Дон Кіхот адкрывае на жываце «альфа-амегі» адзін з крапікаў. У шклянку паліваецца чорная, як дзёгаць, жыжка.

К о с ц я. Гэта... малако?

А р ц ё м. Ага...

К о с ц я. А чаму яно... не зусім празрыстае?

Д о н К і х о т. Галоўная якасць малака, паважаючы сеньёры, не ў колеры, а ў калорыях!

А р ц ё м. Пакаштуй!..

К о с ц я. Не, няхай хто-небудзь другі. Вось Барыс...

Б а р ы с. Ха! Атруціць хочаце?

А н д р э й. Дайце мне... (*Асцярожна падносіць шклянку да носа і нюхае.*) Ну і водар! Аж нос на бок верне. Жывым кароўнікам!

А р ц ё м (*узьяў шклянку і прынюхаўся*). Не кароўнікам, а сіласам.

Дон Кіхот аж перасмыкнуўся, гледзячы, як Андрэй нюхае малако «альфа-амегі». Відаць, ён ужо неаднойчы каштаваў яго. Андрэй зрабіў глыток і вытараціць вочы. Потым ён сплюнуў і разяўленым ротам некалькі разоў хапіў паветра.

А н д р э й. У-ф!.. Ты водатную эсенцыю туды не ліў?

А р ц ё м. Не, водатную эсенцыю не ліў. (*Узяў шклянку, адпіў маленькі глыток і плюнуў.*) Вядома, гэта яшчэ не зусім малако. Але ўжо нешта ёсць. Мы не адступімся, пакуль не даб'ёмся свайго.

Б а р ы с (*дзіка крычыць*). Ай! Ай!

Усе спалохана ўздрыгнулі.

А н д р э й. Што з табой?

Б а р ы с. Ай! Ай! (*Пабег у бок лагера.*)

А р ц ё м. Што з ім? Можна, змяя ўкусіла? (*Аглядае вакол зямлю.*)

К о с ц я. А можна, ён звар'яцеў?

А н д р э й. Трэба прасачыць, куды ён пабег.

Арцём ухутвае коўдрай «альфа-амегу».

К о с ц я. Як ты думаеш, Арцём, чаму ніхто з вучоных не дадумаўся да гэтага?

Д о н К і х о т. У навуцы заўсёды бывае нехта першы. На гэты раз першымі будзем мы з сеньёрам Арцёмам.

К о с ц я. Колькі ўсё гэта каштавала?

А р ц ё м (*змрочна*). Адных трансфарматараў больш як на пяцьдзсят рублёў... Я ўжо некалькі гадоў не хаджу ў кіно, эканомлю...

А н д р э й. Вы верыце, што вам удасца зрабіць гэтую... «альфа-амегу»?

Д о н К і х о т (*горача*). Не адступімся!.. Вось толькі ніяк не можам знайсці, дзе мы дапусцілі ў разліках памылку... Чаму малако не такое, як у жывой каровы?.. Але мы знойдзем яе! Начэй спаць не будзем, але знойдзем! Нас натхняе ідэя! Дзеля яе і жыцця не шкада, паважаныя сеньёры!

К о с ц я. Што й казаць, ідэя выдатная!

А н д р э й. Можа, вам прапануе працаваць у Акадэміі навук?

А р ц ё м. Нельга!.. Хіба вы не ведаеце сучасных вучоных? Перахопяць ідэю або сааўтара павяжуць! Мы ўжо як-небудзь самі...

А н д р э й. Пайшлі, трэба даведацца, што з Барысам.

Круг паварочваецца. Дон Кіхот і хлопцы ідуць у лагер. У лагерь Барыс, стоячы на каленях, ліхаманкава капаецца ў часопісах.

К о с ц я. Што з табой, інтэлігент?

Б а р ы с (*не ўзнімаючы галавы*). Зараз, зараз...

А н д р э й. Паслухай!.. Нельга ж так людзей палохаць.

Б а р ы с. Знайшоў! Знайшоў... Слухайце! Вось што піша часопіс «Тэхніка моладзежы»... «Молоко без каровы или корова-робот... Печать сообщает, что группа английских ученых создала машину, производящую молоко... без коровы...»

Магільная цішыня.

Д о н К і х о т. Сеньёр... Пакажыце гэта мне... (*Чытае.*) «Эта машина перерабатывает траву, морковь, горох — одним словом, все, что требуется в пищу корове. Но коровье молоко содержит только восемнадцать процентов белков, находящихся в кормах, а машина отдает восемьдесят процентов. «Бескоровье» молоко не содержит и некоторых элементов, которые вредны детям и пожилым людям».

Дон Кіхот і Арцём глядзяць адзін на аднаго, знішчаныя, раздаўленыя гэтай заўважкай. Катастрофа!

А р ц ё м. Усё!.. Канец... Перахапілі...

Д о н К і х о т. О не! Я выклічу гэтых выскачкаў на паядынак і пакараю за гноснае злачынства! Я беру ў сведкі неба!..

А р ц ё м. Цяпер гэта ўжо не памозжа...

К о с ц я. Сеньёр Дон Кіхот! Арцём! Не падаіце ду-

хам!.. Радавацца павінны! Вы ж прадбачылі геніяльнае адкрыццё!

Арцём. Мы прадбачылі, а яны зрабілі...

Косця. Але ж вы першыя! Мы ж ведаем, што вы першыя!

Андрэй. «Альфа-амегу» трэба заканчваць.

Арцём. Навошта? Каму гэта цяпер патрэбна?

Андрэй. Як гэта навошта? Іх робат дае толькі малако. А ваша «альфа» будзе даваць і малако, і смятану, і масла!..

Дон Кіхот. І скалоцьвіны!..

Андрэй. Вось бачыце? Нават скалоцьвіны... Там хто зрабіў? Капіталісты! Вы думаеце, яны галодных карміць будуць? Дудкі! Не, вы павінны закончыць «альфу».

Дон Кіхот (*трохі ажывіўся*). Вы так думаеце?

Косця. Ну, вядома! Інакш і быць не можа!.. Хлопцы... Я прапаную. Хто колькі можа... (*Выварочвае кішэні і дастае адтуль грошы.*) Трымай, Арцём!

Андрэй (*таксама выварочвае кішэні*). Шкада, што ў нас грошай мала.

Дон Кіхот (*вельмі збянтэжаны*). Сеньёры... У мяне зусім нічога няма... Мяне ніколі не цікавіў гэты ганебны метал...

Андрэй. Што вы, сеньёр Дон Кіхот! Ад вас нічога не патрабуецца. Хопіць і таго, што вы памагаеце Арцёму.

Барыс таксама выцягнуў з кішэні рубель і хацеў падысці да Арцёма. Але хлопцы дэманстратыўна зрабілі выгляд, што не заўважылі гэта, і адварнуліся. Барыс, патрымаўшы рубель, адышоў.

Дон Кіхот. Паважаныя сеньёры! Раней чым пайсці на адпачынак, я хацеў бы пагаварыць вось з гэтым чалавекам. (*Паказаў на Барыса.*)

Андрэй, Косця і Арцём пайшлі ў палатку.

Ну? Што ж ты маўчыш?

Барыс. Я прашу вас... Заступіцеся за мяне перад хлопцамі. Няхай яны дадуць мне работу!

Дон Кіхот. Каб я заступіўся? Тысячу разоў не! Ты сам! Сам павінен!..

Барыс. Што ж мне рабіць?

Дон Кіхот. На каленях прасі даравання! Рыдай! Біся галавой аб дрэвы! Зямлю грызі! Але дабіся памілавання! Калі ж не зможаш... Самы страшны грэшнік з пекла не пазайдросціць твайму лёсу! Гэта кажу я, Дон Кіхот Ламанчскі! І потым... Кладзіся снаць тут, а не там!

Дон Кіхот адступіў на тры крокі і знік. З палаткі выйшлі Андрэй, Арцём і Косця.

А н д р э й. А дзе Дон Кіхот?

Б а р ы с. Там...

А н д р э й. У такім разе — усім спаць!

Арцём падыходзіць да гамака. Барыс выкідвае адтуль яго прасціну, коўдру і падушку.

Б а р ы с. Вымятайся адсюль! Я тут буду спаць!

А р ц ё м. Ты ж памяняўся!..

Б а р ы с. Мала што памяняўся! А цяпер перадумаў! Ясна? І наогул не падыходзьце да мяне! Ясна?

К о с ц я (*падштурхоўваючы хлопцаў да палаткі*). Хадзем, хлопцы. Нервовыя любяць адзіноту!

З а с л о н а

КАРЦІНА СЁМАЯ

Раніца наступнага дня. На сцэне завіхаюцца Андрэй, Косця і Арцём. Барыс ляжыць у гамаку. Уваходзіць Васілевіч.

В а с і л е в і ч. Вітаю герояў працы!

К о с ц я. Добры дзень, Васіль Пятровіч!

А р ц ё м. Дзень добры...

В а с і л е в і ч (*паказваючы на інструменты, развешаныя на дрэвах*). Што гэта ў вас — выстаўка?

К о с ц я. Не... Гэта мы ствараем аркестр народных інструментаў. Хораша граем! Уся вёска прыходзіць слухаць, асабліва дзяўчаты.

В а с і л е в і ч (*здзіўлена глядзячы на панаму і шорты Барыса*). А гэта што за папуас?

К о с ц я. А гэта вёска даганяе горад. Перадавая культура нават у балота пранікае. Што вы хочаце — дваццатае стагоддзе!

Васілевіч з цікавасцю абыходзіць лагер, разглядаючы пліту, балон, тэлевізар.

В а с і л е в і ч. А вы тут, як бачу, шырэйна ўладкаваліся!

К о с ц я. Інакш нельга: перадавыя даяркі! Дзякі кіно нас здымалі. Вось тады прывезлі пліту і тэлевізар. Пасля хацелі забраць, але мы не аддалі.

Васілевіч. Цяпер вы героі! Пра вас ва ўсе званы б'юць, ва ўсіх газетах пішуць!..

Косця. Стараемся, Васіль Пятровіч, стараемся. Жывём так, як нас бацькі вучылі.

Васілевіч. Яно, канешне, так... Хм... Вось якая справа... Старшыня мне даручэнне даў... Я вам грошы за два тыдні прывёз.

Косця. Гэта будзе вельмі дарэчы. Калі ласка, прашу сюды. *(Падводзіць Васілевіча да стала.)*

Васілевіч садзіцца за стол, падзявае акуляры, выцягвае з партфеля грошы і паперы.

Васілевіч. Так... Паглядзім, хто тут у нас першы?.. Авярковіч Канстанцін!

Косця. Здаецца, гэта я.

Васілевіч *(урачыста)*. Трыццаць дзевяць рублёў і чатырнаццаць капеек. Распісвайся ў ведамасці.

Косця распісаўся, узяў грошы і адышоўся.

Зуеў Арцём... Трыццаць восем рублёў!

Арцём распісваецца і старанна пералічвае грошы.

Правільна! Лічы грошы, не адышоўшыся ад касы. Хопіць на першы раз?

Арцём. Малавата...

Васілевіч. А ты, браце, сквапны. Нядобра гэта... Васілевіч Андрэй...

Андрэй падыходзіць да стала.

У цябе сорок два рублі. *(Васілевіч стараецца як-небудзь прымірыцца з Андрэем, але так, каб не вельмі кідалася ў вочы, што ён першы шукае прымірэння.)* Цяпер табе і жапіцца можна. Столькі грошай!.. Ну, чаго ты надзьмуўся, не раўнуючы, як той індык? На бацьку ваўком глядзіш... Маці мне проста жыцця не дае, згаварыліся са старшыней... Ходзь у вір галавой кідайся!.. Ты заўсёды такі ці толькі з бацькам? Усміхнуўся б, ці што?..

Косця *(цішком штурхануў Андрэя пад бок)*. Хіба пойдзе яму всялосць у галаву, Васіль Пятровіч!

Васілевіч. А што такое?

Косця. Над ім жа ўвесь час дамоклаў меч вісіць!

Васілевіч. Чый меч?

К о с ц я. Ды ваш праклён! Кожны дзень бяда можа здарыцца.

В а с і л е в і ч. А... Быбае... Усякае здарасца ў жыцці. Людзі і пасварацца між сабой, і памірацца. Вас не папужай, то вы зусім усякі страх перад бацькамі страціце... Хто ў нас яшчэ застаўся?.. Бараноўскі Барыс?

Б а р ы с. Хто? Я? Гэта вы мяне?

В а с і л е в і ч. Ну, а каго ж? У цябе, брат, больш за ўсіх...

Б а р ы с. Што? У мяне больш за ўсіх?

В а с і л е в і ч. Пяцьдзесят рублёў, як адна капейка.

Б а р ы с. Я... Тут нейкая памылка... Гэтага не можа быць!

В а с і л е в і ч. Наш бухгалтар яшчэ ніколі не памыляўся. Вось чытай сам: Бараноўскі Барыс — пяцьдзесят рублёў. Распісвайся, атрымлівай.

Б а р ы с. Пачакайце... Як жа?.. Чаму мне больш?

В а с і л е в і ч. Твая група кароў дала больш малака. Відаць, лепш стараўся. Атрымлівай...

Б а р ы с. Мне не трэба больш! Я не хачу!.. Мне наогул нічога не трэба! Ніякіх грошай!

К о с ц я. Бачыце, Васіль Пятровіч, якія ў нас свядомыя людзі? Лепш за ўсіх працаваў, больш за ўсіх зарабіў, а хоча, каб было ўсім аднолькава. Камунізм!

А н д р э й. Бяры грошы. Хто ж вінаваты, што твая група кароў аказалася лепшай? Выпадковасць!

Косця падштурхнуў Барыса да стала. Той неяк машынальна ўзяў грошы, распісаўся ў ведамасці і выбег.

В а с і л е в і ч. Глядзі ты! Я лічыў яго лайдаком, а ён вунь які! Дзе вашы каровы? Хачу паглядзець на іх. Ты праводзіш мяне, Андрэй?

А н д р э й. Зараз...

В а с і л е в і ч выходзіць.

К о с ц я. Ты зразумеў, што ён спецыяльна прыехаў, каб памірыцца з табой? Грошы мог бы і касір прывезці!..

А н д р э й. Зразумеў...

К о с ц я. А чаму ж ты не радуешся?

А н д р э й. Не магу ж я на галаве хадзіць!

К о с ц я. Ну і характар у цябе!

А н д р э й. Арцём... Вазьмі! (Арцёму і падаў Арцёму некалькі рублёў.)

А р ц ё м (збянтэжана). Што ты, Андрэй!

К о с ц я. Ад мяне таксама вазьмі! (*Падае грошы.*)
А р ц ё м (*расчулена*). Рабяты... Мне... Я... Я не магу...
Я ж не змагу столькі аддаць!

К о с ц я. Бяры! Зробіш «альфу» — будзеш нас бясплатна скалоцьвінамі карміць. Я таксама скалоцьвіны люблю!..

З а с л о н а

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Яшчэ на закрытай заслоне мы бачым цені дзвюх фігур, якія тэмпераментна і даволі выразна жэстыкулююць. Гэта Дон Кіхот і Барыс. Гасне святло. Лагер. Тая ж дэкарацыя. Толькі зніклі інструменты з дрэў. Раніца. Андрэй і Косця ў белых халатах нясуць бітоны з малаком. Спыніліся, каб перамяніць рукі.

К о с ц я. Ты заўважаеш, што сёння пядзеля?

А н д р э й. Як гэта ты здагадаўся?

К о с ц я. Мальвіна заспалася.

А н д р э й. Ты, напэўна, хацеў сказаць — скарпіён?
Ты ж так яе называеш.

К о с ц я (*сумна ўздыхнуў*). Не трэба, Андрэй...

На сцэну выскачыў узбуджаны Барыс. Ён кінуўся дапамагчы Андрэю, але той не даў яму нават узяцца за ручку бітона.

А н д р э й (*падкрэслена ветліва*). Не круціся, калі ласка, пад пагамі! Я прашу цябе, Бора!

Б а р ы с. Я хачу вам памагчы.

А н д р э й. Не патрэбна нам твая дапамога! Ідзі лепш адпачывай.

Б а р ы с (*прымірэнча*). Хопіць вам, бацюкі! Ну, я памыляўся... Я ж з самага пачатку не быў супраць работы ўвогуле. Я быў супраць канкрэтнай работы, бо лічыў, што яна не для мужчын, якія хутка атрымаюць сярэдняю адукацыю. Ну, усвядоміў. Буду працаваць, як вы. Трэба, значыць, трэба... Ну, што мне — на калені перад вамі ставіцца? Зямлю грызці?

Андрэй і Косця не звяртаюць увагі. Барыс забег з другога боку і хацеў памагчы Косцю.

К о с ц я. Псік, кіска, а то хвост адцісну!

Б а р ы с. Ды зразумейце ж вы!.. Хаджу сярод вас, як кароставы! Няёмка!

К о с ц я. Ха! Бачыў, Андрэй? Яму няёмка! А калі ён

здэкаваўся з нас, тады яму было прыемна! Ану, дай дарогу!

З'яўляецца Дон Кіхот. Яго бачыць толькі адзін Барыс. Дон Кіхот знакамі паказвае: хоць зямлю грызі, але заслужы памілаванне, інакш не будзе табе ад мяне ратунку. Дон Кіхот знік, а Барыс зноў кінуўся да хлопцаў.

Барыс. Ну, хочаце, хочаце... Я сам на сябе насценгазету вышучу? Так сам сябе размалюю, што мама родная не пазнае! Знішчу сам сябе! Каменя на камені не застанеца!

Косця. Лёгка ж ты хочаш адкупіцца, Борка! Не выйдзе!

Барыс *(крычыць)*. Ну, я ж прызнаю сваю памылку! Чаго вам яшчэ трэба? Ці вы хочаце, каб я пайшоў і ўтапіўся? Вы гэтага хочаце?

Косця *(здзекліва)*.

«Мне не долго добежать до проруби,
Не запрятав даже русских кос».

Барыс. Я чэсна памыляўся, прызнаю. Ну, я дурань, ідыёт, скаціна! Вы задаволены?

Андрэй і Косця не зважаюць. Раптам Барыс схапіў бітон і панёс. Андрэй і Косця дагналі яго, адабралі бітон і аднеслі на ранейшае месца.

Косця. Не трэба, Борка. А раптам ты надарвешся? Як мы цябе выратуем у нашых палявых умовах?

Барыс *(загарадзіўшы ім дарогу)*. Ведаеце, хто вы? Вы — злосныя шкоднікі! Так-так, іменна шкоднікі! Дзяржаўныя шкоднікі! Вы штучна ствараеце беспрацоўе ў нашай краіне.

Косця. Краіна як-небудзь абыдзецца без цябе. Як ты думаеш, Андрэй? Абыдзецца без яго наша краіна?

Андрэй. Думаю, што абыдзецца.

Косця. Ну, вось бачыш — абыдзецца без цябе краіна?

Андрэй. Панеслі, Косця...

Косця і Андрэй наднялі бітон з малаком. Барыс плюнуўся ім над ногі.

Косця. Ты што? Ашалеў?

Барыс. Толькі цераз мой труп! Ці вы дасце мне работу, ці... Танчыце мяне! Танчыце! Варвары! Душагубы! Крывасмокі!

Андрэй і Косця хацелі абысці Барыса, але той хуценька адпоўз і зноў перагарадзіў дарогу сваім цэлам. Уваходзіць Арцём. Убачыўшы Барыса, ён здзіўлена зняў, працёр акуляры і зноў надзеў іх.

Арцём. Што з ім?

Косця. Падучая хвароба, чарговы прыступ... Патрымай яго, Арцём, накуль мы перанясём маляко.

Арцём сеў на Барыса і прыціснуў яго да зямлі.

Барыс (*намагаючыся вызваліцца*). Хуліганы! Варвары! Чарнасоценцы!

Андрэй і Косця бягом перанеслі некалькі бітопаў.

Косця. Трымай, трымай яго, Арцём!

Барыс. Арцём! Ты зломіш пазваночнік і ўсё жыццё будзеш плаціць мне аліменты!

Апошні раз нясуць бітопы Андрэй і Косця.

Андрэй. Цяпер можаш пусціць...

Барыс (*узнімаючыся з зямлі*). Ну, я вам зраблю! Я вам адпомшчу! Я вам біяграфіі сапсую! Усё жыццё будзеце помніць!

Барыс ідзе ў палатку і выходзіць адтуль з вяроўкай у руках. Закінуўшы вяроўку за спіну, Барыс падыходзіць да стала.

Бывай, Арцём! Я на цябе не крыўдую. Ты проста лялька, марыянетка ў руках гэтых двух вар'ятаў. Мне нават шкада цябе. (*Кладзе на стол грошы.*) Гэта мая палучка. Бяры яе на «альфу»... Бывай.

Арцём машынальна паціснуў руку, якую падаў яму на развітанне Барыс. Дэманстратыўна абышоўшы Косцю і Андрэя, Барыс пайшоў у лес.

Косця.

«Напрасно старушка ждэт сына домай,
Ей скажук — она зарыдает...»

Арцём (*спалохана*). Слухайце! Ён жа сапраўды можа задавіцца!

Косця. Яго піводная асіна не вытрымае!

Круг паварочваецца. Мы бачым тое месца, дзе стаіць ухутаная пасцілкай «альфа-амега». Побач угадваецца рака. Барыс стаіць спіной да глядзельнай залы. Калі ён паварочваецца, мы бачым, што на шыі яго ўжо вісяць два камяні.

Барыс. Яны яшчэ пашкадуюць!.. Быў Борка, і цяма

Боркі! *(Прыслухоўваецца.)* Бывай, маладое жыццё!
«В гэтай жыцці ўміраць не пово, по жыць, конечно, не но-
вей!» Мяне зацкавалі чэрствыя, бяздушныя людзі!
(Спявае.)

Бывай, жыццё, навек бывайце, людзі,
Так рана абрываецца мой шлях!
Зноў расцвіце вясна — мяне ж не будзе,
Не для мяне зальюцца жаўранкі ў палях.

Я буду там, дзе ні зямлі, ні неба,
Ні гамака, ні тміннай каўбасы,
Анёлы маслам не памажуць хлеба
І ног не паказычуць верасы!

Там не паспаць мне ўволю, ні пажэрці,
Ні загарэць на сонцы не дадуць.
Рагатыя, нібы каровы, чэрці
Мне маладос сэрца прабадуць!

Я не пачую там гітары звонкай,
Але і ў тых, завоблачных, краях
Мне здасца Месяц залатой даёнкай,
Цадзілкаю мне здасца Млечны Шлях!

Барыс адыходзіць ад берага, разганяецца і... спыняецца на самай
кромцы. Прыслухоўваецца і гаворыць грамчэй.

Б а р ы с. Потым яны зразумеюць, што Барыс быў не
такім ужо благім чалавекам! Быў! *(Усхліпнуў.)* Бывай,
сонейка яснае! Бывай, неба блакітнае! Я так любіў вас!..
(Зноў адыходзіць назад, разганяецца і зноў спыняецца.)
Бывай, жыццё, навек бывайце, людзі!..
*(Змаўкае і пры-
слухоўваецца. Гаворыць раптам зусім іншым тонам.)* Ну,
што ж вы, паразіты, не ідзяце мяне ратаваць? Ці вы хо-
чаце, каб я сапраўды ўтаніўся? Я ж ведаю, што вы
тут!

З-за кустоў выходзяць Андрэй, Арцём і Косця. Косця
падыходзіць да Барыса і адразае камані.

К о с ц я. Нават утаніцца як чалавек не можаш!

Круг наварочваецца. Барыса відуць у лагер.

(Азірнуўшыся на Барыса.) «Да, жалок тот, в ком совесть
печиста!»

Б а р ы с. Што вы будзеце са мной рабіць? Што вы бу-
дзеце са мной рабіць, га?

А н д р э й. Чалавска з цябе будзем рабіць! Здымай штаны! Арцём, нясі хутчэй крапівы!

Б а р ы с. Як?.. Сапраўды здымаць?

К о с ц я. А ты як думаў? Здымай, здымай! *(Задаволена пацірае рукі.)*

Барыс пакорліва прыняўся адшпільваць рэмень. Ён гатовы на ўсё, каб толькі заслужыць дараваанне.

Б а р ы с. Хлопчыкі... Толькі вы не вельмі балюча... Не захапляйцеся... Добра, га?

Косця закасвае рукавы і спрабуе дубец.

К о с ц я. Будзь ты хоць адзін раз мужчынам! Андрэй! У мяне ўсё гатова для экзекуцы!

Чуваць, як да лагера на шалёнай хуткасці падлятае матацыкл.
Убягае Ю л ь к а.

Ю л ь к а. Ух, ледзь паспела!.. Хацела вас папярэдзіць...

А н д р э й. Аб чым папярэдзіць?

Ю л ь к а. Ой, вы ж яшчэ нічога не ведаеце... Віншую цябе, Андрэй!.. І цябе, Арцём, і цябе, Косцік, і цябе, Барыс... *(Па чарзе паціскае хлопцам рукі.)*

Б а р ы с *(прытрымліваючы адной рукой штаны)*. Дзякую, Юлечка, дзякую!

К о с ц я. Ты можаш сказаць толкам, што адбылося?

Ю л ь к а. Учора сход быў... Ой, які сход! Восем хлопцаў падалі заявы... Хочучь, як і вы, даяркамі... Вучыцца ў вас будуць, практыку праходзіць. Сам старшыня іх сюды вядзе... З аркестрам! Чуеце?.. Я хацела вас папярэдзіць, каб вы падрыхтаваліся.

Здалёку, ледзь чутна, даносіцца вясёлы марш.

А н д р э й. Касцюк! Ідуць! Сапраўды ідуць! Значыць, перамаглі ўсё-такі! Перамаглі!

Ю л ь к а. Вашы маці таксама ідуць сюды...

К о с ц я *(свіснуў)*. Ой, тады лепш уцячы...

А н д р э й. Косця! Ты ж цяпер рыцар!

К о с ц я. А што? А і сапраўды, чаго мне баяцца?

Музыка чуецца бліжэй.

Б а р ы с *(ніколі не гаварыў так сур'ёзна, здаецца, што*

зараз не вытрымае і заплача). Андрэй... Косця... Я прашу вас...

Паўза.

А н д р э й. Што? У чым справа?

Б а р ы с (*кідаючыся то да аднаго, то да другога*). Я вас вельмі прашу, хлопцы!.. Паверце... Адзін раз паверце... Ну, пабіце, пабіце мяне! Толькі паверце!.. Я хачу разам з вамі... Як чалавек... Як усе вы... (*Зараз заплача.*)

Музыка набліжаецца.

А н д р э й. Ну як, Косця? Можна яму паверыць?

К о с ц я. Хацелася б паверыць...

А н д р э й. Добра, паверым. Толькі глядзі, Барыс!

Шчаслівы Барыс становіцца побач з хлопцамі. І раптам чуецца зычны голас.

Д о н К і х о т (*з-за куліс*). Стойце! Стойце! Пачакайце... А я?

На сцэну выбягае Д о н К і х о т.

О, шаноўныя і высакародныя рыцары! Дазвольце ж і Дон Кіхоту Ламанчскаму заняць месца ў вашых шарэнгах! Клянуся імем найпрыгажэйшай красуні ў свеце — імем Дульцынеі Табоскай, што Дон Кіхот Ламанчскі будзе варты вашых вялікіх спраў! (*Хоча стаць у канцы шарэнгі побач з Арцёмам.*)

А н д р э й. Не, не, сеньёр Дон Кіхот! Ваша месца вось тут, на правым фланзе.

Д о н К і х о т. Паважаныя сеньёры! Маладое рыцарскае папаўненне павінна мець уяўленне, да каго яно ідзе! Сустрэнем яго нашым рыцарскім гімнам! (*Запявае песню, хлопцы падпяваюць.*)

Уваходзяць Кавалёнак, Васілевіч, дзяўчаты і маці з лозунгамі: «Слава героям працы!», «Ганарымся вамі, сыны!», «Няхай жывуць рыцары!» У руках Мальвіны самы кароткі плакат: «Ура, Косця!» Кавалёнак махае рукой тым, што знаходзяцца за сцэнай: «Сюды, сюды!» Усе далучаюцца да гімна рыцараў:

Не наміраюць рыцары,
І песні іх жывуць.
І слаўныя традыцыі
На подзвігі завуць.

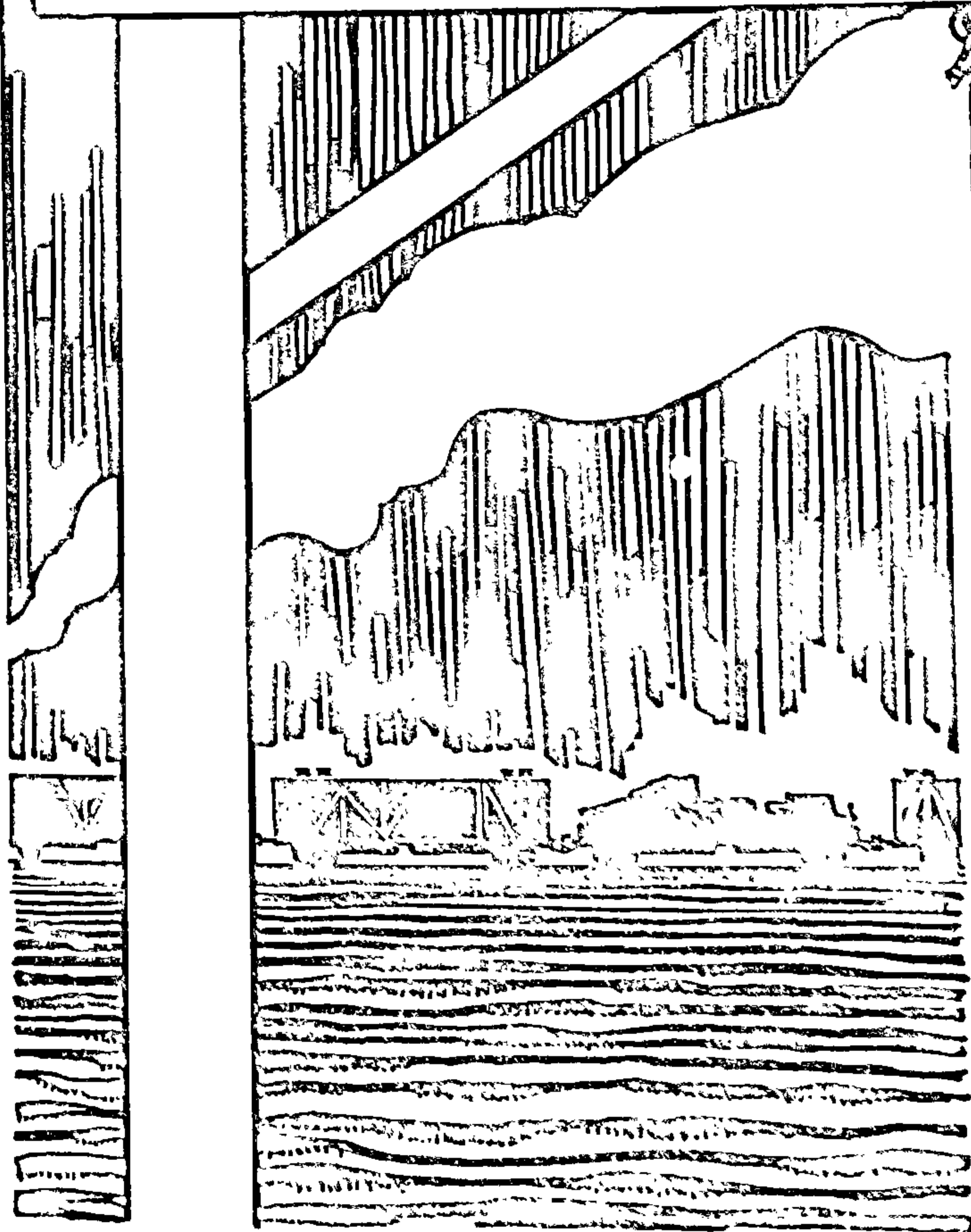
Іеці ўнярод шчэняцца!
І не праеіць сначыну!
Мужчына, будзь мужчынам!
Будзь рыцарам, мужчына!

Над намі навальніцамі
Прапосяцца гады.
І не старэюць рыцары,
І ўсё шчыльней рады!

Ісці ўнярод няспынна!
І не прасіць спачыну!
Мужчына, будзь мужчынам!
Будзь рыцарам, мужчына.

К а н е ц

ПАЯДЫНАК

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Заслонаў.

Рыта — яго жонка.

Андрэеў.

Пётр Шурмін.

Павел Шурмін.

Чэбрыкаў.

Дамарацкі.

Дакутовіч.

Коржань.

Якушаў.

Якушава.

Тоня.

Бегер — маёр СД.

Манш, ён жа Марбах — афіцэр абвера.

Вернер — ваенны камендант Оршы.

Хэйге — шэф дэпо.

Друлінг — афіцэр СД.

Гауптман — начальнік санітарнага пезда.

ПРАЛОГ

Ноч. У заснежаным лесе гарыць невялічкі касцёр. Вакол яго сядзяць змарнелыя, у патрапаным адзенні і абутку Заслонаў, Якушаў, Якушава, Андрэеў, Пётр Шурмін і Чэбрыкаў.

Якушаў *(горача)*. ...Заслонаў ідзе на верную смерць! Я не магу дазволіць! Як камісар і проста... як чалавек! Амаль два месяцы мы ад самай Вязьмы балоты мясілі! Мёрзлі! Галадалі! А колькі нашых людзей навечна ў тых праклятых балотах лягло!.. Навошта?.. Каб мы цяпер галавой у пятлю?!

Заслонаў. Ну, чаму — адразу ў пятлю, Фёдар Мікітавіч? Я асабіста яшчэ пажыць трохі хачу.

Якушаў. «Пажыць»! Тваё жыццё да першага слупа! Герой!.. Думаеш, немцы не ведаюць, хто дэпо ўзрываў, станкі вывозіў?

Заслонаў. Загадалі ўзрываць, і я ўзарваў. Немцы не могуць гэтага не разумець. У іх загад — самы галоўны бог.

Якушаў. Я не разумею цябе, Канстанцін Сяргеевіч... У нас канкрэтнае заданне Масквы — дайсці да Оршы і пачаць партызанскую вайну. Гэта загад! І ты не маеш права мяняць яго самавольна!

Заслонаў. Масква ж не магла прадбачыць, што зменіцца сітуацыя.

Якушаў. А хіба яна змянілася?

Заслонаў. Змянілася, Фёдар Мікітавіч... З'явілася рэальная магчымасць рубануць немцаў не вакол Оршы, а ў самой Оршы! А што такое Орша для немцаў... Ты ж сам чытаў, што яны пішуць у лістоўках. Усім чыгуначнікам загадана вярнуцца на сваю работу. За невыкананне — расстрэл. Разумееш? Відаць, здорава данякло ім!.. Ну, вось я спужаўся і вяртаюся...

Якушаў *(з іроніяй)*. Можна, і мне з табой найсці за кампанію?

З а с л о н а ў (спакойна, не звяртаючы ўвагі на іро-
нію). Табе пельга, Фёдар Мікітавіч. Ты — камісар. А я
хто? Беспартыйны начальнік дэпо. Так сказаць, просты
тэхнар...

Я к у ш а ў. Ты камуніст, Канстанцін Сяргеевіч.

З а с л о н а ў. Але ж пра гэта ніхто, акрамя вас, не
ведае. У лесе было...

Паўза.

Я к у ш а ў. Калі б я ведаў, Канстанцін Сяргеевіч, што
ты такі авантурыст, то я добра б падумаў, перш чым даць
табе рэкамендацыю!

З а с л о н а ў. Гэта не авантура, а рызыка.

Я к у ш а ў. Ты ж сам заўсёды быў супраць рызыкі!

З а с л о н а ў. Супраць неабдуманай і неапраўданай.
А мая рызыка, Фёдар Мікітавіч, абдуманая і разлічаная.

Я к у ш а ў. На дурпоту немцаў разлічваеш, мысліцель?

З а с л о н а ў. Не, на пратэкцыю Манша. Якога я двой-
чы ратаваў ад суда за прагулы.

Я к у ш а ў. І дарэмна ратаваў! Бачыш, як хутка ён да
іх перакінуўся!

З а с л о н а ў. Ратаваў таму, што рукі ў яго залатыя.
Ды і прагулы ў яго былі пусцяковыя. Ездзіў да хворых
родзічаў.

Я к у ш а ў. Ты разлічваеш, што немцы паслухаюць
вейкага перабегчыка?

З а с л о н а ў. Паслухаюць не перабегчыка, а немца
з Паволжа. Для іх ён свой. Родны!.. А ён маю біяграфію
ведае.

Я к у ш а ў. Дохлы твой разлік, Канстанцін Сяргеевіч!
«Мажліва! Напэўна! Пабачым!» Хіба гэта разлік? А ты —
камандзір атрада. Між іншым! І твае «разлікі» ўсіх нас
датычаць. Між іншым!

Паўза.

З а с л о н а ў (ціха). Я яшчэ ў Маскве сказаў: са мной
пойдуць толькі добраахвотнікі. Цяпер — тое ж самае... Ня-
воліць нікога не хачу.

Я к у ш а ў. Ад нашага атрада засталася шэсць чала-
век. Калі загінем і мы, загіне і справа, дзеля якой мы ішлі
сюды.

З а с л о н а ў. Ну, а калі не загінем? Мы ж такую паст-
ку для немцаў паставім, што яны самі збягуць з Оршы!

Паўза.

Якушаў. Ну, што вы ўсе як вады ў рот набралі! Выходзіць, што адзін я панікёр і слабак?! А вы ўсе — храбрацы і героі?! Вы ўсе рвецца ў бой, адзін я хачу пад кажух, на печку?! Так, ці што?!

Шурмін. Ніхто так не думае, камісар.

Якушаў. Тады чаму маўчыце?

Шурмін. Тут такая справа, камісар, што кожны сам за сябе павінен думаць.

Якушаў *(з іроніяй)*. Ну, і што ж ты надумаў... сам за сябе?

Шурмін. Я пайду ў горад.

Чэбрыкаў. Я таксама.

Андрэеў. Хто баіцца, той у карты не садзіцца!

Якушаў *(узрываецца)*. Тут вайна, а не гульня ў дурня! Ход назад не возьмеш! Немцы не дазваляць! Галавой прыйдзецца плаціць, разумнік! Добра ж, калі толькі сваёй! Цяміш, карцёжнік?

Андрэеў. Дык я ж не вас меў на ўвазе, Фёдар Мікітавіч!

Якушаў. І я не цябе маю на ўвазе!.. Не толькі цябе...

Заслонаў *(мякка)*. Я разумею цябе, Фёдар Мікітавіч. І яны разумеюць. Усе ідуць у горад, адзін ты — не. Дык нельга ж табе туды! Усе ў горадзе ведаюць, што ты не радавы камуніст. І Манш гэта ведае. Тваё сумленне можа быць спакойным. Нават калі б ты захацеў пайсці ў Оршу — мы б цябе не пусцілі.

Паўза.

Якушаў *(ціха)*. Што ж нам з Кацюшай рабіць?

Заслонаў. Як гэта — што? Базу к вясне рыхтаваць, людзей збіраць! Вясной мы і заявімся да вас, на ўсё гатовенькае! *(Прыслухоўваецца да самалёта ў небе.)* Дыскусію спыніць! Агонь патушыць! Зноў гэтая праклятая «рама»!

Касцёр гасне. У небе гудзіць самалёт.

Якушаў *(у цемры, зусім ціха)*. Я ведаю, Кацяцін Сяргеевіч, чаму ты рвецца туды... Дарэмна! Партыі ты ўжо даўно даказаў...

Заслонаў *(таксама ціха)*. Я сабе хачу даказаць Фёдар Мікітавіч...

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Орша. Цёмны, наглуха зантораны кабінет маёра СД Бруна Бегера. У кабінеце Бегер і Манш.

Бегер. Не разумею вас, Манш. Ён пакінуў пасля сябе адны руіны. А вы хочаце, каб я паверыў яму!

Манш. Пан маёр, я пражыў тут пятнаццаць гадоў і ведаю кожнага чыгуначніка. Заслонава я ведаю лепш за другіх.

Бегер *(з іроніяй)*. У мяне такое ўражанне, што вы, Манш, жывучы сярод рускіх, страцілі кваліфікацыю ваеннага разведчыка. Вы мысліце маштабамі і катэгорыямі таго слесара, у скуры якога сядзелі чатырнаццаць з палавінай гадоў. Не пятнаццаць, Марбах, а чатырнаццаць з палавінай. Вы страцілі нямецкую дакладнасць.

Манш *(разгублена)*. Адкуль вам вядома гэта прозвішча?

Бегер. Мне вядома, Марбах, не толькі гэта. Мне, напрыклад, вядома, што вам павысілі званне і перавялі з абвера-адзін у абвер-тры. Віншую вас, гаўптман Марбах.

Манш *(усё яшчэ ніяк не можа апамятацца)*. Але... абвер-тры не мая спецыяльнасць!

Бегер *(па-ранейшаму ціха і спакойна)*. У Берліне, Марбах, лепей ведаюць, дзе і як вас выкарыстаць. Таму я не раю вам, гаўптман, задаваць пытанні. Пытанні буду задаваць я. А вы будзеце на іх адказваць.

Манш. Чаму вы, маёр, дазваляеце сабе гаварыць са мной у такім тоне? Я — афіцэр абвера! Званні ў нас амаль аднолькавыя...

Бегер *(з іроніяй)*. Вось іменна — амаль!

Манш. Амаль! Абвер ніколі не падпарадкоўваўся СД!

Паўза.

Бегер *(з тонкім здэкам)*. Паслухайце, Марбах... Ці як вас там... Манш! Відаць, вы занадта доўга жылі ў Расіі. Можна, вам трэба растлумачыць, што такое РСХА — імперскае ўпраўленне бяспекі? Ці прыслаць для тлумачэння Шэленберга? Не трэба? Ён вам вядомы? Не забывайце: вы толькі для мяне афіцэр абвера Марбах. Для ўсіх астатніх вы па-ранейшаму перакладчык Манш. Слесар Манш.

М а н ш (*узрушана*). Пан маёр! Паколькі вы ведаеце, хто я такі па самай справе, далажыце ў Берлін... Неразумна трымаць афіцэра ваеннай разведкі ў якасці перакладчыка пры шэфэ дэпо! Пара закончыць гэты маскарад. Пятнаццаць гадоў Германія ведала ўсё, што рабілася на стратэгічным чыгуначным вузле, па шляху ад Масквы да заходняй граіцы.

Б е г е р. Чатырнаццаць з палавінай, Марбах. Вы празмерна доўга жылі ў Расіі... Я не лічу богам вашага Канарыса. Але, відаць, ён глядзіць далей, чым вы. Ён лічыць, што вам неабходна папрацаваць яшчэ тут. Не раскрываючы сваіх картаў. У маім падначаленні. Вам гэта не падыходзіць, гаўптман?

М а н ш. Я служу маёй радзіме, Германіі, пан маёр!

Б е г е р. Я таксама... Гэты горад, Марбах, не толькі тыл групы арміі «Цэнтр», але і вароты Масквы. Разумеце?.. Камандаванне даручыла мне забяспечыць парадак у гэтых «варотах». І я зраблю ўсё, каб выканаць свой абавязак салдата і... немца. У вас ёсць пытанні, Марбах?

М а н ш. Няма...

Б е г е р (*з іроніяй*). Я рады, што няма. Пакажыце мне вашы запісы пра Заслонава.

М а н ш. Калі ласка (*перадае Бегеру бланкет*).

Б е г е р (*разглядаючы запісы*). Хто яго бацькі?

М а н ш. Звычайныя сяляне. Кажуць, што яго бацьку арыштавалі і выслалі ці то ў Сібір, ці то на Поўнач.

Б е г е р. Гэта гаворыць слесар Манш ці афіцэр абвера Марбах?

М а н ш. Не разумею вас, пан маёр...

Б е г е р. Прашу вас, Марбах, быць больш дакладным... Мяне не цікавяць плёткі. Мяне цікавяць толькі факты. І ацэнка гэтых фактаў афіцэрам ваеннай разведкі.

М а н ш. Дакладна невядома, быў яго бацька «ворагам народа», як тут кваліфікавалі, ці не. Але тое, што ён быў арыштаваны і высланы — факт дакладны.

Б е г е р. Як успрыняў гэты факт Заслонаў?

М а н ш. Бездакорнай работай хацеў даказаць сваю лаяльнасць.

Б е г е р. Лаяльнасць ці адданасць? Для нас гэта вельмі важна.

Паўза.

М а н ш. Думаю, што лаяльнасць.

Б е г е р. Як гэта выглядала канкрэтна ў жыцці?

М а н ш. Ён працаваў у дэпо ад цямна да цямна, без выхадных і водпуску. Прыходзіў дадому і засыпаў на парозе. Жонка распранала яго і клала ў ложкак.

Б е г е р. І ўсё гэта толькі для таго, каб даказаць сваю лаяльнасць?

М а н ш. Трэба ведаць Заслонава. Ён проста не можа працаваць абы-як. Такі характар.

Б е г е р. Ён многа зарабляў?

М а н ш. Зарабляў многа, атрымліваў мала. Вылічвалі...

Б е г е р. Вылічвалі? Чаму? Вы ж кажаце, ён добра працаваў.

М а н ш. За непаладкі ў дэпо.

Б е г е р. Вы мелі дачыненне да гэтых непаладак?

М а н ш. Не да ўсіх...

Б е г е р. Зразумела. І цяпер вы адчуваеце дакор сумлення.

М а н ш. Пап маёр! Я рэкамендую вам чалавека, які двойчы аказаў вельмі важную паслугу абверу.

Б е г е р (*пасля паўзы, здзіўлена*). Заслопаў?

М а н ш. Іменна....

Б е г е р. Якім чынам?

М а н ш. Ён двойчы выратаваў мяне ад сур'ёзнай небяспекі. Мяне хацелі судзіць за прагулы. Перад вайной камуністы ўвялі спецыяльны закон аб дысцыпліне...

Б е г е р. Як жа вы, ваенны разведчык, дапусцілі такую легкадумнасць — прагулы?

М а н ш. У мяне не было выйсця, пап маёр. Я павінен быў сустрэцца ў Смаленску з сувязным. Прыкінуцца хворым было больш небяспечна.

Б е г е р. Вось чаму вы хадайначасце за Заслонава! Выкіньце, Марбах, нямецкі сентыменталізм на сметнік! Заслопаў быў і застаецца небяспечным ворагам Германіі. І тое, што вы казалі пра яго, лішні раз нацвярджае гэта.

М а н ш. Пап маёр! Я думаю пра інтарэсы рэйха, а не пра сентыменталізм. Заслопаў — пезамянімы спецыяліст, ён выдатна ведае чыгунку. Але гэта толькі адзін бок справы... Калі ён будзе працаваць у нас, працаваць на нас — гэта будзе самая лепшая агітацыя супраць камуністаў.

Б е г е р. Ён камуніст?

М а н ш. Не, яго не прынялі. Хоць заяву ён падаваў.

Б е г е р. Як ён ставіцца да... «матэрні»?

М а н ш. У яго яе ніколі не было. Ён еў абы-як, усуха-

мятку, хварэў на гастрыт. Бальніцу і дактароў не прызнаваў. Больні правільна — не меў на гэта часу...

Бегер. Вы свабодны, Марбах. Ваш блакнот заста-нецца ў мяне. Вы на-ранейшаму будзьце для яго слесарам Маншам. Але не забывайце, што вы — афіцэр разведкі.

Манш. Я гэтага ніколі не забываю, пан маёр.

Манш выходзіць. Бегер, застаўшыся адзін, уважліва вывучае блакнот Манша, робіць у ім паметкі.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

Кабінет маёра Бегера. Са стала вузкім промнем ярка свеціць на пусты стул лямпа. Сам Бегер увесь час сядзіць за сталом, застаючыся ў паўзмроку.

Друлінг уводзіць **Заслонава**.

Бегер (*Друлінгу*). Вы свабодны.

Друлінг нячутна знікае. Бегер доўга і ўважліва разглядае **Заслонава**.

Заслонаў. Добры дзень, пан маёр.

Бегер (*не адказваючы*). Праходзьце сюды, **Заслонаў**. Сядайце.

Заслонаў (*сядаючы*). Дзякуй, пан маёр.

Бегер зноўку доўга і нільна ўглядаецца ў **Заслонава**. Твар **Заслонава** асветлены яркай лямпай. Святло рэжа вочы, але **Заслонаў** сядзіць спакойна, нерухома.

Бегер. Што вам патрэбна, **Заслопаў**?

Заслонаў. Спакойнае жыццё, пан маёр. Спакойнае і забяспечанае. Я стаміўся ад голаду, вошай і няпэўнасці свайго лёсу. Я хачу сёння легчы спаць, не баючыся за свой заўтрашні дзень. Я стаміўся, пан маёр.

Бегер. Калі ж вы паспелі стаміцца? Вайна толькі пачалася!

Заслонаў. А мне здаецца, што яна ідзе ўжо тры гады.

Бегер. Гэта ваша перакананне ці... настрой?

Заслонаў. І тое, і другое. Настрой нараджае перакананні.

Бегер. Вы даўно так думасце?

Заслонаў. З дваццаць другога чэрвеня.

Паўза.

Бегер. Дзе вас дагнала наша воіска?

З а с л о н а ў. У Вязьме. Мы ішлі адтуль пешшу. Нямецкія паязды не возяць рускіх.

Б е г е р. Чэбрыкаў, з якім вы прыйшлі ў Оршу, камуніст?

З а с л о н а ў. Не ведаю, пан маёр. Я не ме. ніякіх адносін да партыйнай арганізацыі.

Б е г е р. А хто яе ўзначальваў, ведасце?

З а с л о н а ў. Ведаю. Якушаў. Фёдар Мікітавіч Якушаў.

Б е г е р. Дзе і калі вы бачылі яго ў апошні раз?

З а с л о н а ў. У Оршы. Ён паехаў на два дні раней за мяне.

Б е г е р. Чаму вы не паехалі разам з ім?

З а с л о н а ў. У мяне быў загад... Пакінуць Оршу разам з сапёрамі.

Б е г е р. Якія ўзрывалі дэпо?

З а с л о н а ў. Так...

Б е г е р. Вы прымалі непасрэдна ўдзел у гэтай аперацыі?

З а с л о н а ў. Не мог не прымаць, пан маёр. Законы ваяннага часу бязлітасныя. А я не хачу паміраць. Мне трыццаць два гады.

Паўза.

Б е г е р (*раптам*). За што вас выгналі з камсамола?

Паўза.

З а с л о н а ў. З-за бацькі.

Б е г е р. Хто ваш бацька?

З а с л о н а ў. Мужык. Селянін.

Б е г е р. Дзе ён зараз?

З а с л о н а ў. Не ведаю, пан маёр. Ён быў высланы па Поўнач.

Б е г е р. За што?

З а с л о н а ў. Яго абвінавачвалі, што ён нібыта спаліў сваю гаспадарку. Каб не аддаваць калгасу...

Б е г е р. А ён сапраўды спаліў яе?

З а с л о н а ў. Не... У яго б рука не ўзнялася на такое. Нехта іншы падпаліў...

Б е г е р. Калі вы прынялі рашэнне супрацоўнічаць з намі?

З а с л о н а ў. Даўно. Я люблю нямецкі народ за яго працавітасць і высокую культуру.

Б е г е р (*з іроніяй*). Чаму ж вы ў такім разе адправі-

лі сваю сям'ю ў савецкі тыл, а не пакінулі яе ў Оршы? Ці, можа, яна не падзяляе вашых поглядаў на высокую нямецкую культуру?

З а с л о н а ў *(не адразу)*. Калі б мая сям'я засталася тут, мы б зараз з вамі не размаўлялі.

Б е г е р. Чаму?

З а с л о н а ў. У НКВД працавалі разумныя людзі.

Б е г е р. Вы былі знаёмы з імі?

З а с л о н а ў. З некаторымі...

Б е г е р. Дзе і пры якіх абставінах вы з імі пазнаёміліся?

З а с л о н а ў. На допытах. Калі ў дэпо што-небудзь здаралася, мяне выклікалі на допыт у НКВД.

Б е г е р. Выклікалі аднаго вас?

З а с л о н а ў. Іншых таксама выклікалі, але мяне часцей. Я быў начальнікам дэпо.

Паўза.

Б е г е р. Чаму вас, пачальніка дэпо, не прынялі ў партыю?

З а с л о н а ў. Мне не давяралі...

Б е г е р. Чаму?

З а с л о н а ў. Сын рэпрэсіраванага...

Б е г е р. Дзіўна. Вас не прынялі ў партыю, а дэпо чамусьці даверылі. *(Паўза.)* А чаму вы хацелі ўступіць у партыю? Вы падзяляеце перакананні бальшавікоў?

З а с л о н а ў. Не... На ўсе высокія пасады камуністы ставяць толькі сваіх.

Б е г е р. Чаму? Не давяраюць беспартыйным?

З а с л о н а ў. Не... Хочуць, каб з пачальніка можна заўсёды было снагнаць удвая — і на адміністрацыйнай, і на партыйнай лініі.

Б е г е р. Як жа вам, беспартыйнаму, бальшавікі даверылі такую высокую пасаду?

З а с л о н а ў *(не адразу)*. Яны высока цанілі мяне як спецыяліста.

Б е г е р *(рантам)*. Вы сябравалі з камісарам Якушавым? Гэта праўда?

З а с л о н а ў *(не адразу)*. Праўда...

Б е г е р. А што ў вас было агульнага?

З а с л о н а ў. Сярод камуністаў, нан маёр, няма прастойных людзей...

Б е г е р. Якія таксама ўступілі ў партыю бальшавікі

коў, каб зрабіць кар'еру? Арыгінальнае ў вас разуменне прыстойнасці.

З а с л о н а ў. На любой пасадзе можна быць чэсным і прыстойным...

Бегер устаў, выйшаў з-за стала і наблізіўся да Заслонава. Заслонаў таксама ўстаў.

Б е г е р. Сядайце... Не падабаецца мне, Заслонаў, як вы адказваеце на пытанні.

З а с л о н а ў. Я што-небудзь не так сказаў?

Б е г е р. Ды не, усё так. Вы адказваеце, як чалавек, які загадзя добра прадумаў свае адказы.

З а с л о н а ў (*паціскаючы плячыма*). Я толькі адказваю на вашы пытанні, пан маёр. Я ж не ведаў, пра што вы будзеце ў мяне пытацца...

Бегер доўга глядзіць у вочы Заслонава, затым вяртаецца на сваё месца.

Б е г е р. Добра, Заслонаў... Будзем лічыць, што я вам паверыў. Мы возьмем вас начальнікам рускіх паравозных брыгад. Вы будзеце набіраць сабе толькі тых людзей, якіх добра ведаеце. За кожнага з іх вы будзеце адказваць сваёй галавой. Так што ваша жыццё знаходзіцца ў іх руках. А іх жыццё — у вашых. Лагічна, разумна?

З а с л о н а ў. Пан маёр, можна спытаць?.. А вы можаце паручыцца сваёй галавой за ўсіх падначаленых?

Бегер нават сумеўся ад такой дзёрзкасці.

Б е г е р. Мне падначаленых далі. А вы, Заслонаў, будзеце набіраць падначаленых самі. Самі. Каго добра ведаеце і каму давяраеце... сваё жыццё. Кожны іх учынак, кожны крок не за, а супраць Германіі будзе азначаць для вас шыбеніцу... Пра аплату даведайцеся ў шэфа дэпо Хейге. За добрую працу мы добра плацім. Заўтра вы скажаце пра гэта на радыё. Вас будзе слухаць увесь горад.

З а с л о н а ў. Я кепскі прамоўца, пан маёр...

Б е г е р (*уважліва глядзіць на Заслонава*). Вы адмаўляецеся выступаць на радыё? Я правільна зразумеў вас, Заслонаў?

З а с л о н а ў. Я кепскі прамоўца...

Б е г е р (*з іроніяй*). А Манні другое сказаў пра вас. Вы чытаць умсеце?

З а с л о н а ў. Ну, вядома...

Б е г е р. Прачытаеце перад мікрафонам тое, што вам напішуць.

Заслонаў. Але, пан маёр... Я заўсёды стараўся быць па-за палітыкай.

Бегер (*з ледзь прыкметнай усмешкай*). Быць па-за палітыкай, Заслонаў,— гэта таксама палітыка. І яна нам падыходзіць. Але вы павінны даказаць нам сваю палітычную незалежнасць ад сваіх ранейшых гаспадароў. Інакш я муну не паверыць у вашу шчырасць. Як і ў вашу апалітычнасць.

Заслонаў. Разумею, пан маёр... Вы хочаце, каб мяне ўзненавідзелі свае.

Бегер устаў, падышоў і зноў спыніўся перад Заслонавым. Заслонаў таксама ўстаў.

Бегер. Хто — «свае»? Значыць, вы, пан Заслонаў, яшчэ не вызначылі, хто для вас — свае? Але ж вы самі прыйшлі да нас і прапанавалі сябе ў саюзнікі. Вы зрабілі гэта таму, што ў вас не было іншага выйсця? Правільна?

Заслонаў. Правільна...

Бегер. Вось вы і скажаце «сваім»: у іх няма іншага выйсця! Або саюз з Германіяй, або... Мы не мілуем сваіх ворагаў. Гэта вы таксама скажаце. Калі хочаце добра... «сваім»!

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

На кватэры Паўла Шурміна сабраліся падпольшчыкі — Пётр Шурмін, Анатоль Андрэеў, Мікалай Дамарацкі і Сяргей Чэбрыкаў.

Пётр (*горача, з хваляваннем*). ...І Тэльман немец! Яму таксама не верыць?

Павел. Знайшоў, з кім параўнаць!

Пётр. Хто памог Заслонаву з работай? Манш! Ён жа не проста слова замовіў! Ён жа паручыўся! І вось цяпер... Хто папярэдзіў? Зноў жа Манш!.. Ты разумееш, дзе мы можам мець свайго чалавека?

Павел (*спакойна, разважліва*). Не сцяшайся, браце-нік. Пачакай трохі.

Пётр. Да канца вайны чакаць?.. Мы яго баімся, а ён — нас!

Павел. Разумееш... Ну, вось не ляжыць у мяне душа да яго...

Рыўком адчыніліся дзверы. На парозе ўстрымаваны Заслонаў.

З а с л о н а ў. Знікайце! Па аднаму! У розныя бакі!

П а в е л. Што здарылася?

З а с л о н а ў. «Хвасты»!.. Гадзіну пятляў па вуліцах... Думаў, згубілі мяне. Стаў веснічкі зачыняць, а за спіной двое. Як з-пад зямлі! Знікаем!

А н д р э е ў (*збянтэжана*). Гэта нашы хлопцы, Канстанцін Сяргеевіч...

З а с л о н а ў. Якія хлопцы?!

А н д р э е ў. Цімка Дакутовіч і Жэнька Коржань...

З а с л о н а ў. Вы што? Зусім звар'яцелі?!. Дзяцей у падполле вярбуеце!

А н д р э е ў. Гэтыя дзеці, Канстанцін Сяргеевіч, узарвалі двух афіцэраў у машыне і застрэлілі некалькі салдат. А цяпер вось рашылі вас кокнуць.

З а с л о н а ў. Мяне? За што?

А н д р э е ў. Як здрадніка...

П а в е л. Не крыўдуй, Канстанцін Сяргеевіч. Не было ў нас выхаду. Давялося сказаць ім праўду. Не ўсю, вядома, а сёе-тое.

З а с л о н а ў. Так... Сумаваць вы не дасце. А чаму яны ганяюцца за мной, калі ведаюць, хто я такі?

А н д р э е ў. Ахоўваюць вас...

З а с л о н а ў. Два хлопцы-ўдальцы супраць тысячы?!

А н д р э е ў (*нерашуча*). Не супраць тысячы...

З а с л о н а ў. Даўно заікай стаў?

П а в е л. Апрача гэтых яшчэ дзве групы за вамі ўлягаюць. Адна адсюль, з Оршы, другая з Асінторфа. Не могуць дараваць вашай прамовы на радыё. Ну, а мы не можам сказаць ім праўду.

Паўза.

З а с л о н а ў. Такія ж падшыванцы?

А н д р э е ў. Камсамольцы.

З а с л о н а ў. Што ж, выходзіць, я сур'эзнага забойцы не заслугоўваю?

П а в е л. Дарослыя здагадваюцца, што нездарма вы вярнуліся... А вось гэтыя...

А н д р э е ў. Нават клятву далі, што павесяць вас...

З а с л о н а ў (*пасля паўзы*). Во сітуацыя, ёлкі-палкі! Ану, клікні сюды гэтых тэрарыстаў! Хочацца зірнуць на іх. Андрэеў выйшаў у калідор і адразу ж вярнуўся з Д а к у т о в і ч а м і К о р ж а н е м.

К о р ж а н ь (*крыху збянтэжана*). Добры вечар, дзядзя Косця.

З а с л о н а ў. Здароў, забойцы! Якім жа макарам вы хацелі мяне на той свет адправіць? Цішжом, пожычкам? Ці, наадварот, з музыкай, бомбачкай?

К о р ж а н ь *(вінавата)*. З пагана...

З а с л о н а ў. Ідзі ты! І хто б з вас паліў у мяне? Ты?

К о р ж а н ь. Не. Ён *(паказвае на Цімку)*. У яго перваў няма. За дзесяць крокаў мусе ў вока трапляе.

З а с л о н а ў. Во, чэрці. Мог бы на ўсё жыццё без вока застацца! Няўжо і рука не здрыганулася б?

Д а к у т о в і ч. Не...

З а с л о н а ў. А я ж жывы чалавек!

К о р ж а н ь. Камсамольскі трыбунал так рашыў.

З а с л о н а ў. Ты паглядзі, нават трыбунал у іх ёсць! А самапал?

Д а к у т о в і ч. Ёсць.

З а с л о н а ў. Пакажы!

Д а к у т о в і ч. Толькі ў маіх руках.

Цімка выцягнуў з-за пазухі паган з вялікай гільзай на канцы ствала.

З а с л о н а ў. А набалдашнік гэты навошта?

Д а к у т о в і ч. Бясшумка. Там каўчук з кола *(хавае паган за пазуху)*.

З а с л о н а ў. Здрава! Сам прыдумаў?

Д а к у т о в і ч. Сам.

З а с л о н а ў. Толькі я не раю гуляць з ім на горадзе. Калі схопяць на вуліцы з гэтай пукаўкай...

Д а к у т о в і ч. Няхай паспрабуюць.

З а с л о н а ў. А вось гэта не трэба — каб спрабавалі...

Д а м а р а ц к і *(з трывогай)*. Ціха!.. Там нехта ёсць!

Д а м а р а ц к і рыўком адчыніў дзверы і кошкай скочыў у калідор. Ён адразу ж вярнуўся, уштурхнуўшы ў накой Тоню.

Наўза.

З а с л о н а ў. А гэта хто?

К о р ж а н ь. Тоня...

З а с л о н а ў. А як Тоня тут апынулася? Чаму ёй дома не сядзіцца?

К о р ж а н ь *(з абурэннем)*. Дык яна ж нікуды яго не адпускае аднаго!

З а с л о н а ў. Сястра?

К о р ж а н ь. Якая там сястра!

З а с л о н а ў. Ясна... Чаму ты яго не адпускаеш?

Т о н я. Таму, што ён недаразвіты.

Заслонаў. Хм... Чаму ж ты любіш такога, недаравітага?

Тоня. Шкада. Ён адзін у маці. А лезе ўсюды на злом галавы. Калі б ён хоць крышачку баяўся...

Заслонаў. А ты баішся?

Тоня. Страх, як баюся!

Заслонаў. Баішся, і ўсё роўна лезеш за ім?

Тоня. А што ж рабіць? Ён жа загіне без мяне!

Дакутовіч *(ціха)*. Замаўчы!..

Заслонаў. Так і ходзіш за ім увесь час?

Тоня. Ага, так і хаджу.

Дакутовіч *(каб перапыніць гэтую непрыемную для яго размову)*. Нам можна ісці?

Заслонаў. Можна.

Дакутовіч, Коржань і Тоня выходзяць. Усе вінавата маўчаць, баючыся, што Заслонаў выдасць ім за ўсё спаўна.

Павел *(вінавата)*. Ніякімі лейцамі іх не ўтрымаць.

Заслонаў *(ціха, пасля паўзы)*. Вось мы каму помнік пасля вайны паставім!

Пётр. Канстанцін Сяргеевіч... Я з Маншам сёння гаварыў.

Заслонаў. З Маншам? Пра што?

Пётр. Ён сам са мной загаварыў... Ён папярэдзіў, што калі хто-небудзь з нас пападзецца — вас адразу ж на шыбеніцу... Што вы пібыта за кожнага з нас галавой паручыліся?

Заслонаў. Нешта такое было.

Андрэеў. Значыць, калі нехта з нас трапіць да іх у рукі — вам хана?

Заслонаў *(сурова)*. Калі нехта збіраецца трапляць ім у рукі — няхай дома сядзіць!

Пётр. Трапляць да іх, вядома, піхто не хоча. Але ведаць, што над вамі ўвесь час тапор на валаску вісіць...

Заслонаў. Ён над кожным вісіць. Таму справу сваю мы павінны рабіць так, каб камар носа не падтачыў. Ніякіх дыверсій у самой Оршы! Ніводнага кроку без маёй каманды!..

Андрэеў. Сядзі і не рыпайся?

Заслонаў. Я сёння бачыў іх паравозы. Да зімы яны не гатовы. Вадзяная гаспадарка таксама. А мароз не сёння-заўтра ціскане. Калі мы яму толкам паможам, работы хоціць. Мароз павінен за адну ноч спыніць увесь вузел. Разумеце, чаму ўвесь?

Д а м а р а ц к і *(весела)*. Калі мароз, то на ўсё мароз!
А калі не на ўсё, то гэта ўжо не мароз, а нехта другі!

З а с л о н а ў. Вось іменна... Ты і Чэбрыкаў возьмеце
дэпо і паравозы, якія там стаяць. Звярніце ўвагу мароза
на парапаветраныя і вадзяныя помпы, на прэсмаслёнкі. На
ўсё, што можа замярзаць!

Д а м а р а ц к і. Ёсць памагчы таварышу Марозу!

З а с л о н а ў. За тваёй групай, Пётр, вадакачка і вода-
праводная сетка.

П ё т р. Рвануць?

З а с л о н а ў. Я ж казаў — ніякіх дыверсій у самой
Оршы! Водаправодныя калодзежы не ўцешлены. Калі ў
двух-трох перакрыць на ноч заслонкі — замерзне ўся сет-
ка. А раніцай заслонкі зноў адкрыеш.

П ё т р. Навошта адкрываць?

З а с л о н а ў. На ўсякі выпадак... Ты, Павел, вазьмі на
сябе надземную гаспадарку — стрэлкі, «паілкі», паварот-
ны круг.

Д а м а р а ц к і. Калі адбудзецца святочны канцэрт?

З а с л о н а ў. У першую марозную ноч. Пасля маёй
каманды. Папярэджваю: ніякай самадзейнасці!

А н д р э е ў *(з крыўдай)*. А мне зноў нічога?

З а с л о н а ў. Думай, як заткнуць горла Гебельсу, ка-
місар. Ён на ўсю вайну твой галоўны праціўнік. І потым...
Ты ж не выканаў першае заданне.

А н д р э е ў *(ускінеўшы)*. Ну, няма, няма ў горадзе
гаркома! Няма! Дзе я яго вазьму?

З а с л о н а ў. Не можа такога быць. Гарком ёсць...
А гэтыя, што за мною ганяюцца, нічога не ведаюць? Тры-
бунал у іх ёсць...

А н д р э е ў. Трыбунал ёсць, а гаркома няма!

З а с л о н а ў. Навінен быць. Выйдзем на сувязь з гар-
комам, Толя, буду ордэн табе прасіць.

А н д р э е ў. Ат!..

П ё т р. Што з Маншам рабіць, Канстанцін Сяргеевіч?
Можна, я пагавару з ім?

З а с л о н а ў. Мне гэта зручней зрабіць. Ён заўсёды
побач.

П а в е л. Не ляжыць у мяне дуна да яго.

П ё т р. Вось ты і панкі сваю думу да фрыцаў! Няхай
яна, як Манш, у іх працуе, а нам служыць!

П а в е л *(спакойна)*. Не зразумею я, браценік, чаму
ты на сценку лезеш?

П ё т р *(горача)*. Таму што, калі мы не будзем верныя

адзін аднаму... Немцам гэта толькі і трэба! Яны толькі гэтага і дабіваюцца! Каб мы не верылі адзін аднаму! Каб нас па адным ламаць! Таму што ўсіх адразу — у іх сілёнак не хапае!

З а с л о н а ў. Верыць трэба. Пасля таго як праверыш. Дамовіліся, Манша я бяру на сябе. Вы ў гэтую справу не лезьце...

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

Ваенная камендатура на станцыі Орша. За вокнамі відаць абледзянелыя канструкцыі на чыгуначных пуцях. Час ад часу яны асвятляюцца бліскавіцай блізкіх агнёў.

В е р н е р *(па тэлефоне)*. ...Мы робім усё, што можам, пан генеральны камісар... Мабілізавана ўсё насельніцтва Оршы... Так, пан генеральны камісар... Будуць працаваць усю ноч. Зробім усё, пан генеральны камісар... Так, я разумею, што такое Орша, пан генеральны камісар...

Уваходзіць **Г а ў п т м а н**, начальнік санітарнага пезда.

Г а ў п т м а н. Пан камендант! Калі вы адправіце наш пезд?

В е р н е р. Гер гаўптман! Пакуль я не адпраўлю ўсе эшалоны на фронт, з Оршы ў тыл не кранецца ніводзін пезд!

Г а ў п т м а н. Вы, пан камендант, забралі наш паравоз! А ў мяне раненыя...

Уваходзіць змарзелы **Х е й г е**.

В е р н е р. Гер гаўптман! Калі я не адпраўлю гэтыя эшалоны сёння пад Маскву, раненых у вас будзе ў дзесяць разоў болей!

Г а ў п т м а н. Раненыя замярзаюць у вагонах!

В е р н е р. За жыццё раненых нямецкіх салдат адказнасць несяце вы, гер гаўптман! А я адказваю за Маскоўскі фронт! Можна, там зараз вырашаецца лёс вайны і будучыня Германіі! Гэта важней, чым адзін эшалон раненых! Хайль Гітлер!

Г а ў п т м а н *(узмахнуўшы рукой)*. Хайль! *(Выходзіць.)*

Х е й г е. Кашмар! Неікі жудасны кашмар!

В е р н е р *(стомлена)*. Хейге... Знайдзіце яму да рані-

цы паравоз. Няхай яны робяцца ледзяшамі не ў нас, а па дарозе!

Хейге. Майн гот! Адкуль я вазьму паравоз?

Вернер. Не ведаю. Гэта ваша справа, вы шэф дэпо.

Хейге... Вы ведаеце, хто такі Вільгельм Кубэ?

Хейге. Генеральны камісар? Гаўляйтэр?

Вернер. Ён не толькі генеральны камісар, Хейге. Ён папличнік і сябра самога фюрэра... Я толькі што меў гонар гаварыць з ім па тэлефоне...

Хейге. Вы знаёмы з ім?

Вернер (*глядзіць на Хейге, як на ідыёта*). Хутка і ў вас будзе магчымасць пазнаёміцца з ім.

Хейге (*зразумейшы, не адразу*). Што ён сказаў вам?

Вернер. Што павесіць спачатку вас, потым мяне. Калі заўтра да раніцы стапцыя не будзе нармальна працаваць.

Хейге. Гэта немагчыма, пан камендант!

Вернер. Чаму немагчыма? Кубэ ўсё можа, Хейге.

Хейге. Я не пра тое... Каб адрамантаваць водаправодную сетку, патрэбна не менш трох сутак.

Вернер. Не праз тое сутак, а праз адны суткі вы будзеце глядзець на Оршу адтуль, з неба. Кубэ заўсёды выконвае свае абяцанні.

Хейге (*разгублена*). Што ж мне рабіць?

Вернер. Адрамантаваць за суткі водаправод.

Хейге (*з адчаем*). Гэта немагчыма, пан камендант! Няма труб! Тапары і лапаты не бяруць зямлю! Мы адаграваем яе кастрамі!

Вернер. Адагравайце хоць задніцай, але вадакачка павінна заўтра падаць ваду ва ўсе калонкі!

Хейге. Кашмар! Нейкі жудасны кашмар!

Вернер. Што з паравозамі ў дэпо?

Хейге. Пазамярзалі і выйшлі са строю ўсе сістэмы...

Вернер. Колькі часу спатрэбіцца на рамонт?

Хейге. Іх можна адрамантаваць толькі ў Берліне ці ў Варшаве...

Паўза.

Вернер. Адзінаццаць паравозаў за адну ноч... А колькі гадоў, Хейге, вы працуеце на чыгуцы?

Хейге. Дваццаць пяць...

Вернер. І вы заўсёды так працавалі?

Хейге. Пан камендант!.. Я ніколі не працаваў у такіх кашмарных умовах!

Вернер доўга глядзіць на Хейге.

В е р н е р. Вы хочаце сказаць, Хейге, што мы былі не гатовы да вайны з Расіяй?

Х е й г е (*спалохана*). Пан камендант!.. Я толькі хацеў сказаць, што нашы паравозы не прыстасаваны да такой зімы! Гэта ж нейкі кашмар!

Паўза.

В е р н е р. Колькі эшалонаў на станцыі?

Х е й г е. Дзевяць... І адзінаццаць спынена перад Оршай. Кашмар!

В е р н е р. Ці можна паскорыць запраўку паравозаў з рэчкі?

Х е й г е. Нельга... Помпы слабенькія, іншых няма...

Паўза.

В е р н е р. Ведаеце, Хейге, што можа выратаваць ваша жыццё?

Х е й г е. Што?

В е р н е р. Рускія дыверсантаў... Мы з вамі, Хейге, адказваем за паравозы, за эшалоны. За станцыю. А за дыверсантаў адказваюць іншыя. Гэта не наша з вамі спецыяльнасць.

Х е й г е (*бездапаможна*). Даруйце, я не разумею... Я кешка спаў...

В е р н е р. Вы, Хейге, ідыёт з дня нараджэння ці сталі ім за дваццаць пяць гадоў службы? (*Паўза.*) Добра падумайце. Хто можа быць дыверсантам? Заслонаў?

Х е й г е. Ну што вы! На ім трымаецца ўся работа ў дэпо!

В е р н е р. Можа, Манш?

Х е й г е. Ён жа немец!

В е р н е р. Вы таксама немец. Вам будзе лягчэй ад таго, што заўтра вас павесяць немцы?

Х е й г е. Бачыць бог, я не вінаваты!

В е р н е р. Скажыце гэта Кубэ. Можа, ён і паверыць такой сведцы...

Х е й г е. Але... дзе я знайду дыверсантаў?

В е р н е р. Вам іх і не трэба шукаць. Вы толькі падайдзе ідэю. Няхай дыверсантаў шукае Бегер...

Уваходзіць Б е г е р.

Б е г е р. Ці мне здалося, ці вы сапраўды назвалі маё прозвішча?

В е р н е р. Я назваў ваша прозвішча, пан маёр... Хейге

только што зрабіў мне заяву. А я сказаў, што з такой заявай ён павінен быў звярнуцца да вас...

Бегер. Я слухаю, Хейге.

Хейге. Пан маёр... У мяне ёсць падставы лічыць, што на станцыі ноччу былі рускія дыверсанты...

Бегер уважліва глядзіць на Хейге. Безумоўна, ён здагадаўся, аб чым дамовіліся між сабой Вернер і Хейге.

Бегер. Вы казалі: «ёсць падставы». Якія?

Хейге. Вельмі ўжо многа страт за адну ноч...

Бегер. Я пытаюся: якія ў вас ёсць падставы лічыць, што на станцыі ўначы былі рускія дыверсанты?

Хейге. Сутыкнуліся эшалоны... Паравоз зваліўся з рэек.

Бегер. Што казалі эксперты?

Хейге. Паравоз зваліўся таму, што на рэйках нарасло многа лёду.

Бегер. А эшалоны, чаму сутыкнуліся эшалоны?

Хейге. Замёрзлі стрэлкі...

Бегер. Хто ўваходзіў у камісію экспертаў?

Хейге (*яшчэ не разумеючы, што губіць сябе адказамі*). Амаль адны немцы...

Бегер (*з сарказмам*). Чаму ж вы ў такім разе сцвярджаеце, што на станцыі дзейнічалі рускія дыверсанты? Вы што, не згодны з вывадамі экспертаў?

Хейге (*разгублена*). Не... Я згодзен... Але вельмі многа выпадковасцей. За адну ноч...

Бегер. Паклічце сюды Заслонава.

Хейге. Слухаю... (*Паспешліва выходзіць.*)

Бегер. А што вы думаеце наконт гэтага, камендант?

Вернер. Я згодзен з Хейге, пан маёр. Занадта многа выпадковасцей. Дзіўных выпадковасцей.

Бегер з іранічнай усмешкай глядзіць на Вернера.

Бегер. Праз пятнаццаць мінут разам з Хейге дайце мне адказы на пытанні. Хто канкрэтна ў гэтую ноч адказваў за стрэлкі? Хто абавязаны быў своечасова заўважыць лёд на рэйках? Чаму ён там аказаўся іменна ўначы? Хто абавязаны быў страхавець тэхніку?

Вернер. Дзяжурная каманда, пан маёр.

Бегер. Немцы? Рускія? Хто?

Вернер. Тры немцы, астатнія рускія.

Бегер. Хто канкрэтна? Прозвішчы!

Вернер. Вы іх атрымаеце праз пятнаццаць мінут.

Вернер выходзіць, сустраўны на парозе Заслонава і
Манша.

Бегер. Вы ведаеце, Заслонаў, што адбылося на стаі-
цы ўначы?

Заслонаў. Ведаю, пан маёр.

Бегер. Чаму замерзлі адразу ўсе водаправодныя тру-
бы? Як гэта магло здарыцца?

Заслонаў. Інакш і быць не магло, пан маёр.

Бегер. Што гэта значыць?

Заслонаў. Водаправодная сетка старая. Трубы
драхлыя, іржавыя, ляжаць неглыбока. На адкрытым па-
ветры тэмпература мінус трыццаць, а ў размеркавальных
калодзежах мінус пятнаццаць. Уначы, відаць, наступіў та-
кі момант, калі вада ў трубах спынілася. Гэтага было да-
статкова. Тры-чатыры мінуты, і вада замерзла. Трубы па-
рвала...

Бегер. Адкуль у вас такія дакладныя звесткі?

Заслонаў. Я быў сярод экспертаў, якія правяралі
калодзежы.

Бегер. А ці магло быць так, Заслонаў... Нехта спу-
сціўся ў калодзежы і перакрыў ваду?

Заслонаў *(не адразу)*. Магло і такое быць, пан ма-
ёр. Але ўсе заслонкі ў калодзежах былі адчынены.

Бегер. Вы гэта самі правярылі?

Заслонаў. Не... Мне не даверылі.

Манш. Ва ўсе калодзежы спускаўся Баўх, пан маёр.

Бегер. Яшчэ адно пытанне, Заслонаў... У рускіх маг-
ло такое здарыцца?

Заслонаў. Не, не магло, пан маёр. Мы заўсёды ста-
ранна і загадзя рыхтаваліся да зімы. Манш можа пацвер-
дзіць.

Бегер. Значыць, аварыю можна было папярэдзіць?

Паўза.

Заслонаў. Безумоўна. Для гэтага трэба было зага-
дзя ўцяпіць усе калодзежы. Як мы гэта рабілі раней.

Бегер. Хто раней гэтым займаўся?

Заслонаў. Займалася спецыяльная служба. А пра-
вляў я асабіста.

Бегер. Чаму вы не зрабілі гэта зараз?

Паўза.

Заслонаў. Я не шэф дэпо, пан маёр. Я начальнік
рускіх паравозных брыгад.

Бегер. Але вы ведалі, што калодзежы не ўцеплены?

Паўза.

Заслонаў. Пан маёр... Я ведаў не толькі гэта. Я ведаў, што ўся гаспадарка не гатова да зімы. І перш за ўсё — нямецкія паравозы.

Бегер. Чаму вы нікога не папярэдзілі?

Паўза.

Заслонаў. Не хацеў, каб мяне расстралялі вы... або Вернер.

Бегер. Вы заблыталіся, Заслонаў!

Заслонаў. Не, пан маёр... Вернер сказаў рабочым дэпо пра заяву фюрэра... Вайна будзе закончана да зімы. Калі б я ўсумніўся ў праўдзівасці слоў фюрэра, вы б мяне не пашкадавалі. Ды і прыйшоў я на работу ў дэпо ў пачатку зімы. Не мог жа я пачаць з таго, каб вучыць Хейге, якому вы верыце значна больш, чым мне.

Паўза. Бегер не адрывае вачэй ад Заслонава.

Бегер. Добра, Заслонаў. Я вас больш не затрымліваю.

Заслонаў выходзіць.

Манш. Ён праўду сказаў, пан маёр.

Бегер. Вось гэта мяне і насцярожвае. Не спускайце з яго вачэй, Марбах!

Манш. За ім і ўдзень і ўначы ходзяць нашы людзі.

Бегер. Ён не здагадваецца пра гэта?

Манш. Не... Мне нават здалося, што ён шукае кантакту са мной.

Бегер. Навошта?

Манш. Пакуль не ведаю.

Бегер. Абавязкова даведайцеся. За Заслонава адказваеце вы асабіста. Вы яго рэкамендавалі на работу ў дэпо... Вы разумееце?

Манш. Разумею, пан маёр.

Бегер. Што вы думаеце пра начное здарэнне?

Манш. Вернеру і Хейге выгадна, каб гэта былі дыверсанты.

Бегер. Ведаю. А што на самой справе?

Манш. Я лічу, што стыхія вінавата толькі напалову. Хтосьці вельмі хітра выкарыстаў яе.

Бегер. Хто? Чыгуначнікі?

Манш. Думаю, што чыгуначнікі.

Бегер. Калі так, іх трэба неадкладна абясшкодзіць.

Манш. Спачатку іх трэба знайсці, пан маёр.

Бегер. Вы ж казалі, што ўсіх іх добра ведаеце. Знайдзіце! Вы ж разведчык, а не слесар!..

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Кватэра Заслонава на ўскраіне горада. Маленькі пакойчык, у якім стаяць стол, вузенькі жалезны ложкак, засланы шэрай коўдрай, некалькі табурэтак і буржуйка, зробленая з бочкі.

Заслонаў сядзіць перад расчыненай буржуйкай. Ён дакрануўся рукой да чайніка і падкінуў у печку некалькі кавалкаў вугалю. Раптоўна, з шумам расчыніліся дзверы, і Цімка сілком увапхнуў у пакой Тоню.

Дакотовіч (*сканфужана*). Вось... Адубела зусім... Ганю-ганю, не ідзе. Як смала!

Заслонаў. Распранайся хутчэй, баба-яга, і да печкі! Зараз я цябе чаем пагрэю.

Дакотовіч. Ну, я пайшоў!

Заслонаў. Дахаты ідзі. У такі мароз добры гаспадар сабаку на вуліцу не выганіць. Каму сказаў — распранайся?

Дакотовіч выходзіць.

Тоня. Не магу...

Заслонаў. Распрануцца не можаш?

Тоня. Ага... Рукі зайшліся.

Заслонаў (*здымаючы з Тоні вялікую хустку*). Ну і ну! А дзе рукавіцы?

Тоня. Цімку аддала... Калі стаю, можна ў рукавах трымаць. Тады нічога... А вось калі бегчы...

Заслонаў. Ногі яшчэ не адваліліся?

Тоня. Не ведаю. Я іх зусім не чую.

Заслонаў (*спалохана*). Ты што? Ану, сядай хутчэй!

Заслонаў усаджвае Тоню перад печкай, здымае з яе ног лёгкія буркі.

Тоня (*слаба*). Не трэба, дзядзя Косця. Я сама...

Заслонаў (*з сілай расцірае ёй ногі*). Шкарпэткі таксама яму аддала?

Тоня. Ага...

Заслонаў. І ён узяў?!

Тоня. Не браў... Я сказала, што ў мяне яшчэ ёсць...
Ой!

З а с л о н а ў. Цэлыя, калі баліць. Так усюды і бегаш за ім?

Т о н я. Ага...

З а с л о н а ў. Вельмі любіш яго?

Тоня маўчыць, не адказвае. І раптам ціхенька заплакала.

Што з табой? Баліць?

Т о н я *(скрозь слёзы)*. Не... Ён жаніцца не хоча!

З а с л о н а ў *(атарапела)*. Што-о?

Т о н я. Я сказала яму... Давай пажэнімся...

З а с л о н а ў. Ну? А ён што?

Т о н я. А ён... «У вайну людзі не жэняцца і не любяць... А хто любіць, той дэзерцір і сволач».

З а с л о н а ў. Так і сказаў?

Т о н я. Ага...

З а с л о н а ў. Ну і Цімка! Ну і Сувораў!.. А ты хочаш за яго замуж?

Т о н я. Ага... Баюся, што каго-небудзь з нас заб'юць, і мы не паспеем...

З а с л о н а ў. А калі ажэніцеся — не заб'юць?

Т о н я. Тады ён не так на ражон палезе. Пра дзяцей будзе думаць.

З а с л о н а ў *(яшчэ больш атарапела)*. Пра якіх... дзяцей?

Т о н я. Пра нашых...

З а с л о н а ў. А што, яны ў вас ужо ёсць?

Т о н я. Няма. Але ж будуць, калі мы пажэнімся...

З а с л о н а ў *(з захапленнем)*. Ну і малайчына! Здрава ты ўсё прадумала! Логіка ў цябе, трэба сказаць, проста жалезная. Колькі табе?

Т о н я. Семнаццаць. Мы з ім дзевяць гадоў на адной парце сядзелі... Дзядзя Косця, а як вы думаеце, у вайну любіць можна?

З а с л о н а ў. А як жа! Ну, вядома! Хіба кахашце пытае, калі можна любіць, а калі нельга?

Т о н я. Дзядзя Косця! Скажыце гэта яму!..

З а с л о н а ў. Абавязкова! І не проста скажу, а загадаю.

Т о н я *(ціха)*. Дзядзя Косця... А вы жонку сваю вельмі любіце?

З а с л о н а ў. Рыту? Вельмі...

Т о н я. А яна ведае пра гэта?

З а с л о н а ў. Ведае... Пі чай з нямецкім шакатадам.

Т о н я. З нямецкім не хачу. Хай яны ім пачавяцца!

Заслонаў. Ну, гэта ты дарма. З паршывай авечкі хоць поўсці касмык!

Тоня *(думаючы пра сваё)*. Шчаслівая яна!

Заслонаў. Хто?

Тоня. Рыта ваша... Дзядзя Косця! А як вы ёй казалі?

Заслонаў. Што сказаў?

Тоня. Ну... Што любіце яе.

Заслонаў маўчыць. Гасне святло. У кутку пакоя з'яўляецца яркі круг. У ім Рыта ў белай шлюбнай сукенцы. Недзе вельмі далёка дружна крычаць госці: «Гор-ка! Гор-ка!»

Рыта. Як добра, што мы ўцяклі! Праўда? Надакучыла!

Заслонаў. Што ты сказала? Надакучыла цалавацца? Ану, паўтары!

Рыта. Сорамна пры ўсіх.

Заслонаў. А не пры ўсіх?

Рыта. Не сорамна... *(Абдымае яго і цалуе.)*

Заслонаў. Мала!

Рыта. Ненасыць ты! *(Цалуе яго яшчэ раз.)*

Заслонаў. Усё адно мала. Усё жыццё будзе мала!

Рыта. Хоціць! А то прывыкнеш і перастанеш цаніць.

Заслонаў. Нізавошта!

Рыта. Косця... А ты мяне вельмі любіш?

Заслонаў. Вельмі-расправельмі і яшчэ крышачку!

Рыта. Пакажы як?

Заслонаў. Вось так! *(Сціскае кулакі і аж дрыжыць, паказваючы вялікае пачуццё.)*

Рыта. Паклянися!

Заслонаў. Я ж у бога не веру!

Рыта. А ты не богам, ты небам і зоркамі клянися!

Заслонаў. Мілая мая Рытулька! Самая прыгожая! Самая цудоўная! Самая разумная! Адзіная на ўсёй зямлі! Я люблю цябе ў сто тысяч разоў мацней, чым Рамэо Джульету! Ты — мая радасць! Ты — маё сонейка! Ты — жыццё маё! Бяру ў сведкі неба і зоркі, што кажу праўду!..

Рыта. Косця... Адкажы мне на адно пытанне.

Заслонаў. Хоць на тысячу!

Рыта. Толькі чэсна... Каго ты больш любіш — мяне ці свае паравозы?..

Заслонаў не паспеў адказаць. Пачуўся ціхі, умоўны стук у акно. Здаць Рыты імгненна знікла.

Тоня *(з трывогай)*. Дзядзя Косця! Нехта стукас!

З а с л о н а ў. Не бойся, Тоня. Гэта свае.

Заслонаў ідзе і адчыняе дзверы. Уваходзіць Дамарацкі з вялікім кошыкам.

Д а м а р а ц к і (*Тоні*). Прывітаннечка! Цяпер я здагадваюся, каго сцеражэ пад вокнамі гэты цюлень!

Дамарацкі так па-майстэрску паказаў Цімку яго паходку, што Тоня засмяялася.

З а с л о н а ў. Ледзь-ледзь адтала.

Д а м а р а ц к і. Мароз на дварэ — каб і лепей, дык на чорта! Нават клапы пахаваліся! Ніводнага на вуліцы. Прайшоў, як на святочным шпацыры.

Тоня хуценька надзявае ватоўку, закручвае хустку.

З а с л о н а ў. Пачакай... (*Спрытна і хутка надзявае ёй на ногі цёплыя шарсцяныя шкарпэткі.*)

Т о н я. Ой, што вы! Не трэба...

З а с л о н а ў. Табе ногі яшчэ на вяселлі спатрэбяцца.

Т о н я. Ой, дзякую! А як жа вы?

З а с л о н а ў (*працягвае ёй рукавіцы*). У мяне яшчэ ёсць. Бяры, не бойся, не нямецкія. Мае. Ну, трошкі сагрэлася?

Т о н я. Ага!

Д а м а р а ц к і. Нос пацёк, значыць, радыятар цэлы. Усё ў парадку.

Т о н я. Дзякую, дзядзя Косця! Можна, я да вас яшчэ зайду?

З а с л о н а ў. У любы час. А яму я скажу... (*Змоўніцкі падміргвае Тоні.*)

Т о н я выходзіць. Дамарацкі ідзе ўслед за ёй, падрабляючы яе паходку. Робіць ён гэта хутчэй машынальна, чым свядома, — прывык.

Д а м а р а ц к і. Такі час, а яны любоў круцяць. Зайздрасць бярэ.

З а с л о н а ў. Не круцяць, Коля. Кахаюць... Прынісе?

Д а м а р а ц к і. А то як жа? (*Асцярожна высьвітае з кошыка на падлогу кавалкі вугалю, бярэ адзін.*) Вось той узор, які зрабілі вы... А гэта наша прадукцыя.

З а с л о н а ў (*беручы ў рукі міну*). Колькі зрабілі?

Д а м а р а ц к і. Прынісе дзесяць, а зрабілі пяцьдзесят. Толькі вам я не пакіну ніводнай. Не трэба вам рызыкаваць. Я іх схаваю ў дэпо, каб заўсёды над рукой былі.

З а с л о н а ў. Спрачацца не будзем, Мікола. Самае надзейнае месца ў мяне. У мяне шукаць не будуць. Я ўвесь час у іх на вачах...

Набліжаецца гул матацыкла і адразу ж абрываецца.

Д а м а р а ц к і. Да вас!

Заслонаў хуценька адшморгавае занавеску на сцяне. За ёй невялічкія дзверы.

З а с л о н а ў. Сюды! У камору! Хутчэй!

Д а м а р а ц к і (*спалохана паказвае на прынесены «вугаль»*). Міны!

З а с л о н а ў. Коля! Хутчэй!

Заслонаў запіхвае Дамарацкага ў камору, нагой падсоўвае міны да кучкі вугалю. У дзверы стукаюць. Заслонаў ідзе і адчыняе дзверы. Уваходзіць М а н ш.

М а н ш. Добры вечар, Канстанцін Сяргеевіч! Не чакалі?

З а с л о н а ў. Калі шчыра — не чакаў. Добры вечар, пан Манш.

М а н ш. Не трэба так, Канстанцін Сяргеевіч. Не трэба!.. Ну, які я для вас пан? Густаў Манш якім быў, такім і застаўся.

З а с л о н а ў. Ды я ўжо неяк прывык да «пана»...

М а н ш (*цёпла і шчыра*). Дарагі Канстанцін Сяргеевіч! Мы з вамі былі і засталіся савецкімі людзьмі... Я разумею вас... На вашым месцы, можа б, і я сябе так паводзіў... Немец. У першы ж дзень пайшоў службыць фашыстам... Ну, а што мне заставалася рабіць, Канстанцін Сяргеевіч? Нехта данёс ім, што я немец з Паволжа. Ну, вось яны і зрабілі мне такі гонар... Лепш я, чым хто-небудзь чужы. Вы згодні, Канстанцін Сяргеевіч?

З а с л о н а ў. Згодзен...

М а н ш. А люблю я іх так, як і вы... Але пакуль у нас з вамі няма іншага выхаду. Трэба прыкідвацца, іграць ролю.

З а с л о н а ў. А які выхад вы, Густаў, шукаеце?

М а н ш (*гледзячы ў вочы Заслоनावу*). У нас з вамі, Канстанцін Сяргеевіч, можа быць толькі адзін выхад. І вы добра ведаеце — які...

Манш падыходзіць да табурэткі, садзіцца на яе, працягвае рукі да агню.

З а с л о н а ў. Я не зусім разумею вас, Густаў...

М а н ш. Калі-небудзь зразумеце... Я прыйшоў папярэдзіць Вас, Канстанцін Сяргеевіч. Немцам не падабаецца, што вы жывяце на ўскраіне. Заўтра вам прапануюць пераехаць на новую кватэру. У цэнтр... Думаю, што немцы хочучь сачыць за вамі...

З а с л о н а ў. Яны што, не давяраюць мне?

М а н ш. Яны і мне не давяраюць, Канстанцін Сяргеевіч.

Манш узяў некалькі вугальных мін, што прынёс Дамарацкі, і кінуў іх у печку. Заслонаў змярцвеў ад нечаканасці.

Бойцеся Бегера, Канстанцін Сяргеевіч... Гэта вельмі хітры і разумны вораг...

Набліжаецца гул самалётаў. За акном пачалі крыжаваць неба пражэктары, ударылі зеніткі. Першыя выбухі бомб скаланулі зямлю.

З а с л о н а ў. Налёт! Мы з вамі павінны быць на станцыі! Там эшалоны!

М а н ш. Мы ім не дапаможам! У сховішча!

Заслонаў хапае чайнік і залівае вадой агонь у буржуйцы.

З а с л о н а ў. Хутчэй, Манш, хутчэй! На станцыю!

М а н ш. Не трэба шукаць смерці, Канстанцін Сяргеевіч! Яна сама нас знойдзе!..

З а с л о н а ў і М а н ш выбягаюць з пакойчыка. Нейкі момант сцяна пустая. Потым з каморы асцярожна выходзіць Дамарацкі. Ён азіраецца і бачыць, што мін не хапае, а з буржуйкі валіць дым і пара. Ён кідаецца да печкі і, абпальваючы рукі, выцягвае адтуль міны. Выбухі бомбаў ужо зусім побач.

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Кабінет Вернера. За акном уздыбленыя фермы калструкцый. У вокнах новыя шыбы перакрываюны белымі палоскамі. У кабінеце Вернер, Бегер, Манш і Друлінг.

В е р н е р. ...Тое, што раскладзеныя кастры ўказалі самалётам кірунак станцыі — выпадковасць. Кастры раскладлі па загаду Хейге, каб адагрэць зямлю і дастаць трубы. Але той факт, што іх самалёты прыляцелі іменна тады, калі не працавала вадакачка, калі на станцыі сабралася вялікая колькасць эшалонаў, не можа быць простай выпадковасцю. Я ўпэўнены... На станцыі дзейнічае група вопытных дыверсантаў, якія па радыё трымаюць сувязь з арміяй. Неабходна тэрмінова папрасіць з Мінска пален-

гатары. Паколькі наша служба бяспекі аказалася бездапаможнай...

Паўза.

Бегер. Я згодзен з вамі, Вернер. Я толькі што атрымаў радыёграму са Смаленска. Усе дзевятнаццаць эшалонаў, адпраўленых з Оршы, спыніліся ў дарозе, перакрыўшы ўвесь рух. Выйшлі са строю паравозы. Усе дзевятнаццаць.

Хейге. Кашмар! З дэпо паравозы выйшлі спраўнымі!

Бегер. Супакойцеся, Хейге... Паравозы падарваны ў дарозе.

Вернер. Міны?

Бегер. Паравозы ўзарваны знутры.

Хейге. Але, пан маёр!.. Усе эшалоны з Оршы ў бок фронту вядуць нямецкія машыністы! Толькі памочнікі машыністаў і качагары — рускія!

Бегер. Вось гэта і наводзіць на роздум... Манш, дзе знаходзіўся Заслонаў у час налёту?

Манш. У сховішчы, разам са мной.

Бегер. Калі і як там аказаўся?

Манш. Мы ехалі з ім на станцыю. Пачаўся налёт, і мы спусціліся ў сховішча.

Бегер (Хейге). Вам удалося ўстанавіць, хто ў час налёту апошнім пакінуў дэпо?

Манш. Павел Шурмін і Мікалай Дамарацкі. Іх бацьку агент гестапа, якога мы паслалі ў дэпо рабочым.

Бегер. Друлінг!

Друлінг моўчкі выходзіць.

Хейге! Пастаўце ахову каля кожнага ўвахода! Усіх, хто праходзіць на тэрыторыю станцыі, правяраць!

Хейге. Гэта зараз зрабіць?

Бегер. Неадкладна! Выконвайце!

Хейге выходзіць. Тэлефоны званок. Вернер здымае трубку.

Вернер. Камендант Вернер!.. Ён тут... (Перадае трубку Бегеру.) Вас, пан маёр.

Бегер. Бегер... Так... Зразумеў... Забяспечым. (Кладзе трубку.) Званок гэты больш вам, камендант, чым мне. З Мінска ў Оршу едзе асабісты ўпаўнаважаны Кубэ... Я раю вам паскорыць работы. Калі палкоўнік Краўзе ўбачыць, што стала з Оршай... Я не зайздросчу вам, камендант.

В е р н е р (*не стрымайся*). А я не зайздрошчу вам, Бегер! Вы дагэтуль не знайшлі дыверсантаў, якія з Оршы зрабілі пекла!

Паўза.

Б е г е р (*падкрэслена спакойна*). Лячыце первы, Вернер. Зрабіце гэта, пакуль не прыехаў палкоўнік Краўзе.

В е р н е р выходзіць.

Манш! Даведайцеся, з кім меў зносіны Заслонаў.

М а н ш. З усімі, хто працуе ў дэпо.

Б е г е р. Вы добра разумеете, што мяне цікавіць. Ён тут?

М а н ш. Тут.

Б е г е р. Паклічце.

М а н ш выходзіць. Праз некалькі секунд уваходзіць З а с л о н а ў.

З а с л о н а ў. Добры дзень, пан маёр.

Б е г е р. Вы памятаеце, Заслонаў, з якой умовай мы ўзялі вас на работу ў дэпо?

З а с л о н а ў. Іх было некалькі, пан маёр. Якую вы маеце на ўвазе?

Б е г е р. Што вы галавой адказваеце за кожнага, каго берыце на работу. Памятаеце?

З а с л о н а ў. Памятаю. Але ж я тады сказаў, што гэта жорстка і бесчалавечна.

Б е г е р. Вайна, Заслонаў, дыктуе сваё разуменне жорсткасці і чалавечнасці... Арыштаваныя вашы людзі. У мяне ёсць неабвержныя доказы, што яны дыверсантаў.

Бегер не адрывае ад Заслонава позірку, імкнучыся заўважыць на яго твары хоць бы цень хвалявання.

З а с л о н а ў (*не адразу, спакойна*). Хто гэтыя людзі?

Б е г е р. Павел Шурмін і Мікалай Дамарацкі.

Паўза. Бегер па-ранейшаму не спускае вачэй з Заслонава.

З а с л о н а ў. Гэта людзі Хейге, а не мае, пан маёр.

Б е г е р. Вы дрэнна жартуеце, Заслонаў.

З а с л о н а ў. Я не жартую, пан маёр. Шурміна і Дамарацкага ўзяў у дэпо Хейге. Яшчэ да майго прыходу.

Друлінг уводзіць Шурміна і Дамарацкага. Бегер доўга і пільна ўглядаецца ў кожнага з іх паасобку.

Б е г е р. Вы апошнімі выходзілі з дэпо ў час налёту?

П а в е л. Была такая паніка, што я не ведаю, хто ўцякаў першым, а хто апошнім.

Д а м а р а ц к і. А мяне зусім не было ў дэпо...

Б е г е р. Калі вы там з'явіліся?

Д а м а р а ц к і. Калі самалёты прыляцелі другі раз.

Б е г е р. Мы дакладна ведаем, што вы пайшлі з дэпо апошнімі. Дзе вы знаходзіліся ў час бамбёжкі?

П а в е л. Ляжалі ў варонцы, побач з дэпо.

Б е г е р. Чаму вы пакінулі дэпо?

П а в е л. Баяліся, што ўсё рухне на галаву. Адна бомба трапіла ў дэпо...

Б е г е р. Бомба трапіла ў пусты кут. А паравоз, які стаяў пасярэдзіне дэпо, аказаўся ўзарваны!.. *(Бегер уважліва сочыць за Дамарацкім і Шурміным, затым глядзіць на Заслонава.)* Заслонаў, падыдзіце сюды. Бліжэй!.. Пазнаеце, што гэта такое?

Не адрываючы позірку ад Заслонава, Бегер працягвае далонь.

З а с л о н а ў *(спакойна)*. Здаецца, гэта бікфордаў шнур. Я бачыў падобны ў сапёраў.

Б е г е р. Правільна. Гэта бікфордаў шнур. Я знайшоў яго ў дэпо. Каля ўзарванага паравоза. Як ён трапіў туды?

З а с л о н а ў *(спакойна, паціскаючы плячыма)*. Можа, застаўся з таго часу, як сапёры ўзрывалі станцыю?

Б е г е р. Выключаецца. Шнур нямецкі. Ён ніяк не мог быць у вашых сапёраў. Хтосьці выкраў яго ў нашых сапёраў. І зусім нядаўна выкарыстаў яго. А больш дакладна — учора ноччу. Апошнімі з дэпо выходзілі гэтыя двое. Што вы можаце сказаць пра іх?

З а с л о н а ў. Вопытныя машыністы, добрыя рамонтнікі. Могуць адрамантаваць паравоз з завязанымі вачыма.

Б е г е р. А ўзарваць яго з завязанымі вачыма яны могуць?

З а с л о н а ў *(спакойна паціскае плячыма)*. Ніякіх прэтэнзій да іх у мяне не было. Працавалі бездакорна.

Б е г е р. На каго працавалі?.. Спадзяюся, гэта яны самі скажуць. Друлінг!..

Д р у л і н г выводзіць Шурміна і Дамарацкага. Услед за ім ідзе і Бегер.

Гасне святло. У левым кутку сцэны загараецца яркі круг святла. У ім — Бегер і Манш.

М а н ш. Пан маёр! Арышт Заслонава нічога не дасць! Супраць яго ніякіх доказаў. Ніводнага! А як спецыяліст ён незамянімы. Што дэпо працуе, як хранометр, — яго заслуга. Не разумею, як яму ўдаецца вытрымліваць графік выпуску паравозаў на лініі...

Бегер. Гэтыя паравозы, Манш, ляцяць у паветра!

Манш. Калі я знайду хоць адзін доказ супраць Заслонава, я сам яго павешу! Сам!

Бегер. Час працуе супраць вас, Манш. *(Ціха.)* Ведаеце, што робіцца пад Масквой?

Манш *(памарудзіўшы з адказам)*. Здагадваюся...

У левым кутку сцэны круг святла гасне і адразу загараецца ў правым — менш яркі, чырвоны, трывожны. У ім Заслонаў і Андрэеў. Заслонаў аж кіпіць ад шаленства.

Заслонаў. Я ж сказаў вам! Ніякіх дыверсій без мяне! Толькі па майму загаду! Як гэта магло здарыцца?! Як?! Я ў цябе пытаю! Ты — камісар. Ты адказваеш за дысцыпліну!

Андрэеў *(вінавата)*. Дамарацкі не стрымаўся... Зусім новы паравоз у дэпо паставілі... Думаў, усё роўна разбамбяць...

Заслонаў. «Думаў»! Хто ворага лічыць ідыётам, той доўга не навае! Галаву ж трэба мець на плячах!

Андрэеў *(пасля паўзы)*. Будзем знікаць?

Заслонаў *(не разумеючы)*. Куды знікаць?

Андрэеў. У лес, вядома.

Заслонаў. Адны? Без іх?

Андрэеў. Ціха... Тут нехта ёсць.

Заслонаў. Хто тут?

Тоня *(з цемры)*. Я, дзядзя Косця... *(З'яўляецца ў святле.)*

Заслонаў *(строга)*. Чаму ты тут?

Тоня. Дзядзя Косця... Цімку ўзялі!

Заслонаў *(разгубіўшыся)*. Як узялі? Калі?

Тоня. Бомбай яго аглушыла... Каля станцыі. Ён прытомнасць страціў... Наган у яго ўгледзелі. І ўзялі... Я толькі на хвілінку аднаго яго пакінула!.. Дзядзя Косця! Што мне рабіць? Я ўсё магу...

Заслонаў. Праз пяць мінут быць дома! І чакаць Цімку. Ну?!

Тоня знікае. Паўза.

Андрэеў. Адна бяда ніколі не ходзіць...

Заслонаў. Прыйдзецца адкрыцца Маншу. Нічога іншага не застаецца... Толя... Калі са мной што-небудзь здарыцца... Ну, гэта я так, на ўсякі выпадак кажу... Ты застаешся за мяне. Толькі прашу цябе — не гарачыся. Кож-

ны крок тры разы ўзважвай! Бачыш, што атрымліваецца ад гарачкі?.. Гэта ты мне абяцаеш?

А н д р э е ў. Абяцаю, Канстанцін Сяргеевіч...

Цемра.

З а с л о н а

ЧАСТКА ДРУГАЯ

КАРЦІНА СЁМАЯ

Турма СД. Нізкі, змрочны надвал без вокнаў, без адзінай лямпачкі. Аднекуль збоку на падлогу падае вузкі прамень святла. На падлозе камеры ляжаць змардаваныя да непазнавальнасці, акрываўленыя Павел Шурмін і Цімка Дакутовіч. Шурмін варухнуўся і сеў.

П а в е л. Цімка!.. Ты жывы?

Д а к у т о в і ч *(не адразу)*. Жывы...

П а в е л. Скажы што-небудзь. А то як у магіле...

Паўза.

Д а к у т о в і ч. Доўга яны трымаюць яго...

П а в е л. Помсцяць, што Гітлера з сябе строіў. У кабінце следчага тэатр зрабіў, артыст!

Д а к у т о в і ч. Дзядзя Паша... Нас павесяць або расстраляюць?!

П а в е л. Знайшоў пра што гаварыць... Якая розніца?

Д а к у т о в і ч. Я бачыў павешаных... Страшныя. Твары нейкія сінія. Я потым доўга спаць не мог... Вочы заплюшчу і бачу іх...

П а в е л. Думай пра што-небудзь іншае. Інакш звішнешся.

Д а к у т о в і ч. Я не хачу... Само думаецца...

З гучным скрыгатам расчыніліся жалезныя дзверы. У праёме, асветленыя двума яркімі ліхтарыкамі, стаіць Мікалай Дамарацкі. Паволі, асцярожна, як сляпы, уваходзіць ён у камеру і спыняецца. Як толькі дзверы камеры зачыніліся, сілы яго скончыліся. Ён паваліўся на падлогу там, дзе стаяў. Шурмін і Дакутовіч спрабуюць накласці яго зручней, прыўзняваюць галаву.

П а в е л. Пакладзі пад галаву пілжак.

Д а к у т о в і ч *(спалохана)*. У яго кроў з рота ліецца!

П а в е л. Яны яму, сволачы, лёгкія адбілі!

Д а м а р а ц к і. Паша... Ты тут?

П а в е л. Тут, Коля... Памаўчы. Табе цельга гаварыць...

Д а м а р а ц к і. Не, Паша... Я зараз памру...

П а в е л. Ну, што ты, Коля! Яшчэ сто гадоў пра-
жывеш.

Д а м а р а ц к і. Не трэба, Паша... Слухай... Трэба ра-
таваць Заслонава і ўсіх нашых...

П а в е л. Ён трызніць. Паглядзі, там вады не заста-
лося?

Д а к у т о в і ч. Ні кроплі...

Д а м а р а ц к і. Я вельмі баяўся, што не дайду да вас...
Баяўся памерці там... На допыце Манш быў... калі я на
падлозе ляжаў... Маёр сказаў яму па-нямецку... «Вы, як
афіцэр абвера...» Паша! Абвер — гэта разведка... Я ведаю
нямецкую мову... Манш — разведчык, Паша! Нямецкі раз-
ведчык!.. Ён усіх нас вакол пальца...

Паўза.

П а в е л. Коля... Ты правільна зразумеў? Табе не зда-
лося?

Д а м а р а ц к і. «Вы, як афіцэр абвера... не маеце пра-
ва...» (*Двойчы паўтарае гэту фразу на нямецкай мове.*)

П а в е л. Ах, Пётра, Пётра! Што ж ты нарабіў, браце-
нік?!

Д а м а р а ц к і. Паша!.. Ты чуеш? (*Нібы трызнячы,
некалькі разоў паўтарае адну і тую ж фразу: «Вы, як афі-
цэр абвера, не маеце права».*)

П а в е л. Я зразумеў, Коля, зразумеў. Позна...

Д а м а р а ц к і. Не, Паша... Нехта з вас павінен вый-
сці адсюль жывым... Я ўжо не выйду.

Паўза.

П а в е л (*прыняўшы нейкае рашэнне*). Цімка выйдзе!
Спалохаецца і выйдзе.

Д а к у т о в і ч (*нічога не разумеючы*). Я нікога не
баюся!

П а в е л (*горача і хутка*). Цімка! У нас няма часу!
Праз мінуту за намі могуць прыйсці... Нам яны не паве-
раць. А табе — могуць! Ты павінен выйсці адсюль! Хоць
на адзін дзень! Хоць на гадзіну! Каб папярэдзіць нашых,
хто такі Манш!

Д а к у т о в і ч. Але як выйсці, дзядзя Паша? Як?!

П а в е л. Дасі згоду быць у іх шпіёнам. А каб паве-

рылі — скажаш, што мы сапраўды дыверсанты! Што паслаў нас з лесу Якушаў...

Дакутовіч (*крычыць*). Не! Пізавошта!

Павел. Цімка! Гэта адзін шапец з тысячы! Са ста тысяч! Нельга яго ўпусціць! А нам ужо ўсё адно. Горш не будзе... Жывымі яны нас адсюль не выпускаць.

Дакутовіч. Не, дзядзя Паша... Усё, што хочаце, толькі не гэта! Не гэта! Вы хочаце памерці часна? Я таксама хачу часна. Разам з вамі...

Дамарацкі (*Шурміну*). Памажы...

Павел. Коля, ты куды? Ляжы! Табе нельга...

Дамарацкі (*збірае астатнія сілы, бярэ Цімку за плечы*). Прыгожа памерці хочаш?.. Памрэш... Але ты пацягнеш за сабой у магілу ўсіх, хто зараз на волі!.. Не немцы, а ты іх заб'еш!..

Дакутовіч. Коля! Коля!...

Дамарацкі. Не перабівай... Не паспею... Цімка... У кожнага чалавека ёсць апошняе жаданне, якое сябры павінны выканаць... Я прашу цябе... Выратуй Заслонава і ўсіх, хто з ім... Цімка... Я зараз памру... Я хачу ведаць перад смерцю... Зробіш ты гэта ці не?.. Цімка!.. Дай мне спакойна памерці...

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Маленькі пакойчык Заслонава ў дэпо. За яго сценамі час ад часу чутны свісткі паравозаў, шыпенне пары, работа такарнага станка. Заслонаў, прысеўшы перад буржуйкай, кідае ў яе вугаль. Лёгкі стук у дзверы.

Заслонаў. Уваходзьце.

Заходзіць Андрэеў з дарожнай скрынкай.

Андрэеў (*хутка і ціха*). Іх трымаюць у падвале льнозавода! Уваход знутры памяшкання. Вокнаў няма. На двор іх не выпускаюць. Дапытваюць там, на першым паверсе. На двары шмат грузавых машын і моцная ахова. Вартавыя з кулямётамі на вышцы. Уназям рызыкнуць можна...

Заслонаў. З пісталетамі супраць кулямётаў?.. Манш вернецца з Віцебска заўтра. Паслязаўтра мы з ім сустрэнемся. Я ўжо дамовіўся з ім. Толькі не сказаў чаго...

Андрэеў. Ну, і што ён?

Заслонаў. Зацікавіўся.

А н д р э е ў. Дзе вы сустракаецеся?

З а с л о н а ў. У мяне на кватэры.

А н д р э е ў. Падстрахуем на ўсякі выпадак.

З а с л о н а ў. Нельга. Дом пад наглядом. Нават калі мяне няма. Ты куды едзеш?

А н д р э е ў. У Смаленск. Гасцінец ёсць?

З а с л о н а ў. Апошняя. *(Выцягвае з кучы вугалю пад буржуйкай вугальную міну.)* Толькі што Родчанкам дзве аддаў.

А н д р э е ў. Што будзем рабіць з бронепаравозамі?

З а с л о н а ў. Не чапаць! Ні ў якім разе! Яны пад такой аховай, што бляха не падлезе! Рамантаваць як след. Будзе правяраць спецыяльная камісія. Чыгуначнікі. Зразумеў?

А н д р э е ў. Шкада выпускаць!

З а с л о н а ў. Трэба. Гэта загад, камісар. Не затрымлівайся.

А н д р э е ў, моўчкі паціснуўшы Заслонаву руку, выходзіць. Недзе зусім блізка прагучала доўгая аўтаматная чарга. Заслонаў уздрыгнуў, прыслухаўся. Пастаяўшы крыху, ён вярнуўся да буржуйкі. Ледзь чутна рыпнулі дзверы. На парозе стаіць захутаная ў вялікую цёплую хустку Я к у ш а в а.

Я к у ш а в а. Ці можна да вас?

З а с л о н а ў. Жанчыні на працу не бяром.

Я к у ш а в а. Не пазнаеце, Канстанцін Сяргеевіч?

З а с л о н а ў *(з жахам)*. Каця?! Ты?! Немцы вакол!

Я к у ш а в а. Я тры дні ў горадзе, а да вашага дома не падысці. Загад я павінна перадаць вам асабіста.

З а с л о н а ў. Які загад?

Я к у ш а в а. Райкома партыі...

З а с л о н а ў. Нарэшце!.. Які загад?

Я к у ш а в а. Неадкладна выходзіць з горада. Усім!

З а с л о н а ў. Неадкладна не магу, Каця... Схапілі трох нашых.

Я к у ш а в а. Ведаю. Ім вы не дапаможаце, а самі...

З а с л о н а ў. І ўсё ж мы паспрабуем... Павінны, Каця. Заўтра ці паслязаўтра.

Я к у ш а в а. Загад ёсць загад, Канстанцін Сяргеевіч.

З а с л о н а ў. Ты лепей скажы... Самалёты вы прыслалі?

Я к у ш а в а. Мы...

З а с л о н а ў. Малайцы! Больш удалага моманту не будзе. Усё ўшчэнт! Як Федзя?

Я к у ш а в а. Чакае — не дачакаецца.

З а с л о н а ў. Хто сюды правёў?
Я к у ш а в а. Жэнька Коржань.
З а с л о н а ў. Аўсвайс ёсць?
Я к у ш а в а. Ёсць.

У дзверы прасунулася галава Жэнькі Коржаня.

К о р ж а н ь. У дэпо Бегер! Забіты Родчанкі!
З а с л о н а ў. Знікай! Знікай з горада!

Я к у ш а в а знікае. Заслонаў прысеў перад буржуйкай. На па-
розе Бегер.

Б е г е р. Заслонаў! Вы братоў Родчанкаў ведаеце?

З а с л о н а ў. Ведаю. Машыністы...

Б е г е р. Вы сёння бачыліся з імі?

З а с л о н а ў. Я падпісваў іх маршрутныя лісты. Я заў-
сёды гэта раблю.

Б е г е р. Хто іх браў на работу ў дэпо?

З а с л о н а ў. Я браў...

Б е г е р *(з іроніяй)*. Значыць, гэта вашы людзі, а не
Хейге?

З а с л о н а ў. Мае... З імі што-небудзь здарылася?

Б е г е р *(не спускаючы вачэй з Заслонава)*. Яны забі-
ты. Абодва.

З а с л о н а ў. Забіты?.. За што?..

Б е г е р. Іх спынілі вартавыя, каб абшукаць. А яны
раптам пабеглі.

Паўза.

З а с л о н а ў. Я нічога не разумею, пан маёр.

Б е г е р. Я таксама. Чаму яны пабеглі? Як вы думаеце?

З а с л о н а ў. Не ведаю, пан маёр.

Б е г е р. Я ведаю. У іх было нешта такое, чаго яны не
хацелі паказваць вартавым.

З а с л о н а ў. Што іменна?

Б е г е р. А вось гэта вы і павінны мне сказаць.

З а с л о н а ў. Чаму я?

Б е г е р. Таму, што нябожчыкі гаварыць не могуць.
А вы, Заслонаў, жывы. Апранайцеся. Пасядзеце са мной.

З а с л о н а ў. Я арыштаваны?

Б е г е р *(з іроніяй)*. Ну, а як вы думаеце?

КАРЦІНА ДЗЕВЯТАЯ

Кабінет маёра Бегера. На падлозе ў непрытомнасці ляжыць Цім-
ка Дакутовіч. Над ім схіліўся Друлінг.

Бегер. Вы перастараліся, Друлінг.

Друлінг. Не, пан маёр, ён зараз ажыве.

Друлінг прыўзнямае і садзіць Цімку на табурэтку.

Бегер (*падыходзіць да Цімкі*). Ну, малады чалавек?
Будзем працягваць?

Дакутовіч (*ледзь чутна*). Не трэба...

Бегер. Будзеце гаварыць праўду?

Цімка моўчкі ківае.

Навошта ж было столькі ўпарціцца?.. Не шкадуеце вы ся-
бе, малады чалавек.

Друлінг падводзіць Цімку да стала і садзіць на стул пад яркі
прамень лямпы.

Дакутовіч (*просіць*). Дайце вады...

Друлінг моўчкі глядзіць на Бегера. Той ківае галавой у знак зго-
ды. Цімка выпівае шклянку вады двума глыткамі.

Бегер. Пачнём з самага пачатку. Дзе вы ўзялі зброю?

Дакутовіч (*не адразу*). Мне далі...

Бегер. Хто даў? Больш дакладна!

Дакутовіч (*пасля паўзы*). Якушаў...

Бегер. Хто такі Якушаў?

Дакутовіч. Начальнік палітаддзела.

Бегер. Я ведаю, кім ён быў да вайны. Хто ён цяпер?

Дакутовіч. Камандзір атрада...

Бегер. Дзе знаходзіцца атрад?

Дакутовіч. Знаходзіўся ў Зарэччы...

Бегер. Што значыць — «знаходзіўся»?

Дакутовіч. Ён мяняе месца кожныя два-тры дні.

Бегер. Дзе і калі вы павінны сустрацца з Якушавым?

Дакутовіч. У Вясёлках ці ў Загаллі. Пасля за-
дання...

Бегер. Якога задання?

Паўза.

Дакутовіч. Я павінен забіць Заслонава...

Паўза.

Бегер. Чый гэта загад? Якушава?

Дакутовіч. Не... Штаба.

Бегер. Колькі ў атрадзе чалавек?

Дакутовіч. Сто. Амаль сто...

Бегер. Ці ёсць у горадзе людзі Якушава?

Дакутовіч *(не адразу)*. Ёсць...

Бегер. Хто? Прозвішчы?

Дакутовіч *(пасля паўзы)*. Браты Родчанкі...

Бегер. Яшчэ!

Паўза.

Дакутовіч. Шурмін і Дамарацкі...

Бегер. Яшчэ!

Дакутовіч. Больш не ведаю...

Паўза.

Бегер. Добра, Дакутовіч. Я памагу выканаць ваша заданне. А вы за гэта паможаце мне сустрэцца з Якушавым.

Дакутовіч. Я не магу вярнуцца ў лес, пакуль не выканаю заданне.

Бегер. Заўтра вы яго выканаеце. А потым пойдзеце да Якушава. А зараз аформім нашы сяброўскія адносіны. Пісаць зможаце?

Дакутовіч. Змагу...

Бегер. Вось папера. Пішыце. Я буду дыктаваць.

Дакутовіч. Вады...

Бегер. Друлінг!

Друлінг дае шклянку вады. Цімка выпівае яе трыма глыткамі.

Пішыце... *(Дыктуе.)* «Я, Цімафей Дакутовіч, даю згоду супрацоўнічаць з германскімі органамі бяспекі... Я раблю гэта па ўласнай волі, разумеючы ўсю недарэчнасць далейшага супраціўлення Германіі». Напісалі?

Дакутовіч. Напісаў...

Бегер. «Каб даказаць сваю шчырасць і адданасць фюрэру і Германіі, я выдаю нямецкім уладам месцазнаходжанне бальшавіка-фанатыка Якушава і яго атрада». Стаўце подпіс... А чаму вы баіцеся зірнуць мне ў вочы?

Дакутовіч. Я не баюся... *(Узнімае вочы і вытрымлівае доўгі позірк Бегера.)*

Бегер. Вы разумееце, Дакутовіч, які дакумент падпісалі?

Дакутовіч *(не адразу)*. Разумею...

Бегер. Цяпер вам лепш знаходзіцца ў нас, чым у Якушава. Вы згодні са мной?

Дакутовіч. Згодзен...

Бегер. Заўтра вы застрэліце Заслонава і пойдзеце ў лес. З групай нашых людзей. Калі вы паспрабуеце падмануць нас, фатаграфія вашай заявы, якую вы толькі што напісалі сваёй рукой, у той жа дзень будзе апублікавана ў газетах. Разумеце?

Паўза.

Дакутовіч *(не адразу, ціха)*. Разумею...

Бегер. Ці хочаце вы паглядзець, як будучь вешаць Шурміна?

Паўза.

Дакутовіч. Хачу...

Бегер. Вы мне падабаецеся, Дакутовіч. Вы храбры чалавек і далёка пойдзеце...

КАРЦІНА ДЗЕСЯТАЯ

Ускраіна Оршы. Марозная зімовая ноч. У цемры зусім блізка грукоча поезд. Працяжна і трывожна трубіць паравоз. Калі поезд прайшоў, у правым кутку сцэны загараецца круг чырвонага святла. У ім Андрэеў, Чэбрыкаў, Пётр Шурмін.

Андрэеў. Ну, што ж... Пара, Сярога!

Пётр. Давай развітаемся... На ўсякі выпадак.

Андрэеў. Пачуеш нашу работу — дзейнічай. Дзве-тры мінуты ў цябе будзе.

Чэбрыкаў. Не пачую я выбуху пад зямлёй.

Андрэеў. Пачуеш. Мёрзлая зямля яшчэ больш гудзе.

Чэбрыкаў. На месцы відаць будзе. Ну, я пайшоў...

Андрэеў. Ні пуху ні пер'я!

Чэбрыкаў. К чорту...

Чэбрыкаў знікае ў цемры.

Пётр. Сапраўды чорту ў зубы палез...

Андрэеў. Дай курнуць.

Пётр *(здзіўлена)*. Ты ж не курыш!

Андрэеў. Не будзь скупярдзем, Пятруха. Давай!
(Закурыў і закашляўся.)

Пётр. Ты чаму гэта ў чаравічках? Без ног захацеў застацца?

А н д р э е ў. Там насып, як сцяна. У валёнках не ўзбя-
рэшыся.

П ё т р. А, чорт! Я пра гэта не падумаў! Дзе ты раней
быў?

А н д р э е ў. *(зноў зацягваецца і кашляе)*. На насыпе я
адзін спраўлюся.

П ё т р. Шнура на колькі хопіць?

А н д р э е ў. Секунд на трыццаць — сорок.

П ё т р. Караткаваты...

А н д р э е ў. Пазыч у немцаў даўжэйшы. Які быў...

П ё т р. Я пра цябе думаю: ці паспееш...

А н д р э е ў. Паспею... Усё, пайшлі. *(Ускідвае на пле-
чы вялікі мех.)*

П ё т р. Толя... Як ты думаеш, ці выратуе гэта іх? Калі
ў нас атрымаецца?

А н д р э е ў *(не адразу)*. Гэта адзінае, што мы можам
зрабіць для іх...

Святло гасне. Далёкі гудок паравоза.

КАРЦІНА АДЗІНАЦЦАТАЯ

Кабінет Бегера. У кабінце Бегер, Вернер і Хейге.

Бегер *(злавесна-спакойным тонам)*. Ну! Я чакаю,
Хейге. Як трапілі міны ў топкі бронепаравозаў? За дэпо
адказваеце вы! А паравозы ўсю ноч знаходзіліся ў дэпо.

Хейге. Пап маёр... У дэпо ніхто не мог пранікнуць!
Вартавыя ўсю ноч знаходзіліся і ўнутры памяшкання і
знадворку!

Бегер. І тым не менш міны трапілі ў вугаль. Якім
чынам?

Хейге. Пап маёр!.. Бронепаравозы ўзарваны не на
станцыі, а на перагоне... Магчыма, у дарозе...

Бегер. Міны зваліліся з неба і трапілі ў топкі пара-
возаў!.. Каго вы хочаце ашукаць? Мяне? Сябе? Ці каго-не-
будзь трэцяга?

Непрыкметна зайшоў М а н ш.

Хейге. У дэпо, пап маёр, гэта зрабіць немагчыма!

М а н ш. Магчыма, пан Хейге. Дыверсанты праніклі ў
дэпо праз люк.

Хейге. Які люк? Пра што вы гаворыце, Манш?

М а н ш. Люк каналізацыі. Які знаходзіцца за такар-
ным станком.

Хейге. У дэпо былі вартавыя! Усю ноч!

Манш. Я толькі што агледзеў люк. Уначы нехта быў там. У мяне няма сумнення. Паравозы замініраваны ў дэпо. І зроблена гэта сёння ноччу...

Бегер. Вернер! Усіх салдат, якія ахоўвалі ноччу дэпо, дапытаць і — на фронт!

Вернер. Калі б гэта дапамагло вярнуць у строй бронепаравозы.

Бегер. Вы празмерна дасціпшы, камендант. Думаю, што ў гэтай сітуацыі... Вы свабодны! Вы, Хейге, таксама.

Вернер і Хейге выходзяць.

Дзве буйныя дыверсіі за адну ноч... Гэта вайна, Марбах. Сапраўдная вайна...

Манш. Цяпер я ўнэўнены: гэта чыгуначнікі. Эшалон, які ўзарвалі ноччу, перагарадзіў дарогу на дзесяць — дваццаць гадзін. Разлік тонкі! Дзесяткі параненых. Многія з іх замёрзлі, пакуль іх падабралі. Нарэшце гэты люк...

Бегер. Заслонаў ведаў пра люк?

Манш. Напэўна. Але ўзарваць эшалон з салдатамі і замініраваць два паравозы, седзячы ў турме... Вы паспяшаліся, маёр!

Бегер. Што вы хочаце сказаць, Марбах?

Манш (*адчуваючы на гэты раз сваю перавагу і таму больш дзёрзка, як заўсёды*). Вы паспяшаліся арыштаваць Заслонава.

Бегер. Вы што-небудзь ведаеце?

Манш. Мог бы ведаць, каб не вы.

Бегер. Ну-ну, працягвайце! Што было б, каб не я?

Манш. Перад маёй паездкай у Віцебск Заслонаў на-прасіў мяне сустрэцца з ім.

Паўза.

Бегер нільна, з надазрэнем глядзіць на Манша.

Бегер. Чаму вы не сказалі мне пра гэта раней?

Манш. Не паспеў. Праз дваццаць мінут пасля размовы з Заслонавым я і Хейге выехалі ў Віцебск.

Бегер. Значыць, у вас з ім была гаворка?

Манш. Не было. Ён толькі сказаў, што хоча пагаварыць са мной па важнай справе.

Бегер (*не спускае вачэй з Манша*). І вы не здагадвалася, пра што ён хацеў гаварыць?

Манш. Не. Мы дамовіліся сустрэцца ў яго на кватэры пасля майго вяртання з Віцебска.

Бегер. Вы можаце сустрэцца з ім цяпер.

Манш. У СД?.. Тут шчырасць бывае толькі прымусовай. З Віцебска я прывёз цікавы дакумент пра Заслонава. Яго знайшлі ў архівах, якія рускія не паспелі вывезці.

Бегер. Што іменна?

Манш (*працягвае Бегеру паперу*). Аўтабіяграфія Заслонава. Напісана яго ўласнай рукой.

Бегер (*чытае*). Цікава... Тры жаданні ў жыцці. І за кожнае можна павесіць. Можна і трэба!.. Вы і цяпер будзеце сцвярджаць, што Заслонаў не бальшавік?

Манш. Не буду. Зараз гэта лёгка праверыць, пан маёр. Ён жа не ведае, што гэты дакумент у нашых руках. І не данускае, што мы ведаем пра яго заповітныя жаданні...

Бегер. Ну і што?

Манш. Калі ён не прызнаецца нам у сваіх жаданнях, значыць, ён хлусіць і ў астатнім. Значыць, яго чэснасць — гэта толькі гульня ў чэснасць. Не больш.

Бегер. Лагічна, але... Трэба быць апошнім ідыётам, каб прызнацца ворагу ў такіх жаданнях.

Манш. Ідыётам або... сумленным чалавекам.

Бегер. Для мяне, Марбах, ужо не мае значэння, хто такі Заслонаў — наш саюзнік ці наш праціўнік. Яго трэба ўбраць. Жывы Заслопаў нам больш не патрэбны. Ён нам патрэбен мёртвы. Пры той умове, што яго прыкончаць свае...

Паўза.

Манш. Хто гэта зробіць? Дакутовіч?

Бегер. Вы. Страляць будзе Дакутовіч. А вы яго надстрахуеце. Гэта той вынадак, калі трэба дзейнічаць пэўна.

Манш. Калі гэта трэба зрабіць?

Бегер. Заўтра. Вы што, не згодны? Шкадуеце старога знаёмага?

Манш. Згодны. Але вы зноў спяшаецеся, маёр. Заслопаў і так у нашых руках. А астатнія? Тыя, хто ўзарваў эшалон і замініраваў бронепаравозы, пакуль ён сядзеў у турме?

Бегер. Вы спадзяецеся, што Заслопаў выдасць іх?

Манш. Не выдасць, вядома. А раптам ён скажа мне нешта цікавае?.. І жывога і мёртвага Заслонава трэба выкарыстаць максімальна.

Паўза.

Бегер. Я даю вам, Марбах, тры дні. Больш таго... Мне не падабаецца гэты смаленскі агент. Мелка плавае, усяго баіцца. Назавіце яго прозвішча Заслонаву. І калі агент праз дзень знікне, вы больш не будзеце сумнявацца, хто такі Заслонаў!..

КАРЦІНА ДВАНАЦЦАТАЯ

Спачатку цемра, затым у правым кутку сцэны пачынае паступова чырванець круг святла. У святле Рыта Заслонава ў белай шлюбнай сукенцы. Здзіўлены голас Заслонава з цемры:

— Рыта? Як ты сюды трапіла?

Заслонаў з'яўляецца ў святле побач з Рытай.

Рыта. Я на крылах ляцела да цябе, мой любы!

Заслонаў. Ты ж далёка! За тысячы вёрст!

Рыта. Не, мой любы... Я заўсёды побач з табой...

Заслонаў. Пачакай, пачакай... Як ты праішла сюды? А вартавыя?

Рыта. Каханне ніхто не стрымае. Ніякія вартавыя!..

Заслонаў. Яны ж заб'юць цябе!

Рыта. Каханне нельга забіць, мой любы. Няма такой кулі...

Заслонаў. Тут кроў і смерць! Адсюль жывымі не выходзяць!

Рыта. Я выратую цябе!

Заслонаў. Гэта немагчыма! Яны сочаць за кожным маім крокам! За кожным маім словам!

Рыта. Мы разам з табой паляцім у наш самы шчаслівы дзень. Паляцім?

Заслонаў. Паляцім!.. Што гэта?! Мы ляцім... У мяне галава кружыцца ад вышыні...

Рыта. Зараз пройдзе, мой любы... Добра, што мы ўцяклі? Надакучыла!

На галаве Рыты з'яўляецца вэлюм.

Заслонаў. Што ты сказала? Цалавацца надакучыла?

Рыта. Сорамна пры ўсіх!

Заслонаў. А цяпер?

Рыта. Цяпер — не! *(Абдымае яго і цалуе.)*

Заслонаў. Мала!

Рыта. Ненасыць ты! *(Цалуе яго яшчэ раз.)* А ты мяне моцна любіш?

З а с л о н а ў. Вельмі-расправельмі і яшчэ крышачку!..

Голас Бегера з цемры:

— З кім вы размаўлялі, Заслонаў?

Загараецца святло і асвятляе камеру, у якой знаходзіліся раней Шурмін і Дамарацкі. На падлозе, прыхіліўшыся спіной да сцяны, сядзіць З а с л о н а ў. Непадалёку ад яго сядзіць на табу-рэтцы Б е г е р.

З а с л о н а ў (*з цяжкасцю прыўзнямасца*). А-а... Гэта зноў вы, пап маёр... Што вам ад мяне трэба? Чаго вы хочаце?.. Я прыйшоў да вас добраахвотна... Я набраў тры дзесяткі машыністаў, якія водзяць вашы паязды. Я сабраў вам лепшых рамонтнікаў, якія рамантуюць вашу тэхніку. Я суткамі знаходзіўся ў дэпо... Чаго вы дабіваецеся ад мяне?

Б е г е р. Пастаўце, Заслонаў, сябе на маё месца. За два месяцы хтосьці вывеў са строю больш ста паравозаў, замарозіў водаправод. Звалена пад адхон паўтара дзесятка эшалонаў з салдатамі, з тэхнікай. Вось і сёння поччу нехта ўзарваў поезд...

З а с л о н а ў. Гэта таксама я зрабіў?

Б е г е р. Не, гэта зрабіў нехта іншы. Але скажу вам нічыра, Заслонаў... Быў час, калі мы вас падазравалі.

З а с л о н а ў. А зараз?

Б е г е р. Зараз — не. Не можа такі чалавек, як вы, працаваць на бальшавікоў. Гэта не лагічна, не натуральна. Мне толькі хацелася б удакладніць некаторыя дэталі вашай біяграфіі.

З а с л о н а ў. І дзеля гэтага вы пасадзілі мяне ў турму і збілі да паўсмерці?

Б е г е р. Не трэба, Заслонаў. Выдаткі вайны бываюць і больші непрыемныя. У Новасібірску вас пабілі мацней! Дарчы, хто і за што вас там біў?

З а с л о н а ў (*імгненна апрытомнеўшы ад нечаканасці*). Не ведаю, пап маёр. Следства не знайшло вінаватых...

Б е г е р. Ну, а самі вы што думаеце пра гэта?

З а с л о н а ў. Відаць, тыя людзі, якіх я прымунаў добра працаваць. А ім гэта не надабалася. Вось яны і захацелі мяне правучыць.

Б е г е р. Калі гэта было?

З а с л о н а ў. Дакладна не памятаю. Здаецца, у чэрвені трыццаць трэцяга...

Б е г е р. Вы былі паранены?

З а с л о н а ў. Вам казаць раны?

Б е г е р. Не, не трэба. Я вам і так веру... (*Паўза.*)

Дзіўны вы чалавек, Заслонаў. Вы верай і праўдай служылі бальшавікам, якія наплявалі ў вашу душу.

Заслонаў. Я не дзіўны, я сумленны чалавек, пац маёр. А ў жыцці бывае так, што сумленых часта б'юць. І свае, і чужыя. Вось як мяне, напрыклад...

Бегер. Нават у сумленнага чалавека, Заслонаў, бывае мяжа, за якой яго сумленнасць канчаецца... З камсамола вас выключылі, з лётнага вучылішча прагналі. Бацьку вашага арыштавалі, сям'ю выслалі. У вас і мару адабра-лі. Я разумею, як гэта балюча, калі ў чалавека адбіраюць мару... Скажыце, Заслонаў, няўжо ў вас ніколі не з'явілася жаданне адпомсціць бальшавікам за ўсё, што яны зрабілі вам? І наогул, ці былі ў вас якія-небудзь жаданні? (Паўза.) Ну, што вы маўчыце, Заслонаў?

Заслонаў. Думаю...

Бегер. Думаеце? Пра што?

Заслонаў. Гаварыць вам праўду ці не?

Бегер. Праўда заўсёды даражэй цэніцца, чым няпраўда.

Паўза.

Заслонаў. Былі ў мяне жаданні... Тры...

Бегер. Нават тры? Якія?

Паўза.

Заслонаў. Хацеў стаць добрым інжынерам...

Бегер. Натуральна. Кожны чалавек хоча ўзяць ад жыцця максімум.

Заслонаў. І даць максімум. (Паўза.) Хацеў стаць камуністам...

Бегер. Вы падзялялі іх перакапанні?

Заслонаў. Не... Я ўжо гаварыў вам, што па кіруючыя пасады яны прызначаюць толькі сваіх, членаў партыі.

Бегер. Памятаю. Каб патрабаваць з камуніста двойчы — і па адміністрацыйнай і па партыйнай лініі. Так?

Заслонаў. Так...

Бегер. Ну што ж, тут ёсць логіка... І ў вас ні разу не з'явілася жаданне адпомсціць ім за тое, што яны скалечылі жыццё блізкіх людзей, ваша жыццё?

Заслонаў (не адразу, узважваючы кожнае слова). Выдаткі, пац маёр, бываюць розныя... Вы ж самі казалі, што я мог быць забіты. А вы ўсяго толькі пакалечылі мяне. Выходзіць, што я павінен быць удзячны вам!

Бегер. Не трымайце камень за пазухай, Заслонаў... А якое ў вас было трэцяе жаданне? Забыліся? Не памятаеце?

Заслонаў *(пасля паўзы)*. Памятаю... Хацеў пабачыць Сталіна...

Бегер. Сталіна? Навошта?

Заслонаў. Хацеў пагаварыць з ім...

Бегер. Пра што?

Заслонаў. Пра многае... Пра жыццё.

Бегер. І пра «выдаткі» сталі б з ім гаварыць?

Заслонаў. І пра «выдаткі» таксама...

Бегер. Дзякуйце богу, што ён не ажыццявіў ваша жаданне... Вы, Заслонаў, сапраўды сумленны чалавек. І на рэдкасць мужны. Сярод рускіх я сустракаю такога ўпершыню. Я хачу, каб вы былі нашым ідэйным саюзнікам.

Заслонаў. З саюзнікамі, пан маёр, так не абыходзяцца.

Бегер. Свае білі вас мацней. Аднак жа вы ім даравалі! Спадзяюся, даруеце і пам. Зараз я прышлю да вас доктара. Вы свабодны, Заслонаў. Ідзіце ў дэпо і працуйце...

Бегер выходзіць.

Заслонаў напружана глядзіць яму ўслед, жадаючы дазнацца — выйграў ён гэтую дуэль альбо не?.. І адразу ў левым кутку сцэны загараецца круг святла. У ім Бегер, набірае нумар тэлефона.

Бегер. Манш?.. Я выпускаю Заслонава... Так, ён пацвердзіў свае жаданні... Усе тры... Не, я перадумаў, Манш. Я даю вам не тры дні, а адзін дзень. Больш дакладна — адзін дзень і адну ноч. Роўна праз суткі Заслонаў будзе забіты. *(Набірае другі нумар.)* Друлінг? Прывядзіце да мяне Дакутовіча. І прынясіце яго рэвальвер...

КАРЦІНА ТРЫНАЦЦАТАЯ

Невялікі пакойчык, у якім жыве Заслонаў. У ім усё так, як было на старой кватэры — вузенькая кушэтка, засланая простай шэрай коўдрай, стол, некалькі табурэтак, буржуйка.

Зморшчыўшыся ад болю, Заслонаў спрабуе надзець куртку ў рукавы. Перадумаў і пакінуў куртку на плечы і зпоў павесіў левую руку на перавязь, паставіў на буржуйку чайнік.

У дзверы ціха, асцярожна пастукалі. Заслонаў падышоў, павярнуў ключ і адчыніў дзверы. Уваходзіць Манш з пакетам у руках.

М а н ш. Добры вечар, Канстанцін Сяргеевіч! Вядома, не чакалі? Угаворы даражэй за грошы. Памятаеце, я абяцаў прыйсці да вас у госці?

З а с л о н а ў (шчыра, сардэчна). Дзякую, Манш. Я вельмі чакаў вас. Вось толькі частаваць няма чым.

М а н ш (таксама проста і сардэчна). Я гэта ведаў. Вось кансервы, хлеб, цукар. Нават шнапс ёсць. Дрэнь, вядома, але дзе ты возьмеш лепшага?

З а с л о н а ў. Дзякую. Гарэлку я не п'ю, вы ж гэта ведаеце.

М а н ш. Памятаю, усё памятаю, Канстанцін Сяргеевіч!.. Але ж тое да вайны было. А зараз і вайна, і мароз, і ўвогуле жыццё паскуднае!

З а с л о н а ў. Бяду ў ёй не ўтопіш. А сам затапуць можаш... Дзякую вам, Манш. Маёр сказаў, што вы хадайнічалі за мяне. Так што я двойчы вам абавязаны.

М а н ш (даверліва). Скажу вам шчыра, Канстанцін Сяргеевіч... Прасіць-та я прасіў, але мала верыў, што яны вас выпусцяць. Звяр'ё!.. Моцна вас білі?

З а с л о н а ў. Ад душы. Не шкадавалі.

М а н ш. Хто? Бегер?

З а с л о н а ў. Не... Ён рукі свае шкадуе. Ёсць там у яго майстры...

М а н ш. Друлінг? Гэта дробная птушка. Самы страшны звер — гэта Бегер! І разумны, і хітры. Вось каго вам трэба баяцца!..

З а с л о н а ў. Усе немцы адным мірам мазаны.

М а н ш (з крыўдай). І я — таксама? Я таксама немец... Я разумею вас, Канстанцін Сяргеевіч... Ведаю, што вы пра мяне думаеце. «Чалавек ты нібыта савецкі, а кроў у цябе іхняя, нямецкая...» Гітлер прымусіў увесь свет ненавідзець немцаў. Спатрэбіцца сто, а можа, і дзвесце гадоў, каб людзі зноў сталі немца чалавекам лічыць... Канстанцін Сяргеевіч! Вазьміце мяне да сябе! Маці сваёй клянуся, я не немец, я — сумленны чалавек! Дайце мне любое заданне! Праверце мяне! Выпрабуйце! Хочаце, я заб'ю Бегера?

Гэты маналог Манш гаворыць пранікнёна, шчыра, амаль са слязьмі ў голасе.

Паўза. Заслопаў моўчкі глядзіць на Манша.

З а с л о н а ў. Я веру табе, Густаў... Заданні ў мяне для цябе пакуль няма. А вось просьба ёсць. І вельмі вялікая. Аб ёй я і хацеў нагаварыць...

М а н ш. Што трэба зрабіць? Я зраблю ўсё!

З а с л о н а ў. Выратуй нашых хлопцаў. Шурміна і Дамарацкага...

М а н ш (з болям). Не магу, Канстанцін Сяргеевіч...

З а с л о н а ў. Чаму?

М а н ш. Позна...

З а с л о н а ў (нават не адразу рашаецца спытаць). Што з імі?

М а н ш. Дамарацкі памёр... Забілі. А Шурміна павесілі...

З а с л о н а ў (не адразу). Калі?

М а н ш. Тры дні назад.

З а с л о н а ў. Чаму пра гэта ніхто не ведае?

М а н ш (паціскае плячыма). Канстанцін Сяргеевіч... А вы хочаце ведаць, хто іх прадаў?

З а с л о н а ў. Хто? Ты ведаеш?

М а н ш. Ведаю... Слесара Іванова, у акулерах, невысокага росту, ведаеце?

З а с л о н а ў. Якога Хейге цядаўна ўзяў на работу?

М а н ш. Ён самы... Гэта агент смаленскага гестапа. Яго спецыяльна падсадзілі ў дэпо, каб ён раскрыў падпольную арганізацыю...

Паўза.

З а с л о н а ў. Як ты даведаўся пра яго?

М а н ш. Чуў размову Хейге і Бегера. Мне яны нічога не сказалі. Хоць я і немец, але не давяраюць... Мне забіць яго?

З а с л о н а ў. Не трэба... Другія зрабляць. Цімка Дакутовіч жывы?

М а н ш. Жывы.

З а с л о н а ў. Выратаваць яго зможаш?

М а н ш (падумаўшы). Паспрабую... Канстанцін Сяргеевіч... Калі я выратую Дакутовіча, вы паверыце мне?

З а с л о н а ў. Паверу.

М а н ш. Усё. Мне цельга марудзіць. Трэба хоць на гэты раз апярэдзіць Бегера! Я прыйду да вас з Дакутовічам. Чакайце!

З а с л о н а ў. Дзякую, Густаў! (Моцна, па-сяброўску паціскае яму руку.) Буду чакаць!..

М а н ш выходзіць. Заслонаў ідзе да стала, адкрывае бляшанку кансерваў.

Свята ў накойчыку Заслонава гасне. Цьмяна асвятляецца вуліца і вугал дома, у якім жыве Заслонаў. Каля сцяны дзве цём-

ныя постаці. Гэта Цімка Дакутовіч і Тоня. Але іх не пазнаць, размаўляюць яны шэптам.

Тоня. А калі ён да раніцы не выйдзе?

Дакутовіч. Буду стаяць да раніцы. Гэтую сволач я жывым не выпущу!

Тоня. А ты зможаш?

Дакутовіч. Што?

Тоня. Ну... Забіць свайго?..

Дакутовіч. Я горла яму перагрызу!

Тоня. А ў мяне б рука не ўзнялася...

Дакутовіч. Ціха!..

Чуваць, як стукнулі дзверы пад'езда. Набліжаецца постаць чалавека, які ідзе, асвятляючы дарогу перад сабой маленькім ліхтарыкам. Гэта Манш. Але ў цемры яго не пазнаць. Пачуў чалавека, насцярожыўся.

Манш (ціха). Хто тут?

Дакутовіч. Твая смерць, фашысцкая сволач!

Цімка ўскідае руку з паганам, але... чуваць толькі слабыя пстрычкі, стрэлу няма. І ў той жа момент страляе Манш. Цімка падае. Манш нахіляецца, каб пазнаць, каго ён забіў. Узмахвае рукой Тоня, якую Манш не заўважыў.

Здалёк пачуліся галасы пемцаў. Яны набліжаюцца.

Зноў асвятляецца пакойчык Заслонава. Заслонаў, пачуўшы стрэл на вуліцы, насцярожыўся, падышоў да акна, прыўзняў коўдру, якой акно завешана, зірнуў на вуліцу. Не ўбачыўшы нічога падазронага, зноў вярнуўся да буржуйкі, уважліва агледзеў некалькі кавалкаў вугалю, перш чым кінудць іх у печку.

За яго спіной пячутна, ціха адчыніліся дзверы. На парозе — Тоня. Але яе не пазнаць, настолькі яна змянілася. Пачуўшы за спіной шорах, Заслонаў азірнуўся.

Заслонаў. Тоня?! Ты?! Што з табой?! Тоня, што здарылася?.. Што-побудзь дрэннае?.. Цімка жывы. Мне толькі што пра гэта сказалі. Яго выратуюць і прывядуць сюды. Ты чуеш мяне, Тоня?.. Ну, добра... Не хочаш гаварыць — памаўчы. Зараз ты чаем сагрэснешся, і душа ў цябе адтае. Абяцаю табе зрабіць усё, каб уратаваць Цімку.

Заслонаў палівае кубак чаю і працягвае Тоні. Тая моўчкі адмаўляецца.

Не хочаш? Чаму? Ну, гэта ты дрэнна... Чай, браце, і ў бядзе і на марозе лепшае лякарства. А можа, глыток гарэлкі? Каб сагрэцца? Не хочаш? Правільна. Я таксама за чай...

Тоня моўчкі забірае ў Заслонава кубак і ставіць яго на стол, затым здымае з плеч Заслонава куртку і хоча падзець яму ў рукавы.

Тоня, ты што?.. Я павінен некуды ісці?.. Не магу, Тонечка. Я павінен дачакацца Манша. Ён найшоў ратаваць Цімку...

Тоня ці ўсхліснула, ці то ўскрыкнула. Заслонаў сналохана глядзіць на яе, баючыся, што яна страціла розум.

Тоня (*чужым голасам*). Я забіла Манша...

Заслонаў (*не паверыўшы*). Што?.. Павошта?

Тоня. Ён забіў Цімку...

Заслонаў. Дзе? Калі?.. Манш толькі што выйшаў адсюль! А Цімка ў турме...

Тоня. Мы не паспелі... Спазніліся... Мы бачылі, як ён увайшоў да вас... І чакалі. Цімка хацеў застрэліць яго... Але пісталет чамусьці не выстраліў. Тады Цімка кінуўся на яго... А той стрэліў яму ў твар...

Заслонаў (*усё яшчэ не верыць*). Чакай, чакай... Ты ж кажаш, што забіла Манша?

Тоня. Калі Манш стрэліў у Цімку... Я кінула яму ў спіну нож... Мяне Цімка навучыў... Яны каля дзвярэй ляжаць...

Заслонаў. Хто... ляжыць?

Тоня. Цімка і Манш... Вось... (*Выцягвае з-за пазухі і падае Заслонаву два рэвальверы.*) Гэта Цімкаў, а гэты яго...

Толькі цяпер Заслонаў канчаткова паверыў Тоні.

Заслонаў. За што, скажы мне, Цімка хацеў забіць Манша?

Тоня. Манш — нямецкі шпіён. Афіцэр іхняй разведкі... Цімка пазываў неяк па-нямецку... Я не памятаю.

Заслонаў. Абвер?

Тоня. Ага, абвер... Шурмін і Дамарацкі перад смерцю даведаліся... І паслалі Цімку, каб вас папярэдзіць... Мы спазніліся...

Заслонаў (*імгненна прымае рашэнне*). Памажы!

Заслонаў з дапамогай Тоні надзявае куртку, узяў Цімкаў наган і, цэлячы ў падлогу, некалькі разоў націснуў на курок. Чуваць слабыя істрычкі.

Халастыя!.. Уцякайма, Тоня! Зараз яны будуць тут! Па-чакай...

Заслонаў падышоў да акна, прыслухаўся, адхіліў край коўдры, асцярожна зірнуў на вуліцу. Там чуваць усхваляваныя галасы немцаў.

Лны ўжо тут. У дзверы не выйдзем. Ты зможаш праз акно? Там страх...

Т о н я. Змагу... *(Ідзе да акна.)*

З а с л о н а ў *(назіраючы за немцамі на вуліцы).* Па-чакай... Хай яны ўвойдуць у пад'езд... Усё! Давай!

Заслонаў адчыняе акно. У пакой уварвалася завіруха. Тоня знікае за акном. На лесвіцы ўжо чутны крокі і галасы. Заслонаў надскочыў да дзвярэй, павярнуў ключ, кінуўся да буржуйкі, разгроб кучу вугалю, знайшоў у ёй дзве міны і кінуў іх у печку. Выключыўшы святло, З а с л о н а ў знікае за акном. У пакой цемра. Толькі чырвоным вокам глядзіць адчыненая буржуйка.

Чуваць, як раз'юшана стукаюць у дзверы, як выламалі іх. І ў гэты момант чуецца моцны выбух. І ўсё залівае чырвоным святлом пажара.

ЭПІЛОГ

На ўзгорку, пад высокімі бярозамі стаяць З а с л о н а ў, Андрэеў, Чэбрыкаў, Пётр Шурмін, Якушаў, Якушава, Коржань і Тоня. Гэта тое месца, з якога падпольшчыкі ўваходзілі ў Оршу.

Я к у ш а ў *(камандуе).* Брыгада! На пахаванне загінуўшых баявых таварышаў!.. Смірна-а-а!

Чуваць, як варухнуўся і заціх нябачны нам вялікі строй людзей. Заслонаў зрабіў крок наперад і зняў шапку.

З а с л о н а ў. Таварышы партызаны!.. Сёння мы хаваем сваіх баявых сяброў, якія загінулі смерцю храбрых у барацьбе з фашызмам... Лны яшчэ толькі пачыналі сваё жыццё. Яны вельмі любілі жыццё і хацелі жыць... І вось іх няма і ўжо ніколі не будзе сярод нас... Ніколі!.. У гэты ўзгорак разам з імі казаўсёды ляглі незгуляныя вяселлі, пенароджаныя дзеці, несправаваныя песні, неажыццёўленыя мары... Гэта страшэнная несправядлівасць вайны!.. У гэты трагічны момант, стоячы паміж Жыццём і Смерцю, мы, як ніколі, востра і балюча адчуваем, наколькі бяспэчна чалавечае жыццё. Ніхто і нішто не верне матулі сына, жонцы — мужа, дзецям — бацьку!.. Ад імя тых, хто сёння лёг у гэты ўзгорак, мы пытаемся ў жывых... Людзі! Вас многа! Мільёны! Мільярды! І ніхто з вас не хоча вайны і смерці! Дык чаму ж вы дазваляеце страляць ружжам і гарматам? Што вам дзяліць між сабой? Неба? Сонца? Зямлю?.. Іх хопіць на ўсіх! Што ж вы робіце, людзі?.. Ва-

шай крывёй, якую вы пралілі на войнах, можна напоўніць акіяні! З вашых касцей, што засталіся на палях бітваў, можна насыпаць горы!.. Вы чуеце, як цяжка з дня ў дзень, удзень і ўначы плешча пад вамі і гайдае зямлю крывавай акіяні? Вы чуеце, як страшна варушацца гэтыя горы, клічучы ваш розум і ваша сумленне! Спыніцеся, адумаіцеся, пакуль не позна! Як шалёных сабак, знішчыце тых, хто развязае войны! Ратуйце сябе і дзяцей сваіх! Пакуль не позна!.. Таварышы партызаны! Адсюль мы пойдзем у новы бой. Можна быць, што для пекага з нас ён стане апошнім. Але мы ідзем у бой з верай, што гэта будзе апошняя вайна на зямлі! Дзеля гэтага мы жывём і змагаемся! Дзеля гэтага, калі трэба будзе, мы загінем, як загінулі яны! Мы клянёмся над іх магілай не выпускаць зброі да таго часу, пакуль не знішчым апошняга фашыста на зямлі!..

Хор з соцень галасоў паўтарае ўслед за Заслонавым:

— Клянёмся!

Мы клянёмся жыць насля вайны сумленна, справядліва, высакародна, таму што жыццё наша абмыта гарачай крывёю нашых таварышаў!

— Клянёмся!

А калі мы парушым гэтую святую клятву, станем людзьмі нікчэмнымі, недастойнымі, хай устапуць яны з магіл і праклянуць нас на векі вечныя!

— Клянёмся! Клянёмся! Клянёмся!

З а с л о н а ў (*ступіўшы крок назад, ціха*). Прыступіць да пахавання!

Ён першы кінуў жменю зямлі ў брацкую магілу. За ім кінулі астатнія. У жудаснай цішыні чуваць, як падае зямля на труны. Усе, хто стаіць на ўзгорку, узнікаюць уверх вінтоўкі і аўтаматы. Гучаць тры залпы.

З а с л о н а ў. Брыгада! Марш!

Мы не бачым калоны, але чуем, як яна ідзе.

Усе спускаюцца з узгорка і стаіць, чакаючы, каб далучыцца да калоны. Чуваць цяжкі крок вялікай калоны. Ідуць жывыя. Усе жывыя...

К а н е ц

МУДРАМЕР

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Вяршыла Віктар Паўлавіч —
міністр узгадненняў.

Міралюбаў Ягор Фёдаравіч —
намеснік міністра па зацвярджэннях.

Папсueva Тамара Цімафееўна —
намеснік міністра па прызначэннях.

Мілашкіна Пюра — сакратарка міністра.

Мурашка Мікалай Ягоравіч — вынаходнік.

Залівака Іван Пятровіч — вынаходнік.

Загуменная Кацярына Антопаўна —
бабуля-празарлівіца.

Крутая Ніна Іванаўна —
дырэктар фабрыкі лёгкага і сярэдняга адзення.

Брунетка
Шатэнка
Бландзінка

} асістэнткі Ніны Іванаўны.

Першая тэлефаністка.

Другая тэлефаністка.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Кабінет міністра ўзгадненняў Вяршылы Віктара Паўлавіча. Першае, што кідаецца ў вочы,— вялізны пульт з тэлефонамі. Тэлефонаў многа, некалькі дзесяткаў. Паабарот пульту сядзяць дзве тэлефаністкі. Яны ўвесь час здымаюць тэлефонныя трубка і коратка, ціха адказваюць. Часам, у залежнасці ад важнасці званка, яны просяць міністра зняць трубку тэлефона-«дублёра». «Дублёры» стаяць у яго на сталае, пад рукой. Тэлефоны звоняць бесперапынна, на розныя галасы.

За сталом засяроджаны Вяршыла. Побач Нюра Мілашкіна за маленькім столікам на колцах. На століку дзве папяровыя гары. Нюра аўтаматычна, як робат, бярэ паперу з адной гары, кладзе яе на стол перад міністрам. Той, ледзь зірнуўшы на паперу, падпісвае яе. Падпісаныя дакументы Нюра кладзе на другую гару. Міністр камандуе: «Сіні!.. Зялёны!.. Чырвоны!..» Яго каманды падобныя на каманды хірурга ў час аперацыі: «Пінцэт!.. Скальпель!.. Зажым!..» Нюра аўтаматычна, імгненна падае міністру каляровыя алоўкі.

Вяршыла. Сіні!.. Чырвоны!.. Зялёны!.. Сіні!.. Чырвоны!.. Чорны!.. Нюра! Я прасіў чорны! А ты падаеш мне зялёны!..

Нюра. Ой, прабачце, Віктар Паўлавіч!..

Вяршыла. Я ж так і паблытаць магу... Зялёны!.. Чырвоны!..

Нюра. Закажыце вы факсіміль, Віктар Паўлавіч. У век аўтаматыкі і электронікі пісаць рэзалюцыі ад рукі...

Вяршыла. Сіні!.. Нельга, Нюра... Што такое факсімілье?.. Чырвоны!.. Бюракратызм і казёншчына... Факсімілье можа кожны паставіць... Зялёны!.. А мы ж маем справу з людзьмі... Чорны!.. Ubачыць чалавек маю рэзалюцыю ў арыгінале «Ад-мо-віць!» і будзе задаволены... Таму што зразумее... Яго паперу чыталі! Над ёй думалі!.. А не проста ўзялі і адмахнуліся... Чырвоны!.. Чалавечыя адносіны да справы, Нюрачка, вышэй за ўсё!..

Нюра. Не шкадуеце вы сябе, Віктар Паўлавіч. Жыццё ў чалавека адно. Трэба хоць крышачку і пра сябе падумаць.

В я р ш ы л а. Што ты, Пюрачка, гаворыш? Чорны!.. Прыійшоў учора дадому і родную жонку не пазнаў. Кажу, вы на якім пытанні, таварыш?.. Чырвоны!.. Думаеш, я помню, як маіх дзяцей завуць?

Н ю р а. Дзіўна, што яны ўвогуле ў вас ёсць!

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Яго няма. У яго сёння прыёмны дзень.

В я р ш ы л а. Чорны!..

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Ён заняты... У яго народ... Хвілінку! Віктар Паўлавіч! Вазьміце трэці...

В я р ш ы л а. Што здарылася?

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Універмаг на Маскоўскай гарыць. Пытаюць, каго раней выклікаць — пажарнікаў ці міліцыю?

В я р ш ы л а. Прывыклі чужою галавой думаць! Нават такога пытання самі вырашыць не могуць! *(Націскае кнопку селектара.)* Аддзел сумненняў?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Слухаю, Віктар Паўлавіч!

В я р ш ы л а. Сцяпан Сцяпанавіч... Вось тут мне званяць... Універмаг на Маскоўскай гарыць. Пытаюць, што рабіць?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Няхай тушаць, Віктар Паўлавіч!

В я р ш ы л а. Гэта не адказ, Сцяпан Сцяпанавіч! Гэта я і без цябе ведаю. Калі пясчасны выпадак — трэба адразу тушыць. А калі яны самі яго падпалілі?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Як гэта — самі?

В я р ш ы л а. Проста. Зрабілі растрату на вялікую суму і, каб схаваць канцы, падпалілі. Вось і думай, каго туды раней пасылаць? Пажарнікаў ці пракурора? *(Паўза.)* Ты думаеш, Сцяпан Сцяпанавіч?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Думаю, Віктар Паўлавіч... А які ў іх таваразварот?

В я р ш ы л а. Адкуль я ведаю? Пачакай... *(Звяртаецца да другой тэлефаністкі.)* Зіна, спытай, які ў іх таваразварот?

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а *(у тэлефон)*. Які ў вас таваразварот?.. *(Міністру.)* Кажуць, запяўся другі паверх...

В я р ш ы л а. Я ў іх не пра паверх пытаю! Мне патрэбен іх таваразварот!

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а *(у тэлефон)*. Міністр пытае ў вас не пра паверх, а пра таваразварот... Колькі? *(Міністру.)* Дзвесце мільёнаў.

В я р ш ы л а. Гэта сур'ёзна. Ты чуеш, Сцяпан Сцяпанавіч?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Чую, Віктар Паўлавіч. Дзвесце мільёнаў...

В я р ш ы л а. Што ім рабіць?

Г о л а с з д ы н а м і к а (*пасля паўзы, шчыра*). А д'ябал яго ведае!

В я р ш ы л а. Бюракрат ты, Сцяпан Сцяпанавіч! Тут, разумеш, вялікі універмаг гарыць! А ты мяне на параду да д'ябала пасылаеш! Залічы яго ў штат, калі ён разумнейшы за цябе!.. (*Здымае трубку тэлефона-«дублёра».*) Вы мяне слухаеце?.. Ужо трэці? Ён што ў вас? З пораху зроблены?.. А чаму так хутка дайшло да трэцяга наверху?.. Вось гэта якраз і наводзіць мяне на думкі... Значыць, так. Слухайце мяне ўважліва і пастарайцеся нічога не пераблытаць. Выклікайце ў такой паслядоўнасці... Спачатку следчага па асабліва важных справах. Няхай ён прычыну зпойдзе. Затым міліцыю, а потым пажарнікаў. (*Паклаў трубку.*) Усё, Нюрачка. Астатняе развязаі маім намеснікам. Зараз без пяці дванаццаць. А прыём назначан па дванаццаць. Колькі ў нас сёння запісалася?

Н ю р а. Сёння мала. Чатыры чалавекі.

В я р ш ы л а. Добры сімптом. Хто? Па якой справе?

Н ю р а (*зазірнуўшы ў сваю запісную кніжку*). Крутая Ніна Іванаўна. Дырэктар фабрыкі лёгкага і сярэдняга адзення.

В я р ш ы л а. Ясна. Зацвердзіць новыя мадэлі.

Н ю р а. Загуменная Кацярына Антопаўна. Пенсіяперка.

В я р ш ы л а. І тут ясна. Павялічыць пенсію...

Н ю р а. Дыце. Хоча пагаварыць з вамі аб парушэнні сацыялістычнай законнасці.

В я р ш ы л а. Во пенсіянеры пайшлі! Контрразведка! Усё бачаць, усё ведаюць! Далей хто?

Н ю р а. Залівака Іван Пятровіч. Вынаходнік.

В я р ш ы л а. Чакай, чакай... Хтосьці штосьці мне пра яго гаворыў. А вось хто і што — не памятаю.

Н ю р а. І апошні, Мурашка Мікалай Ягоравіч.

В я р ш ы л а. Хто? Адкуль?

Н ю р а. Ні хто, ні адкуль — не гаворыць.

В я р ш ы л а. Ну, хоць з якой галіны? З якога горада?

Н ю р а. Гаворыць, што ўсё скажа толькі вам.

В я р ш ы л а. Не падабаецца мне гэтае інкогніта! Вось

з яго давайце і пачнём. Папрану цябе, Пюрэчка, заісваць нашу размову.

П ю р а. Добра, Віктар Паўлавіч...

П ю р а выходзіць, штурхаючы перад сабой столік з дзвюма нацяровымі гарамі.

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Я ж вам сказала... Ён заняты! У яго сёння прыёмны дзень... Не ведаю... Пазвапіце ў канцы дня.

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Хто? Хвілінку... Віктар Паўлавіч, здыміце ВЧ.

В я р ш ы л а (*зняўшы самую вялікую трубку самага вялікага тэлефона*). Вяршыла слухае... А!.. Гэта ты, пагарэлец! Прывітанне! Ты на маім месцы пасядзеў бы!.. Тут, браце, такія пажары!.. Ну і добра, што згарэў!.. Цьфу! Я хацеў сказаць: вельмі дрэнна, што згарэў. У яго дзвесце мільёнаў таваразвароту... А пры чым тут я? Рэкамендацыю на тушэнне пажару я выдаў... (*Да другой тэлефаністкі.*) Зіна! Праз колькі мінут мы выдалі рэкамендацыю на тушэнне універмага?

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а (*зірнуўшы ў запісы*). Праз пятнаццаць мінут...

В я р ш ы л а. Ну вось!.. Рэкамендацыю на тушэнне пажару мы выдалі вам праз пятнаццаць мінут. Пасля таго як атрымалі сігнал трывогі. Ты калі-небудзь вырашаў справы за пятнаццаць мінут?.. Ну, хіба я вінаваты, што следчага па асабліва важных справах не аказалася на месцы? Няхай сядзіць там, дзе яму належыць сядзець!.. Разбірайся, браце, са сваім універмагам сам! Сам падпаліў, сам і тушы!.. Ды не, гэта я так жартую... А пры чым тут боцман?.. Будзь здароў! У мяне прыёмны дзень.

Уваходзіць П ю р а, за ёю — М у р а ш к а з вялікім чамаданам.

М у р а ш к а (*сарамліва і баязліва, яшчэ ад парога*). Добры дзень вам!

В я р ш ы л а. Добры дзень. Праходзьце. Сядайце.

Мурашка ідзе з чамаданам і, чырванеючы ад няёмкасці, садзіцца на самы ўскрайчык крэсла калі міністэрскага стала. Чамадан ставіць каля ног.

В я р ш ы л а. Вы сюды адразу з поезда?

М у р а ш к а. Не...

В я р ш ы л а. А гэта? (*Паказвае на чамадан.*)

М у р а ш к а (*сарамліва*). Тут... маё вынаходніцтва...

В я р ш ы л а. Такое вялікае?

М у р а ш к а. Ага... Такое...

В я р ш ы л а. Значыць, вы таксама вынаходнік?

М у р а ш к а. Ага. Таксама.

В я р ш ы л а. Прозвішча? Імя? Па бацьку?

М у р а ш к а (*хуценька ўзняўшыся з крэсла*). Мурашка... Мікалай Ягоравіч. Вы можаце проста, па прозвішчу...

В я р ш ы л а. Вы сядайце. У нас такі парадак. Нюра, ты пішаш?

Н ю р а. Пішу, Віктар Паўлавіч.

В я р ш ы л а. Колькі вам гадоў?

М у р а ш к а (*прыўзняўся з крэсла*). Пяцьдзесят два...

В я р ш ы л а. Сядайце, сядайце!.. Даруйце за фармальнасці. Але мы вядзем сацыялагічнае даследаванне. Хто і на што скардзіцца. І ў каго больш скаргаў — у старых ці ў маладых.

М у р а ш к а. Ага... Я разумею.

В я р ш ы л а. Адукацыя?

М у р а ш к а (*узняўшыся, сарамліва*). Незакончаная вышэйшая...

В я р ш ы л а. А калі больш дакладна?

М у р а ш к а. Тры курсы політэхнічнага...

В я р ш ы л а. Вы сядайце, сядайце. Што ж вам перашкодзіла, Мікалай Ягоравіч, закончыць поўны курс? Вы ж былі ўжо, калі можна так сказаць, на фінішнай прамой!

М у р а ш к а (*зноў узнімаецца*). Захапленне...

В я р ш ы л а. Сядайце. У нагах праўды няма. Ох, жанчыны! Колькі яны надножак нашаму брату даюць!

М у р а ш к а. Ды не... Я захапіўся вынаходніцтвам.

В я р ш ы л а. І што ж вы вынайшлі, Мікалай Ягоравіч?

М у р а ш к а (*узнімаецца і надае міністру паперу*). Спачатку прачытайце вось гэта...

В я р ш ы л а. Што гэта? Апатацыя?

М у р а ш к а. Не... Даведка аб стане майго здароўя...

В я р ш ы л а. А навошта яна мне? Вы ж, спадзяюся, не ў касманаўты прыйшлі запісвацца? Я не доктар.

М у р а ш к а (*просіць*). Я вас вельмі прашу! Прачытайце!..

В я р ш ы л а. Навошта?

М у р а ш к а. Я абышоў ужо многа інстанцый. І ўсюды патрабавалі даведку аб стане майго здароўя. Хто ў канцы размовы, а хто — у сярэдзіне... Я вас вельмі прашу! Прачытайце!

В я р ш ы л а. Ды не буду я чытаць! Я ж і так бачу, што вы здаровы! Як той Мурамец!

М у р а ш к а *(раптам падае на калені перад сталом міністра)*. Малю вас, таварыш міністр!

В я р ш ы л а *(спалохана ўскочыйшы)*. Што вы! Што вы, таварыш Мураўёў! Зараз жа ўстаньце! Устаньце і сядзьце!

М у р а ш к а. Не ўстану, пакуль вы не прачытаеце!

В я р ш ы л а. Як вам не сорамна, таварыш Мураўёў! Устаньце! Сядзьце!

М у р а ш к а. Не ўстану, пакуль не прачытаеце!

В я р ш ы л а. О, божа мой! Давайце вашу паперку! *(Амаль выхоплівае паперку з рук Мурашкі.)* Я прачытаю вашу даведку пасля таго, як вы сядзеце!

М у р а ш к а *(сядаючы)*. Дзякую! Шчыра дзякую!

В я р ш ы л а *(садзіцца з вялікім аблягчэннем)*. Фу!.. Ну і напалохалі вы мяне, таварыш Мураўёў! Здаровы, дарослы чалавек... І раптам такос... Фу! Першы раз у маёй практыцы.

М у р а ш к а. Даруйце... Больш не буду.

В я р ш ы л а *(разгортвае даведку і чытае)*. «...Выдадзена грамадзяніну Мурашку Мікалаю Ягоравічу... Пяцьдзсят два гады... Жанаты... У тым, што грамадзянін Мурашка Мікалай Ягоравіч абсалютна здаровы... На ўліку ў псіха-неўралагічным дыспансеры не стаіць... *(Спатыкнуўшыся на апошніх словах, з некаторым падазрэннем, уважліва паглядзеў на Мурашку.)* У лячэнні патрэбы не мае...» Подпіс... Пячатка... *(Хутчэй машынальна, чым свядома, паглядзеў даведку на святло.)* Ну, я ж казаў, што вы — Ілья Мурамец! *(Палівае з графіна шклянку вады і залпам выпівае.)* Чаму вы, Мікалай Ягоравіч, прыйшлі іменна да нас? А не ў інстытут? Не на завод?

М у р а ш к а. Я абышоў усіх... Без вашаі рэзалюцыі ніхто не бярэцца ўкараняць.

В я р ш ы л а. Што ж вы такое вынайшлі? Што-небудзь нумарное? Сакрэтнае? Га?

М у р а ш к а. Справа ў тым, Віктар Паўлавіч, што я... прыдумаў дурамер...

Паўза.

В я р ш ы л а. Дура... Што-што?

М у р а ш к а. Дурамер. Апарат такі...

В я р ш ы л а. Апарат? Павошта?

М у р а ш к а. Для вымярэння чалавечай дурноты...

В я р ш ы л а. Так-так... цікава-цікава... *(Раптам зарагатаў і адразу ж абарваў смех.)* Вы што? Сур'ёзна?

М у р а ш к а. Вельмі... Я патраціў на яго ўсё жыццё... Інстытут пакінуў...

В я р ш ы л а. Не-не, пачакайце!.. Вы сапраўды сур'ёзна? Дзе ж гэты ваш...

М у р а ш к а. Дурамер? Вось тут. *(Паказвае на чамадан.)*

В я р ш ы л а. Такі маленькі?

М у р а ш к а. Ага... На мікрасхемах і наўправадніках.

В я р ш ы л а. І вы заўсёды посіце яго з сабой?

М у р а ш к а. Бачыце, Віктар Паўлавіч... Хтосьці ўжо тры разы пранікаў у маю кватэру і разбіваў апарат ушчэнт. Я аднаўляў яго на чарцяжах. Я зрабіў пяць экземпляраў усёй дакументацыі і хаваю яе ў розных месцах. Адзін — у камеры хавання на вакзале. Тройчы рабілі замах на маё жыццё. Двойчы хацелі ўтаніць, калі я кунаўся ў возеры...

В я р ш ы л а *(крыху спалохана)*. Як? Якім чынам?

М у р а ш к а. Проста. Хапалі за ногі і цягнулі на дно. Адзін раз адбіўся. Другі раз ледзь адкачалі... А яшчэ раз на мяне хацела наехаць чорная «Волга» без пумарных знакаў.

Вялікая паўза.

В я р ш ы л а *(зусім разгублена)*. Так-так-так... Мікалай Ягоравіч... Зрабіце ласку... Пакажыце-ка вашу даведку...

М у р а ш к а *(з гатоўнасцю)*. Калі ласка!.. *(Працягвае даведку.)*

В я р ш ы л а *(спаханіўшыся)*. Не-не! Не трэба! Гэта я проста машынальна... Падумаў пра нешта сваё, а з языка сарвалася зусім іншае... На нашай рабоце, Мікалай Ягоравіч, звар'яецьць можна! *(Убачыўшы, што Мурашка ўсё яшчэ трымае даведку ў руцэ.)* Не-не! Не трэба!.. Лічыце, што я не надта ўдала пажартаваў. Прабачце...

М у р а ш к а. Калі ласка, Віктар Паўлавіч, калі ласка... Я прывык. Не вы першы так жартуеце...

В я р ш ы л а *(страшэнна разгублены і не ведае, што рабіць)*. Так-так-так... *(Да першай тэлефаністкі.)* Хто так настойліва дабіваецца?

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Тэлебачанне.

В я р ш ы л а. Што ім трэба?

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. У нашым горадзе пара-

дзілася чацвярня! Чатыры хлопчыкі! Упершыню за ўсю гісторыю!

Вяршыла. Цудоўна! Шкада, што не я бацька!

Першая тэлефаністка. Яны пытаюць, як падаваць? Як факт у панараме навін? Або прысвяціць ім спецыяльны выпуск?

Вяршыла. Няхай зробіць і тое, і другое. Спецвыпуск ды яшчэ з анонсам паглядзяць усе!.. *(Да Мурашкі.)* Значыць, вы прыдумалі...

Мурашка. Дурамер, Віктар Паўлавіч.

Вяршыла. Так-так-так... І што ж вы хочаце з ім рабіць?

Мурашка. Арганізаваць серыйную вытворчасць.

Вяршыла. Серыйную?.. Навошта?

Мурашка. Каб усіх пагалоўна праверыць і дакладна ведаць...

Вяршыла. Што ведаць?

Мурашка. Хто ёсць хто...

Вяршыла *(з тайнай надзеяй тэлефаністкам)*. Дзяржаўных званкоў пяма?

Першая тэлефаністка. Няма, Віктар Паўлавіч. Звычайныя...

Вяршыла. Так-так-так... Дык, кажаце, серыйны выпуск?

Мурашка. Ага, серыйны. Гэта мэта майго жыцця.

Вяршыла. Добранькая ў вас мэта, Мікалай Ягоравіч!.. Вось што, Нюрачка. Пакліч сюды маіх памеснікаў.

Нюра выходзіць.

(Тэлефаністкам.) Тэрміновага нічога няма?

Другая тэлефаністка. Нічога, Віктар Паўлавіч.

Вяршыла *(яўна марудзіць, выйграе час)*. Прабачце, Мікалай Ягоравіч... *(Набірае нумар па ВЧ.)* Ну, як там твой універмаг? Датла?.. Прычына невядомая?.. Як гэта, чаму?.. Павінен жа я цікавіцца? Усё-такі дзвесце мільёнаў таваразвароту! Дзе ты іх зараз возьмеш?.. Ды не здзекуюся я, а спачуваю! Будзь здароў! *(Кладзе трубку.)*

Уваходзяць Нюра, Пансueva і Міралюбаў.

Мурашка *(надхпіўся з крэсла)*. Добры дзень вам!

Вяршыла. Сядайце, таварышы. Прану пазнаёміцца. Таварыш Мураўёў...

Мурашка. Мурашка я...

В я р ш ы л а. Прабачце!.. Інжынер-вынаходнік...

Намеснікі недаўменна глядзяць то на Вяршылу, то на Мурашку.

П а п с у е в а *(сурова, як на допыце)*. Аўтарскія паведамленні ёсць?

М у р а ш к а *(хуценька ўзнямаецца, сканфужана)*.
Няма...

П а п с у е в а. Ніводнага?

М у р а ш к а. Ніводнага.

П а п с у е в а. Ну, такіх вынаходцаў!.. Я пярэчу!..

В я р ш ы л а *(наказвае рукой Мурашку, каб той сеў)*.
Пачакайце, Тамара Цімафееўна... Вы ж яшчэ не ведаеце, супраць чаго пярэчыце.

П а п с у е в а. А мне і ведаць не трэба! Я пярэчу супраць усіх, у каго няма афіцыйных дакументаў на вынаходніцтва!.. Дарэчы, што ён вынайшаў?

В я р ш ы л а. Таварыш Мурашка прыдумаў... дурамер...

Паўза.

П а п с у е в а. Што прыдумаў?

В я р ш ы л а. Апарат для вымярэння чалавечай дурноты...

Паўза. Папсуева нечакана, як раней Вяршыла, зарагатала і таксама, як ён, рэзка абарвала смех.

П а п с у е в а. Глупства!

В я р ш ы л а. Ды не, Тамара Цімафееўна... На самай справе.

Паўза.

П а п с у е в а. І дзе ж ён... гэты градуснік?

М у р а ш к а *(наказвае на чамадан)*. Вось тут...

Паўза.

В я р ш ы л а *(у прысутнасці намеснікаў трымае сябе больш упэўнена і смела)*. Я папрашу вас, Мікалай Ягоравіч... Зрабіце пам, калі ласка, афіцыйнае паведамленне. Гэта мае намеснікі... Папсуева Тамара Цімафееўна... Першы намеснік. І Міралюбаў Ягор Фёдаравіч...

М у р а ш к а. Вельмі прыемна! Вельмі прыемна!..
(Ускочыўшы, па чарзе кланяецца абодвум намеснікам.)

В я р ш ы л а. Самыя вопытныя нашы спецыялісты. Усе складаныя пытанні мы заўсёды вырашаем сумесна. Пачынайце!

Мурашка (*узнімаецца, разгублена*). З чаго пачынаць?

Папсueva. Ну, хоць бы з таго, на якому прыщыну дзейнічае гэты ваш... бязмен?

Мурашка. На мікрасхемах і паўправадніках...

Папсueva. Я не пра тое! Для яго трэба рыхтаваць спецыяльныя тэсты? Ці яшчэ што?

Мурашка. Не, тэсты не патрэбны. Паказанні апарата рэгіструюцца на спецыяльнай шкале... У працэнтах...

Папсueva. У працэнтах чаго?

Мурашка (*нясмела*). Працэнты паказваюць, колькі ў чалавеку дурноты...

Паўза.

Папсueva. І што? Гэта адразу відаць?

Мурашка. Ага, адразу...

Усе ашаломлена маўчаць.

Папсueva (*нечакана*). У вас ёсць даведка аб стане вашага здароўя?

Вяршыла (*паспешліва*). Ёсць-ёсць! Я правяраў... (*Хуценька напавіўся*.) Я глядзеў...

Паўза.

Міралюбаў (*зацікаўлена*). І вы можаце паказаць нам яго зараз?

Мурашка (*стаўшы зусім іншым чалавекам*). Вядома! (*Кідаецца да чамадана і адкрывае яго*.) Спачатку ён быў у мяне вельмі грувасткі. Стацыянарны... Потым я зрабіў яго партатыўным. Каб можна было карыстацца ў любых умовах... (*Расказваючы ўсё гэта, Мурашка імгненна разгортвае апаратуру: вымае з чамадана шкалу з вялікай чырвонай стрэлкай і ўстанаўлівае яе на тэлескапічнай штанзе, выцягвае з чамадана элегантнае складное бліскучае крэсла. Пад спінкай храміраваны да сонечнага зіхання паўабруч, падобны на той, якім абсталявана кожнае стаматалагічнае крэсла. У глыбіні сцэны Мурашка ставіць два магутныя дынамікі, затым ужо вымае і вельмі асцярожна ставіць на стол перад міністрам невялікі ярка-чырвоны апарат з бліскучымі тумблерамі, кнопкамі, рычажкамі. Хуценька злучае апарат правадамі з крэслам, дынамікамі і штангай*.) Вось і ўсё.

Вяршыла. Так хутка?

М у р а ш к а. На зборку патрабуецца не больш сямі-васьмі мінут. Шмат разоў храпаметраваў.

В я р ш ы л а *(з некаторай асцярогай разглядаючы апарат)*. І ўсё ж мне не зусім зразумела, як ён дзейнічае?..

М у р а ш к а *(наказваючы на храміраваны паўабруч)*. Вось тут знаходзіцца адзін датчык...

П а п с у е в а. Значыць, гэты рагач павінен дакрануцца да чалавечай галавы?

М у р а ш к а. Ага. Датчык павінен увайсці ў непасрэдны кантакт з шэрым рэчывам мозгу...

П а п с у е в а. Як гэта — непасрэдны?! Вы што? Трэнапацыю чэрана будзеце кожнаму рабіць?

М у р а ш к а. Што вы! Не! Датчык улаўлівае біятокі мозгу праз чарапную каробку.

Паўза.

П а п с у е в а. Значыць, надвопытны павінен накласці галаву на гэтыя вілы?

М у р а ш к а. Ага...

П а п с у е в а. А калі ён не захоча рабіць гэта добра-ахвотна? Вы будзеце прымушаць сілком?

М у р а ш к а. Не... Я прадугледзеў і такі варыянт. *(Націскае кнопку, і металічнае крэсла набывае такое наляжэнне, пры якім галава чалавека абавязкова дакранаецца да паўабруча.)* Я ўжо працую пад больш дасканалым апаратам...

М і р а л ю б а ў *(з цікавасцю)*. Чым ён будзе адрознівацца ад гэтага?

М у р а ш к а. Ён будзе лавіць біятокі мозгу з адлегласці трох-пяці метраў...

П а п с у е в а. Ну, ведаеце!.. Лавіць біятокі мозгу з-за вугла — супрацьзаконна! Усё роўна, што чытаць чужыя пісьмы ці падслухоўваць тэлефонныя размовы! На гэта ў нас ніколі не пойдучь!

В я р ш ы л а *(з некаторай трывогай наказваючы на апарат)*. А гэты яшчэ не ловіць на адлегласці?

М у р а ш к а. Гэты — не. Ён працуе на прынцыпу непасрэднага кантакту.

М і р а л ю б а ў *(з вялікай цікавасцю разглядаючы апарат)*. Вы казалі, што сюды ўманціраваны адзін датчык. *(Паказвае на бліскучы паўабруч.)* А дзе другі?

М у р а ш к а *(наказвае на цэнтр сядзення крэсла)*. Другі знаходзіцца вось тут...

П а п с у е в а *(нечакана ўзрываецца)*. Ну, гэта ўжо

чорт ведае што такое! Пры чым тут гэтае месца? Тут жа мазгоў, наколькі я ведаю, няма і быць не можа! Вы ўжо загадзя, знарок праграмуеце пепаўнацэншасць чалавека!

М у р а ш к а. Тут знаходзяцца так званыя адчувальныя... Вельмі адчувальныя зоны Захар'іна — Хеда...

В я р ш ы л а. Чые зоны?

М у р а ш к а. Захар'іна — Хеда... Яны вельмі тонка рэагуюць на малюсенькі дотык... Гэта медыцынскі тэрмін — Захар'іна — Хеда... Біятокі мозгу рухаюцца па пазваночніку. Па спінным мозгу. Уверх ідзе плюс, уніз — мінус...

П а п с у е в а. Вы ведасце, адкуль ідзе плюс, адкуль — мінус? Вы ўпэўнены, што не наадварот?

М у р а ш к а. Праверана шмат разоў. Уніз ідзе толькі мінус...

М і р а л ю б а ў. Было б нелагічна, Тамара Цімафееўна, калі б уніз ішоў плюс, а ўверх — мінус!

В я р ш ы л а. Растлумачце нам, калі ласка, Мікалай Ягоравіч, прызначэнне гэтай шкалы. На ёй апроч лічбаў ёсць яшчэ і літары...

М у р а ш к а. Стрэлка на шкале паказвае ўзровень інтэлекту чалавека. Калі яна стаіць на цэнтры, на літары «Н», значыць, «норма». Гома нармаліс...

В я р ш ы л а. Далей управа літара «Д»...

М у р а ш к а. Яна стаіць на лічбе «пяцьдзесят». Гэта азначае, што ў чалавеку толькі пяцьдзесят працэнтаў розуму...

В я р ш ы л а. А астатнія пяцьдзесят?

М у р а ш к а (вінавата). Дурнота...

М і р а л ю б а ў. Значыць, пяцьдзесят працэнтаў — гэта ўжо «Д»?

М у р а ш к а. Ага...

В я р ш ы л а. Ці не занадта строга вы падыходзіце да гома сапіенс?

М у р а ш к а (вінавата). Гэта не я... Такія міжнародныя стандарты.

П а п с у е в а. Адкуль вы ведаеце міжнародныя стандарты? За мяжой ужо ёсць аналагічныя апараты?

М у р а ш к а. Апаратаў няма. Але ёсць спецыяльная літаратура...

П а п с у е в а. У чыіх перакладах вы яе читалі? Дзе, хто і калі яе выдаваў?

М у р а ш к а. Я чытаў у арыгіналах. У працэсе работы

над апаратам я авалодаў англійскай, французскай, нямецкай, кітайскай і хіндзі...

Міралюбаў *(са спачуваннем)*. А кітайскай і хіндзі навошта?

Мурашка. Вельмі мудрыя народы...

Вяршыла *(працягваючы вывучаць шкалу)*. Вось тут у канцы шкалы ў вас стаяць адразу дзве літары «П» і «Д». Што гэта?

Мурашка *(сканфужана)*. Гое ж самае, што і «Д»... Толькі... у закончаным выглядзе.

Папсуева *(з абурэннем)*. Такіх, таварыш Мурашка, у нашай краіне няма і быць не можа! «П» і «Д» — гэта ўжо знявага чалавечай асобы!

Міралюбаў. Прабачце, Тамара Цімафееўна... Я вельмі сумняваюся, што ідыёт можа быць асобай.

Папсуева. Ягор Фёдаравіч! У нашай краіне кожны чалавек — асоба!

Міралюбаў. Зладзюга, злачынец — таксама?

Вяршыла. Таварышы! Таварышы! Вы ўхіліліся ад мэты нашага пасяджэння. Мы з вамі абмяркоўваем канкрэтную вынаходку. І выказвацца мы павінны таксама канкрэтна і дакладна. Абстрактная філасофія тут педарэчы. Мікалай Ягоравіч... А вось гэта, левая частка шкалы... Тут зноў такія ж лічбы і літары «Т» і «Г».

Мурашка. Адхіленні могуць быць і ў другі бок... «Талент» і «Геній».

Паўза.

Вяршыла *(падхапіўшыся)*. Паслухайце! Гэта ж у прыцыпе мяняе ўсю справу! А я ўвесь час сядзеў і думаў... Што мне карціць? Што мяне пенакоіць? Цяпер усё зразумеў! Абсалютна ўсё!

Мурашка. Даруйце...

Вяршыла. Чаму вы, Мікалай Ягоравіч, надумаліся вымяраць дурноту?

Папсуева *(яшчэ не зразумеўшы Вяршылу)*. Вось іменна! Чаму? І прымушаць праходзіць гэтую зневажальную праверку?!

Вяршыла. Вы прыходзіце да чалавека і адразу падазраеце ў ім патэнцыяльнага «Д»! А калі ён талент альбо нават геній?

Папсуева *(усё яшчэ не разумеючы Вяршылу)*. Вось іменна! А ў нас большасць такіх!

М у р а ш к а *(разгублена)*. Калі не вымяраць дурно-
ту, нічога нікому не дакажаш...

В я р ш ы л а *(з патхненнем ад уласнага адкрыцця)*.
А калі вымяраць на вашым апарате не дурноту, а... муд-
расць?!

М у р а ш к а *(яшчэ больш разгублена)*. Вы хочаце
сказаць, што трэба перарабляць апарат?

В я р ш ы л а. Ні ў якім разе! Усё застаецца, як было!
І шкала тая ж самая!.. Толькі трэба гаварыць чалавеку,
што мы вымяраем яго мудрасць! Разумеце? Мудрасць!..
«Дурамер»! Фу! Гэта ж гучыць абразліва! Вульгарна! Не
дурамер, а мудрамер! Муд-ра-мер!

М у р а ш к а. А што рабіць са стрэлкай?.. Яна ж усё
роўна будзе аб'ектыўна паказваць узровень інтэлекту...

В я р ш ы л а. І цудоўна! І няхай паказвае! Што яна
пакажа? Адхіленне? Адхіленне ад чаго? Ад мудрасці! Не
знайшлі мудрасці? Ну і што з таго? Але ж затое мы шу-
калі яе! Шукалі! І чалавеку прыемна, і аспект зусім ін-
шы! Падумаіце... Якога ж узроўню мы дасягнулі, калі
пачалі вымяраць мудрасць! Усё! Вырашана! Назавём апа-
рат мудрамерам!

М і р а л ю б а ў. Віктар Паўлавіч... А калі стрэлка па-
кажа «Д» ці нават, прабаўце, «П»-«Д»?

В я р ш ы л а. Ну і што? Нічога страшнага. Проста
чалавеку не хапае трохі мудрасці. Толькі і ўсяго! Мікалай
Ягоравіч! На якой лічбе ў вас літара «Д»?

М у р а ш к а. На лічбе «пяцьдзесят»...

В я р ш ы л а. Вось так і будзем пісаць: «Таварышу
Іванову не хапае пяцідзесяці працэнтаў мудрасці». А хто
ведае, колькі яе павінна быць? Трыццаць? Пяцьдзесят?
Сто?

М і р а л ю б а ў. Нейкая дваіная бухгалтэрыя атрым-
ліваецца...

В я р ш ы л а. Згодзен. Але яна неабходна. Мы ж не
можам напісаць у афіцыйным дакуменце, што рэкамен-
дуем у серыйную вытворчасць нейкі «дурамер»... Што пра
нас падумаюць? Што ўсе мы тут трошкі таго... *(Круціць
пальцам каля скроні.)*

П а н с у е в а. Значыць... Вы ўсё ж хочаце...

В я р ш ы л а. Назваць дурамер мудрамерам! Шюра!
Папраў у пратаколе з самага пачатку. Напішы: «Абмяр-
коўвалі апарат, які прапанаваў таварыш Мураўёў...»

М у р а ш к а. Мурашка я...

В я р ш ы л а. Прабаўце!.. «...апарат, які прапанаваў

таварыш Мурашка Мікалай Ягоравіч... Пад назвай мудра-
мер...»

П а п с у е в а. Віктар Паўлавіч... Вы сапраўды хочаце
рэкамендаваць гэты... кінняцільнік?

В я р ш ы л а. А чаму і не, Тамара Цімафееўна?

П а п с у е в а. А вы ўсё добра прадумалі?

В я р ш ы л а. Што вы нас палохаеце, Тамара Ціма-
фееўна?

П а п с у е в а. Зараз зразумееце... Дазвольце задаць
некалькі пытанняў таварышу Мурашку...

В я р ш ы л а. Ну вядома, Тамара Цімафееўна. Сваё
рашэнне мы павінны прыняць калегіяльна.

П а п с у е в а. Тым больш... Таварыш Мурашка! Вы
ўпэўнены, што ўсе людзі нажадаюць сесці ў ваша... элект-
рычнае крэсла? Добраахвотна! Без прымусу!

М у р а ш к а. Упэўнены. Кожнаму чалавеку хочацца
ведаць, хто ён на самай справе. Чаго ён варты? І што ён
можа?

П а п с у е в а. Упэўнены, што кожны зацікаўлены?

М у р а ш к а. Кожны!.. І дзяржава таксама...

П а п с у е в а. Я б на вашым месцы ўстрымалася га-
варыць ад імя дзяржавы! Хто вам даў такое права?

М у р а ш к а. Мы выйграем мільярды, калі пасадзім
дурняў на іх месца!

П а п с у е в а. А вы ведаеце, дзе іх месца?.. Нюра!
Аб'яві зараз па селектары супрацоўнікам міністэрства...
Кожны, хто хоча, можа зайсці ў кабінет міністра і праве-
рыць узровень свайго інтэлекту. *(Да Мурашкі.)* Колькі
часу займае працэдура?

М у р а ш к а. Некалькі секунд. Апарат рэагуе вельмі
тонка...

П а п с у е в а *(да Нюры)*. Скажы, што гэта зойме ўсяго
некалькі секунд.

В я р ш ы л а. Тамара Цімафееўна! Павонта ж у маім
кабінецце рабіць вавілонскае стоўпатварэнне?

П а п с у е в а. Ніякага стоўпатварэння не будзе. У нас
народ дысцыплінаваны. Будзе жывая чарга.

В я р ш ы л а. Нюра! Растлумач людзям, у чым справа.
Каб не падумалі, што гэта новая атэстацыя.

Н ю р а *(націснуўшы кнопку селектара, у мікрафон)*.
Усе мяне чуюць?

Г а л а с ы з д ы п а м і к а:

— Усе!

— Што здарылася, Нюрачка?

— Шэф выклікае?

— Для чарговай накачкі?

Н ю р а. Увага ўсім! Зараз у кабінце Віктара Паўлавіча знаходзіцца вынаходнік Мікалай Ягоравіч Мурашка. Ён стварыў апарат, на якім за некалькі секунд можна праверыць узровень свайго інтэлекту, сваіх здольнасцей і магчымасцей. Кожны, хто жадае, можа зайсці сюды і праверыцца. *(Паўза.)* Вы мяне зразумелі?

Паўза.

Г а л а с ы з д ы н а м і к а:

— А навошта гэта?

— Для якой мэты?

— Гэта загад ці просьба?

— Ні фіга сабе!

Н ю р а. Віктар Паўлавіч запрашае толькі тых, хто жадае. *(Выключае селектар.)*

В я р ш ы л а. Дзякую, Нюра. Наглядайце, каб у прыёмнай быў парадак.

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. У яго зараз людзі... Вельмі важнае пытанне... Дзяржаўнага значэння. Пазваніце ў канцы дня.

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Віктар Паўлавіч! Ужо трэці раз звоняць з міністэрства здароўя!

В я р ш ы л а. Па якім пытанні?

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Пытаюць, што рабіць са спаборніцтвам хірургаў? Які паказчык лічыць самым галоўным? Колькасць аперацый ці колькасць тых, хто выжыў пасля аперацыі?

Паўза. Вяршыла задумаўся.

В я р ш ы л а. Ну, вядома, колькасць аперацый! Хірург не вінаваты, калі пехта памрэ пасля аперацыі. Можна, хворы быў ужо ў безнадзейным стане?

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. А калі памрэ ў час аперацыі?

В я р ш ы л а. Такую аперацыю ў спаборніцтве не залічваць. Ставіць прочырк. Зіна! Гаварыце ўсім, што я заняты!.. Калі ласка, Тамара Цімафееўна. Працягвайце...

П а п с у е в а. Адкажыце мне, таварыш Мурашка, на такое пытанне... Ну, запусцім мы гэты ваш... градуснік у серыю... Данусцім нават такое, што справа дойдзе да масавай праверкі... Данусцім, што мы выявім гэтых самых...

няпаўнацэнных... А што далей рабіць? Звальняць іх з работы?

М у р а ш к а (горача). Абавязкова! Для таго ж я і прыдумаў свой апарат! Для ўсеагульнай масавай чысткі! Хай зямля гарыць у дурняў пад нагамі!

П а п с у е в а. Нават так? Не ведаю, не ведаю... За невыкананне плана... За маральнае разлажэнне здымаюць. А вось каб за дурноту... Такое не памятаю...

М і р а л ю б а ў (накрысе заводзіцца). Таму што раней, Тамара Цімафееўна, не ведалі — разумны ён ці...

П а п с у е в а. Добра, добра, Ягор Фёдаравіч! Ну, выкрылі вы яго, так сказаць, і звонку і знутры. Нават знялі з насады. Яму ж трэба адразу даваць другую пасаду! За яго гарой прафсаюзы паўстануць. Паша заканадаўства не прадугледжвае пакарання за... адсутнасць некаторай часткі мудрасці. Не дасце ім ніякай работы — яны ўзбунтуюцца. Беспрацоўныя заўсёды бунтуюць. Вось я і пытаю... Што вы будзеце з імі рабіць?

М у р а ш к а (нерашуча). Можна адкрыць для іх курсы павышэння кваліфікацыі...

П а п с у е в а. Лікбез? Школы! Універсітэты! Акадэміі!.. Каб усіх перавучыць? Адкуль узяць сродкі? Пры нашым напружаным бюджэце!.. (Паўза.) Бачыце, таварыш Мурашка, якую праблему вы нам падкідваеце? Цяпер у нас усё ціха, спакойна. Дурняў нібыта і зусім няма...

В я р ш ы л а. Давайце дамовімся... Мы ж інтэлігентныя людзі!.. Не будзем ужываць у размове гэтае непрыгожае слова! Будзем называць іх, ну, скажам... «кліентамі».

П а п с у е в а. Прабачце!.. «Кліентаў» нібыта і зусім няма. І ўсе задаволены...

М і р а л ю б а ў. Значыць, будзем жыць на-ранейшаму! Як страусы!

П а п с у е в а. Як страусы!.. Даведайся мы — і адразу ўзнікне столькі праблем!..

В я р ш ы л а. Ну, Тамара Цімафееўна... Вы ўжо зусім нас запалохалі!

П а п с у е в а. Не, Віктар Паўлавіч... Я вас не палохаю. Я вас часна папярэджваю... А вазьміце вы праблему ў больш канкрэтным ракурсе, з другога боку... Дапусцім, што наладзім мы выпуск гэтых самавараў... Ну і што? Хто іх купіць? Дзяржава? Прыватныя асобы?

М і р а л ю б а ў. Усе купяць!

П а п с у е в а. Не будзьце паіўнымі, Ягор Фёдаравіч!

М і р а л ю б а ў. На экспарт будзем пастаўляць! За валюту! За доллары!

П а п с у е в а. Там збыту не будзе. За мяжой дурань... Прабачце!.. «Кліент» доўга не пратрымаецца. Там яго адразу раскусяць. Воўчыя законы! Канкурэнцыя...

В я р ш ы л а. Тамара Цімафесўна! Не чапайце міжнародныя праблемы! Яны і без таго складаныя. Вернемся да нашых, унутраных... Ньюра! Скажы там, у прыёмнай... Няхай заходзяць па чарзе.

Н ю р а в ы х о д з і ц ь.

П а п с у е в а. Хто будзе правяраць?

В я р ш ы л а. Як хто? Мы з вамі.

П а п с у е в а. Не! Я маю на ўвазе масавую праверку. Пасля таго як ваш прымус будзе зроблены. Калі будзе зроблены... На каго ўскласці такія адказныя функцыі? На прафсаюзы? Не справяцца! На народны кантроль? Яму народных пісьмаў хапае! Значыць, трэба ствараць яшчэ адзін вельмі адказны орган. У той час, калі мы скарачаем штаты!..

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Віктар Паўлавіч! Даруйце... З міністэрства школ.

В я р ш ы л а. Што яны хочуць узгадніць? Падручнікі, ранцы, партфелі, форму, прычоскі мы ўжо даўно зацвердзілі.

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Яны пытаюць... Спаць першакласнікам у школе ці не спаць?

В я р ш ы л а. Спаць? У школе?! Яны што там? Звар'яцелі? У школе трэба вучыцца! Веды набываць! А не спаць!

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Дык гэта ж першаклашкі, Віктар Паўлавіч! Шасцігодкі. У дзіцячым садзе ў такім узросце сляць пасля абеду.

Паўза.

В я р ш ы л а. Скажыце, няхай сляць. Дзеці — наша будучыня. Яны павінны быць здаровымі. Іх трэба берагчы.

П е р ш а я т э л е ф а н і с т к а. Яны пытаюць яшчэ, дзе пасгавіць ложка? Спальні ж у школе не прад'гледжаны...

В я р ш ы л а *(нарэшце не вытрымлівае і ўзрысваецца)*. Дзе?! У сябе на галаве!!! Пакуль дзеці будуць спаць, няхай стаяць нерухома, як слупы! І трымаюць ложка!..

Уваходзіць разгубленая Ньюра.

Н ю р а. Нікога няма, Віктар Паўлавіч. Толькі наведвальнікі...

В я р ш ы л а. Як нікога! Можна, селектар быў не ўключаны?

Н ю р а. Ды не, усе ж адказвалі. Вы самі чулі.

В я р ш ы л а. Можна, няправільна зразумелі? Нюра, абыдзі, калі ласка, усе аддзелы і ўпраўленні. Запрасі сюды ўсіх жадаючых. Толькі жадаючых! Ніякай агітацыі. Ніякага прымусу.

Н ю р а выходзіць.

П а п с у е в а. І потым... З іх жа смяцца будуць! Здзекавацца!

В я р ш ы л а *(не зразумеўшы)*. З каго смяцца?

П а п с у е в а. З «кліентаў». Гэта ўнясе разлад у наша маналітнае грамадства! Раздоры! Антаганізм! Не бяруся нават прадказваць. Страшна падумаць!..

М і р а л ю б а ў. Паслухаць вас, Тамара Цімафееўна, дык можна падумаць, што палавіна нашага грамадства — «кліенты»!

П а п с у е в а. Не, чаму ж... Ёсць, вядома, і геніі. Можна, нават і ў нашым міністэрстве. Але зараз яны не ведаюць, што яны геніі, і спакойна працуюць. А калі даведаюцца? Яны ж запатрабуюць павялічыць ім зарплату. Як мінімум, у два-тры разы! А ў нас штатны расклад, фонд зароботнай платы. Каб трымаць аднаго генія, прыйдзецца скараціць адзін, а то і два аддзелы!..

В я р ш ы л а. Я не згодзен з вамі, Тамара Цімафееўна! Вы дагаварыліся да таго, што і геніі нам не патрэбны! Лепш адзін геній, чым два ці тры аддзелы!

П а п с у е в а. Віктар Паўлавіч... Возьмеце вы гэты... тэрмастат дадому? Каб праверыць, скажам, жонку?

В я р ш ы л а *(крыху сумеўшыся ад нечаканасці)*. А што? Гэта нават цікава...

П а п с у е в а. Вы так думаеце? А калі высветліцца, што ваша жонка разумнейшая за вас? Ну, не на пяцьдзсят... А на дваццаць пяць працэнтаў? Ці толькі на пятнаццаць? Толькі на пятнаццаць! Яна ж даведаецца пра гэта!

В я р ш ы л а *(схамянуўшыся, шчыра)*. Жудасць.

П а п с у е в а. А калі высветліцца, што вы разумнейшыя за яе працэнтаў на пяцьдзсят?

В я р ш ы л а. Гэта ўжо лепш...

П а п с у е в а. Лепш? У сто разоў горш! Ваша жыццё зробіцца неклам! Вы ж згрызяце сябе! Чаму такую неда-

рэку-лахудру ў жонкі ўзяў? Чаму на ёй свет кліпам сышоўся? А я — міністр! Я ж бы мог ажаніцца з доктарам навук!.. І ўсё. Канец сямейнай ячэйцы. А на ячэйках, між іншым, уся наша дзяржава трымаецца...

М і р а л ю б а ў. Вы — дэмагог, Тамара Цімафееўна!.. Рэактыўны самалёт не трэба было рабіць! Можна зваліцца і разбіцца! Атам не трэба было расшчапляць! Можна ўзарвацца! Смерць тэлевізару! Ад яго можна аслепнуць!.. Далоў тэлефон! Ён губіць жывыя, непасрэдныя сустрэчы!..

В я р ш ы л а. Ягор Фёдаравіч! Мы сабраліся для таго, каб выслухаць розныя думкі.

М і р а л ю б а ў. Хіба гэта думкі? Гэта ж нейкае цемрашальства!

В я р ш ы л а. Не трэба, Ягор Фёдаравіч. Супакойцеся.

М і р а л ю б а ў. Не магу я супакоіцца!

П а п с у е в а (*спакойна*). Я не дэмагог, Ягор Фёдаравіч. Я — рэаліст. А вы — карась-ідэаліст! Дон Кіхот!.. Вы не ведаеце ні сучаснага жыцця, ні сучасных людзей... Віктар Паўлавіч... У вас ёсць добра знаёмы дырэктар завода аднаведнага профілю?

В я р ш ы л а. Вядома, ёсць. Сябра маленства і юнацтва. На адной парце дзесяць гадоў сядзелі...

П а п с у е в а. Спытайце ў яго, ці возьмецца ён за выпуск гэтага вашага... керагаза.

В я р ш ы л а (*тэлефаністкам*). Злучыце мяне з Какашынскім. 64-17-31. (*Здымае трубку і чакае.*) Прывітанне, Леў Сяргеевіч!.. Як у цябе з загрузкай абсталявання?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Нармальна. Уперад не лезем і ззаду не застаемся. А што?

В я р ш ы л а. Ці можна размясціць на тваім заводзе адзін вельмі цікавы і перспектыўны апарат? Не складаны для асваення...

Г о л а с з д ы н а м і к а. Вага?

В я р ш ы л а. Вага чаго?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Твайго апарата!

В я р ш ы л а (*прыкрыўшы далонню трубку, шэптам пытаецца*). Колькі важыць ваш апарат?

М у р а ш к а (*таксама шэптам*). Трыццаць пяць кілаграмаў!

В я р ш ы л а (*на тэлефоне*). Трыццаць пяць кілаграмаў!

Г о л а с з д ы н а м і к а. Рэалізацыйная цапа?

В я р ш ы л а (*шэптам*). Колькі арыенціровачна ён будзе каштаваць?

М у р а ш к а (*шэптам*). Не больш як трыста рублёў.
В я р ш ы л а (*на тэлефоне*). Не больш як трыста рублёў...

Г о л а с з д ы н а м і к а. Жартаўнік ты, Віктар Паўлавіч! У мяне падлік ідзе на тысячы тон і на дзесяткі мільёнаў рублёў. А ты што хочаш мне падсунуць?

В я р ш ы л а. Ты хоць бы спытаў, што за апарат?

Г о л а с з д ы н а м і к а. Не мае значэння! Хоць перпетуум мобіле. З мяне здымаюць скуру за тоны і мільёны!

В я р ш ы л а. Апарат незвычайны! Дзівосны! І ўсім патрэбен! Табе таксама.

Г о л а с з д ы н а м і к а. Гэта ўжо лірыка, Віктар Паўлавіч. Вось скажы мне асабліва верталёт ці падводную лодку — за тыдзень асабліва. А трыццаць пяць кілаграмаў не пад сілу. Не пацягну!.. Прабач, у мяне нарада тэхнолагаў. Вітаю!

Паўза.

П а п с у е в а. Ну што, Віктар Паўлавіч?

В я р ш ы л а. Прадпрыемства мы знойдзем. Не ў цяжкай, дык у лёгкай прамысловасці. Пусцім па графе «тавары народнага спажывання».

П а п с у е в а. А хто будзе заказчыкам?

Уваходзіць разгубленая Н ю р а.

Н ю р а. Нікога няма, Віктар Паўлавіч... Ніводнага чалавека! Усе кабінеты пустыя...

Паўза.

В я р ш ы л а. А дзе яны?

Н ю р а. Не ведаю... Зніклі кудысьці.

В я р ш ы л а. Як гэта зніклі? Усе?

Н ю р а. Усе...

В я р ш ы л а. І члены калегіі таксама?

Н ю р а. І члены калегіі...

В я р ш ы л а. Дзіўна... Можна, яны на прафсаюзным сходзе?

П а п с у е в а (*з сарказмам*). Або на канцэрце мастацкай самадзейнасці!..

В я р ш ы л а. Пакіньце вашы жартачкі, Тамара Цімафееўна!.. Да абедзеннага перапынку яшчэ гадзіна, а людзей ужо няма!

П а п с у е в а. Я не здзіўлюся, калі праз гадзіну наша міністэрства ўспыхне, як бочка з порахам! Ад кароткага

замыкання, шаравой малаккі, вібрацыі ці гравітацыі! І мы ператворымся ў поцел разам з гэтай (наказвае на крэсла, апарат і дынамікі)... фігай.

В я р ш ы л а (ледзь стрымлівае сябе). Будзем заканчваць абмеркаванне. Вы, Тамара Цімафееўна, як я разумею, — супраць?

П а п с у е в а. Як кожны разумны чалавек на маім месцы. Катэгарычна!

М і р а л ю б а ў. Значыць, вы, Тамара Цімафееўна, — разумны чалавек. Гома сапіенс? А ўсе мы — малы! Папугаі! Кракадзілы?! (Пачынае лічыць, каб супакоіцца.) Адзін, два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем...

В я р ш ы л а. Спакойна, Ягор Фёдаравіч! Не забывайце, што Тамара Цімафееўна — намеснік па пярэчаннях. І мы яшчэ раз пераканаліся, што яна не дарма есць свой хлеб...

М і р а л ю б а ў. За тое, што Тамара Цімафееўна піна «забараняю!» — у яе адны надзякі! За тое, што я піну «дазваляю!» — у мяне адны вымовы! Сем строгіх з апошнім папярэджаннем! Адзінаццаць строгіх з запясеппем. Без занясенняў я ўжо і не лічу!..

П а п с у е в а (са здзекам). Кожнаму сваё, Ягор Фёдаравіч!

М і р а л ю б а ў. Адзін, два, тры, чатыры, пяць, шэсць... дзевяць... Віктар Паўлавіч! Я хацеў бы ведаць! Чаму чалавека не садзяць у турму, не вешаюць, не расстрэльваюць за тое, што ён забараняе? Чаму яго з усіх бакоў абсыпаюць падзякамі за тое, што ён губіць? Думкі! Прапаповы! Ідзі! Вынаходніцтвы!

П а п с у е в а (з іроніяй). Вы мяне маеце на ўвазе, Ягор Фёдаравіч?

М і р а л ю б а ў. У тым ліку і вас, Тамара Цімафееўна!

В я р ш ы л а. Ягор Фёдаравіч! Тут не месца вырашаць такія пытанні.

М і р а л ю б а ў. А дзе месца? Дзе? Скажыце! І я туды адразу ж набягу! Памячу! Папаўзу! Адзін, два, тры, чатыры, пяць...

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Віктар Паўлавіч! Пяты раз звоняць будаўнікі.

В я р ш ы л а. Скажыце, што я заняты! Што мяне пяма!

Д р у г а я т э л е ф а н і с т к а. Але яны ведаюць, што вы тут і што вы прымаеце наведвальнікаў.

В я р ш ы л а. Тады скажыце ім, што я... намёр!

Другая тэлефаністка (разгублена). Так прама і сказаць?

Вяршыла. Так прама і скажыце. Узяў і намёр! Часова...

Другая тэлефаністка (на тэлефоне). Вы ведаеце... Ён намёр... Узяў і намёр... Часова...

Вяршыла. Проста канец свету! Не хочуць думаць! Не хочуць ні за што адказваць! Кожны другі ідзе на работу, а галаву дома пакідае! (П'е ваду з графіна.) Прабачце... Ягор Фёдаравіч, вы за апарат?

Міралюбаў. Аберуч! Гэта адкрыццё веку! Электрычнасць, лазер і атамная энергія, разам узятая!

Папсueva. Парываецеся на чарговую вымову, Ягор Фёдаравіч. Не хапае ранейшых?

Міралюбаў. А хоць сто!.. Мы з вамі разглагольствуем пра перабудову дзяржавы! Свету! Сусвету! А пачынаць трэба з чалавека! Хто ён? Навошта ён? Што ён можа?

Папсueva. І «кліентаў» перарабляць будзеце?

Міралюбаў. Ідыётаў — таксама, Тамара Цімафееўна. Трэба ад іх пазбаўляцца! Любымі сродкамі!

Вяршыла. Ягор Фёдаравіч! Мы ж дамовіліся не ўжываць абразлівых тэрмінаў!

Міралюбаў. Хопіць! Набалбаталіся! Будзем называць рэчы сваімі імёнамі! Або мы іх! Або яны нас! Міру паміж намі быць не можа!

Папсueva. Я б на вашым месцы, Ягор Фёдаравіч, не была б такой катэгарычнай. Пры сучаснай дэмаграфічнай сітуацыі... «Кліенты» неабходны нам, як лакмусавая паперка. Адкуль разумны будзе ведаць, што ён разумны, калі побач не будзе... «кліента»?

Міралюбаў. Адзін, два, тры, чатыры, пяць, шэсць, дзевяць... (Спакойна.) Усё, Віктар Паўлавіч... Вы казалі, што абмеркаванне закончана. Я не разумею, чаму вы цягнеце...

Папсueva. Вы нават не ўяўляеце, на што вы замахнуліся!

Вяршыла. Тамара Цімафееўна... Вы непаслядоўныя. Спачатку вы заяўлялі, што «кліентаў» у нас зусім няма! Што ў нас адны толькі асобы, таленты і гены. Цяпер вы памякаеце на дэмаграфічную сітуацыю. Дык усё ж... Ёсць «кліенты» ці няма іх? Калі ёсць, то мудрамерна трэба. Калі іх няма, то і мудрамера баяцца не трэба!

Папсеева (*упершыню разгубілася*). Я пра выгады дзяржавы клапачуся...

Міралюбаў. Якія выгады, Тамара Цімафееўна? Яны ж, гэтыя... «кліенты», краіну спусташаюць! Каб не яны, мы б ужо даўно ў камунізме жылі!

Папсеева. Вы такімі словамі, Ягор Фёдаравіч, не кідайцеся...

Міралюбаў. Я хутка каміні буду кідаць! Гранаты! Бомбы!

Вяршыла (*страціўшы цяпенне*). Хопіць!.. Спыняю спрэчкі! Будзем зацвярджаць і рэкамендаваць.

Папсеева. Што рэкамендаваць? Ката ў мяшку?

Другая тэлефаністка. Віктар Паўлавіч! Прабачце... Зноў будаўнікі! Яны звопяць бесперапынна.

Вяршыла. Вы сказалі ім, што я памёр?

Другая тэлефаністка. Яны кажуць: жывога ці мёртвага, але давайце.

Вяршыла. Божа мой! Нават памерці спакойна не дадуць!.. Скажыце ім, што на гэты раз я плапы карэкціраваць не буду! Не тыя часы!

Другая тэлефаністка. У іх ЧП, Віктар Паўлавіч!..

Вяршыла. Ат! У іх кожны дзень ЧП! Цэгла ёсць — раствору няма! Раствор ёсць — цэглу не падвезлі! Або санвузел замест кухні паставілі!

Другая тэлефаністка. Не, Віктар Паўлавіч... У іх палац абваліўся. Ад даху да падмурка...

Вяршыла (*спачатку не ўсвядоміўшы пачутага*). Ат! Падумаеш! На дзень раней ці на дзень пазней... (*Паўза.*) Які палац?

Другая тэлефаністка. Той, што на паўгода раней тэрміну пабудавалі. Ну, памятаеце, пра яго ўсе газеты пісалі, тэлебачанне паказвала. Нават у праграме «Час»...

Вяршыла. Наколькі я ведаю... У такіх выпадках ствараюць спецыяльныя камісіі для расследавання прычыны...

Другая тэлефаністка. Дык вось старшыня гэтай камісіі і звоніць вам.

Вяршыла. Цікава, што яму ад мяне трэба? Ён прычыну знайшоў?

Другая тэлефаністка. Знайшоў. Дужа многа эканомілі.

Вяршыла. А эканомію куды надзелі?

Другая тэлефаністка. На прэміі пайшла...

Вяршыла. І міністр узвядзення гмахаў таксама атрымаў?

Другая тэлефаністка. І міністр...

Вяршыла. Колькі?

Тэлефаністка піша лічбу на паперы і моўчкі падае яе Вяршылу.

Другая тэлефаністка. Ён не толькі прэмію, ён яшчэ і ордэн за гэты палац атрымаў.

Вяршыла. Дык што хоча ад мяне старшыня камісіі? Ён павінец званіць не мне, а пракурору! Самаму га-лоўнаму! Самаму генеральнаму!

Другая тэлефаністка. Ён не ведае, што рабіць з прэміяй...

Вяршыла (*крычыць*). Рабацяг не чапаць! Яны не віпаватыя! Яны выконвалі загад! А ў міністра прэмію адабраць! І... ордэн таксама...

Другая тэлефаністка. Нельга адабраць, Віктар Паўлавіч. Міністра няма.

Вяршыла. Як гэта няма? А дзе ён?

Другая тэлефаністка. Пайшоў на павышэнне.

Вяршыла. Куды?

Тэлефаністка зноў піша пэйкае слова на паперы і моўчкі падае яе Вяршылу. Той, азірнуўшыся, хуценька спальвае пад сталом, як шыфраграмы, абедзве запіскі. Здымае пінжак, акуратна вешае яго на спінку крэсла.

Ягор Фёдаравіч... Падыдзіце да мяне, калі ласка... Бліжэй... Не бойцеся, я вас не ўкушу... Ягор Фёдаравіч, я прашу вас... Ушчыпніце мяне...

Міралюбаў, нічога не разумеючы, бездапаможна азіраецца на прысутных.

Я вам загадваю, Ягор Фёдаравіч! Ушчыпніце мяне!

Міралюбаў (*страшэнна разгублены*). Ушчыпнуць міністра... Пават на загаду... Прабачце, я не магу...

Тады рашуча ўзнімаецца Папсуева, адсоўвае ўбок Міралюбава і з усяе сілы шчыпае Вяршылу за руку. Вяршыла нечакана рагоча дзікім, вар'яцкім смехам.

Вяршыла (*раптоўна абарваўшы смех*). Адключыць усе тэлефоны! Абрэзаць усе правады! Пакуль мы не закончым абмеркаванне! Нас няма! Мы памёрлі! Усе да аднаго! (*Паўза.*) Мікалай Ягоравіч, у вас усё гатова для эксперымента?

М у р а ш к а. Анарат гатоў. Можна пачынаць.

М і р а л ю б а ў. Я прапаваю зрабіць перапынак. У мяне валідол у сталое застаўся...

В я р ш ы л а. Добра... Аб'яўляю перапынак на пятнаццаць мінут!

З а ц я м н е н н е

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Той жа кабінет міністра ўзгадненняў. П ю р а, т э л е ф а н і с т к і, абстуніўшы мудрамер, разглядаюць яго, мацаюць рукамі, шэптам размаўляюць між сабой. Убачыўшы, што ідзе М у р а ш к а, разбягаюцца і займаюць свае месцы.

Уваходзяць П а п с у е в а, В я р ш ы л а і М і р а л ю б а ў. Сядзяцца.

В я р ш ы л а. Можна пачынаць, Мікалай Ягоравіч?

М у р а ш к а. Можна, Віктар Паўлавіч...

В я р ш ы л а. Ну, хто першы? *(Паўза.)* Добраахвотнікі ёсць?

П а п с у е в а *(здзіўлена)*. Вы хочаце пачаць з нас?

В я р ш ы л а. А з каго? Паколькі ўсе нашы супрацоўнікі некуды зніклі, пакажам прыклад мы... Сядайце, Тамара Цімафееўна!

П а п с у е в а. Я?! Гэта вы мне?

В я р ш ы л а. Вам, вам, Тамара Цімафееўна! Вы — мой першы намеснік. Таму з вас і пачнём. Тым больш што вы самі прапанавалі не купляць ката ў мяшку.

П а п с у е в а. Вы сумняваецеся ў маёй прафесійнай кампетэнтнасці? У маіх здольнасцях?

В я р ш ы л а. Іменна таму, што я не сумняваюся ні ў вашых здольнасцях, ні ў вашай кампетэнцыі, Тамара Цімафееўна, з вас і пачнём. Вы так бліскуча даказалі сваю эрудыцыю. Столькі аргументаў прывялі ў абарону сваёй пазіцыі... Вы для ўсіх нас будзеце... як вы казалі? Лакмусавай паперкай! У лепшым сэнсе слова.

П а п с у е в а. Але ж і Ягор Фёдаравіч...

В я р ш ы л а. Ягор Фёдаравіч! Адны эмоцыі! Сваімі аргументамі вы загналі яго ў вугал. Прабачце, Ягор Фёдаравіч. Але я хачу быць аб'ектыўным.

М і р а л ю б а ў. Згодзен з вамі, Віктар Паўлавіч. Уся мая аргументацыя не варта назногця на мезенчыку Тамары Цімафееўны!

П а п с у е в а. У рэшце рэшт, я — жанчына! Можна, вы загадаеце і распрануцца перад вамі?

В я р ш ы л а. Мікалай Ягоравіч, распранацца для кантролю не трэба?

М у р а ш к а. Не. Апарат ловіць біятокі праз адзенне.

В я р ш ы л а. Чуеце, Тамара Цімафееўна? Распранацца не трэба.

П а п с у е в а. Я блізарукая. Я не бачу адсюль ні шкалы, ні стрэлкі. А мне хацелася б самой...

М і р а л ю б а ў. Я пастаўлю крэсла перад самай шкалой.

М у р а ш к а (збянтэжана). Прашу прабачэння... Я не напярэдзіў... Апарат мае гукавую сігналізацыю...

В я р ш ы л а. Якую сігналізацыю?

М у р а ш к а. Музыкальную.

В я р ш ы л а. Раствлумачце.

М у р а ш к а. Усё вельмі проста... На пэўным участку шкалы гучыць пэўная музыка. Адначасова з лічбамі-паказчыкамі яна абазначае ўзровень інтэлекту.

В я р ш ы л а. Цікава! Які ў вас рэпертуар?

М у р а ш к а. Класічны... З маленства люблю класіку. Чыстую, сапраўдную. Не ў сучаснай аранжыроўцы.

В я р ш ы л а. Гэта вы здорава прыдумалі! Значыць, я, седзячы за гэтым сталом, магу пачуць... Хто ёсць хто?

М у р а ш к а. Іменна так.

В я р ш ы л а. Што ў вас азначае літара «Н»?

М у р а ш к а. Норма. Гома нармаліс...

В я р ш ы л а. І што будзе іграць гэтая літара?

М у р а ш к а. Танец маленькіх лебедзяў з балета Пятра Ільча Чайкоўскага «Лебядзінае возера».

В я р ш ы л а. У вас пядрэшны густ. Ну, а калі дойдзе да літары «Д»?.. Ну, калі трапіцца чалавек... з адсутнасцю некаторай часткі мудрасці?

М у р а ш к а. Міхал Клеафас Агінскі. Паланез «Развітанне з радзімай»...

В я р ш ы л а. Ну, навошта ж вы, Мікалай Ягоравіч, такую цудоўную музыку аддалі літары «Д»?

М у р а ш к а (канфузліва). Бачыце, Віктар Паўлавіч... Я ў кожны музычны сігнал заклаў падтэкст...

В я р ш ы л а. Ну, які ж падтэкст можа быць у літары «Д»?

М у р а ш к а. Падтэкст развітання...

В я р ш ы л а. Развітання з радзімай?

М у р а ш к а. Не... Развітанне з пасадай, са сваёй ра-

нейшай працай... З пэўнымі матэрыяльнымі дабротамі. Такое развітанне крышку сумнаватае...

В я р ш ы л а. Вы лічыце, што яму ўсё ж прыйдзеца развітвацца?

М у р а ш к а. Упэўнены. Інакш навошта ж праверка?

Паўза.

В я р ш ы л а. Хм... Увогуле нейкая рацыя ў вашым рэпертуары ёсць... Ну, а літары «П» і «Д»... Поўны «кліент»... Як будзе ён гучаць?

М у р а ш к а. На гэтых літарах у мяне запраграмаваны туш.

В я р ш ы л а. Дзе ж логіка? На літары проста «Д» у вас паланез Агінскага. А на «ПД» — туш!.. Туш — гэта ж гімн! Яго іграюць толькі на ўрачыстасцях! На святах!

М у р а ш к а. Я думаў, што выкрыць «ПД» — гэта таксама свята...

В я р ш ы л а. Якое ж тут свята? Чаму радавацца?

М у р а ш к а (*збянтэжана*). Свята розуму... Вышэйшай справядлівасці.

В я р ш ы л а (*сваім намеснікам*). Як на вашу думку? Логіка ў гэтым ёсць?

П а п с у е в а. Лухта несусветная!

М і р а л ю б а ў. Выдатна задумана! Брава!

В я р ш ы л а. Так... Пяройдзем на левую палавіпушкалы. «Г». Гэта што?

М у р а ш к а. Талент...

В я р ш ы л а. А «Г»?

М у р а ш к а. Геній...

В я р ш ы л а. Як у вас агучан талент?

М у р а ш к а. Аляксандр Парфіравіч Барадзін. Арыя князя Ігара «О, дайце, дайце мне свабоду!» З оперы «Князь Ігар».

В я р ш ы л а. Падтэкст зразумелы без тлумачэнняў... А чым вы зарадзілі літару «Г»?

М у р а ш к а. Міхаіл Іванавіч Глінка. «Слаўся!»

В я р ш ы л а (*не адразу*). Вы можаце зараз прадэманстраваць, як гэта ўсё гучыць?

М у р а ш к а. Ухаластую датчыкі не ўключаюцца. Камусьці з вас трэба сесці ў гэтае крэсла.

В я р ш ы л а. Ну што, Тамара Цімафсеўна? Апробуйце рэпертуар!

П а п с у е в а. Віктар Паўлавіч! Вы ведасце мяне ўжо не адзін год. Ведасце, што ў мяне вышэйшая адукацыя!..

Прэміі, граматы, падзякі! Шават урадавыя ўзнагароды!
І вы ўсё яшчэ мне не давярасце? Сумняваецеся?

Вяршыла. Іменна таму, што не сумняваюся, я і прапаную пачаць з вас. Я, напрыклад, унэўнены, што апарат выдасць вам «Т» або нават «Г».

Папсueva. Я ж вам сказала... Я — жапчына!

Вяршыла. Так... А некалі, у добрыя старыя часы, урачы нават халеру і чуму на сабе выпрабоўвалі... Можна, вы рызыкнеце, Ягор Фёдаравіч?

Міралюбаў. На даным этапе, Віктар Паўлавіч, мне гэта супрацьпаказана.

Вяршыла. Чаму? І вы баіцеся?

Міралюбаў. Не, Віктар Паўлавіч, не баюся... Але я зараз знаходжуся ў такім заведзеным стане... Сёння ў мяне полюсы памянліся... Увесь плюс уніз пайшоў. А ўверх — мінус... Баюся скампраметаваць апарат.

Вяршыла. Так... значыць, і вы выйшлі з гульні... Нюра! Ты збірасся паступаць ва універсітэт. Не хочаш праверыць сябе перад паступленнем?

Нюра. Не, Віктар Паўлавіч.

Вяршыла. Чаму? Ты ж разумніца! З паўслова ўсё разумееш! З табой працаваць адна асалода!

Нюра. Памыляецеся, Віктар Паўлавіч. Я — ва-р'ятка...

Вяршыла. Нюра! Гэта ж... самапаклёп.

Нюра. Не, не паклёп, Віктар Паўлавіч... Я люблю чалавека... А ў яго сям'я, дзеці... Ён мяне зусім не любіць. І не палюбіць ніколі... Я гэта ведаю. І ўсё роўна жыць без яго не магу... *(Раптам ускочыла і выбегла.)*

Вяршыла. Так... Ну што ж... Нічога не застаецца...

Паўза.

Першым у крэсла сяду я... А вы ўслед за мной! *(Узнімаецца без асаблівага энтузіязму.)*

Папсueva *(становіцца перад крэслам)*. Я вам гэта не дазволю.

Вяршыла *(здзіўлена)*. Тамара Цімафееўна! Ну, што вы баяліся за сябе, я разумю... А чаму вы баіцеся за мяне?.. Паколькі вы не хочаце быць лакмусавай паперкай, ёю буду я! *(Робіць крок да крэсла.)*

Папсueva. Толькі цераз мой труп!

Вяршыла. Што з вамі, Тамара Цімафееўна? Адкуль такі страх?

Папсueva. Я баюся не за вас!

В я р ш ы л а. А за каго? За мудрамер?

П а п с у е в а. За тую высокую інстанцыю, якая... назначыла вас міністрам!

В я р ш ы л а. Не разумею...

П а п с у е в а. Ніхто, у тым ліку вы самі, не мае права сумнявацца ў правільнасці рашэння гэтай інстанцыі! Калі вас назначылі — значыць, вы таго варты!..

В я р ш ы л а *(не адразу)*. Нас усіх назначылі сюды...

П а п с у е в а. Іменна! Таму ніхто з нас не мае права верыць нейкаму сепаратару больш, чым... Ніхто! Інакш мы можам дакаціцца чорт ведае да чаго!..

Вяршыла з малёгкай садзіцца ў сваё міністэрскае крэсла і згаджаецца з Пансуевай, хоць выгляду не падае. Уваходзіць Нюра і сядзе за свой стол. Хавае мокрыя вочы.

В я р ш ы л а. Што ж рабіць у такім разе? Анарат мы абавязаны праверыць... Каб даць сваё заключэнне. Мы сваімі вачамі павінны бачыць яго ў работе!

П а п с у е в а *(адчуўшы, што небяспека адступіла)*. Ёсць прапанова... У вашай прыёмнай наведвальнікі. Вось давайце іх і праверым!

Паўза.

В я р ш ы л а. А калі яны не дадуць згоды?

П а п с у е в а. Трэба зрабіць так, каб яны не здагадаліся, што гэта праверка.

В я р ш ы л а *(падумаўшы)*. Рабіць гэта тайна, не наярэдзіўшы... Нядобра!.. Пават на магнітафон нельга запісваць чалавека, калі ён не ведае...

П а п с у е в а. Але ж гэта не афіцыйная праверка! Вынікі яе застапуцца паміж намі! Мы ім ходу не дадзім!

Паўза.

В я р ш ы л а. Можна, правядзём гэтую працэдуру ў вашым кабінцеце?

П а п с у е в а. Можна і ў маім. Але ж яны запісаліся на прыём да вас. І ведаюць, што вы пачалі прыём.

Паўза. Вяршыла думае.

В я р ш ы л а. Добра... Прымаем такое рашэнне... Мы займаемся сваёй справай, а таварыні Муранка — сваёй...

М у р а н к а. Віктар Паўлавіч! Мне трэба, каб кожны абавязкова сеў у крэсла з датчыкамі.

П а п с у е в а. Ну, гэта не праблема. Ягор Фёдаравіч! Адсуныце ад стала мяккія крэслы і пастаўце гэтае...

Міралюбаў і Мурашка коцяць мяккія крэслы ў куткі кабінета. Мурашка ставіць сваё крэсла каля стала, правірае правады.

В я р ш ы л а. Мікалай Ягоравіч... Каб не кідацца ў вочы і не выклікаць падазрэння... Сядзьце крыху далей. Вунь за той столік. Вам будзе зручна?

М у р а ш к а. Безумоўна. (*Садзіцца за столік у глыбіні сцэны.*)

М і р а л ю б а ў (*адчуваючы сябе ніякавата, як і Вяршыла*). Можа, нам увогуле пайсці?

В я р ш ы л а. А хто будзе пратакол падпісваць? Мы павінны засведчыць усё, што адбудзецца, калегіяльна!.. Нюра, з каго пачнём?

Н ю р а. Відаць, з бабулі. Восемдзесят два гады. І прыйшла яна самая першая.

В я р ш ы л а. Восемдзесят два?.. Ёй ужо няма куды спяшацца. Давайце пачнём з выпаходцы. Мне ўжо нехта званіў пра яго. Не памятаю хто. Сказалі, што гэта будучы Нобелеўскі лаўрэат. У яго нешта незвычайнае... Мікалай Ягоравіч!.. Вы толькі не адразу... Дайце нам пагаварыць з чалавекам. Вырашыць пытанне. А потым ужо, к канцу, уключайцеся.

М у р а ш к а. Зразумеў.

В я р ш ы л а. Зрабіце ласку, пагадайце рэпертуар. Каму што?

М у р а ш к а. Гома нармаліс... Танец маленькіх лебедзяў.

В я р ш ы л а (*запісваючы для памяці*). «Танец маленькіх лебедзяў».

М у р а ш к а. Літара «Д». «Кліент»... «Развітанне з радзімай».

В я р ш ы л а (*піша*). Агінскі. «Развітанне з радзімай».

М у р а ш к а. «ПД»...

В я р ш ы л а. Не трэба расшыфроўваць. Запомніў. Туш... (*Піша.*) Падумаўце ўсё ж, чым замяніць. Ёсць у гэтым «свяце розуму», як вы сказалі, нейкая пацяжка. Дайце яму што-небудзь не наша... Заможнае. Які-небудзь рок ці блюз...

М у р а ш к а. Віктар Паўлавіч... У мяне ж толькі класіка.

В я р ш ы л а. Пашукайце што-небудзь з заходняй класікі.

М у р а ш к а. Падумаю... Левая палавіна шкалы. «Т»...

В я р ш ы л а. Памятаю. Талент. «О, дайце, дайце мне свабоду!». (*Піша.*) Што ў вас далей?

М у р а ш к а. «Г». Геній. «Слаўся!» Міхаіла Іванавіча Глінкі.

В я р ш ы л а. Падумаіце над літарай. Непрыемна гучыць. Рэжа вуха.

М у р а ш к а. «Слаўся!» непрыемна гучыць?

В я р ш ы л а. Я пра літару кажу, а не пра музыку. Музыка цудоўная! Ну што, таварышы, пачнём? (*Паўза. Выпівае вады з графіна. Хвалюецца.*) Нюра! Будучага Нобелеўскага лаўрэата!

Нюра выходзіць і адразу вяртаецца. За ёй у кабінет улятае Іван Пятровіч Залівака.

З а л і в а к а (*вітаючыся з кожным за руку, кожнаму гаворыць*). Залівака Іван Пятровіч! Вынаходнік!

В я р ш ы л а (*паказваючы на выпрабавальнае крэсла*). Сядайце, Іван Пятровіч.

З а л і в а к а. Не магу! Гару! Пылаю! У мяне кожная секунда на ўліку! Хачу тварыць для дзяржавы! Для народа! (*Бегае па кабінэце.*)

В я р ш ы л а. Тады і я мушу ўстаць. Каб размаўляць з вамі нароўні. (*Прыўзнямаецца з крэсла.*)

З а л і в а к а. Што вы! Што вы! (*Валіцца ў эксперыментальнае крэсла*). Вам Міхаіл Сямёнавіч званіў?

В я р ш ы л а. Хто? А... Званіў.

З а л і в а к а. А Пал Палыч?

В я р ш ы л а. Званіў...

З а л і в а к а. Значыць, вы ўжо ў курсе?

В я р ш ы л а. У агульных рысах...

З а л і в а к а. У вас ёсць магчымасць увайсці ў гісторыю сусветнай навукі!

В я р ш ы л а. Якім чынам?

З а л і в а к а. Зусім проста! Вось на гэтай паперцы трэба вашай рукой пакрэсліць некалькі слоў! «Выдзеліць сродкі на паспяховае завяршэнне навуковай працы Залівакі Івана Пятровіча». Бачыце, колькі людзей ужо напісалі гэтыя словы? Пятнаццаць! Вы будзеце шаснаццатым! І больш ад вас нічога не патрабуецца!

В я р ш ы л а (*беручы ў Залівакі паперу*). Колькі срод-

каў трэба для паспяховага завяршэння вашых даследаванняў?

Залівака. Ат! Дробязь! Трыццаць мільёнаў. І мы адразу ж выйграем эканамічнае спаборніцтва з капіталізмам! Згадзіцеся, што гэта варта не трыццаці мільёнаў! Мільярды! Трыльёны!

Вяршыла. У чым сутнасць вашага вынаходніцтва? Мы павінны ведаць, на што санкцыяніруем трыццаць мільёнаў.

Залівака. Вынаходніцтва?! Адкрыццё!

Вяршыла. Хай будзе так. Некалькі слоў пра ваша адкрыццё...

Залівака. Я працую над вывядзеннем новай пароды курэй-нясушак. Яны будуць кудахтаць не пасля таго, як знясуць яйка, а перад гэтым! Разумеце? Да яйка! Куд-куд-куды! Куд-куд-куды!

Вяршыла. А якая розніца, калі яны будуць рабіць гэтае самае «куд-куд-куды»? Да яйка ці пасля яго?

Залівака. Што вы? Велізарная! Агромністая! Мы створым адзіны цэнтр у краіне са спецыяльнай апаратурай. Цэнтр будзе звязаны прамым провадам з усімі куратнікамі. Гм... Я хацеў сказаць — з усімі птушкафермамі і птушкафабрыкамі. Па спецыяльнаму сігналу з цэнтра ўсе куры пачынаюць кудахтаць. Разумеце? Уся краіна адразу куд-куд-куды! Куд-куд-куды!

Вяршыла. А што далей?

Залівака. Вы яшчэ не зразумелі?! Далей усе куры нясуць яйкі! Адразу па ўсёй краіне!

Вяршыла. Дык яны і без спецыяльнага сігналу нясуцца...

Залівака. Ха! Мы ж будзем падаваць сігнал для кудахтання не адзін раз у дзень, а два! Тры! Пяць разоў! Пяць яек у дзень ад кожнай курыцы! Уяўляеце? Мы ж усю краіну закідаем яйкамі!.. Што краіну? Свет! Мы не толькі людзей... Мы свіней, кароў, авечак будзем карміць яечняй! Вось вам і вырашэнне бялковай праблемы! (*Ускочый і зноў забегаў па кабінце.*)

Вяршыла. Сядзьце, Іван Пятровіч! Сядзьце!..

Залівака. Не магу! Не сядзець — дзейнічаць трэба!

Вяршыла. Вы мяне прымушаеце... (*Прыўзнімаецца з крэсла.*)

Залівака. Даруйце! Забыўся! (*Валіцца ў крэсла.*)

Міралюбаў. У мяне адно пытанне да Івана Пятровіча...

Вяршыла. Калі ласка, Ягор Фёдаравіч... Гэта мой намеснік.

Залівака (*ускочыўшы, кланяецца*). Вельмі прыемна! Вельмі! (*Падскочыўшы, цісне руку Міралюбаву.*) Хоць мільён пытанняў! Любыя! У мяне на кожнае пытанне па тры адказы! А, Б, В!

Міралюбаў. Скажыце, Іван Пятровіч... А псевень вытрымае?

Залівака. Што вытрымае?

Міралюбаў. Ну... Каб курыца несла некалькі яек у дзень? Ён жа таксама прымае нейкі ўдзел у гэтай справе.

Залівака. Канечне, яму будзе нялёгка! Давядзецца папрацаваць, закасаўшы рукавы. Але ў мяне і гэтая праблема прадугледжана. Мы кожнай курыцы дадзім па персанальным пеўню. Як ва ўсіх пярнатых і млекакормячых!

Вяршыла. Вы ўжо правяралі сваю ідэю?

Залівака. А як жа? У лабараторных умовах! На адной курыцы! (*Бегае па кабінеце.*) Прабачце! Забыўся. (*Валіцца ў крэсла.*)

Вяршыла моўчкі ўзнямаецца.

Вяршыла. І які вынік?

Залівака. Цудоўны! Казачны! Вось акт аб эксперыменце! Вось пратакол і заключэнне вучонага савета! Вось рэзалюцыі сямі міністраў! Пісьмы двух акадэмікаў, якія падтрымліваюць ідэю і гатовы самі прыняць удзел у эксперыменце... Праўда, абодва яны на пенсіі! Але ў прынцыпе гэта не мае значэння.

Вяршыла (*праглядаючы паперы*). На што вы хочаце патраціць гэтыя трыццаць мільёнаў?

Залівака. Трыццаць — гэта толькі для пачатку! Так сказаць, на нулявы цыкл! Мне патрэбны НДІ куразнаўства, вылічальны цэнтр і свая эксперыментальная база. Як бачыце, прашу мінімум. У маштабах краіны — гэта капейка. Грош! А выйгрыш — трыльёны!

Вяршыла. Ваша думка, Тамара Цімафееўна?

Пансусева. Праблема бялка — самая вострая біялагічная праблема ў свеце. І калі б удалося яе вырашыць... Сапраўды Нобелеўскай не нікада.

Вяршыла. Што скажаце вы, Ягор Фёдаравіч?

Міралюбаў (*філасофскі*). Адной вымовай больш, адной — менш.

Вяршыла. Шюра! Зялёны!

Шюра. Калі ласка, Віктар Паўлавіч. *(Працягвае зялёны аловак.)*

Вяршыла *(узняўшы аловак)*. Значыць, уся краіна адразу?..

Залівака. Уся! Куд-куд-куды! Куд-куд-куды! А потым горы як! Манбланы! Гімалаі!..

Залівака не паспявае дагаварыць. Аглушальна грыміць туш. Усе аж уздрыгнулі ад нечаканасці. Туш прагрымеў адзін раз, другі, трэці...

Вяршыла. Эй вы там, на палубе! Спыніце музыку!

Залівака. Што вы! Не трэба! Гэта ж так сімвалічна!

Вялікая паўза. Вяршыла думае, сумняваецца і нарэшце адсоўвае ад сябе паперы.

Вяршыла. Вось што, Іван Пятровіч... Пакуль што я не магу падпісаць вашу просьбу...

Залівака *(страшэнна ўражаны такой нечаканасцю)*. Не можаце? Чаму?!

Вяршыла. Бачаце, якая справа, Іван Пятровіч... У вас тут не хапае адной рэзалюцыі... І таму я не магу падпісаць...

Залівака. Як не хапае? Там пятнаццаць рэзалюцый і ўсе станоўчыя! Рэзалюцыі сямі міністраў! Нават міністра фінансаў! Што вам яшчэ трэба?

Вяршыла. У вас няма рэзалюцыі міністра харчавання. А ваш інстытут будзе падпарадкаўвацца яму. Патрэбна яго віза, Іван Пятровіч...

Залівака. Лічыце, што яна ў вас ужо ёсць! Там у мяне цётка і дваюрадны брат працуюць!.. Адтуль мне адразу сюды?

Вяршыла *(без асаблівага энтузіязму)*. Адтуль да нас...

Залівака. Вельмі ўдзячны! Вельмі! Не развітваюся. Праз гадзіну буду ў вас! *(Вылятае з кабінета.)*

Паўза.

Вяршыла. Вы ўпэўнены, Мікалай Ягоравіч, што ваш апарат... даў правільную ацэнку?

Мурашка. Больш чым упэўнены.

Вяршыла. А чаму так гучна?

Мурашка. Падта высокі ўзровень біятокаў мозгу.

Вяршыла. Звар'яець можна. У яго ж пятнаццаць

рэзалюцый! Сем міністраў! Доктары навук! Акадэмікі!
Заклучэнне вучонага савета! І ўсе ж яны думалі! Хоць
адным паўшар'ем... І то атрымліваецца многа!

М і р а л ю б а ў. А можа, усе яны — яго цёткі і два-
юрадныя браты?

В я р ш ы л а. Пакіньце, Ягор Фёдаравіч!.. Я сур'ёзна...

М у р а ш к а. Апарат нават зашкаліла...

В я р ш ы л а *(з жахам)*. А я ж ледзь не падпісаў! Про-
ста гіпноз нейкі! *(Паўза.)* Што ж атрымліваецца, Міка-
лай Ягоравіч? Што ваш апарат выратаваў нам трыццаць
мільёнаў?

М у р а ш к а *(вінавата)*. Выходзіць, так...

В я р ш ы л а *(усё яшчэ ніяк не можа супакоіцца)*. Але
ж міністры! Акадэмікі! Пратакол! У вас, Мікалай Ягора-
віч, хоць адзін міністр стаіць за спіной? Хоць адзін ака-
дэмік? На худы канец — ну хоць бы доктар навук? Адзін!

М у р а ш к а. Ніводнага... На словах усе — за. А па-
перкі, рэзалюцыі — ніводнай...

П а п с у е в а. Адна пісаная рэзалюцыя важыць
больш, чым сто вусных! Трэба было паверыць акадэмікам.
Нам сумнявацца ў іх кампетэнцыі...

М у р а ш к а. Апарат працуе нармальна. Галавой ру-
чаюся!

П а п с у е в а. Што мы панясём высокаму начальству,
калі яно нас пакліча? Вашу галаву? Ці апарат?

В я р ш ы л а. Што ж рабіць? Нам трэба дакладна ве-
даць, а не прыблізна!

П а п с у е в а. Трэба прадоўжыць выпрабаванні. Калі
апарат зноў зрэагуе алагічна... Выкінуць яго разам з аў-
тарам!

В я р ш ы л а. Тамара Цімафееўна!

П а п с у е в а. А што? Жылі спакойна, мірна... Пісалі
рэзалюцыі. Ніхто ніколі не сумняваўся ў іх правільнасці!
А цяпер? Сядзім і ламаем галаву.

Паўза.

В я р ш ы л а. Нюра! Хто там наступны?

Н ю р а. Дырэктар фабрыкі лёгкага і сярэдняга адзен-
ня Крутая Ніна Іванаўна і тры яе асістэнткі.

В я р ш ы л а *(да Мурашкі)*. Вы можаце праверыць
усіх чатырох адразу?

М у р а ш к а. Не. Толькі па адной.

В я р ш ы л а *(да Нюры.)* Пыхай уваходзіць адна. Без
асістэнтак...

Н ю р а *(адчыніўшы дзверы)*. Уваходзьце, Ніна Іванаўна!

Уваходзіць К р у т а я.

К р у т а я. Добры дзень!

В я р ш ы л а. Добры дзень! Зноў вы, Ніна Іванаўна?

К р у т а я. Зноў я, Віктар Паўлавіч.

В я р ш ы л а. Сядайце... *(Паказвае на выпрабавальнае крэсла.)*

К р у т а я. Крэсла ў вас нейкае дзіўнае. Раней я не бачыла яго ў вас!

В я р ш ы л а. Сучасны дызайн... Мастакі мудрагеляць. З чым на гэты раз, Ніна Іванаўна?

К р у т а я. Усё з тым жа, Віктар Паўлавіч. Як заўсёды. Зацвердзіць асартымент нашых будучых тавараў.

В я р ш ы л а. Для чаго існуе ваш уласны міністр?

К р у т а я. Для накачкі. А справу можаце вырашыць толькі вы. За вамі апошніяе слова.

В я р ш ы л а. Лёгка жывецца вашаму міністру! Як у Хрыста за пазухай. Пакажыце ваш асартымент...

Крутая кладзе перад ім паперы і пачынае ўважліва аглядаць крэсла, у якім сядзіць. Усе напружана пазіраюць за ёй. Толькі Вяршыла чытае паперы і робіць адзінкі алоўкам.

Павошта вам столькі трусоў? На дзесяць гадоў наперад? То вы кажаце, што вам мужчын не хапае, а то вы трусы плануеце аж на тры арміі!

К р у т а я. Нашы даследаванні паказалі, што яны хутка зношваюцца ад сучасных крэслаў. Штаны тыя нічога, вытрымліваюць. А вось трусы, паколькі яны з бавоўны, выходзяць са строю датэрмінова.

В я р ш ы л а. Вы ж ведасце, што бавоўны не хапае! Рабіце з сінтэтыкі!

К р у т а я. Спрабавалі. Мужчыны ў адзін голас запра-тэставалі. Сказалі, што адчуваюць сябе, як у панцыры. І іскры ўначы сыплюцца... Вельмі ўжо кволы ваш брат пайшоў. Раней палатняныя пасілі і не скардзіліся. А цяпер, бачыце, падавай вам чыстую бавоўну!

В я р ш ы л а *(узнімаючы галаву ад папер)*. Ну, ведаеце... Гэта ўжо самае сапраўднае марнатраўства!

К р у т а я. Што вы маеце на ўвазе?

В я р ш ы л а *(далікатна паказвае на свае грудзі)*. Гэтыя самыя... прыстасаванні. Тры мільёны! Яны ж бу-

дуць ляжаць мёртвым грузам на базах! А зменіцца мода... Іх жа потым на цюбецейкі ці кепкі не перайначыш!

Крутая. Вы ведаеце, колькі ў нас жанчын?

Вяршыла. Ну, не на кожнай жа пазе яны іх носяць?

Крутая. Яны іх носяць... Калі б вы іх там пасілі, Віктар Паўлавіч, вы б без роздуму падпісалі на дзесяць мільёнаў! Каб з дзесяці адзін выбраць!

Вяршыла. Значыць, бераце не якасцю, а колькасцю? Асуджаная практыка!

Крутая. Ну, а што ж рабіць, Віктар Паўлавіч? Закупіце нам французскае абсталяванне, французскія матэрыялы...

Гучыць танец маленькіх лебедзяў.

Што гэта ў вас? Музычная паўза? Аэробіка?

Вяршыла. Не... Гэта нашы тэхнікі апаратуру правяраюць. *(Паўза. Вяршыла думае, вагаецца.)* Добра, Ніна Іванаўна... Я вам стаўлю не тры мільёны, а пяць. Дзесяць — гэта вы ўжо занадта! Пяці мільёнаў на першы раз хопіць?

Крутая. Ну, Віктар Паўлавіч! Не чакала! Шчыра прызнаюся... Думала, што і за тры мільёны давядзецца з вамі ўзагрудкі!.. А вы такі царскі падарунак нам паднеслі!

Вяршыла. Ну, павінен жа я быць рыцарам? Жанчыны — мая слабасць... Ёсць яшчэ пытанні, Ніна Іванаўна?

Крутая. Ёсць. Трэба зацвердзіць некалькі новых мадэляў на летні сезон. Мы хочам выпусіць іх з літарай «Н» і атэставаць па Знак якасці.

Вяршыла. Дзе вашы мадэлі?

Крутая. Тут. *(Падшоўшы да дзвярэй, кліча.)* Сорок пяць — дзевяноста!

Уваходзіць першая асістэнтка, брунетка. Прафесійным крокам ходзіць перад сталом, робіць прафесійныя позы манекеншчыцы.

Мадэль сорок пяць — дзевяноста. Мастак-мадэльер Марына Стрыжова. Касцюм рэкамендуецца для загарадных прагулак. Звярніце ўвагу... Сучасны модны сілуэт, сучасныя тканіны... Але гэта не проста касцюм, а касцюм-загадка...

Вяршыла. Загадка?

Крутая. Дапусцім, жанчына не паспявае вярнуцца з загараднай прагулкі або дачы дадому, каб пераапрацу-

ца. А вечарам яна павінна быць у тэатры. Мы прадугледзелі і такі варыянт. Прагулачны касцюм становіцца вячэрнім...

Асістэнтка робіць некалькі рухаў, і чорныя штруксы ператвараюцца ў вельветавую спадніцу-максі.

В я р ш ы л а *(з захваленнем)*. Геніяльна! Гэта якраз тое, што трэба сучаснай жанчыне! Зацвярджаю. Давайце вашу наступную мадэль!

К р у т а я *(падышоўшы да дзвярэй)*. Сорок сем — дванаццаць!

Уваходзіць другая асістэнтка, шатэнка.

Мадэль сорок сем — дванаццаць. Мастак Ігар Прымакоў. Ансамбль для дома, на кожны дзень. Многія лічаць, што дома жанчына можа хадзіць у любым адзенні. Гэта вялікая і трагічная памылка! Жанчына павінна быць прыгожай і прывабнай заўсёды і ўсюды. І ў першую чаргу дома, перад мужам. Трываласць сямейных адносін залежыць ад хатняга адзення жанчыны... Хацелася б, Віктар Паўлавіч, звярнуць вашу ўвагу на такую характэрную дэталю, якая падкрэслівае поўную роўнасць сучаснай жанчыны з мужчынам, яе незалежнасць і самастойнасць. Усё тое, што дала ёй эмансipaцыя. Наш касцюм прадугледжвае элегантны рабочы пояс жанчыны.

Шатэнка імгненна вымае з сумкі пояс і зашпільвае яго на сабе.

Гэты пояс-патранташ трывала замацоўвае на жапочай таліі маленькі тапорык для рубкі мяса і сячэння дроў, нажоўку на дрэве і метале, малаток, пласкагубцы і кусачкі, два напільнікі, брусок і рашпіль, набор ножыкаў і ножніцы... Звычайныя і для бляхі. Праўда, прыгожа? І галоўнае — зручна, у любы момант усё пад рукой. Ніводнага лішняга руху!

В я р ш ы л а *(з захваленнем)*. Паслухайце!.. Гэта ж не мадэль! Гэта ж цудоўнае вынаходніцтва! На яго трэба адразу ж браць аўтарскае пасведчанне і запатэнтаваць! Абавязкова скажыце мне, калі выкіпеце ў продаж. Гэта ж пайлепшы падарунак на Восьмага сакавіка! Ды і на Новы год таксама!.. *(Да асістэнткі.)* Вы можаце ісці. Я віншую вас!

Ш а т э н к а выходзіць.

К р у т а я *(кліча)*. Пяцьдзсят — дзевяноста дзевяць!

Уваходзіць... Венера Мілоская ў вельмі смелым купальніку. Вяршыла нават прыўзняўся і абамлеў ад захаплення.

Мадэль пяцьдзесят — дзевяноста дзевяць... Мастак Уладзімір Юрын. Пляжны касцюм. Прашу звярнуць увагу на такую дэталю... Максимум адкрытага цела для сонца і паветра. Падабаецца?

Вяршыла, не адрываючы вачэй ад «мадэлі», бездапаможна разводзіць рукамі.

Юрын — наш лепшы мастак. Спецыялізуецца на пляжных касцюмах.

Вяршыла. Гэта адчуваецца... *(Да бландзінкі.)* Падыдзіце бліжэй... Вось сюды... Сядайце ў гэтае крэсла... Раслабляйцеся... *(Не тоячыся, любуецца прыгажосцю «мадэлі»)*.

Асістэнтка сядзе ў крэсла і прымае позу зачаравання. Вяршыла зусім размяк. І тут нечакана загучаў паланез Агінскага «Развітанне з радзімай». Твар Вяршылы адразу закам'янеў, набыў варажы выгляд.

Крутая. Ну як, Віктар Паўлавіч? Зацвярджаеце?

Вяршыла *(не адразу)*. Апошнюю?.. Не...

Крутая. Што вы, Віктар Паўлавіч! Такі цудоўны ансамбль! Нарасхват пойдзе! Мы яго будзем прапаноўваць па Знак якасці!.. Падпісвайце!

Вяршыла. А на ім хопіць месца, каб паставіць Знак якасці?

Крутая *(да асістэнткі)*. Ты можаш ісці, Галя...

Асістэнтка выходзіць яўна пакрыўджаная. Але выходзіць усё ж прафесійна-грацыёзна, як і трэба Венеры Мілоскай.

Крутая. Я вас сёння не пазнаю, Віктар Паўлавіч! У чым справа? Вам жа спачатку спадабалася мадэль! Я ж на вачах вашых бачыла!

Вяршыла. Разумеете, Ніна Іванаўна... У кожным прадмеце павінна быць адзінства формы і зместу... Кожны касцюм... Як вам лепей сказаць?.. Павінен падкрэсліваць розум, інтэлект чалавека, яго сутнасць...

Крутая. Пры чым тут розум, Віктар Паўлавіч? Гэта ж пляжны касцюм! Навошта на пляжы інтэлект? Пляж — не інстытут кібернетыкі!

Вяршыла. Ніна Іванаўна... Я зацвердзіў усё вашы назіцы! А іх сто трыццаць сем. Гэтую назіцыю я зацвердзіць не магу.

Крутая. Ну, павінны ж быць нейкія аргументы!.. Чаму?

Вяршыла. Гэты, з вашага дазволу, касцюм... Падман. Ён заводзіць чалавека ў ілюзорны, міражны свет. Ён адбірае ў чалавека інтэлект!

Крутая. Госпадзі! Даўся вам гэты інтэлект!.. На дэманстрацыі мод гэты касцюм спадабаўся ўсім!

Вяршыла. Ха! Касцюм!.. Фігавыя лісткі! Трыліснікі!.. Мы з вамі, Ніна Іванаўна, павінны думаць аб маральнасці і нявіннасці тых, хто будзе насіць такія... касцюмы! І хто будзе на іх глядзець!.. Я лічыў вас, Ніна Іванаўна, больш сур'ёзным кіраўніком...

Крутая. А я, Віктар Паўлавіч, ніколі не думала, што вы такі... пурытанін! Не давяраеце нашым лепшым майстрам! Яны атрымліваюць спецыяльныя прызы ў Лондане і Парыжы!

Вяршыла. Гэта вам не Лондан і не Парыж, Ніна Іванаўна!

Крутая. Бачу! Хто вы такі, што бераце на сябе смеласць выносіць прысуд рэчам, у якіх вы... Якія вы не зусім разумеце?

Вяршыла. Ах, не разумею?.. А чаму ж вы штодня бегаеце да мяне ўзгадняць свае мадэлі?

Крутая. Мяне прымушае рабіць гэта мой міністр!

Вяршыла. Ах, ваш міністр!.. А чаму ён сам не зацвярджае свае трыліснікі? Баіцца?

Крутая (*падышоўшы да Вяршылы*). Ведаеце, хто вы, Віктар Паўлавіч?

Вяршыла. Ведаю. Міністр узгадненняў.

Крутая. Не. Вы не міністр, Віктар Паўлавіч... Вы — пень у штанах! Пень на дарозе! Які ні аб'ехаць ні абысці!.. (*Выходзіць, моцна грукнуўшы дзвярыма.*)

Няёмкая паўза: у прысутнасці падначаленых назвалі міністра пцём.

Папсуева. Прыгожы ансамбль...

Вяршыла. Прыгожы? Вы б яго падзелі, Тамара Цімафееўна?

Папсуева. Ну, ведаеце... пры маёй пасадзе... Я думала, што мужчынам такое надабаецца.

Вяршыла. Вы не былі мужчынам... Адкуль вам ведаць, пры вашай пасадзе, што ім надабаецца, а што не?..

Нюра. Віктар Паўлавіч... Там, у прыёмнай, яшчэ бабуля чакае...

В я р ш ы л а. Якая бабуля?

Н ю р а. Пенсіяперка. Загуменная Кацярына Анто-
наўна.

В я р ш ы л а. А-а! Зусім забыўся!.. Запранайі.

Н ю р а выходзіць і тут жа вяртаецца. Услед за ёй уваходзіць
мілая, сямпатычная бабуля. Яна спынілася каля парога і кор-
паецца ў сумцы.

В я р ш ы л а. Праходзьце, бабуля, сюды. Бліжэй да
стала. Што вы там спыніліся ў парозе?

З а г у м е н н а я. Зараз, мае дзеткі, зараз... *(Вымае
з сумкі хатнія тапкі, надзявае іх замест старэнькіх, стоп-
таных тантофляў. Затым беражліва разгортвае насаваю
хусцінку і чапляе на жакет ордэн «Маці-гераня». Толькі
пасля гэтага ідзе да стала.)*

В я р ш ы л а *(выходзіць ёй насустрач)*. Добры дзень,
Кацярына Антонаўна! *(Паказвае на тапкі.)* А гэта вы па-
вошта?

З а г у м е н н а я. Ну што вы, таварыш міністр! У вас
тут так прыгожа, так чыста!.. Ступіць боязна. Тут жа лю-
дзі прыбіраюць. Іх паважаць трэба.

В я р ш ы л а. Сядайце, Кацярына Антонаўна, сюды.
(Падсоўвае ёй выпрабавальнае крэсла.) Тут вам будзе
зручна. А гэта ў вас што?

З а г у м е н н а я. «Маці-гераня»...

В я р ш ы л а. Ух ты! Першы раз бачу зблізку. Колькі
ж у вас дзетак?

З а г у м е н н а я. Ай, не так ужо і шмат. Адзінаццаць...

В я р ш ы л а. Адзінаццаць?! І ўсе жывыя?

З а г у м е н н а я. Усе, дзякуй богу. Ёсць сярод іх і
ўрачы, і інжынеры, і старшыня калгаса. Нават адзін ака-
дэмік ёсць.

В я р ш ы л а. Вось гэта сямейка! *(Да Папсуевай.)* Вось
з каго трэба браць прыклад, Тамара Цімафееўна!.. І ўпукі
ёсць?

З а г у м е н н а я. А як жа без унукаў? Раўнюсенька
трыццаць тры. Па трое на кожнага. Вось праўнукаў па-
куль малавата. Шасцёра ўсяго...

В я р ш ы л а. Ну, ведасце, Кацярына Антонаўна!.. Я б
вам за такое Героя Савецкага Саюза не пашкадаваў! «Не
то, што нынешнее племя!»

З а г у м е н н а я. Ай, мае вы дзеткі! Цяпер жа людзям
часу няма. Яны то тэлевізар глядзяць, то музыку кру-

цяць, то на сходах розных сядзяць. Калі б было меней сходаў, можа б, і дзяцей было больш...

Вяршыла. Не забываюць яны вас?

Загуменная. Хто? Дзеткі? Ну што вы, таварыш міністр! Мае дзеці не такія. Кожнае свята прыязджаюць. І на Май, і на Кастрычнік, і на Новы год. Як пааедуць, то не ведаю, дзе пасадыць, дзе каго пакласці! Хоць і пяцісценка, а месца не хапае.

Вяршыла. А як з гэтым?.. Матэрыяльна памагаюць?

Загуменная. Ай, і не кажыце, таварыш міністр! Кожны месяц па некалькі пераводаў. Не паспяваю і на пошту бегаць! Я ж яшчэ і пенсію атрымліваю. Хоць і невялікую, але ўсё ж атрымліваю. Ведаеце, колькі ў мяне па кніжцы? (*Пахіляецца, шэптае.*) Аж сем тысяч! Як рацей, то, відаць, мяне ўжо даўно б раскулачылі!

Вяршыла. Ну што вы, Кацярына Антонаўна! Вашы грошы — святыя грошы!.. А сюды вы па якой справе? Як бачу, ніхто вас увагай не абыходзіць, ніхто не крыўдзіць...

Загуменная. Каб жа не крыўдзілі!.. Я ўжо ўсіх абышла, некалькі пар пантофляў стапала. А праўды так і не знайшла. Вось у адным месцы мне і падказалі, што толькі вы і можаце мне памагчы.

Вяршыла. Вось чортавы бюракраты! Такого чалавека прымушаюць хадзіць па інстанцыях!.. А па каго ці на што вы скардзіцеся? Хто вас пакрыўдзіў?

Загуменная. Я не скарджуся, таварыш міністр... Даруйце, як вас па бацюшку?

Вяршыла. Віктар Паўлавіч...

Загуменная. Не скарджуся, Віктар Паўлавіч. Я прашу. За свае грошы прашу. А з мяне княць. Некаторыя нават гэтай самай... псіхічкай называюць.

Вяршыла. Такіх трэба здымаць з работы і... на пятнаццаць сутак! Каб дзесятаму заказалі! А што вы просіце, Кацярына Антонаўна?

Загуменная. Ай, дробязь, Віктар Паўлавіч! Нават няёмка гаварыць.

Вяршыла. Смела гаварыце. Мы вас правільна зразумеем. На тое мы тут і сядзім.

Загуменная. Дамавіну хачу заказаць.

Вяршыла (*не адразу*). Што заказаць?

Загуменная. Дамавінку. У якой на могількі адвозяць.

Вяршыла. Наколькі я ведаю... Ёсць жа спецыяльныя камбінацыі. А ў вашым раёне няма такога?

Загуменная. Камбінацыя то ёсць. А мой заказ не прымаюць. Кажуць — не паложана.

Вяршыла (*з абурэннем*). Дажыліся! Дабюракраціліся! Дакаціліся! Шюра! Зпайдзіце мне нумар іх камбінацыі. Я сам з імі пагавару!

Нюра. Зараз, Віктар Паўлавіч.

Вяршыла. Заява ў вас пры сабе?

Загуменная. Пры сабе, пры сабе, дзеткі. (*Корпусаца ў сумачцы.*) Вось заўсёды так... Калі трэба — як скразняком змахне... Ага! Вось яна. (*Працягвае паперку Вяршылу.*)

Вяршыла (*яшчэ не разгарнуўшы заявы*). Хто ж у вас памёр, Кацярына Антонаўна?

Загуменная. Ніхто, дзякуй богу. Усе жывы і здаровенькі.

Вяршыла (*са здзіўленнем*). Для каго ж вы труну заказваеце?

Загуменная. Для сябе, мае дзеткі...

Усеагульнае ашаламленне. Папсуева круціць пальцам каля скроні, стараючыся, каб гэта ўбачыў Вяршыла.

Вяршыла. Для сябе?! Але ж вы яшчэ... Даруйце... Жывая!

Загуменная. А як жа я паспею заказаць, калі памру?

Вяршыла. Бабуля! У вас адзінаццаць дзяцей і трыццаць тры ўнукі! Няўжо яны не паклапоцяцца?

Загуменная. Ай, пра што вы кажаце, Віктар Паўлавіч! Вядома, паклапоцяцца. Але навошта ж ім лішні клопат?.. Хадзіла я ў той камбінацыі... Там заўсёды чарга. Людзі первуююцца, плачуць, лаюцца... І на тых, хто жыве. І на тых, хто памёр... Ведаеце, колькі я за сваё жыццё ў чэргах настаялася? У-га! Па хлеб, па мыла, па керасін, па паркаль, па муку, па масла, па сялёдку... Калі скласці ўсё гэта ў адно месцеўка, дваццаць гадоў з майго жыцця выкрасліць трэба. Дальбог, не меней!.. Не хачу, каб мае дзеці праз мяне яшчэ ў чэрге стаялі. Непакоіліся... Перажывалі... Я ж не толькі дамавінку, я і стужкі да вяночкаў хачу заказаць. Ад іх імя... Пяхай прыедуць яны на ўсё гатовае і паплачуць трохкі па мне... Яны ж у мяне вельмі харошыя! Запятая ад ночы і да ночы... То канферэнцыі, то сімпозіумы, то футбол...

Вяршыла. Ну, матуля... Усякае чуць даводзілася. А такое чую ўпершыню. Аналагаў яшчэ не было. І дзе ж вы, прабацце, будзеце трымаць... дамавіну?

Загуменная. У хаце, за шырмачкай. А як адчую, што пара мая прыйшла, перааірануся ва ўсё чыстае і лягу... І нікому ніякіх клопатаў. Толькі перад гэтым усім тэлеграмы нашлю...

Печакана вельмі гучна загучала арыя князя Ігара «О дайце, дайце мне свабоду!».

Загуменная. Ой, якая прыгожая музыка ў вас! Проста сэрца ў ёй купаецца! А то цяпер як пачнуць дзьмуць — ва ўсім калгасе шыбы з вокнаў высыпаюцца...

Вяршыла (*справіўшыся з хваляваннем*). Можна, мяне і асудзяць, але просьбу вашу, Кацярына Антонаўна, я выканаю.

Загуменная (*расчулена*). Дзякую, сыноч! Вось нездарма ж падказалі людзі да цябе ісці... Толькі ты ўжо, калі ласка, напішы, каб прыгажэйшая была. Грошы ў мяне ёсць. Я заплачу... Жыццё ў мяне ой якое было! Не дай бог нікому такога. То хоць паляжу ў прыгожым доміку. Гэты ж ужо апошні будзе...

Вяршыла. Напішу, каб самы прыгожы быў. І бясплатна.

Загуменная (*спалохана замахала рукамі*). Не! Не! Не трэба бясплатна! Што пра мяне людзі скажуць? Я ж багатая!.. Вось толькі, калі можна... Напішы ты, сыноч, каб з дубу зрабілі... Я разумею, чаму ты так глядзіш на мяне. Думаеш, з глузду з'ехала бабка! Нібыта не ўсё роўна ёй, у якой дамавіне будуць яе костачкі тлець?.. Ды не... Мне ўсё адно... А раптам я яшчэ затрымаюся на гэтым свеце? А шашаль возьме ды і паточыць маю дамавінку... Калі яна будзе з простых дошак змайстравана. А дуб яму не па зубах...

Вяршыла (*хутка піша і аддае заяву*). Вось, Кацярына Антонаўна... Напісаў, каб без усякай чаргі! Самую прыгожую і абавязкова з дубу.

Загуменная. Дзякую, сыноч! Праўду кажуць: свет не без добрых людзей. Дзякую! (*Нізка кланяецца Вяршылу.*) Хоць я ў бога і не веру, але памалюся за цябе... Сардэчны ты чалавек, хоць і міністр! (*Кланяецца Папсуевай і Міралюбаву.*) І вам, дзеткі, дзякую! (*Ідзе да дзвярэй, нізка кланяючыся. Там яна здымае танкі, зноў надзявае пантофлі і, яшчэ раз пакланіўшыся, выходзіць.*)

Вялікая паўза.

Папсуева. Вар'ятка нейкая! Трэба праверыць, ці не збегла яна з Павінак...

Вяршыла *(не вытрымлівае і крычыць)*. Замаўчыце, Тамара Цімафееўна! Замаўчыце! Яна не вар'ятка! Яна разумнейшая за нас з вамі!..

Папсуева. Калі кожная бабуля захоча яшчэ пры жыцці загадаць сабе дамавіну, у чым будзем хаваць сапраўдных нябожчыкаў?

Міралюбаў *(узнімаецца, падыходзіць да Папсуевай і, гледзячы ёй у вочы, пачынае лічыць)*. Адзін, два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем, восем...

Вяршыла *(спакойна)*. Ягор Фёдаравіч... Сядзьце на сваё месца. *(Падае першай тэлефаністцы кавалачак паперы.)* Люда! Закажыце мне вось гэты нумар. Тэрмінова!.. Таварышы... Думаю, усе вы пераканаліся, што апарат працуе бездакорна. Яго трэба неадкладна зацвярджаць і запускаяць у серыю. Паколькі думкі падзяліліся, пратакол зараз падпісваць не будзем. Справа не зусім звычайная. Я павінен параіцца...

Першая тэлефаністка. Віктар Паўлавіч! Здыміце пяты. Там абанент, якога вы прасілі...

Вяршыла *(на тэлефоне)*. Мама? Гэта ты?.. Ага, гэта я, Віктар... Віця... Ды не, нічога не здарылася... Проста захацелася пачуць твой голас... Як ты там?.. Здароўе як?.. Я пытаюся, як здароўе?.. Можна, лякарствы якія патрэбны?.. Што я хацеў?.. Хачу сказаць, што ў нядзелю мы прыедзем да цябе ў госці... Ага... Усе... І Наташа, і дзеці... Мы засумавалі на табе... Гэта ж колькі не бачыліся!.. Не, на гэты раз не ашукаем... Абавязкова прыедзем... Да сустрэчы, мама! Цалую цябе... *(Паклаў трубку, доўга сядзіць моўчкі.)* Значыць, я пайшоў. Прашу не разыходзіцца і чакаць мяне. Вы, Мікалай Ягоравіч, таксама будзьце тут.

Мурашка. Добра, Віктар Паўлавіч. Буду чакаць...

Вяршыла выходзіць. Святло пастунова гасне. Нейкі час на сцэне поўная цемра. Потым на сцэне пачынае святлець. Гэта ўжо раніца. Няма тэлефаністак і Шоры. Папсуева і Міралюбаў спяць там, дзе сядзелі... Вельмі асцярожна аглядаючыся, ціхенька ўзнімаецца Міралюбаў. Ён на пальчыках падыходзіць да выпрабавальнага крэсла, павольна абыходзіць яго, некалькі разоў дакранаецца да бліскучага паўабруча — спачатку адным пальцам, затым далонню, затым ужо абедзвюма рукамі. І боязна, і падта ж хочацца! Нарэшце ён асцярожна садзіцца ў крэсла. Паўза. Пачынае гучаць тапець маленькіх лебедзяў.

Міралюбаў нічасліва ўсміхаецца, зацікавіўшы вочы і слухае, слухае цудоўную мелодыю. Яму нават не хочацца ўзнімацца з крэс-

ла. Але ён прымушае сябе ўзняцца. Ён на пальчыках, як балерына, танцуе танец маленькіх лебедзяў, выкідваючы такія фантастычныя па, якія і не сніліся маленькім лебедзям. Пад музыку, танцуючы, ён ідзе па сваё месца і, шчасліва ўсміхаючыся, засынае. Цяпер ужо, здаецца, па-сапраўднаму. Гома нармаліс!
Большага ён і не хацеў.

П а п с у е в а (ціха ўзнямаецца і падыходзіць да Міралюбава). Ягор Фёдаравіч!.. Ягор Фёдаравіч!.. *(Грамчэй.)*
Ягор Фёдаравіч!..

Але шчаслівы Міралюбаў спіць, як дзіця. Папсуева падыходзіць да Мурашкі і таксама спачатку ціха, а затым і грамчэй кліча яго.

Мікалай Ягоравіч!.. Мікалай Ягоравіч!.. Прачніцеся!..

Спіць моцным сном і Мурашка, супакоены тым, што нарэшце ў яго з'явілася рэальная надзея. Папсуева надзвычай асцярожна, кругамі падыходзіць да магічнага крэсла. Доўга не адважваецца, але вельмі ўжо вялікая спакуса, якая ўрэшце перамагае. Папсуева ціха, па сантыметры ў секунду, апускае сваё цела ў крэсла. Села, чакае. Маўчанне. Папсуева крыху паёрзала ў крэсле, прыўзнялася і зноў села. Адзін раз, другі... І раптам рэзка, аглунальна грыміць туш. Ён, як прашча, выстрэльвае з крэсла Папсуеву і ў адзін міг пераносіць яе па тое месца, дзе яна перад гэтым спала. Падхапіліся спалохааныя Мурашка і Міралюбаў. Толькі Папсуева «спіць». А туш грыміць! Уваходзіць Вяршыла.

Вяршыла. Што тут у вас адбываецца? Чаму такое землетрасенне? Хто ўключыў? Мікалай Ягоравіч! Спыніце музыку! Вы ж увесь горад на ногі ўздымеце!

Мурашка *(завіхаючыся каля апарата)*. Нічога не разумею! Да апарата ніхто не падыходзіў. А яго зашкаліла і замкнула...

Папсуева *(зларадна)*. Ну?! Цяпер бачыце? Без усякай прычыны і зашкаліла і замкнула! Я ж казалі, што гэтаму сепаратару нельга верыць! А вы хочаце вырашаць ім чалавечы лёс!..

Вяршыла. Ды зрабіце ж вы што-небудзь, Мікалай Ягоравіч!

Нарэшце Мурашку ўдалося ўціхамірыць свой мудрамер. Ён націснуў нейкую кнопку, і ў кабінце ўсталявалася напружаная цішыня. Усе ўважліва глядзяць на Вяршылу. Але на яго твары такая складаная гама пачуццяў, што прачытаць яе немагчыма. Ён нават знешне змяніўся, стаў нейкім іншым. Ён прайшоў за свой стол, сеў і доўга маўчыць.

Міралюбаў. Ну што, Віктар Паўлавіч?

Вяршыла *(не адразу)*. Віншую вас, таварышы...
Нас скарацілі...

Папсуева. Каго іменна?

Паўза.

Вяршыла. Усіх. Усё міністэрства. *(Паўза.)* Нас ператварылі ў інстытут мудраметрыі...

Папсуева. У што ператварылі?

Вяршыла. Навукова-даследчы інстытут мудраметрыі... Аклады на пяцьдзсят працэнтаў вышэй міністэрскіх.

Паўза.

Мурашка *(разгублена)*. А як жа я? Што будзе з маім апаратам?

Вяршыла. Вас, Мікалай Ягоравіч, мы бяром у свой інстытут малодшым навуковым супрацоўнікам. Будзеце разам з намі ўдаскапальваць апарат. На яго даводку нам далі дзесяць гадоў.

Мурашка. Што?! Якая даводка? Пра што вы гаворыце, Віктар Паўлавіч! Вы ж перакапаліся, што апарат даскапалы!

Вяршыла. Я вас разумею, Мікалай Ягоравіч!.. Нават, калі хочаце, крыху спачуваю... Але... Вы кажаце, не патрэбна даводка?

Мурашка. Не патрэбна!

Вяршыла. Тады растлумачце мне... Чаму яго раптам ні з таго ні з сяго зашкаліла і замкнула?

Мурашка. Не ведаю... Упершыню такое здарылася.

Вяршыла. Вось бачыце... А трэба! Абавязкова! Каб ніякіх нечаканасцей. У апарат «там» паверылі і далі нам дзесяць гадоў... на яго дапрацоўку.

Мурашка *(ледзь не плача)*. Я ў канцы дня вам скажу, у чым справа. З ім жа ўпершыню такое! Не трэба дзесяць гадоў! Дайце мне дзесяць гадзін! Максімум дзесяць дзён дайце! Не больш!

Вяршыла па-сяброўску бярэ яго за плячо і адводзіць крыху ўбок.

Вяршыла *(ціха, з асаблівым значэннем)*. Вы дзе працуеце Мікалай Ягоравіч?

Мурашка. Зараз? Підзе... Звольнілі... Скарацілі...

Вяршыла. Калі гэта здарылася?

Мурашка. Даўно. Шэсць гадоў назад.

Вяршыла. Жопка яшчэ не кінула?

Мурашка. Пакуль не...

Вяршыла. Дзеці ёсць?

М у р а ш к а. Двое...

В я р ш ы л а. Карміць іх трэба?

М у р а ш к а. Пакуль яны мяне кормяць...

В я р ш ы л а. І вы яшчэ супраціўляецеся... Мы ж вам даём пастаянную пасаду малодшага навуковага супрацоўніка... Вы не доктар навук?

М у р а ш к а. Не, што вы!..

В я р ш ы л а. І не кандыдат?

М у р а ш к а. Не...

В я р ш ы л а. Больш высокую пасаду даць не можам. Праз год ці два атрымаеце ступень і будзеце разам з памі даводзіць патрошкі, пакрысе свой мудрамер. Мы яго абавязкова зробім, Мікалай Ягоравіч!

М у р а ш к а (*крычыць*). Навошта ж дзесяць гадоў?! Хопіць дзесяць гадзін!

В я р ш ы л а. Так трэба, Мікалай Ягоравіч. Так трэба... Сама жар-птушка села ў вашы рукі, а вы яе трымаць не хочаце! Трымайце сваю жар-птушку мацней! Трымайце! А то...

Вяршыла не дагаварыў. У кабінет улятае Залівака. Пальцамі рукі ён паказвае «вікторыю». Захлынаючыся ад шчасця, ён пават гаварыць не можа — бегае і кожнаму па чарзе паказвае «вікторыю». Нарэшце з яго вырваўся пераможны кліч: «Вікторыя! Вікторыя!»

Мурашка ў распачы падае ў выпрабавальнае крэсла, закрываючы твар рукамі. І апарат запрацаваў. Урачыста і велічна, як гімн чалавеку, чалавечай мудрасці, гучыць «Слаўся!». Вяршыла, Міралюбаў і Папсуева ўздрыгнулі ад нечаканасці і міжволі сталі вакол Мурашкі ганаровай вартай. Стаў і Залівака, цяпер ужо паказваючы «вікторыю» пальцамі абедзвюх рук.

На гэтай урачыстай і велічнай поце і закрываецца заслона.

З М Е С Т

Г. Б у р а ў к і н. На службе добра і справядлівасці	3
АМНІСТЫЯ. <i>Сатырычная камедыя</i>	7
НАСЛЕДНЫ ПРЫНЦ. <i>Сцэны з вясковага жыцця</i>	69
АПОШНЯЯ ІНСТАНЦЫЯ. <i>Драма</i>	131
МУЖЧЫНА, БУДЗЬ МУЖЧЫНАМ, або Уваскрэ- сенне Дон Кіхота. <i>Камедыя-вадэвіль</i>	177
ПАЯДЫНАК. <i>Гераічная драма</i>	239
МУДРАМЕР. <i>Сатырычная камедыя</i>	293

Літаратурна-художественное издание

Матуковский Николай Егорович

МУДРОМЕР

И з б р а н н ы е п ь е с ы

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

Матукоўскі Мікалай Ягоравіч

МУДРАМЕР

В ы б р а н ы я п ' е с ы

Рэдактар Н. І. Семашкевіч, Мастак С. В. Макееў, Мастацкі
рэдактар Л. Я. Прагін, Тэхнічны рэдактар Г. П. Тарасевіч,
Карэктар І. М. Паланейчык.

ІБ № 3204

Здадзена ў набор 20.06.88. Падап. да друку 14.03.89. Фармат
84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная новая.
Высокі друк. Ум. друк. арк. 18,06+0,84 укл. Ум. фарб.-адб.
19,74. Ул.-выд. арк. 19,66. Тыраж 6000 экз. Зак. 1594. Ца-
на 1 р. 60 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта
БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю,
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфікамбі-
нат МВЦА імя Я. Коласа, 220005, Мінск, Чырвоная, 23.